

Jaromír Tauchen (ed.)

VIII. ČESKO-SLOVENSKÉ PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ

Sborník z konference

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS IURIDICA
EDITIO SCIENTIA

VIII. ČESKO-SLOVENSKÉ PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ

SBORNÍK Z KONFERENCE

Jaromír Tauchen (ed.)

Masarykova univerzita
Brno 2020

Vzor citace

TAUCHEN, Jaromír (ed.). *VIII. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů: sborník z konference*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2020, 396 s. Spisy Právnické fakulty MU, Edice Scientia, č. 693. ISBN 978-80-210-9721-6, 978-80-210-9722-3 (online).

CIP - Katalogizace v knize

Tauchen, Jaromír

VIII. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů : sborník z konference / Jaromír Tauchen (ed.). – 1. vydání. -- Brno: Masarykova univerzita, 2020. 396 stran. – Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, edice Scientia, sv. č. 693. ISBN 978-80-210-9721-6, 978-80-210-9722-3 (online)

34(091)* 340.15* 343* 347* (062.534)*

- právní dějiny
- římské právo
- trestní právo
- občanské právo
- sborníky konferencí

34 – Právo [16]

Tento sborník představuje publikační výstup z konference „VIII. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů“, která se konala dne 16. září 2020 v budově Právnické fakulty Masarykovy univerzity.

Konference, jakož i vydání sborníku byly financovány z prostředků specifického výzkumu MUNI/B/0927/2019, které poskytlo MŠMT v roce 2020 (Investor: Masarykova univerzita, Programový rámec/typ projektu: Grantová agentura MU, Podprogram: DO R. 2020 Kategorie B – Specifický výzkum – Studentské vědecké konference).

Recenzenti:

prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, DSc.

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

© 2020 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9721-6

ISBN 978-80-210-9722-3 (online ; pdf)

OBSAH

Několik slov úvodem.....	9
Konfiskace jako důsledek sankce od roku 1918 do roku 1938 za podmínek nikoliv mimořádných – koncepční východiska.....	11
<i>Tereza Blažková, Jiří Šouša</i>	
Urážka prezidenta republiky v rozhodovací praxi krajského soudu v Jihlavě (1923–1939)	33
<i>Štěpán Burda</i>	
Smlouva o dílo: diskuze ve 20. až 60. letech minulého století.....	45
<i>Daniela Burešová</i>	
Historické souvislosti vydržení lesního pozemku	56
<i>Martin Cempírek</i>	
<i>Mandatum</i> a odměna za ně.....	66
<i>Radek Černoch</i>	
Příživnictví – právněhistorický vývoj tohoto institutu na našem území.....	72
<i>Milan Dobeš</i>	
Právne postavenie matky vo Francúzsku a na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia.....	86
<i>Iva Dudášová</i>	
Ochrana vkladatelů v právu římském	97
<i>Václav F. Dvorský</i>	
Súkromná žaloba v návrhu trestného poriadku z roku 1929.....	108
<i>Miroslav Fico</i>	
Uplatňovanie rímskej zásady <i>vigilantibus iura scripta sunt</i> v modernom práve a jej pôvodný význam v rímskom právnom poriadku.....	119
<i>Ján Ivančík</i>	

Ustanovování soudců – česká historická perspektiva	130
<i>David Kolumber</i>	
Sexuálně násilné trestné činy v období feudalismu	148
<i>Alena Korábová</i>	
Obligácie v Žilinskej právnej knihe	161
<i>Alica Krápková</i>	
Statute of Limitations in Polish Civil Law	175
<i>Klaudia Lachowska</i>	
Zákonná regulácia očkovania v Uhorsku	187
<i>Ingrid Lanczová</i>	
Příprava kartelového zákona č. 141/1933 Sb. z. a n.	202
<i>Jan Macura</i>	
Sondáž postavenia vdovy na prelome stredoveku a novoveku s dôrazom na dochovaný pramenný materiál mesta Banská Bystrica	213
<i>Zuzana Mičková</i>	
Římskoprávní cesta k držbě práva	227
<i>Lucie Mrázková</i>	
Soukromý žalobce v trestním řízení se zaměřením na trestní řád z roku 1873	236
<i>Pavel Opat</i>	
Ideové východiská determinujúce postavenie mladistvých v uhorskom trestnom práve v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia	249
<i>Dávid Pandý</i>	
Náhrada škody v návrhu občanského zákoníku z roku 1937	263
<i>Martin Pelikán</i>	

Trestněprávní ochrana majetku v socialistickém vlastnictví v dobové právní vědě.....	277
<i>Karel Robr</i>	
Středověké právní normy na ochranu přírody v českých zemích	290
<i>Milan Šimandl</i>	
Vztáhy vlastníka pozemku a vlastníka stavby v historickom a právnom kontexte územia Slovenska	301
<i>Martin Skaloš</i>	
K otázce nabytí vlastnického práva akcesí v pramenech brněnského městského práva.....	318
<i>Lenka Šmídová Malárová</i>	
Actio de effusis et deiectis včera a dnes	331
<i>Alžběta Szťuková</i>	
Prameny k činnosti apelačního soudu kolem roku 1700.....	343
<i>Josef Vacek</i>	
Správní soudnictví za první republiky u okresních a župních úřadů.....	354
<i>Pavel Vetešík</i>	
Některé právní aspekty smluv zakládajících československá svobodná přístavní pásma ve svobodném a hanzovním městě Hamburku.....	370
<i>Vojtěch Vrba</i>	
Lex talionis.....	381
<i>Pavel Zálisť</i>	

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Sborník, který dostáváte do rukou, představuje výstup z každoročního pravidelného setkání doktorandů a postdoktorandů oborů právní historie a římského práva, které se v letošním roce konalo již poosmé. Po několika letech se tato „doktorandská konference“ opět vrátila na brněnskou právnickou fakultu, kde se myšlenka pravidelných setkávání nejmladší generace právních historiků a romanistů v roce 2013 také zrodila. V mezidobí doktorandky a doktorandy našich oborů přivítaly i další české a slovenské právnické fakulty. Protože se již jedná o tradiční konferenci, není nutné ji nějak zvlášť podrobně představovat.

Letošní ročník se však od těch předchozích zásadním způsobem odlišoval. Pandemie COVID-19, která v roce 2020 ovlivnila chod společnosti nejen v České a Slovenské republice, nýbrž i celosvětově, zasáhla kromě běžného fungování pedagogické činnosti na vysokých školách i oblast vědeckou. Lze tak mluvit o velkém štěstí, že se VIII. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů podařilo uskutečnit v období, kdy to zavedená vládní opatření ještě umožňovala. Bohužel celá řada doktorandů a mladých vědeckých pracovníků především ze slovenských právnických fakult do Brna nakonec přicestovat nemohla. I přesto se setkání dne 16. září 2020 uskutečnilo za účasti téměř čtyřiceti konferenčních hostů ve dvou sekcích: sekci moderních právních dějin a sekci starších právních dějin a římského práva.

Stejně jako v případě sborníků z předchozích doktorandských konferencí jsme zachovali abecední řazení příspěvků podle příjmení autorů. Úroveň příspěvků je různorodá a závislá na tom, v jaké fázi studia se doktorand nachází. Narazíme zde na články, které jsou úplnými publikačními prvotinami, i na velmi kvalitní studie od mladých právních historiků a romanistů nacházejících se již ve vyšší fázi své akademické kariéry. Publikované příspěvky tak odráží současnou odbornou úroveň představitelů nejmladší generace české a slovenské právní historie a romanistiky.

Doufejme, že nastolená tradice každoročních doktorandských konferencí bude i nadále pokračovat, a že se budeme moci takto vzájemně setkávat i v dalších letech a seznamovat se s přednesenými příspěvky v konferenčních sbornících.

doc. JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.,
vedoucí Katedry dějin státu a práva
Právnické fakulty Masarykovy univerzity

KONFISKACE JAKO DŮSLEDEK SANKCE OD ROKU 1918 DO ROKU 1938 ZA PODMÍNEK NIKOLIV MIMOŘÁDNÝCH – KONCEPČNÍ VÝCHODISKA¹

Tereza Blažková, Jiří Šouša

Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Česká republika

1 Úvodem

Již klasické teorie státu a práva vycházející z koncepce společenské smlouvy považují ochranu vlastnictví² za jeden z nejdůležitějších úkolů státu a někdy dokonce za zásadu, jež by měla být platná i v období přirozeného stavu a jejíž zajištění ve společnosti je jednou ze samotných příčin uzavření společenské smlouvy obyvatelstvem.³ Ať jsou koncepce vlastnictví a vlastnického práva jakékoliv⁴ a ať jsou různé formy vlastnictví tím kterým filozofickým přístupem vnímány pozitivně, nebo jsou naopak pokládány za negativní jev,

¹ Studie je výstupem projektu SVV č. 260 469 s názvem „Vlastnické právo a jeho omezení v zrcadle právního dualismu“.

² Vlastnictví a vlastnické právo chápou a používají autoři tohoto článku v článku *promiscue*.

³ Tak např. podle jednoho z notorietně známých představitelů učení o společenské smlouvě Johna Locka ani v přirozeném stavu „*nikdo nemá poškozovati druhého v jeho životě, zdraví, svobodě nebo majetku*.“ Viz LOCKE, John. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 141; Podle Locka příčinou uzavření společenské smlouvy o sdružení (používá též označení původní smlouva) a vytvoření státní pospolitosti, tedy vzdání se přirozené moci a její odevzdání společenství, je právě ochrana vlastnického práva, kterým Locke rozumí ovšem nejen jmění (vlastnictví jako absolutní majetkové právo v dnešním pojetí vycházejícím z římského práva a následného historického vývoje), nýbrž i další statky podle něho stejně důležité – život a svobodu. Viz LOCKE, op. cit., s. 179 a 185; Výslovně Locke píše: „*Veliký a hlavní účel, proč se lidé spojují ve státě a poddávají se vládě, je zachování jejich vlastnictví. K tomu ve stavu přirozeném schází mnoho věcí*.“ Viz LOCKE, op. cit., s. 198.

⁴ Lze zmínit např. feudální koncepci děleného vlastnictví, zakotvenou ještě v § 357 Všeobecného občanského zákoníku rakouského z roku 1811, rozlišování vlastnictví jako sociálního stavu a vlastnického práva jako absolutního majetkového práva z pohledu normativní právní vědy nebo pojetí vlastnictví marxisticko-leninskou vědní doktrínou a právními předpisy z doby 1948–1989. Viz HORÁK, Ondřej. *Brněnská normativní civilistika (postary – projekty – polemiky)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 108–109.

který je toliko vedlejším produktem společenského vývoje,⁵ jedná se o jeden ze zásadních právních institutů, vyskytujících se v dějinách lidstva.

Této zásadní roli institutu je také úměrný význam právní úpravy poskytující ochranu vlastnickému právu, resp. představující regulaci omezení vlastnického práva a různé zásahy do sféry vlastníka, jak přímo ze strany státu, tak státem umožněné či tolerované. V současnosti je základním východiskem omezení vlastnického práva v právním řádu České republiky rámec stanovený v čl. 11 Listiny základních práv a svobod. Zde je psáno: „*Vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu. Dědění se zaručuje... Zákon stanoví, který majetek smí být jen ve vlastnictví státu, obce nebo určených právnických osob... [případně může; pozn. autorů] být pouze ve vlastnictví občanů nebo právnických osob se sídlem v ČSFR... Vlastnictví zavarčuje. Nesmí být zneužito... Jeho výkon nesmí poškožovat... nad míru stanovenou zákonem. Vylvlastnění nebo nucené omezení vlastnického práva je možné ve veřejném zájmu, a to na základě zákona a za náhradu...*“⁶ Ať již bude toto ustanovení vzhledem k výše uvedenému chápáno teorií či aplikační praxí jako kvalifikované ústavní právo či materiální jádro ústavnosti⁷ anebo nikoliv, je třeba říci, že si za stávajících poměrů a přístupů k právu lze těžko představit legální zásah do vlastnického práva bez dodržení v Listině uvedených limitů.

Přípustná míra omezení vlastnického práva a také konkrétní podoba tohoto omezení je ovšem výslednicí historického vývoje, kulturních a socioekonomických podmínek, popř. dalších vlivů plynoucích z konkrétního místa, času a prostoru, v rámci kterého se takováto omezení přijímají i činí, neboť historie odráží časovou povahu lidské zkušenosti, a to i pro oblast práva.⁸ Podmíněnost právní úpravy související s dynamismem práva, resp. hodnotami a úsudky společnosti jako takové, je ostatně širším problémem, který se samozřejmě netýká pouze omezení vlastnického práva, ale souvisí

⁵ Např. Kritika soukromého vlastnictví viz ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949.

⁶ Čl. 11 Listiny základních práv a svobod.

⁷ Z diskuzí z poslední doby nad materiálním jádrem ústavnosti, kvalifikovaným ústavním právem, klauzulí věčnosti atp. viz např. NEUMANN, Jakub. Materiální jádro jako podmínka sine qua non moderní ústavy (?) *Iurium* [online]. 2018 [cit. 11. 10. 2020]. Dostupné z: <https://www.iurium.cz/2018/12/06/materialni-jadro/>

⁸ HORSKÝ, Jan. Čas. In: ŠTORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 33.

s ontologií práva jako takového. Pro objasnění podstaty práva a eventuální konceptualizaci přístupů a řešení *pro futuro* jsou právě rozборы této podmíněnosti zásadní.⁹ Vždy je přitom nutné vzít na vědomí specifika zkoumání prostřednictvím právní vědy.¹⁰

Právní úprava předkládané problematiky ve zkoumaném období vychází z normativního základu vytvořeného ještě v období rakousko – uherské monarchie. Následně se ale dále vyvíjí. Je také nutno vzít v úvahu významné celospolečenské a politické transformace, které se v rámci zkoumaného období udály a v souvislosti s nimiž došlo ke změnám vlastnických poměrů. „Je obvyklé a dobovým celospolečenským vědomím i veřejným míněním přijímáno jako invariantní prvek lidského rodu, že v souvislosti s významnými politickými a celospolečenskými změnami, které v některém státě nastanou, ať již jsou způsobeny libovolnými vnějšími nebo vnitřními faktory... dojde též... ke změnám vlastnických poměrů, buď po formální, nebo minimálně po obsahové stránce. Vzhledem ke klíčové úloze vlastnického práva mezi věcnými právy je snaha takové změny předem či alespoň dodatečně, *ex post* legalizovat.“¹¹ Je tedy v tomto ohledu potřeba rozlišovat na jedné straně a) standardní právní úpravu platnou za podmínek nikoliv mimořádných a nevymykající se běžnému zákonodárství. Pro ni je typická mj. partikularizace právních předpisů jí umožňujících a upravujících. Naproti tomu se pak v historii práva a státu českých zemí b) objevuje právní úprava povahy mimořádné, která vychází z výrazné proměny hospodářské, politické a společenské situace.

Účelem tohoto příspěvku je zmínit koncepční východiska právní úpravy konfiskace v období meziválečné první Československé republiky za podmínek nikoliv mimořádných. Logicky však budou zmíněny i situace mimořádné z důvodu negativního vymezení tématu. Příspěvek vzhledem ke své povaze i rozsahu zvolené téma nesleduje zcela vyčerpat, ale spíše nastínit a do jisté míry i srovnat a konceptualizovat ortodoxní a také mimořádné formy vyvlastnění konfiskační povahy, která zakotvovalo správní a trestní právo

⁹ WEINBERGER, Ota. *Norma a instituce, úvod do teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 11.

¹⁰ WEYR, František. *Teorie práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 74.

¹¹ ŠOUŠA, Jiří. Vliv změn právního řádu po roce 1948 na změnu vlastnických poměrů. In: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 84.

v rámci předmětného období, a to z pohledu úpravy běžné i jeho obligatorní či fakultativní aplikace.¹²

Cílem je zároveň připojit několik úvah o významu a pojetí institutu konfiskace ve vztahu k jeho definičním znakům, zejména pak k sankci, která bývá *conditio sine qua non*, definičním znakem konfiskace. Lze zde vzpomenout nálezu Ústavního soudu ve věci Dreithaler,¹³ který ohledně uplatnění konfiskace prohlásil, že s odpovědností „bývá spojena sankce, jež je základní podmínkou toho, aby tato kategorie mohla plnit svou sociální funkci. Odpovědnost bez sankce by se promítla v existenci společenského vědomí natolik negativně, že by patrně znamenala, alespoň v určitých oblastech, jeho destrukci.“¹⁴

2 Konfiskace u trestání dle správního a trestního práva

Konfiskací se v současnosti obvykle podle české jurisprudence rozumí zánik vlastnického nebo jiného zákonem vymezeného absolutního majetkového práva stávajícího vlastníka a převedení konfiskovaných věcí bez náhrady do vlastnictví státu. Může nastat přímo na základě zákona, popř. jiného právního předpisu nebo z rozhodnutí správního orgánu nebo jiného státního orgánu – zpravidla soudu.¹⁵ Uvedená definice tedy zdůrazňuje zejména odpadnutí náhrady, potlačuje rovněž prvek možnosti vrchnostenského omezení vlastnického práva, což je dnes podřazováno rovněž za formu vyvlastnění.¹⁶ Obdobně bylo omezení vlastnického práva chápáno jako forma vyvlastnění i v předmětném období.¹⁷ U nesankčního vyvlastnění jako takového se totiž vyžaduje veřejný zájem, zákonný titul a poskytnutí přiměřené náhrady (zadostiučinění), ale může jít i o pouhé omezení vlastnictví.

¹² Téma konfiskace a vyvlastnění bylo ostatně nedávno zpracováno v Encyklopedii českých právních dějin, viz HORÁK, Ondřej a Zuzana MARETHOVÁ. Konfiskace. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. III. Svazek. Plzeň: Aleš Čeněk v koedici s KEY Publishing, 2015, s. 242; nebo rovněž i HORÁK, Ondřej. Vlastnictví. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (ed.). *Encyklopedie českých právních dějin. XX. svazek. Plzeň: Aleš Čeněk v koedici s KEY Publishing, 2015, s. 636.**

¹³ Nález Ústavního soudu ze dne 8. 3. 1995, sp. zn. Pl. ÚS 14/94.

¹⁴ KUKLÍK, Jan. Předmluva. In: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 9.

¹⁵ HENDRYCH, Dušan a kol. *Právníký slovník*. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 343.

¹⁶ Podle § 2 písm. a) zákona č. 184/2006 Sb., o odnětí nebo omezení vlastnického práva k pozemku nebo ke stavbě (zákon o vyvlastnění) „se rozumí vyvlastněním odnětí nebo omezení vlastnického práva nebo práva odpovídajícího věcnému břemenu k pozemku nebo ke stavbě...“

¹⁷ HOETZEL, Jiří. Vyvlastnění. In: *Slovník veřejného práva československého. svazek V. U až Ž*. Brno: Rovnost, 1948, s. 487–488.

Již na tomto místě je však potřeba zdůraznit, že a) historicky vyvlastnění bez náhrady nemuselo být nutně z pohledu tehdy platného práva konfiskací a že b) správní zásah do vlastnictví z důvodu obecné bezpečnosti mohl mít nakonec (podle výsledku řízení) jen dočasnou povahu. Tím se dostáváme k poznatku, který nelze ztrácet ze zřetele nejen u zkoumaného právního institutu. Totiž, že prezentně platné, pozitivní právní normy a zásady, ani stávající rozhodovací praxe nejsou jediným možným přístupem k právnímu institutu. Právo se vyvíjí v místě a čase, je inherentním ve vztahu k objektivní socioekonomické skutečnosti a podmínkám a na nich proto závislým.

Také institut konfiskace není v tomto směru výjimkou. Jeho obsah prošel za dobu své existence určitým vývojem. Latinské slovo „confiscare“ znamenalo již ve středověké latině užívané na území českých zemí „zabavit majetek“. Z toho pak plyne podstatné jméno „confiscatio“ označující zabavení majetku či věci.¹⁸ V česky psaných pramenech se píše o „propadnutí statku, majetku, zboží“.¹⁹ Dobová středověká a raně novověká němčina používala v českých zemích např. termín „verfallen“ (propadnout).²⁰ Konfiskace byla v minulosti nejčastěji spojována s trestním právem a měla vyjadřovat sankci spočívající v odnětí majetku a jeho propadnutí ve prospěch státu.²¹ Posléze pak začalo být umožňováno takto získaný majetek cíleně transferovat na další subjekty.

Jedním z legitimních přístupů diskurzu může být koncepce chápající konfiskaci z pohledu vlastníka teoreticky jako jakékoli vyvlastnění, odnětí vlastnického práva, pokud není poskytnuta odpovídající náhrada.²² Takový přístup plyne nejen z prezentního vymezení definice vyvlastnění, nýbrž objevuje se historicky již dříve, přičemž bývá spojován především s mimořádnými

¹⁸ KUKLÍK, Jan a kol. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 8.

¹⁹ HORÁK, MARETHOVÁ, 2015, op. cit., s. 242.

²⁰ Viz SPÁČILOVÁ, Libuše, Vladimír SPÁČIL a Václav BOK. *Glosář starší němčiny k českým pramenům. Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc: Memoria, 2014, s. 878–879.

²¹ KUKLÍK, Jan. *Znárodnění Československa. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s. 12.

²² Např. jurisprudence uvádí, že: „Z hlediska bývalých vlastníků může jít o vyvlastnění (převzetí za náhradu) nebo konfiskaci (bez náhrady)“. Viz HORÁK, 2019, op. cit., s. 98; pojetí též na dalších stránkách. K problematice vyvlastnění a náhrady blíže také HENDRYCH, Dušan a kol. *Správní právo*. Praha: C. H. Beck, 2016, s. 233.

formami vyvlastnění a s kategorizací vyvlastnění z pohledu dřívějších vlastníků.²³ Velmi konzistentně toto pojetí vysvětlil a zastává opakovaně ve svých publikacích např. Ondřej Horák, který je opřel o bohatou heuristiku dobové právní vědy i právních předpisů a aplikační praxe.²⁴ Zde je možné hovořit o konfiskaci v širším slova smyslu oproti konfiskaci jako sankci, tedy konfiskaci v užším slova smyslu.

Například ještě v období osvícenství, tedy v době předcházející přijetí Všeobecného občanského zákoníku rakouského, ale již pokládající „*základ moderního zákonodárství a organizace státu*“,²⁵ civilistické pokusy obsahovaly možnost vyvlastnění bez náhrady.²⁶ Také Ústavní listina z roku 1920²⁷ v ustanovení § 109 stanovila, že „*soukromé vlastnictví je možné omezit jen zákonem, vyvlastnění je přípustné pouze na základě zákona a za náhradu, ovšem jen za předpokladu, že zákonem není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá*.““

Jeden z autorů ústavy z roku 1920 Jiří Hoetzel, odkazující i na odůvodnění ústavněprávního výboru, výslovně uváděl, že vyvlastnění bez náhrady nastupovalo např. při parcelaci půdy dle stavebních řádů, elektrifikaci, regulaci řek a při dalších situacích (jako jednu z nich zmínil i vyvlastnění Habsbursko-Lotrinské dynastie).²⁸ Stejně tak za vyvlastnění bez náhrady lze považovat dobovou povinnost stavebníků podle direktiv č. 10/1860 ř. z., o pevnostních obvodech²⁹ na vlastní náklad na výzvu příslušného orgánu odklidit stavbu v pevnostním obvodu, kdy dosavadní vlastníci přicházeli bez náhrady

²³ HORÁK, 2019, op. cit., s. 98.

²⁴ HORÁK, 2019, op. cit., s. 97–149; Viz též HORÁK, MARETHOVÁ, 2015, op. cit., s. 241; HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním: příspěvek k poválečným zásadám do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010; HORÁK, Ondřej. „einen anderen in jeder Hinsicht so repräsentativen Schuldigen gibt es nicht...“: die Bodenreform der Zwischenkriegszeit, die entschädigungslose Enteignung und die Liechtenstein. In: *Studia historica Brunensia*, Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2017, roč. 64, č. 1, s. 285–297.

²⁵ KOBÉR, Jan, Antonín LOJEK a kol. *Tereziánské právní reformy*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2019, s. 9.

²⁶ HORÁK, 2019, op. cit., s. 119.

²⁷ Zákon č. 121/1920 Sb., ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky.

²⁸ HOETZEL, 1948, op. cit., s. 487–488; Srov. též HORÁK, 2019, op. cit., s. 120.

²⁹ Jde o český překlad názvu zákona *über den Rayon befestigter Plätze*. Doslovnější překlad by zněl „o obvodu opevněných míst“.

o vlastnické právo,³⁰ ovšem nedocházelo zde k nucenému užití *ius disponendi* nýbrž k *ius abutendi*. Na druhou stranu i u pevností se mohlo vyskytovat vyvlastnění v obvyklé podobě s poskytnutím náhrady.³¹ Vyvlastnění za náhradu bylo naopak výslovně zákonem upraveno např. při vyvlastnění za účelem stavby a provozu železnice.³²

Vyvlastnění bez náhrady tedy nemuselo být v letech 1918–1938 nutně formální konfiskací, stanovil-li tak zákon. Takové legální, nesankční vyvlastnění bez náhrady bylo chápáno jako jednostranný akt svrchovaného státu, který tak z pozice veřejné moci a ve veřejném zájmu určoval hranice, omezení a odnětí vlastnického práva, když na druhou stranu jinak stát plnil své funkce včetně ochrany vlastnictví.³³

Dobová jurisprudencí používala pojem konfiskace v užším slova smyslu, opírající se o konkrétní legální tituly a mající podobu správního či soudního trestu anebo zabezpečovacího opatření.³⁴ Vzhledem ke zmiňovanému historickému vývoji je proto definičně přesnější a nespornější stavět pro období 1918–1938 pojetí konfiskace v užším slova smyslu nikoli na definičním znaku absentující náhrady, nýbrž spíše na jejím sankčním elementu. Z toho plyne, že z pohledu objektivního práva zřetelně určujícím prvkem pro označení právního jednání spočívajícího v odnětí vlastnického práva ve prospěch státu za podmínek nikoliv mimořádných za konfiskaci byl spíše identifikovaný (obvykle individualizací jedné či více osob) odpovědnostní element právního stavu, na základě něž, nastupovala s ním spjatá přítomnost sankce. Neméně důležitým znakem je ovšem při jakékoliv formě expropriace rovněž veřejný zájem.³⁵ Již podle právního řádu v předmětném období princip „vyrovnávací spravedlnosti“ vyžadoval, aby byl ten, od koho stát žádal „nadprůměrné oběti ve prospěch veřejný“ náležitě odškodněn.³⁶ U konfiskací

³⁰ HOETZEL, 1948, op. cit., s. 488; VOREL, Jaroslav. Pevnosti. In: *Slovník veřejného práva československého. svazek V. U až Ž*. Brno: Rovnost, 1948, s. 83.

³¹ VOREL, 1948, op. cit., s. 83.

³² Viz § 4 zákona č. 30/1878 ř. z., o vyvlastnění za účelem stavby a provozování železnice.

³³ PAVLÍČEK, Václav a Jiří ŠOUŠA. *Expropriation law in the Czech Republic*. Deventer: Wolters Kluwer, 2015, s. 98.

³⁴ HOETZEL, 1948, op. cit., s. 488–489.

³⁵ HOETZEL, 1948, op. cit., s. 493.

³⁶ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo. Část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, s. 287.

byla ovšem podmínka veřejného zájmu přítomna v poněkud odlišném pojetí, nežli v běžně chápaném smyslu – veřejně prospěšného důvodu/ účelu. Právním základem konfiskace byl obecně závazný normativní právní akt, který takový postup stanovil ve vztahu k odpovědnostnímu prvku, ať již a) obligatorně³⁷ nebo b) fakultativně.³⁸ Základním veřejným zájmem zde bylo dodržování zákonnosti, když porušení zákonnosti v intenzitě kriminálního či administrativního deliktu bylo *per se* porušením legální povinnosti vyšší závažnosti a vyvolávalo (nejen) retributivní postih podle zásady *nulla poena sine lege*, jehož jednou z podob mohla být i konfiskace (propadnutí) věcí ve vlastnictví odsouzeného a ve vymezených případech i třetí osoby. Požadavek veřejného zájmu tak byl naplněn vždy.

Sankce může mít povahu trestně-právní nebo správně-právní. Jedná se tedy o prvek kondicionální normy³⁹ a zároveň její provedení postihující veřejno-právní delikty dle trestního práva (trestné činy – v předmětném období zločiny, přečiny, přestupky) a správního práva (přestupky). Hranice mezi oběma typy deliktů byla ve sledovaném období neostrá. Za určitý rozlišovací znak může být pokládán odlišný orgán, který v případě správního nebo trestního postihu rozhodoval. Toto rozlišení ale není z historického hlediska vždy platné. Např. sankci konfiskace uvedenou v předpisech správního práva, řešily soudy a jednalo se o sankci trestní – viz např. zákon o radiotelegrafech, zákon o poštovních holubech ad. Ostatně jistou problematičností této hranice lze vnímat podle současné trestní vědy i v právním řádu ČR i přes ne příliš úspěšné snahy o jistá zpřesnění a vymezení.⁴⁰

³⁷ Např. dle ust. § 240, 325, 326, 362, 364, 399 patentu č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech přečiněch a přestupcích, § 18 zákona č. 60/1923 Sb. z. a n., o telegrafech, § 24 zákona č. 9/1924 Sb. z. a n. kterým se upravuje výroba, prodej a přechovávání radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení, jakož i dovoz jejich z ciziny, § 12 zákona č. 2/1924 Sb. z. a n., o poštovních holubech, zákona č. 178/1924 Sb. z. a n., o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství atd. Viz k příkladům rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4679 ze dne 1. dubna 1923, sp. zn. Zm II 20/33. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních. Roč. patnáctý (od č. 4582 do č. 4893) obsahující rozhodnutí z roku 1933*. Praha: V. Tomsa, 1934, s. 199.

³⁸ Např. dle § 20 zákona č. 89/1897 ř. z., o falšování potravin, nebo § 20 zákona č. 568/1919 Sb. z. a n., o válečné lichvě aj. Viz k příkladům rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4679 ze dne 1. dubna 1923, sp. zn. Zm II 20/33. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199.

³⁹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 6. aktual. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 38.

⁴⁰ K tomu např. GRIVNA, Tomáš. Konkurence trestního řízení a řízení o přestupku (jiném právním deliktu). *Správní právo* [online]. 2014 [cit. 10. 9. 2020]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/spravni-pravo-12-14w-grivna-pdf.aspx>

Postihnutelnost určitého jednání trestním nebo správním právem často závisela (a závisí) na okolnostech a následcích způsobených takovým jednáním. Trest konfiskace – propadnutí věci, jak zněl nejčastěji používaný termín do r. 1945, vyplýval výslovně z jednotlivých předpisů trestního i správního práva. Jednání samotné ale mohlo být do jisté míry obdobné a záviselo na posouzení a uvážení orgánů aplikujících právo, zda skutek posoudily jako delikt trestní či správní.

Jak již bylo naznačeno výše, z hlediska obvyklosti lze pro účely konceptualizace kategorizovat historicky konfiskace na a) řádné a b) mimořádné. Řádné konfiskace byly ve sledovaném období prováděny zpravidla individualizovaně a byly pojímány jako negativní následek určitého konkrétního právního jednání. U mimořádných konfiskací vlastnického práva v užším slova smyslu se v českých právních dějinách dá hovořit rovněž jako o trestněprávní či správněprávní sankci, kterou se uplatňuje specifická odpovědnost osob vymezená druhovými znaky.⁴¹ Toto je příklad konfiskačních dekretů. K individualizaci ve stejné době (po r. 1945) docházelo např. u dekretů retribučních. V širším slova smyslu lze do mimořádných konfiskací zařazovat rovněž situace, kdy docházelo k vyvlastnění druhově vymezených osob, aniž by byly omezení či převod jejich vlastnického práva vázány na jejich, byť předcházející jednání. Právní předpisy, které takovou situaci řešily, reagovaly na nějakou výjimečnou situaci.

Další otázkou je vymezení, do jaké míry mohl stát autoritativně určovat intenzitu zásahů do vlastnického práva, tedy mj. v jakých případech a za jakých podmínek bylo možné konfiskovat majetek. Pozornost badatelského diskurzu a odborné i laické spory dodnes vyvolávají především mimořádné konfiskace, které se svým rozsahem dotkly velkého počtu osob a změnily majetkové poměry nemalého segmentu společnosti. Jsou to ale i řádné konfiskace, které, ačkoli mohou vyvolávat dojem, že stojí stranou, představovaly v právních dějinách českých zemí významnou ingerenci státu do soukromého

⁴¹ WAGNER, Martin. Konfiskace podle nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí. In: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 46; a též PAVLÍČEK, Václav. Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy. In: PAVLÍČEK, Václav, Jindřich DEJMEK, Jiří WEIGL, Ilona BAŽANTOVÁ a Marek LOUŽEK, *Benešovy dekrety: sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002., s. 18.

prostoru jednotlivce. Také při nich mohlo nastávat to, že pod vlivem reálné skutečnosti došlo k realizaci postupu, který nemusel odpovídat právnímu řádu. Proto je vhodné zkoumat nejen právní úpravu, nýbrž také její praktickou aplikaci, provádění normativního obrazu v konkrétních případech. Ztotožnění státu a jeho vůle s právem, může mít za následek opomenutí reálné skutečnosti, a především její faktické normotvorné síly.⁴²

3 Terminologie a právní úprava

Právní úprava konfiskace se ve zkoumaném období promítala do celé řady právních předpisů, jak o tom bude ještě pojednáno níže prostřednictvím konkrétních případů. Prameny právní úpravy, především v oblasti správního trestání, představovaly roztržštěnou a kusou úpravu.⁴³

Tomu odpovídá také nejednotná dobová terminologie týkající se konfiskací. Většina právních předpisů v předmětném období hovořila v souvislosti s konfiskacemi o „propadnutí“. Tento pojem používalo v té době převážně platné trestní právo,⁴⁴ ale rovněž právo správní. Pojem propadnutí se nacházel již v tehdejší (pro období 1918–1938) základním normativním právním aktu pro trestní právo – trestním zákoně z roku 1852.⁴⁵

Trestní zákon z roku 1852 zakotvil ve svém ustanovení § 240 trest „propadnutí zboží, věcí prodejných, nebo náradí“. Propadnutí se týkalo také ustanovení § 325, které zakotvilo u trestného činu padělání mincí a dalších podobných případů „bez podvodného úmyslu“ konfiskaci toho, co pachatel nabyl protizákonně. Rovněž i u skutkové podstaty přechovávání tiskacího nebo razícího stroje bez povolení dle ustanovení § 326 zákon počítal se sankcí propadnutí takového stroje. Ustanovení § 362 a § 364 trestního zákona z roku 1852 zase upravovala „propadnutí jedovatého zboží“ v případě jeho nedovoleného prodeje. K tomuto propadnutí docházelo i tehdy, pokud obchodník dodržoval všechny požadavky právních předpisů, ovšem neměl k prodeji uvedeného zboží příslušné oprávnění. Vedle propadnutí zboží

⁴² K tomu např. ANDREAS, Anter (ed.). *Die normative Kraft des Faktischen. Das Staatsverständnis Georg Jellineks*. Baden-Baden: Nomos, 2004.

⁴³ POŠVÁŘ, Jaroslav. *Správní trestní řízení*. Brno: Právník, 1946, s. 9.

⁴⁴ KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné*. Praha: Melantrich, 1935, s. 109.

⁴⁵ Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích.

mu byl ukládán peněžitý trest, při recidivě zvýšený a doplněný vězením. Při třetím porušení ustanovení vedle propadnutí zboží nastupovala sankce ztráty živnosti, *mutatis mutandis* u podomních obchodníků povolení k prodeji. Lze uvažovat, zda vedle propadnutí věci by ztráta živnosti nemohla být považována za konfiskaci *sui generis*, když docházelo k nucené likvidaci závodu, resp. ztrátě adjustace k jeho provozování.

Pojem propadnutí lze nalézt také v celé řadě dalších právních předpisů. Používal jej například zákon o třaskavinách⁴⁶ v ustanovení § 7 v případě třaskavin samotných a jejich součástí, ale také v případě přístrojů a předmětů použitých či určených k jejich zhotovení, zákon o úplatkářství,⁴⁷ který v ustanovení § 9 stanovil trest propadnutí majetkového prospěchu nabytého některým trestným činem dle tohoto zákona. Ustanovení § 13 odst. 2 zákona č. 117/1927 Sb. z. a n., o potulných cikánech zase umožňovalo v případě, že scházel kočovný list (povolení úřadu ke kočování), vedle prodeje zvířat a vozidel ve veřejné dražbě, s tím, že peníze kočující obdržel, konfiskaci zbraní, střeliva a výbušných látek ve prospěch státu, neboť jejich vlastnictví bylo „potulným cikánům“⁴⁸ zcela zakázáno. Ustanovení § 9 zákona č. 7/1924 Sb. z. a n., o ochraně měny umožňovalo, aby soudy, ale i správní úřady vyslovily, že platidla, drahé kovy i jiné hodnoty, kterými byl trestný čin proti měně spáchán nebo byly trestným činem získány, propadly do vlastnictví státu a to, i když nebyly vlastnictvím odsouzeného nebo i když nebyl pachatel vypátrán. Ustanovení § 71 a 72 zákona č. 177/1909 ř. z., o zamezení a potlačení nakažlivých nemocí zvířat zase umožňovala, aby nakažená zvířata, zvířecí suroviny nebo jiné předměty byly soudem či státním zástupcem prohlášeny za propadlé, nejen pokud byly nakažené, ale rovněž když hrozila nákaza anebo byly prostě porušeny v zákoně stanovené normy. Také § 36 odst. 1 zákona č. 111/1927 Sb. z. a n., proti nekalé soutěži počítal se skutečností, že soud, dokonce na návrh soukromého žalobce, rozhodl o odstranění, přiměřeném doplnění nebo propadnutí údajů, obchodních značek, zevních zařízení závodu, zboží, obalů, nádob atd., kterými byl porušen

⁴⁶ Zákon č. 134/1885 ř. z., o opatřeních proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin a obecně nebezpečným zacházení s nimi.

⁴⁷ Zákon č. 178/1924 Sb. z. a n., o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství.

⁴⁸ Jednalo se o dobový terminus technicus, kdy podle § 1 zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. potulným cikánem se rozuměli tuláci, kteří neměli zaměstnání a kočovali, a to i tehdy, když měli po část roku stálé bydliště.

zákon. To ukazuje, že konfiskace mohla přicházet v úvahu i v některých případech, kdy za trestný čin nemohl být nikdo stíhán⁴⁹ A rovněž u věcí třetích osob. Posledně řečenou problematiku řešila dobová judikatura.⁵⁰

Některé právní předpisy naopak již v době mezi světovými válkami používaly výslovně pojem „konfiskace“. Jednalo se například o zákon o válečné lichvě⁵¹. Ustanovení § 18 zákona o válečné lichvě stanovilo možnost konfiskovat jmění pachatele za splnění taxativně vymezených podmínek.⁵² Z hlediska terminologie je zajímavé, že zmíněné ustanovení je sice nazváno „konfiskace“, v textu ustanovení se však hovoří o tom, že „*jmění odsouzeného propadá ve prospěch státu*“. To by naznačovalo, že zákonodárce ztotožňoval pojem konfiskace a propadnutí.

Konfiskace (propadnutí) byla obecně vedlejším trestem.⁵³ Je nutné doplnit, že v některých případech bylo propadnutí výrazem trestu, ale v jiných situacích se jednalo rovněž i o trvalou či dočasnou formu zabezpečovacího, tzn. administrativního opatření, opět rozhodnutí hlavní provázející.⁵⁴

Specifické z hlediska názvoslovného je císařské nařízení o ručení za náhradu škody při zrádných činech z roku 1915,⁵⁵ které bývá jurisprudencí obvykle považováno za návrat institutu konfiskace majetku (tj. nejen individuálních věcí) do právního řádu českých zemí,⁵⁶ když tento trest znala jak Constitutio Criminalis Josepha, Hrdelní řád Marie Theresie i josefinský zákon o zločinech a trestech na ně.⁵⁷

Už z názvu nařízení samotného plyne, že z povahy věci se *de iure* jednalo o právní předpis mimořádného typu, který měl sloužit k zajištění náhrady škody, která vznikla státu za spáchání trestného činu v době války.

⁴⁹ KALLAB, 1935, op. cit., s. 109.

⁵⁰ Viz níže.

⁵¹ Zákon č. 568/1919 Sb. z. a n., o trestání válečné lichvy.

⁵² Osoba spáchala některý z trestných činů v zákoně stanovených, mohla následky svého jednání předvídat, způsobila vážné nebezpečí pro veřejný pořádek, poškodila vědomě značný počet osob nebo využila-li tísně poškozeného.

⁵³ Viz např. rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4679 ze dne 1. dubna 1923, sp. zn. Zm II 20/33. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 197.

⁵⁴ Viz např. rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4679 ze dne 1. dubna 1923, sp. zn. Zm II 20/33. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199.

⁵⁵ Císařské nařízení č. 156/1915 ř. z., o ručení za náhradu škody při zrádných činech, spáchaných za válečných dob.

⁵⁶ HORÁK, 2019, op. cit., s. 120.

⁵⁷ HORÁK, MARETHOVÁ, 2015, op. cit., s. 243.

Tj. původně nemělo jít o propadnutí majetku, ale majetkové zajištění splnění úhrady konstatované škody, jako např. náhrada škody prohlášená v adhezním řízení nebo i v civilním řízení, kam trestní soud odkáže poškozeného. Nebo za takové lze považovat i náhradu nákladů soudního řízení. Nešlo tedy prvořadě o konfiskaci typu propadnutí majetku, ale ani o zabezpečovací (ochranné) opatření ve veřejném zájmu.

V § 1 císařského nařízení bylo uvedeno, že vlastizrádci mají nahradit státu škodu nejen přímo či nepřímo způsobenou čili skutečnou, ale také jako zado-stiučinění (*Sühne*) za porušení práva přiměřené odškodnění stanovené podle volného uvážení soudu po zvážení všech okolností. V předmětném naří-zení užitý pojem „*Beschlagnahme*“⁵⁸ může být překládán jako zabavení nebo též obstavení, zajištění.⁵⁹ K alternativnímu překladu je vhodné přihlédnout mj. vzhledem k dalšímu textu předpisu, v němž bylo řečeno, že byl-li odsou-zen obviněný k náhradě škody, uhradil se tento nárok z *beschlagnahmten* majet-ku.⁶⁰ Také se z něj uhradily náklady řízení a zbytek se měl vrátit vlastníkov. Jestliže obviněný nemohl být postaven před soud, trvalo *Beschlagnahme* do jeho smrti, pokud se nárok na náhradu škody nepromlčel dříve.⁶¹ Zřejmě právě vzhledem k juristické konstrukci opatření v císařském nařízení se nepou-žil jinak pro konfiskaci běžný termín propadnutí. Na druhou stranu taktéž u tohoto právního předpisu byla jednoznačně patrná návaznost na odpověd-nost jedince za údajné protiprávní jednání a konstatování o spáchání skutku v císařském nařízení definovaného mělo následně sankční účinky. Jestliže kon-fiskace byla vedlejší sankcí, i zde náhrada škody doprovázela primární sankci. Za první Československé republiky bylo císařské nařízení využito v rámci zajištění majetků arcivévody Bedřicha,⁶² k jejichž vlastnímu vyvlastnění

⁵⁸ § 2 císařského nařízení č. 56/1915 ř. z.

⁵⁹ V současné německojazyčné právní produkci se pojem *Bachlagnahme* nemusí pou-žívat jen jako zabavení. Viz např. Slovník rakouské právní terminologie dostupný z: <https://www.oesterreich.gv.at/lexicon/K/Seite.9911658.html> [cit. 8. 10. 2020]; nebo rámcové usnesení Rady EU RB 2001/500/JI über Geldwäsche sowie Ermittlung, Einfrieren, Beschlagnahme und Einziehung von Tatwerkzeugen und Erträgen aus Straftaten. Dostupné z: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:182:0001:0002:DE:PDF> [cit. 8. 10. 2020]. kde je zvlášť *Beschlagnahme* a zvlášť *Einziehung*.

⁶⁰ Ust. § 10 císařského nařízení č. 56/1915 ř. z.

⁶¹ Ust. § 12 císařského nařízení č. 56/1915 ř. z.

⁶² HORÁK, Ondřej. *Konfiskace a vyvlastnění: Příspěvek k době prvorepublikové a k pozemkové reformě*. Rigorózní práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2006, s. 48.

došlo na základě zákona č. 354/1921 Sb. z. a n., o převzetí statků a majetku připadlých podle mírových smluv československému státu, kdy byl používán v názvu pojem „převzetí“ a v § 1 poté „nabytí“. Jednalo se o zvláštní zákon, přijatý dle zákonů o pozemkové reformě.⁶³

Obdobně jako u dalších členů habsburského domu samotné zabrání – vyvlastnění bez náhrady nebylo vedlejším doplňkem k odsouzení, tedy nejednalo se o konfiskaci v užším slova smyslu.⁶⁴ Pojem „zabrání“ lze v právním řádu meziválečného Československa naopak také nalézt např. u zabírání bytů dle nařízení ministerstva sociální péče č. 114/1918 Sb. z. a n., nařízení vlády č. 38/1919 Sb. z. a n., o zabírání bytů obcemi nebo v zákoně č. 562/1919 Sb. z. a n., o zabírání bytů obcemi, tedy u opatření ve veřejném zájmu, založeném právním předpisem, kdy docházelo k ingerenci do vlastnického práva (konkrétně do držby a dispozičního práva vlastníka). Byť lze souhlasit i s konstatováním, že zábor byl pojem, který obcházel i pojem vyvlastnění.⁶⁵ I při akcentu této skutečnosti však nelze automaticky hovořit o konfiskaci, nýbrž pouze o expropiaci.

Kombinaci názvosloví propadnutí a zabrání *de iure* obsahoval zákon na ochranu republiky,⁶⁶ který v ustanovení § 31 odst. 2 označeném jako zabrání a propadnutí upravil jak zabrání věcí, tak propadnutí pro předměty, kterými byl trestný čin spáchán, které byly trestným činem vyrobeny, získány nebo které byly k trestnému činu určeny.

Jiné terminologické rozlišení později, již po získání dominantního postavení ve státě Komunistickou stranou Československa, nabídl zákon na ochranu lidově demokratické republiky.⁶⁷ Ten rozlišoval pojmy „konfiskace jmění“, „zabrání“ a „propadnutí“. Konfiskace jmění bylo podle tohoto předpisu pojmem nejširším. Mohlo být konfiskováno celé jmění odsouzeného nebo jen jeho část bez ohledu na souvislost majetku s trestnou činností odsouzeného. Zabrání představovalo konfiskaci majetkového prospěchu

⁶³ § 9 zákona č. 215/1919 Sb. z. a n., o zabrání velkého majetku pozemkového a § 35 zákona č. 329/1920 Sb. z. a n.

⁶⁴ K tomu viz např. Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu sp. zn. 9186/22 ze dne 1. 7. 1922; viz k tomu také KUKLÍK, Jan. Předmluva. In: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 31 a násl.

⁶⁵ HORÁK, 2019, op. cit., s. 103.

⁶⁶ Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky.

⁶⁷ Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.

pocházejícího z trestné činnosti. Propadnutí se týkalo věci použité nebo určené ke spáchání trestného činu.⁶⁸

Lze tedy uzavřít, že konfiskace byly v meziválečném Československu většinou označovány terminologicky jako „propadnutí“, a to většinou v případech věcí. Tento pojem ale nalezneme také v některých právních předpisech ve spojení s majetkovým prospěchem, tedy případně i jměním. Pojem konfiskace se objevoval v letech 1918–1938 výhradně ve spojení s pojmem „jmění“. Je ovšem třeba upozornit, že v předmětném zkoumaném období let 1918–1938 absentovalo přesnější rozlišení, nemluvě o jednoznačné legální definici uvedených pojmů. Zákonodárce zacházel s jednotlivými pojmy poměrně volně a o důslednější vymezení se nepokoušela ani právní teorie. Nadto byla jurisprudence v pohledu na problematiku vyvlastnění a konfiskace nejednotná.

4 Vybrané případy konfiskace

Jak již bylo uvedeno výše, historicky se úprava konfiskační matérie proměňovala. Je třeba říci, že v první Československé republice byla konfiskace obsažena v řadě předpisů.⁶⁹ A to nejen v širší veřejnosti známých, jakým byly např. trestní zákoník⁷⁰ a zákon na ochranu republiky,⁷¹ ale též v řadě specifických či odvětvových zákonů jako byl zákon o zamezení a potlačení nakažlivých nemocí zvířat,⁷² zákon o úplatkářství,⁷³ zákon o radiotelegrafech,⁷⁴ zákon o poštovních holubech,⁷⁵ zákon o potulných cikánech,⁷⁶ zákon o válečné lichvě⁷⁷ nebo zákon o falšování potravin.⁷⁸

⁶⁸ Ust. § 48, § 49, § 50 zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, k tomu viz např. VIESKA, Juraj. *Zákon na ochranu lidově demokratické republiky: komentované vydání s předmluvou A. Čepičky*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1949.

⁶⁹ Autoři článku se v době dokončení tohoto článku zatím dostali k číslu 17.

⁷⁰ Uvozený patentem č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích.

⁷¹ Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n.

⁷² Zákon č. 177/1909 ř. z., o zamezení a potlačení nakažlivých nemocí zvířat.

⁷³ Zákon č. 178/1924 Sb. z. a n., o úplatkářství.

⁷⁴ Zákon č. 60/1923 Sb. z. a n., o telegrafech a zákon č. 9/1924 Sb. z. a n., kterým se upravuje výroba, prodej a přechovávání radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení, jakož i dovoz jejich z ciziny.

⁷⁵ Zákon č. 2/1924 Sb. z. a n., o poštovních holubech.

⁷⁶ Zákon č. 117/1927 Sb. z. a n., o potulných cikánech.

⁷⁷ Zákon č. 568/1919 Sb. z. a n., o trestání válečné lichvy.

⁷⁸ Zákon č. 89/1897 ř. z., o falšování potravin.

Ke konfiskaci mohlo dojít rovněž předběžně a dočasně jako k zabezpečovacímu opatření z důvodu ochrany veřejné bezpečnosti ve veřejném zájmu. V tom případě se jednalo o administrativní právní nástroj.⁷⁹ Jinak byla konfiskace administrativním trestem anebo vedlejším trestem v trestním právu.

Důležitou z hlediska skutečné podoby práva však není jen jeho normativní podoba, nýbrž především živé právo, tedy aplikační praxe.⁸⁰ Právě ta ukazuje reálnou podobu práva, neboť podstatou práva je právě jeho uskutečnění.⁸¹ Toto uskutečnění přibližuje rozhodovací praxe soudů a správních úřadů. Níže zmíněné příklady ukazují několik závěrů. Jednak upozorňují na význam generální prokuratury pro vymezení aplikace konfiskace. Byl to právě nejvyšší stupeň soustavy státního zastupitelství, který hrál aktivní roli, a to jak ve prospěch, tak v neprospěch subjektů dotčených konfiskační ingerencí státu, ve sporech, o nichž probíhalo řízení u Nejvyššího soudu, který konfiskační institut „oživoval“, dotvářel svou judikaturou. Jednotlivá rozhodovací praxe Nejvyššího soudu a Nejvyššího soudu se mohla do jisté míry rozcházet, ovšem nakonec nejvyšší soudní orgány jak obecné soustavy soudů, tak správního soudnictví směřovaly své úsilí k sjednocení této rozhodovací praxe. Charakteristickým znakem vyplývajícím z aplikační praxe nejvyšších justičních orgánů v letech 1918–1938 je rovněž skutečnost, že výklad občas překračoval či extenzivně vykládal literu zákona a současně se díky rozhodovací praxi dobře vyjevila specifika jednotlivých právních předpisů konfiskaci konstituujících.

Tak např. judikatura extenzivní interpretací rozšířila vymezení tiskopisů, na něž se vztahovala konfiskace. Podle § 23 tiskového zákona č. 6/1863 ř. z. měly propadnout tiskopisy „*poškozené při zakázaném rozšiřování tiskopisů*“. Dne 26. dubna 1933 byly rozsudkem krajského soudu v Praze odsouzeny osoby za přečin dle § 8 trestního zákoníku ve spojení s § 24 tiskového zákona

⁷⁹ VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199.

⁸⁰ Mezi čelné představitele sociologického přístupu k právu, jenž rozlišuje právo živé a právo psané, náleží Roscoe Pound, který o law in books a law in actions pojednal např. v kapitole III. nazvané The Application of Law viz ROSCOE, Pound. *An Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven: Yale University Press, 1922. Dostupné z: http://oll.libertyfund.org/?option=-com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2222&-chapter=208866&layout=html&Itemid=27 [cit. 11. 10. 2020].

⁸¹ JHERING, Rudolf. *Boj o právo*. Brno: Fr. Karafiát, 1875. Reprint *Boj o právo. Právní věda v šedého dne*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 42.

č. 6/1863 ř. z., s tím, že po domech provozovaly ve velkém obchod s pornografickými časopisy. Odsouzení podali zmateční stížnost proti konfiskaci jednak proto, že propadlé tiskopisy nebyly blíže v rozsudku identifikovány, jednak proto, že řada tiskopisů, které byly konfiskovány, byla zabavena v objektech odsouzených osob, nikoliv při distribuci. Nejvyšší soud však zmateční stížnost zamítl, když konstatoval, že tiskopisy postižené při rozšiřování nemusejí být pouze zajištěny inflagranti při činu v rukou pachatele, nýbrž konfiskace se vztahuje rovněž na ty, které byly nalezeny kdekoli, byly v držení pachatele, jsou téhož druhu jako ty zadržené při šíření a jsou zřejmě určeny k šíření.⁸²

Občas se právní názory jednotlivých soudů či soudních senátů Nejvyššího soudu lišily. Příslušné senáty se snažily prezentovat odlišnost rozhodnutí ve věci jako kontinuitu s předcházející judikaturou, ovšem při akcentaci distinkčních znaků toho, kterého případu. Pro demonstraci takové justiční praxe ve věci institutu konfiskace lze postavit na jedné straně dva rozsudky Nejvyššího soudu č. 4220⁸³ ze dne 25. června 1931 a č. 4679⁸⁴ z 1. dubna 1933 proti na druhé straně rozsudkům č. 1809⁸⁵ ze dne 27. listopadu 1924, č. 1834⁸⁶ ze dne 15. prosince 1924, č. 2325⁸⁷ ze dne 24. března 1926, č. 2829⁸⁸ ze dne 20. června 1927 a především č. 4847⁸⁹ z 13. listopadu 1933. Mezi rozsudkem č. 4679 z dubna 1933 a rozsudkem Nejvyššího soudu č. 4847 z listopadu 1933 se nacházel časový úsek o měsíc delší než půl roku, ale závěry

⁸² Rozhodnutí č. 4896 z 9. ledna 1934 Zm I 538/33. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu čs. Republiky ve věcech trestních. Ročník šestnáctý (od č. 4894 do č. 5170) obsahující rozhodnutí z roku 1934*. Praha: V. Tomsa, 1935, s. 6.

⁸³ Rozhodnutí č. 4220 z 25. června 1931 Zm II 210/30. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu čs. Republiky ve věcech trestních. Ročník třináctý (od č. 4038 do č. 4348) obsahující rozhodnutí z roku 1931*. Praha: V. Tomsa, 1932, s. 347–350.

⁸⁴ Rozhodnutí č. 4679 z 1. dubna 1933 Zm II 20/33. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 197–200.

⁸⁵ Rozhodnutí č. 1809 z 27. listopadu 1924 Zm II 224/24. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu čs. Republiky ve věcech trestních. Ročník šestý (od č. 1429 do č. 1842) obsahující rozhodnutí z roku 1924*. Praha: V. Tomsa, 1925, s. 704–708.

⁸⁶ Rozhodnutí č. 1834 z 15. prosince 1924 Zm II 260/24. In: VÁŽNÝ, 1925, op. cit., s. 757–760.

⁸⁷ Rozhodnutí č. 2325 z 24. března 1926 Zm II 546/25. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu čs. Republiky ve věcech trestních. Ročník osmý (od č. 2228 do č. 2610) obsahující rozhodnutí z roku 1926*. Praha: V. Tomsa, 1927, s. 192–195.

⁸⁸ Rozhodnutí č. 2829 z 20. června 1927 Zm I 750/26. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu čs. Republiky ve věcech trestních. Ročník devátý (od č. 2611 do č. 3030) obsahující rozhodnutí z roku 1927*. Praha: V. Tomsa, 1928, s. 496–499.

⁸⁹ Rozhodnutí č. 4847 z 13. listopadu 1933 Zm I 385/32. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 505–509.

obou senátů byly protichůdné. Otázkou ve všech jmenovaných případech řešenou bylo propadnutí věci telegrafického přístroje podle ustanovení § 24 odst. 5 zákona č. 9/1924 Sb. z. a n.

Nejrozsáhleji uvedenou konfiskační problematiku zpracovával rozsudek Nejvyššího soudu č. 4679 ze dne 1. dubna 1933, Zm II 20/33.⁹⁰ Mimo jiné zřejmě proto, že se odchyloval od většiny do té doby přijatých judikátů. Nejvyšší soud rozhodoval v situaci, kdy generální prokurátor podal zmateční stížnost proti rozsudku Krajského soudu v Olomouci ze dne 18. června 1931, kdy obžalovaný odcizil radiotelegrafní přístroj panu XY, který měl k jeho provozování koncesi a splňoval všechny legální požadavky, a bez jeho vědomí jej užíval. Protože podle § 24 odst. 5 zákona č. 9/1924 Sb. z. a n.⁹¹ radiotelegrafní zařízení, které někdo přechovával, vyráběl, prodával bez dovolení, propadlo státu bez ohledu, kdo byl jeho skutečným vlastníkem, rozhodl krajský soud o konfiskaci kradeného přístroje. O tom, jaký význam přikládal tehdejší stát radiotelegrafním stanicím, svědčí skutečnost, že se jednalo o postup přísnější, než se realizoval při nedovoleném přechovávání zbraní dle zbrojního patentu č. 223/1852 ř. z.

Senát Nejvyššího soudu nejprve velmi zevrubně rozebral otázku propadnutí věci, když rozlišil situace, kdy taková věc ze zákona propadá obligatorně, jako např. v případě zákona č. 9/1924 Sb. z. a n., a kdy fakultativně.⁹² Dále upozornil na skutečnost, že propadnutí věci je vedlejší sankcí, ale může rovněž být administrativním zajišťovacím opatřením, když věc náležela třetí osobě nebo se trestní řízení nezahájilo, zejména tehdy, když taková věc ohrožovala obecnou bezpečnost, přičemž k ohrožení veřejné bezpečnosti v takových případech docházelo samotnou existencí vymezených věcí, které byly předmětem trestného činu (podle dobové terminologie byly „s činem v souvislosti“).⁹³

⁹⁰ Viz VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 197–200.

⁹¹ Zákon č. 9/1924 Sb. z. a n., kterým se upravuje výroba, prodej a přechovávání radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení, jakož i dovoz jejich z ciziny.

⁹² VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199.

⁹³ Jednalo se např. O postup dle § 72 zákona č. 177/1909 ř. z., o zamezení a potlačení nakažlivých nemocí zvířat, § 20 zákona č. 89/1897 ř. z., o falšování potravin., § 7 zákona č. 134/1885 ř. z., o opatřeních proti obecně nebezpečnému užívání traskavin a obecně nebezpečnému zacházení s nimi, § 20 č. 568/1919 Sb. z. a n., o trestání válečné lichvy, § 30 zákona č. 50/1923, na ochranu republiky, § 12 zákona č. 2/1924 Sb., o poštovních holubech, § 52 zákona č. 218/1924 Sb. Z. a n., o právu původcovském ad. VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199–200.

Pro takové zajištění – konfiskaci se vyžadoval speciální zákonný základ, neboť mohlo jít nejen o ingerenci do vlastnictví pachatele, nýbrž dokonce o zásah do práv třetích osob, v delikttní věci zcela neodpovědných. Jednalo se o tzv. objektivní policejně-správní postup, nezávislý na výroku. Nejvyšší soud konstatoval, že takovou výslovnou normu pro zajišťovací opatření zákon č. 9/1924 Sb. z. a n. nezakotvil. Soud sice odkázal na předchozí ustálenou judikaturu Nejvyššího soudu, konkrétně na rozsudky č. 2325 a č. 2829, ovšem s poukazem na závěry v rozsudku č. 4220 uvedl, že je třeba posuzovat ustanovení zákona vždy v souvislosti se skutkovým dějem – objektivní stránkou konkrétního trestného činu. Na základě svrchu psaných úvah Nejvyšší soud dospěl k závěru, že obligatorní neznamená, že věci musejí být pachateli konfiskovány, když mu nenáleží, ale obligatornost znamená, že se rozhoduje ex officio (bez návrhu) a na základě zákona.⁹⁴ Lze říci, že z pohledu dnešního čtenáře se jedná o ne zcela srozumitelný a snad až účelový konstrukt. Senát Nejvyššího soudu pak dospěl k závěru, že věc neměla být odňata.

K přesně opačnému závěru dospěl jiný senát Nejvyššího soudu v rozsudku č. 4847 dne 13. listopadu 1933, Zm I 385/32.⁹⁵ V něm rozhodoval o zmatečných stížnostech proti rozsudku krajského soudu v Chrudimi ze dne 13. listopadu 1931. Podle Nejvyššího soudu propadnutí přístroje dle § 24 odst. 5 zákona č. 9/1924 Sb. z. a n. není výhradně vedlejším trestem konfiskace, ale jde současně o zabezpečovací opatření postihující třetí osobu jako vlastníka na trestném činu nezúčastněnou. S odkazem na ustálenou rozhodovací praxi Nejvyššího soudu,⁹⁶ pak dospěl k závěru, že ke konfiskaci věci třetí osoby mělo dojít. Svrchu psaná rozhodnutí, která konfiskaci neprovedla, označil za výjimky dané specifickými znaky případu, neboť v případě č. 4220 nabyla vlastnictví přístroje před zahájením řízení či při něm bezelstně a v dobré víře osoba, která všechny požadavky splňovala, té se pak věc nekonfiskovala, u kauzy č. 4679 pak byl přístroj odcizen původnímu vlastníkov. Stejně závěry, že v případě legálního titulu konfiskace spojené se zajišťovacím opatřením lze vyvlastnit i věc třetí osoby a k takovému postupu nedojde jen ve výjimečných případech, vyznačujících se výraznými distinkcenními rysy, potvrdil o měsíc později Nejvyšší soud v rozsudku č. 4877 ze dne

⁹⁴ Viz rozsudek č. 4679. In: VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 199.

⁹⁵ VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 505–509.

⁹⁶ Č. 1809, 1834, 2325 a 2829.

11. prosince 1933, sp. zn. Zm I 299/32,⁹⁷ a ukončil tím pokus o změnu ustálené rozhodovací praxe.

Na druhou stranu Nejvyšší soud v rozsudku č. 4411 ze dne 4. května 1932, Zm II 97/32 odmítl konfiskaci palné zbraně třetí osoby, pokud ta ji pachateli nevypůjčila dobrovolně.⁹⁸ Podle Nejvyššího soudu konfiskace pušky je vedlejším trestem, který mohl podle § 31 zbrojního patentu č. 223/1852 ř. z. stihnout pouze viníka. Propadnutí zbraně podle § 36 zbrojního patentu i č. 223/1852 ř. z. mohlo proto být vysloveno jen za podmínky, že dotyčná zbraň patřila pachateli, popřípadě třetí osobě, která se jejího neoprávněného nošení zúčastnila, např. tím, že obviněnému zbraň vypůjčila, když věděla, že nesplňuje podmínky. Protože však v předmětném případě zaměstnanec XY neoprávněně střelil z flobertky po vrabcích za okolností, kdy ohrožoval kolemjdoucí občany, ale jak on, tak vlastník zbraně potvrdili, že puška byla vlastnictvím vlastníka a že pan XY si ji vzal bez jeho vědomí, zrušil Nejvyšší soud původní rozhodnutí Okresního soudu v Břeclavi ze dne 2. července 1931 o propadnutí věci.

Konečně rovněž Nejvyšší soud opakovaně rozhodoval o propadnutí majetkového prospěchu dle § 9 zákona č. 178/1924 Sb. z. a n., o úplatkářství a stanovil, že propadnutí majetkového prospěchu podle tohoto ustanovení se týká trestných činů v X. hlavě trestního zákona a jde o úpravu kogentní, a propadnutí majetkového prospěchu bude vysloveno rovněž za situace, kdy dar, který byl úplatkem, byl již spotřebován. I tehdy se měla prohlásit konfiskace.⁹⁹

5 Závěrem

*Každé jednotlivé právní pravidlo se může považovat za val nebo pomezí čáru, které společnost vytýčila, aby si její členové ve svých jednáních navzájem nepřekáželi.*¹⁰⁰ V případě

⁹⁷ VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 570–572.

⁹⁸ VÁŽNÝ, 1934, op. cit., s. 100–101.

⁹⁹ Viz rozsudky Nejvyššího soudu č. 7139 nebo č. 6485. In: LELEK, Lumír. *Rozhodnutí nejvyššího soudu ve věcech trestních. Generální rejstříky k ročníkům XXI. XXVI (1939 až duben 1945)*. Praha: Pr, vydavatelství V. Tomsa, 1948, s. 181.

¹⁰⁰ VINOGRADOFF, Paul. *Common-Sense in Law*. Londýn: H. G. Hambury, 1959, s. 51, převzato z HAYEK, Friedrich A. von. *Právo, zákonodárství a svoboda: nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. Praha: Prostor, 2011, s. 218.

omezování vlastnického práva formou konfiskace majetku – ať již se jedná o konkrétní věc, peněžní částku nebo jinou majetkovou hodnotu i jmění – je vytyčení této hranice mimořádně složité a v každé společnosti i době by mělo být zevrubně váženo.

Období meziválečné Československé republiky let 1918–1938, které bylo zvoleno pro tuto studii, bylo časem řady podstatných změn, zásahů do vlastnického práva, ať již prostřednictvím konfiskací anebo jiných nástrojů (expropriace, omezování dispozičního práva s vlastnictvím ad.). Tyto ingerence bylo nutné promítnout do právní úpravy, ale reflektovala je rovněž dobová rozhodovací praxe. Rozbor dobově používané terminologie usnadňuje rozřadit různé formy ingerencí, byť vlastní kategorizace leží nakonec vždy na bedrech každého badatele a závisí nejen na cíli bádání, ale rovněž na koncepčních a metodologických přístupech, příp. hodnotových pohledech.

Psané i živé právo v letech 1918–1938 ukazuje identifikační znaménka konfiskací za podmínek nikoliv mimořádných, stejně jako skutečnost vlivu velkých společenských změn na podobu právního řádu. Ukazuje rovněž snahu „naroubovat“ nové postupy na kontinuální normy, když se taková snaha nakonec ne vždy ukázala jako možná. Zobrazuje též snahu nejvyšších soudních orgánů sladit pluralitu korektních interpretačních závěrů¹⁰¹, pokud se tyto rozcházejí, do právního názoru unitárního.

Na základě zatím zjištěných poznatků lze konstatovat, že se konfiskace v letech 1918–1938 projevovala především jako institut standardně navázaný na odpovědnostní element daný individualizací osoby, která jednala určitým způsobem, a na s tím spjatou nastupující sankci. Ať již v takovém případě byla konfiskace chápána jako vedlejší sankce či jako obecný zájem a bezpečnost chránící zabezpečovací opatření. Toto pojetí řádných konfiskací se i přes značnou roztržičnost a nejednotnost promítlo jak v rovině právních norem a právní teorie, tak také v aplikační praxi, kterou prezentují jednotlivé příklady.

¹⁰¹ ONDŘEJKOVÁ, Jana. *Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace*. Praha: Leges, 2018, s. 41.

Summary

Confiscation as a Result of Sanctions from 1918 to 1950

The article deals with confiscations in the period from 1918 to 1938, in the period of the first Czechoslovak Republic. The aim of the study is to conceptualize the issue of confiscations in a defined period. The basic starting point is the concept of confiscation in the narrower sense, as the deprivation of property rights linked to previous legal proceedings (not to the missing compensation as a defining feature), to the associated liability element and the subsequent sanction. The study deals with the valid legal regulation of confiscation in a defined period and the terminological concept of the institute of confiscation. The paper also includes application practice, which is discussed through some selected cases that demonstrate the concept of confiscation on a practical level.

URÁŽKA PREZIDENTA REPUBLIKY V ROZHODOVACÍ PRAXI KRAJSKÉHO SOUDU V JIHLAVĚ (1923–1939)

Štěpán Burda

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Následující příspěvek, který vychází ze studentské práce odevzdané do fakultního kola SVOČ a následně úspěšně prezentované i na česko-slovenském kole této soutěže, se zabývá trestním postihem urážek hlavy státu v meziválečném období na základě ustanovení zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky. Je založen především na archivním výzkumu provedeném v Moravském zemském archivu v Brně. Na příkladu jednotlivých případů projednávaných u Krajského soudu v Jihlavě se pokouší konfrontovat deklarované záměry zákonodárce s reálnou aplikační praxí, ale všímá si také národnostního, politického a sociálního profilu obžalovaných, výše trestů a dalších ukazatelů. Celkově se tak pokouší ilustrovat rozsah a meze svobody projevu v meziválečném Československu.

2 Zákon na ochranu republiky a trestný čin urážky prezidenta

Bezprostředním impulsem k přijetí zákona na ochranu republiky, který byl patrně nejvýznamnějším trestněprávním předpisem meziválečného období, byl atentát na ministra financí a představitele národní demokracie Aloise Rašína z počátku roku 1923.¹ Jako obecný cíl přijímané úpravy uvádí jeho důvodová zpráva následující:

„Musí poskytnouti účinnou ochranu státnímu zřízení, za nímž stojí většina národa, nesmí však jíti tak daleko, aby ztížil spravedlivý politický boj.“²

¹ PEHR, Michal. Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečné éře. *Časopis Národního muzea. Řada historická* [online], 2015, roč. 184, č. 3–4, s. 37 [cit. 3. 10. 2020].

² LEPŠÍK, Josef (ed.). *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*. Praha: Nakladatel Fr. Borový, 1923, s. 7.

Samotný trestněprávní postih urážek hlavy státu pak byl zakotven v § 11 zákona na ochranu republiky, a to v následujícím znění:

„§ 11.

Urážka presidenta republiky.

1. Kdo před dvěma nebo více lidmi presidentu republiky nebo jeho náměstku na cti ublíží vyhrůžkou zlého nakládání nebo jiným hrubě zneuctívajícím projevem nebo ho uvede ve veřejný posměch,

kdo pronese o něm obvinění, věda, že tím vážně ohrozí jeho čest, trestá se za přestupek vězením od osmi dnů do šesti měsíců.

2. Dopustil-li se vinník činu veřejně nebo tváří v tvář presidentu republiky (jeho náměstku) neb opětovně před dvěma nebo více lidmi při různých příležitostech nebo ho tělesně ztýrá, trestá se za přečin vězením od jednoho měsíce do jednoho roku.

3. Důkaz pravdy i přesvědčení o pravdě je vyloučen.“³

Důvodová zpráva k zákonu nejprve obhájí potřebnost trestnosti urážky prezidenta jako takové:

„Dalo by se snad namítnouti, že ve státě demokratickém nepotřebuje ani prezident republiky větší ochrany cti nežli kterýkoliv jiný občan. Poukazuje se tu často na státy cizí, zejména Anglii, kde ani panovník nepožívá zvýšené ochrany cti. Takové úvahy byly by jistě správnými, kdyby cti presidenta republiky bylo šetrěno tak, jak se právě v těchto cizích státech děje.“⁴

Zároveň uvádí, že „nebrání se snad věcné a slušné kritice a neškodné a neurážející satyře (karikatuře)“⁵, což je tvrzení, které je značně nahlodáno především zkušenostmi z praxe, jak bude ostatně níže ilustrováno.

Soudní aplikace ustanovení o urážce prezidenta se nevyhnula ani akademické kritice. Albert Milota kupříkladu vytýkal Nejvyššímu soudu, že nedostatečně zohledňuje vůli zákonodárce omezit trestněprávní represi na skutečně závažné případy. Tento záměr je dle Miloty v zákoně vyjádřen kritériem „hrubě“ zneuctívajícího projevu, které je podle něj vykládáno příliš široce a znemožňuje tak přiměřenou a zdvořilou kritiku.⁶

³ § 11 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky.

⁴ LEPŠÍK, 1923, op. cit., s. 58.

⁵ Ibid., s. 59.

⁶ MILOTA, Albert (ed.). *Zákon na ochranu republiky*. 2. přeprac. a judikaturou opatřené vyd. Kroměříž: J. Gusek, 1930, s. 49.

3 Kvalitativní analýza případů Krajského soudu v Jihlavě

Jádrem výzkumu, na němž je tento příspěvek založen, byl rozbor třiceti spisů Krajského soudu v Jihlavě, které dokumentují meziválečné případy převážně přečinů⁷ urážky prezidenta republiky zakončené rozsudkem. Tyto případy se odehrály v rozmezí let 1923–1939, tedy od nabytí účinnosti zákona na ochranu republiky po faktický zánik Československa v souvislosti s německou okupací. Pro účely tohoto příspěvku je níže detailněji popsáno několik nejzajímavějších z nich.

3.1 Gustav Heisler (Tk XI 35/24)

Gustav Heisler, tkalcovský mistr německé národnosti v Jihlavě, byl obžalován z přečinu § 11 odst. 2 zákona na ochranu republiky. Podle státního zastupitelství měl 26. prosince 1923 (tedy na Štěpána) ze svého obchodu vyhnat několik skupinek koledujících českých dětí se slovy „*Marsch, marsch, bēžte si zphvat ke blbýmu Masarykovi.*“⁸

Heisler se nařčení bránil poněkud bizarně. Přiznal, že skutečně děti poslal z obchodu pryč se slovy, ať jdou za Masarykem. Vyloučil však, že by použil slovo „blbý“, neboť jej v češtině nezná („*es mir ganz unbekannt ist, und ich überhaupt nicht weiss, was es bedeutet*“) a dále tvrdil, že oním Masarykem nemyslel prezidenta republiky, nýbrž jakéhosi velice štedrého obchodníka s dobytkem z Brna, který rozdával žebrákům velké almužny.⁹

Krajský soud však požádal o prošetření policejní ředitelství v Brně, které zjistilo, že takový obchodník v Brně není a že „*není o takové osobě starým obyvatelům Brna ani židovské obci náboženské nic známo*“. Soud proto považoval za věrohodné výpovědi koledujících dětí a Heisler byl uznán vinným. Trest mu byl mimořádně zmírněn z vězení na peněžitou pokutu ve výši 300 Kčs.¹⁰

⁷ Krajský soud v Jihlavě byl prvoinstančně příslušný pouze pro přečiny urážky prezidenta, přestupky projednávaly okresní soudy. V případě souběhu trestných činů se však u Krajského soudu vyskytlo i několik přestupků.

⁸ Moravský zemský archiv (dále jen „MZA“), fond C 47, karton 631, spis Tk XI 35/24 – spis obžalovací.

⁹ MZA, fond C 47, karton 631, spis Tk XI 35/24 – výslech obviněného a spis obžalovací.

¹⁰ MZA, fond C 47, karton 631, spis Tk XI 35/24 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

Po odvolání obžaloby byl trest Vrchním zemským soudem v Brně změněn na 10 dní vězení zostřených jedním tvrdým ložem.¹¹ Heisler následně zaslal prezidentské kanceláři žádost o milost a požádal o prominutí trestu, popřípadě změnu trestu zpět na peněžitý. Prezident nakonec s přihlédnutím k Heislerově dosavadní bezúhonnosti, věku a dalším okolnostem jeho trest zmírnil zpět na trest peněžitý ve výši 500 Kč.¹²

3.2 Marie Veřejková (Tk VI 163/27)

Následující případ mimo jiné dobře ilustruje i to, že ke klasifikaci určitého jednání jako přečinu urážky prezidenta vůbec nebylo zapotřebí veřejnosti tohoto urážlivého projevu a tento mohl být realizován i v soukromí. 58letá Marie Veřejková, majitelka zemědělské usedlosti ve Strážku, měla před Josefem Svobodou, jemuž usedlost pronajímala, a jeho rodinou při různých příležitostech v červnu a červenci 1926 ublížit prezidentu na cti výhrůžkou zlého nakládání a jinými hrubě zneuctívajícími projevy.¹³

Konkrétně se mělo jednat například o incident, kdy si Svoboda v přítomnosti dcery četl v Moravských novinách o holdu prezidentovi na sokolském sletu, na což měla obžalovaná reagovat tak, že mu noviny vytrhla z ruky, hodila je na zem a pronesla: „*My potřebujeme presidenta; to není nikde psáno, že se presidentu budeme klaněti. My máme míti císaře. Kdyby to nebylo do té Prahy tak daleko, já bych sama šla, tobo kluka kurevnického bych s trůnu sestřelila.*“ Mezi její další výroky při jiných příležitostech mělo patřit například, že „*máme na trůně chudého kluka učitelského a neznanoba, kurevníka, a že pánbůh trestá kraj hodonický, ježto president je neznanob*“ a že „*nepotřebujeme učitele na trůně, že dříve jsme měli císaře a kdyby byla mladší, že by se obětovala a presidenta zastřelila.*“ Při těchto výrocích měla být podnapilá, ale při smyslech.¹⁴

Veřejková všechna obvinění popřela s tím, že Svobodovi se jí údajně mstí, neboť jí dluží peníze za propachtovanou usedlost.¹⁵ Soud však shledal Veřejkovou vinnou a uložil jí trest 14 dnů vězení.¹⁶ Po odvolání obžalované

¹¹ MZA, fond C 47, karton 631, spis Tk XI 35/24 – rozsudek Vrchního zemského soudu v Brně.

¹² MZA, fond C 47, karton 631, spis Tk XI 35/24 – sdělení Ministerstva spravedlnosti.

¹³ MZA, fond C 47, karton 654, spis Tk VI 163/27 – spis obžalovací.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ MZA, fond C 47, karton 654, spis Tk VI 163/27 – výslech obviněného.

¹⁶ MZA, fond C 47, karton 654, spis Tk VI 163/27 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

i státního zástupce byl trest zvýšen na tři týdny vězení zostřeného jedním postem týdně.¹⁷

3.3 František Hošek (Tk VI 659/30)

Třetí vybraný případ se odehrál 25. října 1929 v hostinci ve Strážku, kde probíhala politická schůze, na níž jako komunistický řečník vystoupil obchodní cestující František Hošek. Během svého projevu se měl dopustit urážky prezidenta republiky (§ 11 odst. 2 zákona na ochranu republiky) a zároveň urážky československých legií (§ 487 a 488 trestního zákona). Následně měl ještě lehce ublížit na zdraví hostinskému Dvořákovi tím, že ho poškrábal na obličej (§ 411 trestního zákona).¹⁸

Prezidenta Masaryka měl urazit tím, že když ho v souvislosti s legiemi zmínil, odmlčel se, uklonil a prohlásil: „*Čest budiž jeho šedinám.*“ Podle některých výpovědí měl prohlásit i: „*Pan president, čest budiž jeho šedinám, nemůže sám nic dělati, jest zde vláda, která všechno dělá, a on musí podepisovati vše, co se mu předloží.*“ Dle státního zástupce byl výrok o šedinách zjevně posměšný, nikoli uctivý a vydával prezidenta ve veřejný posměch.¹⁹

Byť se Hošek hájil, že výrok byl pronesen vážně a ne ironicky²⁰, v rozsudku ho Krajský soud shledal vinným ve všech bodech obžaloby. Podle odůvodnění rozsudku řada svědeckých výpovědí spolehlivě dokázala, že výroky o Masarykovi byly proneseny výsměšně. Soud Hoškovi uložil trest měsíčního vězení s jedním postem týdně.²¹

3.4 František Mašek (Tk VI 246/34)

11. února 1934 se ve Švábově konala v místním hostinci schůze národně socialistické strany, na níž byli pozváni i příslušníci jiných politických stran. Na schůzi měl proslov senátor Karel Marušák a po jeho řeči následovala diskuse, do níž se zapojil i student pražských práv František Mašek. Svými projevy v této debatě se měl dopustit hned čtyř přečinů podle zákona

¹⁷ MZA, fond C 47, karton 654, spis Tk VI 163/27 – rozsudek Vrchního zemského soudu v Brně.

¹⁸ MZA, fond C 47, karton 685, spis Tk VI 659/30 – spis obžalovací.

¹⁹ Ibid.

²⁰ MZA, fond C 47, karton 685, spis Tk VI 659/30 – výslechy obviněného.

²¹ MZA, fond C 47, karton 685, spis Tk VI 659/30 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

na ochranu republiky (urážky prezidenta podle § 11 odst. 2, rušení obecného míru podle § 14 odst. 5, výzvy k trestným činům podle § 15 odst. 2 a šíření nepravdivých zpráv podle § 18 odst. 1-3). Měl se mimo jiné vyjádřit ve smyslu, že „*prezident Masaryk jest již starý a že by měl ustoupit již mladšímu, že to není žádný dědičný trůn, který se dědil ve starém Rakousku 300 let po sobě, že prezident Masaryk i s Drem Benešem to mají pachtováno*“. Prezidenta dále přirovnal k císaři Františku Josefovi a tvrdil, že sám Masaryk jako poslanec o císaři prohlášoval, že by měl být vyměněn někým mladším.²²

Mašek požádal soud o odročení hlavního přelíčení na neurčito kvůli špatnému zdravotnímu stavu²³, ve skutečnosti však přes Rakousko uprchl do Jugoslávie, kde si chtěl najít zaměstnání a vyhnout se tak trestnímu řízení. V Jugoslávii mu však nebyl povolen pobyt, vrátil se zpět a přihlásil se na četnické stanici ve Znojmě.²⁴ Mezitím byl v nepřítomnosti odsouzen ke 14 dnům tuhého vězení podmíněně se zkušební dobou tří let (v bodě šíření nepravdivých zpráv byl osvobozen).²⁵

Státní zastupitelství podalo zmateční stížnost a odvolání²⁶ a odvolal se i Mašek, který opět hájil své výroky o Masarykově stáří s tím, že „*stáří není nic nečestného, je to fyziologický zjev, kterému podlehnou každý, i Masaryk. Jsem překvapen a vůbec každý, kdo o tom slyší, že se to pokládá za urážku*.“²⁷

Vrchní soud v Brně zamítl obě odvolání jako nedůvodná a ponechal Maškovi původní trest.²⁸ Na Maškův případ však nakonec dopadla amnestie vyhlášená prezidentem republiky 14. prosince 1935²⁹, čímž byl Maškovi trest prominut a odsouzení zahlazeno.³⁰

3.5 Josef Kouba (Tk VI 1199/34)

Velice kuriózním je případ pekaře Josefa Kouby z Telče. Ten, jak sám doznal, v rozčilení z toho, že telčský advokát, JUDr. Fialka, mu ve sporu o urážku

²² MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – spis obžalovací.

²³ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – žádost Františka Maška.

²⁴ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk X 1086/34 – výslech obviněného.

²⁵ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

²⁶ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – oznámení státního zástupce.

²⁷ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – odvolání Františka Maška.

²⁸ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – rozsudek Vrchního soudu v Brně.

²⁹ Vyhlášená navíc poněkud ironicky v souvislosti s abdikací prezidenta Masaryka ze zdravotních důvodů.

³⁰ MZA, fond C 47, karton 721, spis Tk VI 246/34 – zpráva Krajského soudu v Jihlavě.

účtoval 300 Kčs útrat, napsal a odeslal sérii tří urážlivých dopisů, které došly JUDr. Fialkovi, Okresnímu úřadu v Dačicích a četnické stanici v Telči. Prezidenta republiky v dopisech údajně urážel, „poněvadž [...] si myslím, že prezident je vrchní pán a že pod jeho vládou a ve spojení s vládou se všechny zákony dělají.“³¹ Jelikož čtenář by jinak byl zřejmě výrazně ochuzen, níže jsou uvedena celá znění Koubových dopisů, která nemohla z časových důvodů být zahrnuta do ústní podoby příspěvku.

Dopis Okresnímu úřadu v Dačicích a Zemskému úřadu v Brně

Zemský mrzák v Brně

Dačice dne 13. června

Zloději, všiváci vystěhujte se ze smradirny za vaše zlodějský kousky už jste se nakradli dost nyní budeme účtovat, vlada krade je největší zloděj zdražovatel a rozbažovatel lidských mozolů nyní musí být zatknuta vlada a zemský zloději a a bude po zlodějích proč mali zloději trestají a ve vládě se krade rozbažuje se a vozí nakradený peníze do švýcar, a kdo Va lumpy bude dele žít, sereme na republiku na presidenta tobo starýho berana a na všechny příživníky, hanba vládě zemským hanebný úřadům a jich kurvám už jste mohli mít vy zloději dluhy dávno zaplacený rozbažovali jste plnýma rukama, kdo udělal 13měsíční služné a přídavky různé, budeme účtovat vy darebáci za vaše kousky, škoda zlatýho rakouska, to nám bylo zapotřebí takovouhle zlodějinu, a hned se klidte lumpy od koryt, nebo vás vyhodíme do povětří máte mozoly my lumpi ale na držce a na prdeli, dělejte jak myslíte ale žít vás více nebudem, my platíme četníci a oni vás vy zloději nevidí, pěkný pořádek ale bude vy bolševici proklatý

*státní lumpárna v Praze
polibte nás prdel svině³²*

úřad pro pořádek v Dačicích

Dopis JUDr. Fialkovi

Žádám Tě zloději abys všem lidem cos nim ukradl do 8 dnů vrátil nebo Tě nechám zastřelit co dělá tvoje kurva ty berane jsi otrhaný jak od Vrán máme to v tej proklátej Republice pěkný zloději vša Tě čert vezme i s tím beranem Masarykem

*čert vem republiku.
chcípnete lumpy.³³*

³¹ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – výslech obviněného.

³² MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – opis dopisu č. 1.

³³ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – opis dopisu č. 2.

Dopis četnické stanici v Telči

Četnická stanoviště Telč

Telč dne 25. června

Četníci lenoši. Žádáte se aby jste okamžitě zatkli naši vládu zlodějskou v Praze, malí zloději chytáte a ty vřiváci kradou. Telefonicky ty zloději vládní zatkněte at' to zlodějství už přestane to jsou největší zloději a zdražovateli, hamba naší vládě zlodějskej at' chci pně Masaryk s celou zlodějnou

škoda Rakouska takovýhle zloději tam nebyli my to rozbijem jak neuděláte pořádek někdo bude dít a vládní zloději budou krást, halo ty pupkatej na to nebo ti pupek rozbijem, dejte to tu pakáš lichevnímu neřádu v Brně Konec Republice konec takovému hospodářství tady se rozhazuje zbytečně

chceme pořádek

úřad pro pořádek

státní lumpárna v Praze³⁴

Ač byly dopisy anonymní, četníci pojali podezření, že jejich autorem je Kouba a vyžádali si z Dačic Koubův rukopis ze spisu týkajícího se dřívější správní pokuty. Ten byl v Praze na Ústředním četnickém pátracím oddělení porovnán s anonymními dopisy a bylo potvrzeno Koubovo autorství.³⁵ Kouba byl obžalován z hanobení republiky a pobuřování proti státu (§ 14 odst. 1 a 5 zákona na ochranu republiky) a urážky presidenta (§ 11 odst. 1 a 2 zákona na ochranu republiky),³⁶ shledán vinným a odsouzen k šesti týdnům tuhého vězení zostřeného třemi posty nepodmíněně.³⁷

3.6 Tomáš Zelenka (Tk VI 636/38)

V poměrně kuriozním případě z česko-rakouského pohraničí byl tesařský pomocník německé národnosti Tomáš Zelenka³⁸ obžalován z urážky presidenta a pobuřování proti státu a jeho samostatnosti (§ 14 odst. 1 zákona na ochranu republiky). Zelenka měl totiž v hostinci v obci Matějovec u Slavonic na Velikonoční pondělí 18. dubna 1938 předvádět relativně nápaditý trik s anekdotou, kterým měl tyto přečiny spáchat.

³⁴ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – opis dopisu č. 3.

³⁵ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – udání četnické stanice v Telči.

³⁶ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – spis obžalovací.

³⁷ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

³⁸ Též Thomas Zelenka, spisy uvádí jména obžalovaných v počestně podobě.

Podle obžaloby Zelenka vstal od stolu a prohlásil, že ostatním něco ukáže. Vzal list papíru, který složil na čtverec a následně na trojúhelník, načež začal vyprávět anekdotu:

„Hitler přišel k Benešovi a ptal se ho, co je se sudetskými Němci. Vzáli pak spolu mapu a pan Beneš prohlásil, že beztak dostanou všechno. Pan Beneš složil pak mapu na trojúhelník, vytrhl z ní jeden roh a řekl: ‚To dávám Sudetoněmcům.‘ Když Hitler na to podotkl, že jsou tu ještě maďaři, slovinci, poláci a podkarpatorusi [sic], vytrhl Beneš z mapy další rohy a říkal, to dostanou maďaři, to slovinci, to poláci a to podkarpatorusi [sic]; ku konci rozevřel Beneš mapu a díval se, co zůstalo.“ Při vyprávění anekdoty Zelenka obdobně otrhával papír. Když jej pak rozevřel, měl tvar hákového kříže. Následně dodal: *„To, co zbylo, to patří Hitlerovi.“*³⁹

Zelenka se k činu přiznal a soud jej uznal vinným v obou bodech obžaloby. Byl mu uložen trest tři týdnů tuhého vězení s jedním postem.⁴⁰ Rozsudek, který byl vyhlášen 12. září 1938, Zelenka přijal, požádal však o odklad výkonu trestu do 1. prosince 1938.⁴¹ Na případ se nakonec vztáhla amnestie vyhlášená vládou⁴² 7. října 1938.⁴³ Obec Matějovce se navíc stala součástí postoupeného pohraničního území.

4 Kvantitativní analýza případů Krajského soudu v Jihlavě

Vedle individuální analýzy jednotlivých případů je možné poměrně zajímavě závěry dovodit i ze statistických údajů o všech zkoumaných kauzách jako celku.

Kupříkladu jestliže vycházíme z toho, jak byla národnost obžalovaných deklarována ve spisových dokumentech, můžeme dojít k závěru, že ze 30 obžalovaných osob jich 22 (cca 73 %) náleželo k národnosti české, 6 (20 %) k národnosti německé a 2 (6 %) ke slovenské. Obvod Krajského soudu v Jihlavě nepatřil k oblastem s nejvýraznější koncentrací obyvatel

³⁹ MZA, fond C 47, karton 803, spis Tk VI 636/38 – spis obžalovací.

⁴⁰ MZA, fond C 47, karton 803, spis Tk VI 636/38 – rozsudek Krajského soudu v Jihlavě.

⁴¹ MZA, fond C 47, karton 803, spis Tk VI 636/38 – žádost Tomáše Zelenky o odklad trestu.

⁴² Prezident Beneš tou dobou již abdikoval, pravomoci uprázdněného prezidentského úřadu proto převzala vláda.

⁴³ MZA, fond C 47, karton 803, spis Tk VI 636/38 – zpráva o amnestii.

německé národnosti, nacházel se zde však tzv. jihlavský jazykový ostrůvek i část německy hovořícího pohraničí v okolí Slavonic. Zjištěný národnostní poměr obžalovaných můžeme proto považovat za přibližně odpovídající národnostnímu složení soudního obvodu a konstatovat, že přečin urážky prezidenta patrně nebyl u jihlavského soudu výrazně disproporčním způsobem aplikován proti národnostním menšinám.

Mezi obžalovanými však lze pozorovat výraznou sociální disproporci. Obecně platí, že většina jich náležela spíše do nižších vrstev meziválečné společnosti. Nejméně u sedmi z obžalovaných je uváděno nestálé bydliště a u sedmi osob spisy výslovně uvádí, že jsou bez zaměstnání, u dalších je to implikováno. Do pomyslné střední třídy tak zapadá minimum obžalovaných. Bylo by možno sem zařadit živnostníky Heislera (tkalcovského mistra, který ostatně jako jediný dostal peněžitý trest) a Koubu (pekaře, který ovšem ve své výpovědi uvádí: „*Já jsem totiž v poslední době měl samé neštěstí, obchod mně přestal jít, ale za to daně jsem dostal předešlány trojnásobně.*“⁴⁴). Průměrnému profilu delikventů se vymyká také student pražských práv Mašek. Celkově je za činy obžalovaných zpravidla nutno hledat neutěšené životní situace spíše než sofistikovanou agitační či politickou činnost.

Poměrně zajímavým zjištěním je, že ve dvaceti, tedy celých dvou třetinách všech zkoumaných případů, konzumovaly obžalované osoby alkoholické nápoje. Ostatně hostince byly pro přečin urážky prezidenta typickým místem činu. Mnoho z obžalovaných se také svou opilostí pokoušelo před soudem hájit, ten ji však zpravidla vzal v potaz pouze jako polehčující okolnost, pokud vůbec.

Obvyklou výši trestu udělovaného za přečin urážky prezidenta republiky je poměrně obtížné určit, neboť naprostá většina obžalovaných nebyla stíhána pouze za tento přečin, ale obvykle šlo o souběh více trestných činů. „Čistě“ o přečin urážky prezidenta šlo pouze ve čtyřech případech. Pokud pomineme odchylky způsobené přitěžujícími a polehčujícími okolnostmi, můžeme konstatovat, že trest za tento přečin se pohyboval zpravidla kolem dvou týdnů vězení. Toto zjištění ukazuje, že soudci byli při řešení těchto případů relativně benevolentní, neboť zákon na ochranu republiky předpokládal pro přečin urážky prezidenta podle § 11 odst. 2 trest vězení v rozmezí

⁴⁴ MZA, fond C 47, karton 726, spis Tk VI 1199/34 – výslech obviněného.

jednoho měsíce až jednoho roku. Sazby ukládané Krajským soudem jsou spíše v rozmezí, které zákon předpokládal pro přestupek dle odst. 1, tedy osm dní až šest měsíců.

5 Závěrem

Záměrem tohoto příspěvku bylo především poskytnout vhled do reality meziválečného soudnictví a umožnit tak na základě popisu jednotlivých kauz utvoření vlastního názoru o tom, do jaké míry byl zákon na ochranu republiky drakonicky a zda excesivně omezoval svobodu slova, či nikoli.

Pokud bychom však přesto měli závěry příspěvku stručně shrnout, v prvé řadě by bylo možné konstatovat, že (alespoň v obvodu Krajského soudu v Jihlavě) nelze pozorovat výrazně diskriminační či disproporční aplikaci příslušného ustanovení zákona na ochranu republiky vůči národnostním menšinám, převážně té německé. Výrazná disproporce je však pozorovatelná vzhledem k sociálnímu postavení obžalovaných. Zatímco příslušníci středních a vyšších vrstev se mezi stíhanými osobami vyskytují vzácně (pokud vůbec), osoby společensky marginalizované (nezaměstnaní, tuláci, malozemědělci apod.) tvoří převážnou část obžalovaných. U většiny obžalovaných také nelze hovořit o sofistikované politické motivaci, ale spíše celkové životní frustraci ventilované mj. právě vůči prezidentu republiky.

Konečně patrně nejzajímavějším zjištěním by mohla být přisnost, s jakou byly dotyčné výroky obžalovaných posuzovány, přičemž tato přisnost dosahovala někdy až absurdních mezí. Jestliže pomineme výslovně vulgární výroky a vezmeme v potaz odlišné společenské standardy doby vzdálené téměř 100 let, nechť čtenář sám posoudí, zda výroky „*Čest budiž jeho šedinám*“, že Masaryk je starý a měl by ustoupit mladšímu či hospodská anekdota poměrně věrně reflektující předmnichovskou situaci jsou skutečně hrubě zneuctivajícím projevem, za který si dotyčný zaslouhuje jít za mříže.

Summary

The Crime of Insulting the President of the Republic before the Regional Court in Jihlava (1923–1939)

The presented paper relies on original archival research in order to explore the boundaries of free speech in interwar Czechoslovakia. Through the analysis of records relating to thirty cases of insulting the president tried before the Regional Court in Jihlava, it seeks to compare the declared goals and intent of the legislature to the application of the law by the courts. The paper provides detailed accounts of several of the cases, as well as overall statistics and conclusions, taking note of the defendants' ethnic, political, and social profiles. Overall, it draws attention to the often excessive practices of the courts in relation to supposed insults of the head of state.

SMLOUVA O DÍLO: DISKUZE VE 20. AŽ 60. LETECH MINULÉHO STOLETÍ

Daniela Burešová

Advokátní kancelář, Zlín

1 Úvodem

Diskuze na pozadí právní úpravy smlouvy o dílo. Na toto téma zveřejňuji příspěvek, v němž zaměřuji pozornost na archivní materiály uložené v Národním archivu v Praze ve fondu Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva unifikací.

Předem uvádím, že mezi prameny práva, na které je příspěvek soustředěn nejvíce, patří pokusy o občanskoprávní rekodifikaci z meziválečného a poválečného období. Ty totiž nikdy nedostaly šanci a nevstoupily v účinnost. Dále je má pozornost zaměřena na socialistické občanské zákoníky, jakožto výsledky snahy o přestavbu demokratického právního řádu v socialistický.

Příspěvek je tedy věnován tomu, co se v dané době dělo v právním zákulisí. Důraz je kladen zejména na navrhované změny, které do konečných znění osnov a zákoníků začleněny nebyly. Jde o informace z hůře dostupných zdrojů – archivních materiálů, jakožto pramenů poznávání historie práva. Ty jsou stěžejním a nosným zdrojem tohoto článku. Nutno jednoznačně uvést, že prostor není věnován navrhovaným změnám, kterým bylo vyhověno. Ty jsou, jak je známo, dostupné z textů jednotlivých osnov a jejich důvodových zpráv a jsou tak čtenáři snadno přístupné.

2 Rekodifikace občanského práva v meziválečném a poválečném období

Tento text se týká právní úpravy smlouvy o dílo obsažené v Osnovách občanského zákoníku z let 1924,⁴⁵ 1931,⁴⁶ 1937⁴⁷ a 1946.⁴⁸ Jedná se o celkem

⁴⁵ Osnova 1924 představuje návrh textu občanského zákoníku, který vyšel v německém překladu v jediném textu v tomto roce a ten jako jediný obsahoval kompletní číslování.

⁴⁶ Návrh superrevizní komise zákona, kterým se vydává všeobecný občanský zákoník (1931).

⁴⁷ Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník (1937).

⁴⁸ Zákon o všeobecném právu soukromém (Občanský zákoník) z roku 1946.

čtyři varianty návrhů občanských zákoníků, kdy každá tato Osnova vycházela vždy ze své předchůdkyně a Osnova 1924 vycházela z ABGB.⁴⁹ Měla představovat jeho revizi, kdy změny se měly omezit pouze na nejnižší možnou míru. Pro jednodušší orientaci čtenáře v následujícím textu uvádím u číslování paragrafů vždy v závorce číslo ustanovení, které odpovídalo očíslování v ABGB, pokud bylo odlišné. Z archivních materiálů dostupných v Národním archivu v Praze lze za primární zdroje umožňující bližší poznání těchto pramenů práva považovat kartony K 301 až 304, signatura Oz 11, spadající do Fondu Ministerstva spravedlnosti 1918–1953 a dále pak kartony K 49–50 a K 155–158 pocházející z Fondu Ministerstva unifikací.

Práce na Osnově 1924 byly rozděleny do pěti subkomitétů, kdy zvláštní částí obligačního práva se zabýval subkomitét pod vedením Egona Weisse. Smlouva o dílo zůstala stejně jako v ABGB⁵⁰ upravena společně se smlouvou služební v hlavě 26. Společné označení *O smlouvách služebních* bylo nahrazeno termínem *O smlouvách pracovních*. Již ABGB ve znění od 1. ledna 1917 rozlišoval ve svém definičním ust. § 1151 smlouvu služební od smlouvy o dílo. To bylo následkem právě existence smlouvy o dílo, kterou nebylo možné již dále řadit mezi služební smlouvy, jejichž předmětem byla závislá práce subjektů. Vůle stran při uzavření smlouvy o dílo směřovala k určitému výsledku a nestačilo pouze vykonání určité práce či činnosti. U smlouvy o dílo nebylo možné objektivně předpokládat, že by byla projevena vůle objednatele k poskytnutí určité činnosti bez záruky určitého výsledku.⁵¹

Z volně založených listů pocházejících z pera blíže neurčeného autora, nacházejících se v kartonu 302, lze k pojmenování hlavy *smlouvy pracovní* usoudit, že příčinou změny terminologie této hlavy nebyla pouze smlouva o dílo, ale také smlouvy, jejichž předmětem bylo provedení práce podle kusu nebo jednotlivých úkonů, neboť ani pro ně nebylo příhodné označení *smlouvy služební*.⁵²

⁴⁹ Císařský patent č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění třetí novelizace provedené císařským nařízením č. 69/1916 ř. z. dne 19. března 1916 (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*).

⁵⁰ ABGB ve znění účinném od 1. ledna 1917.

⁵¹ *Obligační právo (smlouva směnná, smlouva kupní, nájem a pacht, smlouvy pracovní, společenství statků, smlouvy odvážené) a náhrada škody: návrh subkomitétu pro revizi občanského zákoníka pro Československou republiku. Část druhá, Důvodová zpráva / referent Egon Weiss*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1924, s. 113.

⁵² Volně založené listy týkající se návrhu textu Osnovy 1924. NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze 1918–1953, sign. Oz 11, Karton 302, složka 1922.

Z archivních materiálů, které zachycují legislativní proces jednotlivých osnov občanských zákoníků je zřejmé, že řada myšlenek nebyla do konečných publikovaných verzí jednotlivých návrhů začleněna. Například do definičního ust. § 1151 rada vrchního zemského soudu v Plzni navrhl začlenit definici o volném působení při přeměně hmoty zvláštním osobním úsilím, konkrétně myšlením.

Ustanovení § 1166 bylo ustanovení diferenční a bylo používáno v pochybnostech, pokud nebylo zřejmé, jestli se jednalo o smlouvu kupní nebo smlouvu o dílo. Nad ustanovením se hojně diskutovalo. Často se k němu vyjadřovala odborná právní veřejnost či komentářová literatura. Je tedy zřejmé, že i při tvorbě návrhu občanského zákoníku mu byla věnována značná pozornost. Konkrétně na poradě konané v Ministerstvu spravedlnosti dne 8. listopadu 1921 vznesl ministerský rada Ministerstva unifikací zásadní návrh. Dle něj mělo být upuštěno od možnosti soudů řešit *ad hoc* o jakou smlouvu v konkrétních případech šlo, neboť to dle jeho názoru vedlo k pocitu právní nejistoty. K odlišení těchto smluv odkazoval na výsledky vývoje právních poměrů od vydání ABGB až do tehdejší doby a také na jasné stanovení obou těchto smluv sjednocenou právní teorií i praxí.

Předmětem jednání této schůze byl i návrh Egona Weisse, který navrhoval v ust. § 1167 stanovit konkrétní lhůtu podnikatele k opravě vady na díle. Výsledkem jednání však bylo zachování výrazu *přiměřená lhůta*.

Odlišný přístup jednotlivých subkomitétů k rekodifikaci občanského práva byl hlavním důvodem, pro který Osnova 1924 nikdy nevstoupila v účinnost. Ačkoli subkomitét pro zvláštní část práva obligačního, jehož postup do jisté míry reflektuje tento příspěvek, svým způsobem prací nijak zásadně nevybočoval, kritice čelil zejména subkomitét pro věcná práva, který přistoupil k zásadním změnám měnícím pojetí jistých institutů, a subkomitét pro dědické právo, který naopak přistoupil k malému počtu změn, kdy pro tyto zásadní rozpory nemohla Osnova 1924 vstoupit v účinnost.⁵³

Další významný mezník v právně historickém vývoji občanských zákoníků českých zemí představuje Osnova 1931. Ta byla výsledkem prací superrevizní komise, která měla za cíl sjednotit výsledky jednotlivých subkomitétů.

⁵³ SALÁK, Pavel jr. a kol. *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937: Inspirace, problémy a výzvy*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2017, s. 20–21.

Nejvýznamnější změna týkající se smlouvy o dílo spočívala v rozdělení hlavy 26 do dvou jednotlivých hlav. Poprvé od sjednocení občanského práva do jediného zákoníku tak došlo k začlenění smlouvy pracovní a smlouvy o dílo do samostatných hlav. Touto novou koncepcí zákoníku byl potvrzen rozdíl mezi smlouvami, kdy superrevizní komise zastávala ve srovnání se subkomitétem odlišný názor, a tedy že se jednalo o různé druhy smluv, které si žádaly samostatné zařazení. Tím byl učiněn jistý odklon od jednotného římskoprávního institutu *locatio conductio*.⁵⁴

Ustanovení § 1047 (§ 1167 ABGB), které umožňovalo objednateli odstoupit od smlouvy v případě *vad odporujících úmluvě*, mělo být změněno na vady, které v *podstatnosti odporují úmluvě*. Bez tohoto upřesnění totiž mohlo docházet k příliš širokému a nepřesnému vymezení těchto vad, a tím mohlo dojít ke zvýhodnění práv objednatele na úkor zhotovitele. Navrhovaná změna však provedena nebyla.⁵⁵

Z textu Osnovy 1931 je zřejmé, že s výjimkou koncepčního dělení nedostála žádných významnějších změn. Z tohoto důvodu byla vystavena četné kritice. Velká očekávání proto přinášela připravovaná Osnova 1937. Ta byla výsledkem delšího procesu, který dospěl až k meziministerskému řízení.

Vznesené legislativní návrhy byly projevem zejména orgánů státní správy a vyjadřovaly se k otázkám smlouvy o dílo z hlediska jejich působnosti. Stejně jako u předchozích návrhů, tak i v tomto případě nemůže vnímání bystrého badatele uniknout, že hlavní pozornost absorbovalo zejména to, do jaké míry měla být právní úprava smlouvy o dílo odlišná od právní úpravy smlouvy pracovní. Zástupci Ministerstva sociální péče apelovali na to, aby hlavním rozlišujícím kritériem těchto smluv byl znak hospodářské odvislosti a pracovní podřazenosti osoby provádějící pracovní činnost. Se zohledněním výše uvedeného navrhovali začlenit následující dvě definice. Pro smlouvu pracovní: „*Zaváže-li se někdo konati zpravidla za plat (mzdu) práce, služby nebo jiné podobné úkony, vznikne smlouva o pracovním poměru zaměstnance.*“ a pro smlouvu o dílo: „*Smlouva o dílo vzniká, zaváže-li se někdo, že za úplatu provede dílo nebo*

⁵⁴ *Zákon, kterým se vydává všeobecný zákoník občanský: návrh superrevizní komise. Díl II., Důvodová zpráva.* Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1931, s. 286.

⁵⁵ Přípomínky Slovenské komise k hlavám 38. až 40. elaborátu superrevizní komise ze dne 22. dubna 1931. NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze 1918–1953, sign. Oz 11, Karton 301, složka 1931.

vykoná činnost jako pracovník hospodářsky samostatně činný.“ Aby bylo zamezeno jakýmkoli pochybnostem, které by mohla praxe přinést, navrhovali dále začlenit do textu Osnovy 1937 definiční ustanovení pro plat (mzdu). Tou se měla rozumět jakákoli úplata, odměna nebo její hodnota za výkon činnosti hospodářsky nesamostatné, vykonávané zpravidla v poměru pracovní podřazenosti. Rovněž bylo navrhováno začlenit také definici činnosti hospodářsky samostatné, tedy činnosti konané na vlastní účet, vrub a nebezpečí zhotovitele. Pro posouzení, pod jakou ze smluv danou činnost podřadit, měla rozhodující význam její skutečná povaha. Pro nazírání na danou problematiku v komplexitě pak měla důvodová zpráva obsahovat definici činnosti hospodářsky samostatné, pod kterou měla být mj. zařazena i svobodná povolání. Hospodářská závislost pracovníka a jeho zaměstnavatele měla posuzovat nejenom hospodářské, ale i sociální vztahy mezi pracovníkem a jeho zaměstnavatelem či zákazníkem. Zástupce Ministerstva sociální péče trval také na tom, aby domácí dělníci byli podřazeni předpisům o smlouvě o práci a nikoli smlouvě o dílo.

K výše uvedenému návrhu se vyjádřili zástupci ostatních ministerstev i další odborníci. Například odborový přednosta Schrotz považoval výše uvedený návrh za narušení systematiky zákoníku a dle jeho názoru by taková právní regulace vyvolala v celé věci nové pochybnosti. S tím se ztotožnil i zástupce Ministerstva zemědělství, dle kterého nelze pojmy hospodářská odvislost a pracovní podřazenost do zákona vůbec vtělit pro jejich neurčitost. Stejně tak zástupce Ministerstva obchodu vyjádřil na účet výše uvedeného návrhu obavy, že by došlo k rozvíření již tak pochybného stavu. Zpravodaj, dr. Srb, zastával přívětivější názor, kdy připustil jako rozlišovací znak definici těchto smluv, nikoli však již definici platu. Dále vyjádřil nesouhlas s terminologickým označením *Smlouva o pracovním poměru*, neboť ta vznikala až jako důsledek smlouvy o práci. Dr. Rouček doporučoval vtělit přímo do textu Osnovy 1937 doktrinální stanovisko zahrnuté v důvodové zprávě, a tedy že smlouvou pracovní, na rozdíl od smlouvy o dílo, je slíbeno dát k dispozici svoji pracovní sílu na nějaký čas. Též se stavěl kladně k tomu, aby smlouvy nacházející se na hraniční linii smluv o dílo a smluv pracovních byly přičítány ve prospěch smluv pracovních.

S návrhem Ministerstva sociální péče souhlasil zástupce Ministerstva veřejných prací, který doporučil výše uvedené začlenit do textu zákona za předpokladu, že daná změna bude legislativně technicky proveditelná. Z finálního znění Osnovy 1937 je však zřejmé, že ačkoli navrhovaná změna vyvolala žhavé debaty, přijata nakonec nebyla.

K ust. § 1045 Osnovy 1931 (§ 1151 ABGB) zástupce Ministerstva sociální péče navrhnul, aby slovo *plat* bylo nahrazeno slovem *úplata*. To však bylo zamítnuto jako jazykově nevyhovující. V ust. § 1051 Osnovy 1931 (§ 1170 ABGB), které pojednávalo o právu zhotovitele domáhat se u díla zhotovovaného po kusech nebo díla, které vyžaduje nepřiměřených nákladů, přiměřeného dílu platu a náhrady nákladů, mělo být slovo *přiměřeného* nahrazeno slovem *poměrného*, neboť se jevílo jako významově příznivější. Navrhované změny však nakonec skutečně nebyly.⁵⁶

I přes veškerou snahu vyznívalo hodnocení Osnovy 1937 spíše negativně zejména z důvodu její neúplnosti.⁵⁷ Celý proces přijetí nového občanského zákoníku zkomplikovala Mnichovská dohoda a s ní související státoprávní změny. Ani po druhé světové válce nebyla situace rekodifikaci občanského práva příliš nakloněna. V roce 1946 vycházel text zákona, který představoval text Osnovy 1937 se změnami, jež byly výsledkem jednání podvýboru, který byl vytvořen na základě společné dohody ústavních výborů Poslanecké sněmovny a Senátu, a to s cílem urychlit celý legislativní proces.⁵⁸ Text vycházel v poválečných letech v časopise *Právny obzor*.⁵⁹ Autorem byl slovenský představitel občanského práva Štefan Luby. Ačkoli v kartonech K 156 a 157 jsou zahrnuty texty z jednání ještě před druhou světovou válkou, konkrétní záznamy legislativního procesu týkajícího se smlouvy o dílo se zde nenacházejí. I přes veškeré snahy tak události právně dějinného vývoje z 20. až 40. let minulého století nikdy nevstoupily v účinnost.

⁵⁶ Záznam o meziministerské poradě v Ministerstvu spravedlnosti konané dne 22. října 1934. NA Praha, Ministerstvo unifikací v Praze 1918–1953, Karton 156, složka Příprava konečné redakce občanského zákoníku – zápisy z komise na Ministerstvu spravedlnosti.

⁵⁷ Ve srovnání s Osnovou 1931 v ní totiž nebyla obsažena oblast rodinného práva.

⁵⁸ SALÁK, Pavel jr. a kol. *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937: Inspirace, problémy a výzvy*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2017, s. 26.

⁵⁹ LUBY, Štefan. Československý občanský zákoník a slovenské občanské právo. *Právny obzor: časopis Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied*, 1948, roč. 31, s. 173–176.

3 Legislativní proces smlouvy o dílo v zákoně č. 141/1950 Sb., občanský zákoník

Cílem období právnícké dvouletky byla dle proklamací v důvodové zprávě k občanskému zákoníku snaha tvorby ryze socialistických předpisů. Navzdory těmto prohlášením a snaze přestavit demokratický právní řád v socialistický, lze tento zákoník považovat za jistý mezistupeň, který si zatím ještě zachovával jistou kontinuitu s dosavadními zásadami a systematikou. Stěžejní archivní materiály k legislativnímu procesu vzniku občanského zákoníku z roku 1950 uložené v Národním archivu v Praze představují kartony č. 2, 3 a 4 z fondu Ministerstva spravedlnosti z let 1948 až 1950. Právě krátká doba vzniku textu zákona se odrazila i na množství dostupných archivních materiálů. Smlouva o dílo byla obsahem jednání 48. schůze subkomitétu pro kodifikaci občanského práva, která se konala dne 11. října 1949 a záznam z této schůze je možné nalézt právě v kartonu č. 4. Ustanovení smlouvy o dílo byla v tomto zápisu původně číslována jako ust. § 265 až 281, zatímco ve finálním znění zákoníku byla označena jako ust. § 448 až 461.⁶⁰

Diskuze týkající se označení stran kontraktu díla byly odrazem celkové obtížnosti najít takové označení stran, které by bylo vyhovující nově nastoleným podmínkám socialismu. Dr. Knapp označil pojmy *proveděč* a *žadatel* za nevhodné. Učebnicová literatura považovala dále za nevyhovující označení smluvní strany, které mělo být dílo zadáno, také pojem dodavatel, provozovatel či zhotovitel. Vyloučen byl také pojem objednaný, kdy tento termín byl shledán jako nevhodný z pohledu slovenské právní terminologie.⁶¹ Občanský zákoník z roku 1950 nakonec označil stranu zhotovující dílo jako toho, komu bylo dílo zadáno, čímž došlo k rozšíření použitelnosti ustanovení smlouvy o dílo, neboť stranou zhotovující dílo tak již výhradně nemusela být osoba podnikatele.

Při diskuzích nad rozhodujícím kritériem, zda musela dílo zhotovit sama osoba, které bylo zadáno, nebo zda mohla pověřit zhotovením díla třetí osobu, bylo zamýšleno užití výrazu, že bude záležet na *zvláštních schopnostech*.

⁶⁰ V následujícím textu pro lepší orientaci čtenáře uvádím očíslování, pod kterým byla daná ustanovení ve finálním textu zákona č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, publikována.

⁶¹ KNAPP, Viktor. *Učebnice občanského a rodinného práva. svazek II. Závažkové právo*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Orbis, 1955, s. 191.

Z povahy věci lze dovodit, že se jednalo o zvláštní schopnosti osoby zhotovující dílo, které sloužily jako hledisko pro posouzení, zda je možné nechat dílo zhotovit třetími osobami. K tomuto však vyjádřili své pochybnosti zejména o stylizaci především dr. Veselý a dr. Knapp a zůstalo tak zachováno, že *záleží na povaze smlouvy a díla*.

Předmětem jednání byla také úvaha dr. Andrese, který vznesl dotaz, zda by neměl být do textu zákona upraven *zmar látky* a s tím spojené nebezpečí škody. S cílem koordinovat právní úpravu smlouvy o dílo se smlouvou schovací dále navrhoval začlenit následující: „*Od času, kdy dílo mělo být odvedeno, stíhá nebezpečí nahodilé zkázy nebo poškození látky tu smluvní stranu, která je v prodlení.*“ Dr. Knapp však zastával jiný názor a považoval za příhodnější řešení odkázat v důvodové zprávě na použití obecných předpisů o prodlení.

Jde-li o ust. § 456,⁶² vyslovil dr. Andres obavu, že pasáž „*nebude-li dílo včas hotovo*“ by mohla být v budoucnu interpretována tak, že by mohlo dojít až k šikanóznímu výkonu práva objednatelů vůči osobám zhotovujícím dílo. K tomu se vyjádřil dr. Veselý, že výše uvedené je otázkou faktickou, nikoli právní a záleží tedy na správném posouzení skutkového stavu.

Rozporné názory jednotlivých členů se projeví i při debatách nad tím, jak má být určována cena díla, nebyla-li smluvně stanovena. Dr. Knapp považoval jakékoli takové ujednání za zbytečné a navrhoval jej z textu zákona vypustit. Ve srovnání s tím dr. Veselý považoval za účelné zařadit do textu zákona ustanovení o zvyklostech, jako jedno z podpůrných kritérií při stanovení ceny. Do finálního textu zákona se nepromítla ani jedna z výše navrhovaných změn a dané ustanovení bylo změněno pouze terminologicky.

Dle tehdejších názorových proudů bylo ustanovení týkající se rozpočtu určeno zejména pro volný trh, tedy trh bez státních zásahů a intervencí, tudíž trh nacházející se ve státě hospodářsky neřízeném a v období socialismu se nevyskytující. Rovněž se vedly diskuze i o tom, že zvýšenou cenu za dílo šlo žádat tehdy, pokud došlo k úřednímu zvýšení ceny materiálu.

⁶² „*Objednatel je oprávněn odstoupit od smlouvy také tehdy, je-li zřejmé, že dílo nebude hotovo včas nebo nebude provedeno řádně, a ten, komu bylo žádáno, neučiní nápravu ani v přiměřené lhůtě k tomu dané.*“ Ustanovení § 456 zákona č. 141/1950 Sb., občanský zákoník.

Ustanovení § 459 bylo v rámci všeobecných diskuzí navrhováno začlenit jako odstavec třetí ust. § 458.⁶³

4 Nahrazení smlouvy o dílo tzv. službami v zákoně č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Ačkoli tento občanský zákoník prošel s ohledem na události dějinného vývoje celkovými koncepčními změnami, archiválie vztahující se ke zhotovení věci na zakázku a opravě (úpravě) věci nejsou příliš bohaté na informace, které by se vztahovaly k diskuzím nad jednotlivými paragrafy. Odráží se v nich spíše debata nad základní koncepcí a zásadami těchto placených socialistických služeb. Stežejní zdroj této části příspěvku představují archivní materiály uložené ve fondu Ministerstva spravedlnosti v Praze, kdy jde-li o zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, jedná se o doposud nezpracovaný fond.⁶⁴

Ve srovnání s předcházejícím občanským zákoníkem, který byl výsledkem dvouletého procesu vzniku, tak prvotní návrh občanského zákoníku z roku 1964 byl zhotoven s předstihem, aby jej bylo možné předložit k diskuzím a revizím. Návrh občanského zákoníku projednávala jednak hlavní kodifikační komise, ale i jednotlivé dílčí komise. Těch bylo celkem deset. Zhotovení věci na zakázku a oprava (úprava) věci byly projednávány v komisi pro obchod a služby.

Shodně byl kladen důraz na to, aby bylo do obecných ustanovení služeb začleněno, že služby mohou občanům zprostředkovat pouze socialistické organizace, neboť pouze ty odpovídaly za jejich řádné zprostředkování. Vyskytovaly se také připomínky, že v této osnově chyběla smlouva o dílo ve vztazích mezi socialistickými organizacemi a občany, a to pro občany vykonávající pro socialistické organizace určité práce nebo služby. Převažovaly však názory, že navrhovaná úprava je dostačující. Ve světle socialistického nazírání na danou tematiku bylo cílem tehdejších garnitur zabránit tomu, aby docházelo k zadávání smluv o dílo k činnostem a službám, které měly být

⁶³ Subkomitét pro kodifikaci občanského práva, schůze č. 43, zápis o schůzi subkomise pro kodifikaci občanského práva konané dne 11. října 1949 na Ministerstvu spravedlnosti od 8 do 13 hod a od 14 do 17.30 hod. NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze 1948–1950, Karton 4, složka obligační právo – zvláštní část.

⁶⁴ Archivní materiály uložené v: NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze – nezpracovaný fond, signatury: VDR studenti 12291-, Občanský zákoník, VDR studenti 8221-a BLR 800078-811322, Karton 980.

plněny v rámci pracovního poměru. To mělo zamezit tomu, aby zaměstnanci vydělávali mnohem více než jiní zaměstnanci ve srovnatelném zaměstnání. Občan, který o tomto nepřípustném zadávání služby věděl, ztrácel nárok na odměnu za provedenou práci. Výše uvedené bylo označeno také jako tzv. boj proti smlouvám o dílo.

Pokud se jednalo o závazky, jejichž předmětem by bylo zhotovení uměleckého či vědeckého díla občanem pro socialistickou organizaci, ani zde nebylo použití smlouvy o dílo vhodné. Důvodem byl zákon o právu autorském.⁶⁵ Bylo-li by nezbytné, aby občan vykonal pro socialistickou organizaci určitou službu, kterou by nebylo možné její povahou pořadit pod činnost vykonanou v rámci pracovního poměru nebo pod závazek vytvořit vědecké či umělecké dílo, bylo usouzeno, že bude dostačující uzavřít takový závazek prostřednictvím inominátních smluv.⁶⁶

Dle převažujících názorových proudů docházelo v tehdejší socialistické společnosti k uspokojování osobních potřeb občanů v rozmanitých formách placených služeb, které vykonávaly socialistické organizace. Z tohoto pohledu byla smlouva o dílo v její tradiční podobě vyhodnocena jako zastaralý právní institut, do něhož nemohla být zahrnuta pestrá škála služeb a činností, které socialistické organizace poskytovaly. Smlouva o dílo byla též označena za instrument hodící se soukromému řemeslnému podnikání. Účelem navrhované právní úpravy tak bylo zajistit, aby placené služby byly vykonány kvalitně a včas a došlo tak k hmotnému či kulturnímu uspokojení potřeb občanů. S cílem zajistit včasné provedení služeb byly v praxi zavedeny sankce ve formě srážek z ceny zhotovované či opravované věci za každý den prodlení.⁶⁷

5 Závěrem

Cílem tohoto příspěvku bylo poskytnout čtenáři pohled na smlouvu o dílo v širších souvislostech, a to zejména přiblížením diskuzí, které se na pozadí tohoto právního institutu uskutečnily. Pozornost byla zaměřena zejména na myšlenkové úvahy či náměty, kterým nebyl ve finálním znění Osnov

⁶⁵ Zákon č. 115/1953 Sb., o právu autorském (autorský zákon).

⁶⁶ Volně založené listy týkající se návrhu textu zákona č. 40/1964. NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze – nezpracovaný fond, signatury: VDR studenti 12291-, Karton 980.

⁶⁷ NA Praha, Ministerstvo spravedlnosti v Praze – nezpracovaný fond, signatury: Občanský zákoník, Karton 980.

či zákoníků dán prostor. Ačkoli samotné texty Osnov a jejich důvodových zpráv jsou samy o sobě prameny práva nesoucími řadu právně pozoruhodných myšlenek, ve snaze přiblížit danou problematiku čtenáři v komplexitě byla věnována pozornost nepřijatým myšlenkovým úvahám.

Záměrem bylo odpovědět na otázky, jak rozsáhlé byly diskuze na pozadí jednotlivých ustanovení. Archivní prameny dávají nejen odpověď na otázku, ke kterým ustanovením byly vedeny nejrozsáhlejší diskuze, ale jsou také odrazem různorodých názorů jednotlivých odborníků a argumentů na podporu jejich tvrzení.

Pozornému čtenáři nemohlo uniknout, že nejčastější diskuze byly vedeny především na téma, jak mnoho má být kladen důraz na odlišení smlouvy pracovní od smlouvy o dílo. Ve světle archivních materiálů zjišťujeme, že předmětem legislativních procesů byly v 20. až 50. letech minulého století zejména diskuze nad jednotlivými ustanoveními, zatímco v 60. letech pak převažovaly spíše rozpravy nad celkovou koncepcí a systematikou zákoníku.

Summary

Contract for Work: Discussion in the 1920s to 1960s

This article deals with discussions in the background of a contract for work. Attention is paid to the archival materials stored in National Archive in Prague in the Fund of the Ministry of Justice and Ministry of Unification. Among the sources of law on which this article is mostly focused on are the drafts of the civil codes from interwar and postwar periods which never got a chance to be enacted and civil codes no. 141/1950 Coll. and no. 40/1964 Coll. as the results of effort to transform democratic legal order to socialistic one. I mainly focus on the proposed changes which were never included into the final texts of each draft because this information is possible to be reached only from less available resources, especially archival materials which are the main sources of this article. The astute readers mind cannot escape that the most frequent discussion were about how much emphasis should be placed on differentiating between employment contracts and contracts for work. In the light of archival materials we find out that in the 1920s and 1950s the subjects of legislative processes were mainly discussions on individual sections, while in the 1960s prevailed debates on the overall concept and system of the Code.

HISTORICKÉ SOUVISLOSTI VYDRŽENÍ LESNÍHO POZEMKU

Martin Cempírek

Lesnická a dřevařská fakulta, Mendelova univerzita
v Brně, Česká republika

1 Úvodem

S problematikou vydržení lesního pozemku se nesetkáváme tak často jako s vydržením jiných pozemků, jako jsou např. zahrady v intravilánu obce nebo pozemky sousedící se zemědělskými usedlostmi či rekreačními objekty.¹

Judikatura řešící vydržení lesního pozemku není ve srovnání se spory o jiné pozemky tak častá. Důvodem je skutečnost, že hranice lesních pozemků byly a jsou obvykle vyznačovány příkopem nebo hraničními kameny vymezující průběh vlastnické hranice. Na nepřehledných pozemcích, kde není hranice osazena milníky a chybí vyznačení hraničním příkopem, spoléhají vlastníci na svoji znalost hranice v terénu, přičemž jsou přesvědčeni, že obhospodařují svůj les, který byl tak obhospodařován již jejich předky. Často vlivem sukcese může dojít ke změně dané lokality, např. změny průběhu vodoteče hraničního potoka nebo k samovolnému zalesnění louky, přičemž tyto aspekty mohou vést k nejasnostem vlastnické hranice. Problémy mohou nastat při obmýtních těžbách, které se uskutečňují v 80 nebo i 100 letech věku lesa.² „*Lesní hospodářství je specifické mimořádně dlouhou plánovací dobou, ať již z hlediska produkčního, tedy ekonomického nebo ekologicky stabilizačního nebo i sociálního...*“³ Zemědělské obhospodařování je naproti tomu krátkodobé,

¹ Srov. HANÁK, Jakub, Jana TKÁČIKOVÁ, Ivana PRŮCHOVÁ, Jana DUDOVÁ a Milan PEKÁREK. *Praktikum pozemkového práva*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 56.

² Blíže k periodicitě prováděných těžeb a obnovách lesa DOBROVOLNÝ, Lumír. Lesy Školního lesního podniku Masarykův les Křtiny v historických souvislostech. In: HOLUŠOVÁ, Kateřina (eds.). *Sborník z konference. Význam historie pro lesnictví s ohlednutím za 100 lety lesnického vzdělávání v Brně. 18. září 2019, Zámek Křtiny*. Brno: Mendelova univerzita, 2019, s. 26–31.

³ SCHNEIDER, Jiří, Kateřina HOLUŠOVÁ a kol. *Ekosystémové služby a funkce lesů*. Brno: Mendelova univerzita, 2016, s. 59.

charakter obhospodařování pozemků je intenzivní s respektováním vlastnických hranic pozemků a půdních bloků. Zemědělské plochy jsou ve volné krajině zřetelné a snadněji porovnatelné s katastrálním operátem. Absentuje zde existence lesního porostu, který se z dlouhodobého hlediska mění a znepréhledňuje tak vlastnickou hranici. Právě v těchto případech se může zjistit, že stromy, které byly vytěženy, již nejsou vlastníka, ale souseda.

V případě sporů, ve kterých je vznesena námitka vydržení, argumentují sousedící vlastníci dlouhodobou dobrou vírou a splněním vydržecí doby. Často se setkáváme s poukazy na to, že les převzali od svého otce nebo děda, obhospodařují jej v původních hranicích a vydržení sporné části lesa nastalo již v průběhu obhospodařování jejich právním předchůdcem. Soudy se tak často v civilních sporech inspiroují a využívají historickou právní úpravu, kterou tak z důvodu přezkoumatelnosti rozsudku vtělují do jeho odůvodnění.

Jako příklady uvádíme několik soudních rozhodnutí, která se zabývají danou problematikou v historických souvislostech.

2 Historický exkurz – vydržení lesního pozemku

Vydržením lesního pozemku se zabývaly již soudy v době I. Československé republiky. Jako příklad uvádíme rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky z 10. prosince 1926, sp. zn. Rv II 713/26, č. 6570, Vážného sbírky soudních rozhodnutí.⁴

V tomto rozhodnutí dal Nejvyšší soud za pravdu nižším soudům. Příklad byl posuzován podle § 1455 Všeobecného zákoníku občanského z roku 1811. Soud konstatoval, že v daném případě došlo k vydržení vlastnického práva k lesnímu pozemku, přičemž v rozhodnutí uvedl, že „*Vydržeti lze vše, čeho lze nabýti, tedy lze vydržením nabýti i lesa...*“⁵ Ve svém rozhodnutí dodal, že není možné vydržet služebnost na lesním pozemku, protože by se „...*vydržením služebnosti zatěžoval lesní majetek břemenem, jež může být podle okolností na újmu lesnímu hospodaření, chráněnému ve veřejném zájmu vůbec...*“⁶

⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu Československé republiky z 10. 12. 1926, sp. zn. Rv II 713/26, č. 6570. In: *Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ve věcech občanských, ročník osmý, obsahující rozhodnutí z roku 1926*. Pořádá Dr. František Vážný, II. prezident tohoto soudu.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

Ve srovnání s lesní služebností vydržením vlastnictví k lesnímu pozemku se lesní majetek nijak nezatažuje a změna v osobě vlastníka je z pohledu lesního hospodářství lhostejná. V odůvodnění rozsudku se soud ztotožnil s dobrou vírou a se subjektivním přesvědčením vydržitele, že tento byl v oprávněném přesvědčení, že je vlastníkem sporného lesního pozemku. Pregnantním způsobem vystihl dobrou víru vydržitele s tím, že do odůvodnění rozsudku uvedl činnosti, které vydržitel během vydržecí doby vykonával: „*Soudem první stolice bylo učiněno a výsledkem řízení zůstalo nedotčeno zjištění, že žalobci po více než 30 let na sporné části tím způsobem držební úkony vykonávali, že tam stromky vysazovali, jalovčí a chrastí vyrubovali, stromky čistili, stelivo shrabovali a že obě strany, neznajíce až do poslední doby hranic svých pozemků, měly zato, že užívání sporné plochy pozemku žalobci se děje po právu... Nižší soudy usoudily, že způsob užívání sporného pozemku žalobci nutno pokládati za dostatečný projev vlastnické vůle a že tudíž není pochybnosti o tom, že žalobci jim nabyli vlastnictví k spornému pozemku vydržením.*“

Oprávněnou námitku vydržení mohl vznést pouze vlastník v dobré víře obhospodařující les. V praxi se často jednalo o sousedního vlastníka přiléhajícího lesa, který se bezelstně domníval že hospodáří ve svém lese. „*Držitelem bezelstným jest ten, kdo z příčin pravděpodobných má věc, kterou drží za svou. V pochybnosti pokládá se za to, že držení jest bezelstné...*“⁷

Námitku vydržení nemohl vznést pachtýř, který měl sousední les propachtován a byl srozuměn s tím, že mu jím obhospodařovaný les nepatří. „*Z podstaty titulu plyne, že... poživatelé, pachtéři, sekvistorové, plnomocníci atd., vlastnictví vydržením nabytí nemohou a sice již pro nedostatek držení, jsouc pouhými detentory.*“⁸

Z tehdejší právnické literatury se dozvídáme, že pachtýři náležela oproti vlastníkovu lesa velmi omezená práva. Jako příklad uvádíme využití kalamitního dřeva, které si nemohl ponechat nad rámec množství stanového pachtovní smlouvou. „*K plodům nenáležejí vývratě (Windbrüche). Z vývratí může si tedy usufructuarius osvojiti jen tolik, kolik v tom kterém roku dle pravidel lesního hospodářství porážiti smí.*“⁹

⁷ RANDA, Antonín. *Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha: Česká akademie pro vědy slovesnost a umění, 1923. Reprint původního vydání. Praha: Nakladatelství ASPI, a. s., 2008, s. 137.

⁸ Ibid., s. 136.

⁹ Ibid., s. 192.

V horším právním postavení oproti domnělému vlastníku lesa, byl i dědic, který les nabyl od zůstavitele. Tento nový vlastník si v případě právního sporu nemohl do vydržecí doby započíst oprávněnou držbu předchozího držitele.¹⁰

3 Vydržení lesa v současné právní praxi

3.1 Chata v lese – nabytí vlastnického práva ke sporné části lesního pozemku¹¹

Ve sporu se jednalo o chatu a přiléhající lesní pozemek, který byl oddělen od větší parcely lesa. Chata byla postavena na lesním pozemku. Majitel lesní parcely se žalobou na vyklizení nemovitosti domáhal odstranění dřevěné chaty s kamennou podezdívkou, včetně odstranění třinácti ovocných stromů.

Podle geometrického plánu se chata nacházela na pozemku žalobce, nicméně od roku 1889 do roku 1991 žalovaní a všichni jejich právní předchůdci sporný pozemek užívali ve stejném rozsahu a v dobré víře, jako vlastní. Byli přesvědčeni, že uvedený pozemek vydrželi již v minulosti podle Obecného zákoníku občanského z roku 1811, který v ČR platil až do roku 1950.¹²

Podle rozhodnutí okresního i krajského soudu nebyl vlastník lesa, tj. žalobce domáhající se vyklizení věci úspěšný. Soudy konstatovaly, že oprávněnými držiteli došlo k vydržení části lesního pozemku s chatou o výměře 1022 m² (původní parcela lesa byla 5309 m²).

Soudy vyšly shodně z toho, že předchůdci žalovaných opírali své právo o tzv. mimořádné vydržení. Podle § 1477 Obecného zákoníku občanského z roku 1811, ten kdo vydržení opírá o dobu třiceti nebo čtyřicetiletou nepotřebuje udávat žádný další právní důvod.

Oprávněnost držby Nejvyšší soud ČR shledal také v situaci, kdy držitelé užívali sporný pozemek po desetiletí a neviděli důvod si nechat vytyčit jeho

¹⁰ Srov. Ibid., s. 147. „Kdo bezelstně nabyl držení od předchůdce obmyslného, nemůže si ovšem držbu jeho vpočítati, může však vydržení dnem své apprehense počítati, a to i tehdy, když držení nabyl jako dědic.“

¹¹ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 22. 5. 2002, sp.zn. 22 Cdo 2211/2000. Dostupné z: http://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/0F0F821E33234274C1257A4E00696927?openDocument&Highlight=0 [cit. 7. 9. 2020].

¹² Císařský patent č. 946/1811 Sb. z.s.

hranice. Nejvyšší soud uznal rozhodnutí nižších soudů za správné a dovolání zamítl.

Samotná skutečnost, že držitel nenechal vytyčit hranice jím držených pozemků a nezjistil tak, že drží i část pozemků, jehož vlastníkem není, nevyplučuje poctivou držbu podle Obecného zákoníku občanského z roku 1811, rovněž ani držbu oprávněnou podle občanského zákoníku z roku 1950 a držbu podle platného občanského zákoníku.¹³ Jsou-li splněny podmínky pro vydržení, pak vlastnické právo dosavadního vlastníka zaniká a nemůže již být předmětem ochrany.

3.2 Vydržení části lesního pozemku na základě dlouhodobé držby podložené dobrou vírou¹⁴

V soudním sporu bylo řešeno vydržení části lesního pozemku, který sousedil s nemovitostí osoby žalobkyně. Žalovaným bylo Hlavní město Praha, které nesouhlasilo s argumenty žalobkyně, spočívajícími v tom, že se tato nemovitost užívala v dobré víře a v hranicích, tak jako její právní předchůdci. Věc byla řešena okresním soudem a v rámci odvolání krajským soudem. Oba soudy daly za pravdu žalobkyni, přestože předmětný pozemek byl ve výměře 14,5 % původně vlastněného pozemku.

Případem se zabýval Nejvyšší soud ČR na základě podaného dovolání žalovaného. Tento zkoumal jednotlivosti daného případu a historické dokumenty vztahující se k pozemku. Soudem bylo konstatováno, že pozemek byl již v roce 1940 oplocen a užíván právními předchůdci žalobkyně. Jednalo se o rodinné příslušníky (dědečka a matku), od kterých žalobkyně nabyla pozemek do své držby. Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí uvedl, že se jednalo o omluvitelný omyl na straně žalobkyně, která neměla tušení, že není vlastníkem jí držného pozemku.

Nejvyšší soud svoji právní úvahu opřel o omluvitelný omyl na straně žalobkyně. V odůvodnění rozhodnutí přisvědčil žalobkyni, jejíž jednání je ospravedlnitelné omluvitelným omylem, kterým je podložena dlouhodobá držba

¹³ Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník.

¹⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 23. 10. 2012, sp. zn. 22 Cdo 739/2011. Dostupné z: http://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/FB2A4B14A92C80EFC1257AA90032FD35?openDocument&Highlight=0,null, [cit. 7. 9. 2020].

oploceného pozemku. Pozemek nabyla na základě právního titulu od právních předchůdců, kteří byli jejími předky – oprávněnými držiteli. Původní vlastník předmětného pozemku, tj. Hlavní město Praha oplocení a užívání držitelem trpěl, nijak ho nerozporoval a nepředpokládal, že se jedná o část jeho pozemku.

3.3 Oprávněná držba – vydržení části pozemku, který byl dříve odprodán státním podnikem (Lesy České republiky)¹⁵

V soudním sporu byla řešena otázka, zda je možné vydržet část pozemku, jenž byl koupen od Lesů ČR, a nový majitel byl přesvědčen, že pozemek, který kupní smlouvou nabyt, je bez právních a faktických vad. Část odprodaného pozemku byla přilocena k jiné parcele, na které stála hájenka. Její majitel podal žalobu na určení vlastnického práva, které mu mělo vzniknout vydržením části užívaného (přiloceného) pozemku.

V daném případě byly všechny soudy – Okresní soud v Příbrami, Krajský soud v Praze a Nejvyšší soud ČR jednotného názoru, že majitelem přilocené části pozemku je vydržitel, tj. vlastník hájenky. Podle Nejvyššího soudu byl současný plot u hájenky postaven v hranicích bývalého oplocení, které zde stávalo již před rokem 1945. Z tohoto důvodu nemohl mít majitel hájenky pochybnost, že mu pozemek až k plotu nepatří. Dle soudu se jeho držba zakládala na držbě původních majitelů a jeho omyl byl tedy omluvitelný.

Dle soudu tak faktický stav, kdy majitel pozemku v důsledku omluvitelného omylu drží i přilocenou část pozemku, nevylučuje poctivou držbu. Oprávněná držba se nemůže zakládat na takovém omylu držitele, kterému se mohl při normální opatrnosti vyhnout.

Každá otázka týkající se vydržení musí být posuzována podle jednotlivosti daného případu. Tento judikát nelze mechanicky aplikovat na všechny spory týkající se vydržení pozemků, nabízí však pohled Nejvyššího soudu ČR na problematiku oprávněné držby a vydržení v době po vydání nového občanského zákoníku z roku 2014.

¹⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 21. 4. 2015, sp.zn. 22 Cdo 771/2015. Dostupné z: http://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/D1A48EE0BEB2C581C1257E7E0025E04E?openDocument&Highlight=0,null, [cit. 7. 9. 2020].

3.4 Spor o určení hranice lesa ve stavebním řízení (výstavba rybníků v blízkosti lesa)¹⁶

Stěžovatelka (žalobkyně), jako vlastník lesních pozemků nesouhlasila s územním rozhodnutím, které vydal Městský úřad Pelhřimov, odbor výstavby, v souvislosti s plánovaným budováním rybníků v blízkosti jejího lesa. Důvodem pro odvolání proti rozhodnutí správního orgánu byl spor o hranici lesního pozemku. Její odvolání proti rozhodnutí správního orgánu Krajský úřad Kraje Vysočina zamítl, a proto podala žalobou u krajského soudu. V té žalobkyně tvrdila, že hranice jejích pozemků jsou nepochybně ohraničeny až stoletými smrky a že není potřeba je vytyčovat podle nepřesné katastrální mapy, která není relevantním podkladem pro stanovení průběhu hranice.

Krajský soud neshledal rozhodnutí správního orgánu I. stupně nicotným a žalobu zamítl. Krajský soud konstatoval, že správní orgán I. stupně žalobkyni vyzval, aby ve lhůtě 30 dnů předložila doklad o zahájení řízení před civilním soudem o určení vlastnické hranice. Žalobkyně tento postup odmítla. Za této situace byl správní orgán I. stupně oprávněn si o této otázce učinit úsudek a jeho rozhodnutí nelze považovat za nicotné.

Proti rozsudku krajského soudu žalobkyně podala kasační stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu. Ve stížnosti uvedla, že správní orgán účelově a protiprávně dovodil územní rozsah vlastnického práva stěžovatelky z hranice lesní parcely, ale vůbec se nezabýval držbou lesních pozemků a faktickým vlastnickým právem stěžovatelky. Namítala, že žádná úřední osoba na pozemcích nebyla a neseznámila se s faktickými hranicemi lesa stěžovatelky. Hranice lesa přitom stěžovatelka považuje za objektivní a nezpochybnitelný fakt. Nesouhlasila s navrženým postupem uplatnit vlastnické právo žalobou, protože to je věcí svobodného rozhodnutí stěžovatelky, a nikoliv její povinností. Podle jejího názoru je výlučně povinností stavebníka dokázat, že umístí stavbu na svém pozemku.

Nejvyšší správní soud uvedl, že pokud stěžovatelka se závěry vyplývajícími z dokumentace o vytyčení hranice pozemku nesouhlasila, měla s ohledem

¹⁶ Rozsudek Nejvyššího správní soudu v Brně ze dne 18. 10. 2018, sp. zn. 4 As 240/2018. Dostupné z: http://www.nssoud.cz/files/SOUDNI_VYKON/2018/0240_4As_1800038_20181030085758_20181102134050_prevedeno.pdf [cit. 7. 9. 2020].

na § 52 správního řádu označit důkazy na podporu svých tvrzení. Podle soudu, pouhé tvrzení stěžovatelky o tom, že hranici pozemků tvoří stromy, za relevantní důkaz považovat nelze. Změnu by nepřineslo ani provedení ohledání na místě podle § 87 odst. 1 stavebního zákona. Stěžovatelka dokonce namítala, že správní orgány se měly zabývat stanovením ochranného pásma vodního díla. I zde však Nejvyšší správní soud souhlasil s odůvodněním rozhodnutí krajského soudu, podle kterého je vymezení ochranného pásma podle § 58 odst. 3 vodního zákona pouze možností, nikoliv povinností vodoprávního úřadu.

Nejvyšší správní soud se ztotožnil s odůvodněním rozhodnutí krajského soudu a kasační stížnost jako nedůvodnou zamítl. Dle soudu tak nelze za relevantní důkaz považovat tvrzení, že hranici pozemků tvoří stromy (byť stoleté), aniž by tento stav byl ověřen na základě geodetických a mapových podkladů.

Přesnost souřadnic každého lomového bodu hranice lesního pozemku se vyjadřuje podle střední souřadnicové chyby.¹⁷ Střední souřadnicovou chybu si lze představit jako plochu kruhu o určitém poloměru se středem v evidované souřadnici, o které tvrdíme, že zde všude může určený bod být. V rámci střední souřadnicové chyby se tedy chybovost může pohybovat pouze v hodnotě vyjadřující poloměr kruhu směrem od jeho středu, což je podle katastrální vyhlášky 1 metr, přičemž ve sporných případech nemožnou být tedy nepřesnosti řádově několik metrů.¹⁸

Podle § 507 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, je součástí pozemku i rostlinstvo na něm vzešlé, tj. i stromy. Les je z hlediska občanského práva pouze množinou stromů a jiných porostů a jako takový se může přirozeně rozšiřovat i za hranice lesního pozemku. V takovém případě budou stromy součástí pozemku sousedního. Sama skutečnost, že souvislý porost stromů přesahuje hranici lesního pozemku evidovanou v katastru nemovitostí, proto nevypovídá nic o tom, kde se hranice pozemků nachází. Z tohoto soudního rozhodnutí, vzhledem k exaktnosti geodetického měření, tedy vyplývá nemožnost vydržení lesního pozemku.

¹⁷ Blíže bod 31 Rozsudku Nejvyššího správní soudu v Brně ze dne 18. 10. 2018, sp. zn. 4 As 240/2018. Dostupné z: http://www.nssoud.cz/files/SOUDNI_VYKON/2018/024_0_4As__1800038_20181030085758_20181102134050_prevedeno.pdf [cit. 7. 9. 2020].

¹⁸ Blíže ke střední souřadnicové chybě Technické podrobnosti pro správu katastru bod č. 12 a 13 vyhláška č. 357/2013 o katastru nemovitostí (katastrální vyhláška).

4 Závěrem

Ze současné judikatury českých soudů lze vysledovat změnu náhledu v jejich **rozhodování směrem k** omezení možnosti vydržení lesa. Je to dáno především moderními technologiemi zjišťování hranic, které soudy využívají pro rozhodnutí ve věci vydržení. U moderních technologií umožňujících určení hranice je přípustná odchylka s přesností 1 metru.¹⁹ Rozsáhlejší část lesního pozemku je obtížné vydržet, protože soudy již neopírají svá rozhodnutí pouze o kritéria, která byla využívána v minulých obdobích, zejména dobrou víru a soustavné obhospodařování lesního pozemku.²⁰

V současné době může být úspěšným vydržitelem pouze subjekt, který na základě opravdové dobré víry spornou část lesa prokazatelně obhospodařoval, za současného respektování odchylky jednoho metru daného katastrální vyhláškou. Pro vydržení lesního pozemku již v současnosti tedy nepostačuje prokázání dobré víry ani obhospodařování lesa, protože odchylka jednoho metru pro stanovení hraničních bodů je z hlediska využití kritéria obhospodařování lesního pozemku zanedbatelná.

Mohou však nastat situace, že sporná hranice lesních celků **v odchylce** 1 metru bude v délce většího rozsahu (např. stovky metrů až kilometrů) a potom se může jednat o specifickou situaci, která může být vyřešena pouze soudem nebo shodou vlastníků.

Summary

Historical Context of Forest Land Usucaption

The Paper deals with the issue of Forest Retention, while pointing to the Case Law from the period of the First Czechoslovak Republic and the current court decisions of the Supreme Court and the Supreme Administrative Court of Czech Republic. Individual Court Decisions of the Supreme Court from the period of the First Czechoslovak Republic and the present were

¹⁹ Srov. bod 32 rozsudku Nejvyššího správního soudu v Brně ze dne 18. 10. 2018, sp. zn. 4 As 240/2018. Dostupné z: http://www.nssoud.cz/files/SOUDNI_VYKON/2018/0240_4As_1800038_20181030085758_20181102134050_prevedeno.pdf [cit. 7. 9. 2020].

²⁰ Např. předpoklad dobré víry „...se zřetelem ke všem okolnostem...“ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 26. 10. 2010, sp. zn. 22 Cdo 658/2010. In: *ASPI* [právně-informační systém] [cit. 7. 9. 2020].

Selected for the Paper. These Court Decisions Focus on Litigation whose subject matter is the Maintenance of Forest. The contribution of the paper lies in the assessment of the significance of the First Republic jurisprudence for current Legal Practice and the possibility of its application in the interpretation of the current Civil Code of 2012.

MANDATUM A ODMĚNA ZA NĚ

Radek Černoch

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Mandatum (smlouva příkazní) se řadí mezi asynallagmata, přičemž mandatárova povinnost splnit příkaz spočívá v jeho snaze příkaz v rámci možností co nejlépe vykonat, neodpovídá však za nedostavení se výsledku, pokud jednal řádně a v souladu s pokyny mandanta. Mandant se může splnění příkazu domáhat *actione mandati directa*, mandant náhrady vynaložených nákladů či škody mu vzniklé v úzké příčinné souvislosti (*ex causa mandati*, nikoliv *ex occasione mandati*) s plněním smlouvy *actione mandati contraria*. Jako další ze znaků je uváděna bezúplatnost *mandati*: „[...] smlouva o bezplatném obstarání cizích záležitostí. [...] mandatář pokyn přijme s tím, že za svou činnost nebude chtít žádnou odměnu [...]”.¹ Proti tomu se však uvádí, že je možno jako výraz vděčnosti za splnění příkazu sjednat honorář,² vymahatelný *actione in factum concepta*.³ Nezbyvá tedy než tento, možná jen zdánlivý, rozpor blíže prozkoumat.

¹ KINCL, Jaromír, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 257.

² Teprve v právu 19. století se, byť ne bez výhradně, dochází k úplatné koncepci *mandati*. PILÍK, Václav. *Příkazní smlouva*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 6; detailněji ZIMMERMANN, Reinhard. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Reprinted. Deventer, Boston: Juta, Kluwer, 1992, s. 420; a zejména MATHEEUSSEN, C. L'interprétation de la gratuité du mandat dans les scholies des Basiliques et la réductibilité du 'salaire' du mandataire. *Subsecvina Groningana* [online], 1989, inhoude deel III, s. 49–59. [cit. 20. 9. 2020]. Dostupné z: <https://ugp.rug.nl/sg/article/download/28689/26062>

³ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 192.

2 Gaius a Digesta

Výše uvedené tvrzení o bezúplatnosti *mandati* nalezneme potvrzeno u Gaia,⁴ jenž k tomu dodává, že je-li sjednána úplata (*merces*),⁵ jedná se o *locationem conductionem* (dle okolností *operis* či *operarum*, jistě ne *rei*). Jinými slovy formulováno nalézáme totéž i v Digestech.⁶ Zde však stojí za zdůraznění, že Paulovi se už situace nejeví tak jasná, a proto dodává „*potius*“ (spíše).

Z citovaných fragmentů pak vidíme, že se nám vytváří dvojice ujednání, která se mezi sebou liší (kromě dalších zjevných aspektů) bezúplatností oproti úplatnosti. Podobný vztah jako mají vůči sobě *mandatum* a *locatio conductionis operis/operarum* tak můžeme nalézt u *commodati* vůči *locationi conductioni rei*, *depositi* vůči (obdobně jako u *mandati*) *locationi conductioni operis/operarum* a *pacti donationis* vůči *emptioni venditioni*. Podíváme-li se blíže na bezúplatné části uvedených dvojic, vidíme, že se zpravidla jedná o situace typické pro spíše přátelský či nárazový vztah (s dílčími výjimkami, jako je *depositum*

⁴ Gai Inst 3, 162: „*In summa sciendum est, quotiens faciendum aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuissem, locatio et conductio contraberetur, mandati esse actionem, veluti si fulloni polienda curandave vestimenta dederim aut sarcinatori sarcienda.*“ [Konečně je třeba vědět, že o žalobu z příkazu jde vždycky tehdy, když dávám provést něco zadarmo; kdybych však za to stanovil úplatu, kontrahovala by se smlouva o pronájmu a nájmu, jako kdybych dal valchářovi šaty, aby je vyčistil či opravil anebo krejčímu, aby je ušil]. (zvýraznění autor).

Citováno dle GAIUS. *Institutionum commentarii quattuor*. Překlad Jaromír KINCL. Učebnice práva ve čtyřech knihách. Přetisk prvního vyd. Brno: MU, 1999, s. 182.

⁵ PRAŽÁK, Josef, František NOVOTNÝ a Josef SEDLÁČEK. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. 15. nezm. vyd. Praha: Česko-slovenská grafická unie, 1941, s. 788 překládají primárně jako „mzda, plat, odměna“.

⁶ D 17, 1, 1, 4 Paulus 32 ad ed.: „*Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locatorem et conductionem potius respicit.*“ [Pokud není příkazní smlouva bezúplatná, není platnou, svůj původ totiž odvozuje od povinnosti a přátelství a povinnost není se mzdou slučitelná. Pokud totiž vstupují peníze, jedná se spíše o smlouvu o nájmu a pronájmu]. (zvýraznění autor).

Digesta citována dle MOMMSEN, Theodorus (recogn.) a Paulus KRUEGER (retract.). *Digesta seu Pandectae Iustiniani Augusti. Vol. I. Accedunt tabulae duae*. Berolini: Apud Weidmanos, 1870, lvi+908+54 s. Citováno dle *The Roman Law Library* [online]. [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm>; *Idem. Digesta seu Pandectae Iustiniani Augusti. Vol. II. Accedunt tabulae decem*. Berolini: Apud Weidmanos, 1870, 972+72 s. Citováno dle *The Roman Law Library* [online]. [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm>, jejich překlad dle SKŘEJPEK, Michal, Radek ČERNOCH a Klára ŽYTKOVÁ. *Digesta seu Pandectae. Tomus II. Liber XVI–XXXV. Fragmenta selecta. Digesta neboli Pandepty. Svazek II. Kniha XVI–XXXV. Vybrané části*. Praha: Karolinum, 2019, 750 s.

irregulare),⁷ zatímco úplatná část dvojice je typická pro realizaci obchodní činnosti. Ovšem u *mandati* by takový závěr na místě jistě nebyl, uvážíme-li jeho časté užití právě při obchodní činnosti, jakkoliv Paulus výše zdůrazňuje návaznost *mandati* na přátelství. Vystává tak otázka, jaký přínos má plnění příkazu pro mandatáře, nejedná-li se jen o plnění společenské povinnosti či přátelskou výpomoc (viz výše citovaný fragment Digest).

Tato otázka je odpovězena výše uvedeným tvrzením o možnosti honoráře. Z praktického hlediska se pak musíme zabývat tím, jestli je honorář vynutitelný, a pokud ano, jaká žaloba bude padat v úvahu. Odpověď zde není nikterak překvapivá, kromě již zmíněné *actionis in factum conceptae*⁸ se nabízí též vymáhání *extraordinaria cognitione* (viz níže citované fragmenty). K prověření rozdílu mezi *mercedem* a honorářem je následně nutno prozkoumat relevantní části zejména 17. knihy Digest. Jako obecněji formulovaný výraz nalézáme⁹ termín „*honor*“.¹⁰ Dále pak nalézáme na několika místech *salarium*,¹¹ přičemž pro účely tohoto článku je relevantní zejména dvojice Papinianových fragmentů.¹² Můžeme se tak domnívat, že je-li uvedena jako (původně nenároková) odměna *salarium*, není to v rozporu s bezúplatností *mandati*. Pak bychom ovšem neměli nalézt v 17. knize Digest ve vztahu k *mandato* výraz

⁷ Blíže k němu viz DVORSKÝ, Václav. Idem či tantundem? Restituce v případě deposita. In: VOJÁČEK, Ladislav, Pavel SALÁK a Jiří VALDHANS (eds.). *Dny práva 2018 – Days of Law 2018. Část II. – Restituce* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 52–75 [cit. 20. 9. 2020]. Dostupné z: <http://www.dnyprava.cz/dokumenty/48685>

⁸ SKŘEJPEK, op. cit., s. 192.

⁹ D 17, 1, 6, pr. Ulpianus 31 ad ed.: „*Si remunerandi gratia honor intervenit, erit mandati actio.*“ [Jestliže je z důvodu zaplacení za práci odevzdána **odměna**, bude žaloba (týkající se tohoto vztahu shodná jako) z příkazní smlouvy]. (zvýraznění autor).

¹⁰ PRAŽÁK, NOVOTNÝ, SEDLÁČEK, op. cit., s. 604 překládají jako „*čestný dar, čestná cena, odměna*“.

¹¹ Ibid., s. 1094 překládají původně jako „*dávka solní vojákům*“, poté i. a. jako „*služné, mzda*“.

¹² D 17, 1, 7 Papinianus 3 resp.: „*Salarium procuratori constitutum si extra ordinem peti coeperit, considerandum erit, laborem dominus remunerare voluerit atque ideo fidei adhiberi placitis oporteat an eventum litium maioris pecuniae praemio contra bonos mores procurator redemerit.*“ [Pokud bylo zahájeno vymáhání stanovené **odměny** procesnímu zástupci v rámci mimořádného soudního řízení, je třeba určit, zda pán sporu chtěl odměnit jeho úsilí, a proto je nezbytné poskytnout víru dohodě, anebo zda si procesní zástupce v rozporu s dobrými mravy zakoupil výsledek sporu za vyšší částku peněz.] (zvýraznění autor).

D 17, 1, 56, 3 Papinianus 3 resp.: „*Salarium incertae pollicitationis neque extra ordinem recte petitur neque iudicio mandati, ut salarium tibi constituat.*“ [Neurčitý příslib **odměny** nelze za účelem jejího stanovení řádně vymáhat ani v mimořádném soudním řízení, ani žalobou z příkazní smlouvy.] (zvýraznění autor).

merces, což se však děje u Paula.¹³ Jak však z textu uvedeného fragmentu vidíme, rozpor s našimi závěry je jen zdánlivý, neboť „*mercedem et cibaria*“ zde nejspíše značí odměnu a stravné za vyučování, tedy *locationem conductionem*.¹⁴ Lze tak uzavřít, že je-li sjednána *merces*, nemůže se jednat o *mandatum*, je-li však coby *terminus technicus* užito *salarium*, již to v rozporu s povahou *mandati* není.

3 Basilika

Abychom naši hypotézu ověřili, je třeba se zabývat dalším vývojem, který zachycují Basilika. V nich však vidíme, že *salarium* jako *terminus technicus* na odpovídajících místech zpravidla nepoužívají a namísto grécizace *salarii* je užíváno různých řeckých výrazů. Jedná se o výrazy v zásadě běžné (respektive neprávni, převzaté z vojenského prostředí,¹⁵ což odpovídá původnímu významu výrazu *salarium*) jako je „*ὀψώνιον*“,¹⁶ „*σιτηρέσιον*“¹⁷ a jednou

¹³ D 17, 1, 26, 8 Paulus 32 ad ed. „*Faber mandatu amici sui emit servum decem et fabricam docuit, deinde vendidit eum viginti, quos mandati iudicio coactus est solvere: max quasi homo non erat sanus, emptori damnatus est: Mela ait non praestaturum id ei mandatorem, nisi posteaquam emisset sine dolo malo eius hoc vitium habere coeperit servus. Sed si iussu mandatoris eum docuerit, contra fore: tunc enim et mercedem et cibaria consecuturum, nisi si ut gratis doceret rogatus sit.*“ [Na příkaz svého přítele koupil řemeslník za deset otroka a naučil ho řemeslu, poté ho prodal za dvacet, které byl na základě žaloby z příkazní smlouvy nucen vydat; brzy nato byl odsouzen ve prospěch kupce, protože otrok nebyl zdravý. Mela říká, že příkazce za to nemusí odpovídat, když by se tento nedostatek objevil u otroka po koupi a bez úmyslu řemeslníka. Pokud by ho ale vyučil na příkaz příkazce, bude tomu naopak; v takovém případě totiž nabude mzdu i náklady na výživu, pokud mu ovšem nepřikázal, aby ho vyučil zadarmo.] (zvýraznění autor).

¹⁴ JONG, Hylkje de. *Εντολή (mandatum) in den Basiliken*. Leiden: Brill, 2020, s. 212.

¹⁵ Ibid., s. 212.

¹⁶ B 14, 1, 7 (odpovídá výše citovanému D 17, 1, 7 Papinianus 3 resp.): „*Τὸ ὀρίσθην τῷ διοικητῇ τῆς δίκης ὀψώνιον ἐξτραορδίνως ἀπαιτεῖται, καὶ σκοπεῖ ὁ δικαστὴς, εἰ ὕπερ καμῆτου συμφωνήθη• τότε γὰρ ὀφείλει δοθῆναι, οὐ μὴν ὅτε τὸ τῆς δίκης ἀποτέλεσμα πολλοῖς χρήμασιν ὁ διοικητὴς τῆς δίκης παρανόμως ἠγόρασεν.*“ Basilika citována dle: SCHELTEMA, H. J., N. van der WAL a D. HOLWERDA (eds.). *Basilicorum libri LX*. Groningen: J. B. Wolters, 1953–1988. Citováno dle *Thesaurus Linguae Graecae* [databáze]. Irvine: University of California, 2009.

¹⁷ B 14, 1, 56, 3 7 (odpovídá výše citovanému D 17, 1, 56 Papinianus 3 resp.): „*Τὸ ἀφανὲς σιτηρέσιον οὕτε διὰ τῆς περὶ ἐντολῆς ἀγωγῆς οὕτε ἐξτραορδινारीως ἀπαιτεῖται.*“

i „δόμα“.¹⁸ Technický význam *salarii* se tak ztrácí, ovšem jednou je přesto i v Basilikách nalézáme.¹⁹ Tuto situaci lze však s největší pravděpodobností vysvětlit tím, že *salarium* zůstalo i v řeckém textu z toho důvodu, že se jedná o citaci testamentu, a proto Basilika volí doslovnější překlad. To tedy znamená, že není nutné pro vymahatelnou odměnu u *mandati* použít právě výraz *salarium*, nýbrž že jsou přípustná i jeho výše uvedená synonyma. Přesto však i v Basilikách platí, že pro *mandatum* (ἐντολή) nelze sjednat odměnu ve smyslu *mercedis* (μισθός, ἀντίδωρον),²⁰ jinak by se jednalo o *locationem conductionem*.²¹

4 Závěrem

Potvrzuje se, že *mandatum* je svojí povahou bezúplatný kontrakt, přesto však bylo zvykem projevit vděk mandatáři poskytnutím *salarii*. Postupně se *salarium* coby *terminus technicus* stává vymahatelným, a to *actione in factum concepta* či *extraordinaria cognitione*. V Basilikách ztrácí *salarium* technický význam

¹⁸ C 4, 35, 17 Imperatores Diocletianus, Maximianus: „*Salarium incertae pollicitationis peti non potest. * diocl. et maxim. aa. et cc. aurelio gorgonio. * <a 294?>*“ [Neurčitý příslib **odměny** nelze vymáhat.] (překlad dle D 17, 1, 56, 3 Papinianus 3 resp. a zvýraznění autor).

Codex citován dle KRUEGER, Paulus (recensuit). *Codex Iustinianus*. Berolini: Apud Weidmanos, 1877, lxxx+84+1102 s. Citováno dle *The Roman Law Library* [online]. [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/codjust.htm>
B 14, 1, 79

Τὸ ἀφανὲς ἐπερωτηθὲν **δόμα** ἀπαίτησιν οὐκ ἔχει. (zvýraznění autor).

¹⁹ D 40, 5, 41, 6 Scaevola 4 resp.: „*Lucius Titius ita testamento cavit: ‚Medicos tibi commendo illum et illum: in tuo iudicio erit, ut habeas bonos liberos et medicos. Quod si ego libertatem eis dedissem, veritus sum, quod sorori meae carissimae fecerunt medici servi eius manumissi ab ea, qui salario expleto reliquerunt eam: quaero, an fideicommissa libertas supra scriptis competere potest. Respondit secundum ea quae proponerentur non necessitatem hereditibus impositam, sed arbitrium permissum.‘*“ [Lucius Titius stanovil v závěti toto: „Svěťuji ti toho a toho lékaře: bude na tvém posouzení, abys měl dobré propuštěnce a lékaře. Obávám se totiž, že kdybych jim dal svobodu, (udělali by totéž,) co mojí nejdražší sestře udělali její lékaři-otroci, které propustila a ti ji po zaplacení **odměny** opustili.“ Ptám se, zda takto formulovaná svoboda může být požadována na základě fideikomisu. Odpověděl, že dle toho, co je uvedeno, nebyla dědicům uložena nutnost, nýbrž svěření možnost úvahy.
B 48, 4, 41, 6

Τοὺς ἰατροὺς μου τόνδε καὶ τόνδε παρατίθημί σοι• καὶ ἐν σοὶ ἔσται, εἰ θέλεις, καλοὺς ἀπελευθέρους καὶ ἰατροὺς αὐτοὺς ἔχειν. ἐγὼ γὰρ ἠὲ λαβήθην ἐλευθερώσαι, μὴ πάθω, ὅπερ ἡ ἀδελφὴ μου, ἣν οἱ ἐλευθερωθέντες παρ' αὐτῆς ἰατροὶ μετὰ τὸ λαβεῖν τὰ **σαλάρια** κατέλειψαν αὐτήν. εἰ μὴ θέλει ὁ κληρονόμος, οὐκ ἐλευθεροῖ αὐτοὺς. (překlad a zvýraznění autor).

²⁰ JONG, op. cit., s. 212.

²¹ B 14, 1, 1, 4 (odpovídá výše citovanému D 17, 1, 1, 4 Paulus 32 ad ed.).

Κατὰ χάριν εἶναι δεῖ τὴν ἐντολήν• παρεντιθεμένων γὰρ χρημάτων μίσθωσις γίνεται. (zvýraznění autor).

a objevují se místo něj řecké výrazy *ὀψώνιον*, *σπηρέσιον*, *δόμα*. Přesto si i zde *mandatum*, nazývané *ἐντολή*, drží bezúplatný charakter, takže je u něj vyloučena *merces* coby *terminus technicus* pro odměnu.

Summary

***Mandatum* and its Remuneration**

The article deals with the gratuitousness of the contract of mandate (*mandatum*) and examines whether remuneration for its fulfilment can be claimed despite its gratuitous nature. In Roman law, *mandatum* is formally always regarded gratuitous; however, it was usual to provide honorary payment (*salarium*) for its fulfilment. Later, this honorary payment becomes enforceable. *Mandatum* remains gratuitous in the Byzantine law, too, while *salarium* loses its technical meaning and is replaced by other expressions.

PŘÍŽIVNICTVÍ – PRÁVNĚHISTORICKÝ VÝVOJ TOHOTO INSTITUTU NA NAŠEM ÚZEMÍ

Milan Dobeš

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Příživnictví byl institut typický pro československý právní řád v období socialismu. Pro totalitní státy je typické zavádění pracovní povinnosti a trestání jejího nedodržování. V socialistickém Československu k tomu sloužil právě trestněprávní institut příživnictví. Příživnictví obecně má přesahy ideologické, společenské nebo hospodářské. V tomto článku je pozornost věnována zejména trestněprávním otázkám, částečně zasazeným do ideologie tehdejší doby. Ve 4. kapitole je stručně naznačeno, jakým způsobem byl tento institut zneužíván proti režimu nepohodlným osobám. V tomto článku je využit vlastní archivní výzkum spočívající v probádání zhruba 130 soudních spisů okresních soudů ze sledovaného období, provedený z největší části v Archivu hl. m. Prahy (AHMP). Dílčí poznatky pochází i z Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu v Pelhřimově a Hodoníně. Obsah příspěvku vychází z výsledků bádání k autorově diplomové práci na stejné téma.

2 Vývoj právní úpravy příživnictví

2.1 Období let 1948–1961

Po komunistickém puči z února 1948 bylo třeba přizpůsobit právní normy, aby odpovídaly tehdejšímu politickému zájmu. Mezi lety 1948–1950 proto došlo ke kodifikaci stěžejních právních odvětví. Ústava 9. května zavedla povinnost práce ve prospěch celku. Zákonodárce v čl. III odst. 1 postavil tuto povinnost hned vedle povinnosti účastnit se na obraně státu – z čehož lze usuzovat, jakou váhu komunisté povinné práci ve prospěch celku přikládali. Tento článek dále rozvíjel § 32. Ten mezi základní povinnosti občana

k státu a společnosti dále určil povinnost každého občana pracovat podle svých schopností a přispívat tak k prospěchu celku.¹

Pro lepší pochopení problematiky je užitečné zmínit, jaká byla domnělá příčina existence příživnictví ve společnosti. Tehdejší vládnoucí garnitura, ovlivněna filozofií marxismu-leninismu, viděla počátek „*příživníků*“ v průmyslové revoluci, kdy byly rušeny manufaktury a společně se zaváděním strojové velkovýroby byli propouštěni první dělníci, čímž došlo k jejich zbídačování. Z těchto nezaměstnaných mas pak podle Marxe vznikají skupiny obyvatelstva, které nemají zájem na práci. Někteří z nich se dobrovolně stávají žebráky, tuláky či lupiči, jiní pod tlakem nutnosti.² V Československu pak za příživníky mohla, dle dobového nazírání, prvorepubliková kapitalistická společnost „*charakteristická mravní bezohledností a vykořisťováním*.“³ Po skončení teroru 50. let se do popředí dostala zásada „*klidu pro práci*“ a třídním nepřítelem se stal člověk, který nepracuje a nechává se živit druhými – „*opovrženíhodný živel*.“⁴ Rudé právo v této době přišlo s trefným parafrázováním zmíněného **člověka**: „*Okrádá každého ze svých spolupracovníků, okrádá nejen svoji rodinu, ale i děti pracovních lidí. Ukusuje ze společného koláče, na jehož upečení sám ničím nepřispěl. Je příživník!*“⁵

V průběhu tzv. právníké dvouletky byly „*parazitní formy života nevhodné socialistického občana*“ kvalifikovány pouze jako přestupky dle trestního zákona správního (zák. č. 88/1950 Sb.) Přestupku se dle § 72 dopustil ten, kdo se záměrně vyhýbal práci nebo ten, kdo ztěžoval nebo rušil organizaci práce řízenou státem podle hospodářského plánu. Jako sankci zákon nabízel buď pokutu až 100 000 Kčs nebo odnětí svobody až na tři měsíce. Tento paragraf měl za objekt ochrany *právo na práci*. Dle tehdejších autorů měl postihovat zejména tuláky, žebráky, „*ale i další parazitující živly bez řádné práce (např. spekulanti)*.“⁶

¹ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948.

² MARX, Karl. *Kapitál, Díl 1*. Praha, 1954, s. 774.

³ ŠIMÁK, Jaroslav a Adolf DOLENSKÝ. Důvodová zpráva k trestnímu řádu. In: *Trestní zákon a trestní řád*. Praha: Orbis, 1951, s. 457.

⁴ KOLÁŘ, Pavel a Michal PULLMANN. *Co byla normalizace: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 64.

⁵ Okrádá nás. *Rudé právo*, 1953, roč. 33–34, č. 146, s. 2.

⁶ VLČEK, Martin. *Příživnictví v československém trestním právu*. Praha: Academia, 1985, s. 40.

Brzy se však tato úprava ukázala být nepostačující. Tehdejší zákonodárci se mylně domnívali, že se výskyt příživníků s nástupem komunistů k moci postupně radikálně sníží a s vybudováním socialismu (společnosti pracujících) úplně zanikne.

Jelikož tento výsledek nenastal, tak byla přijata novela trestního zákoníku č. 63/1956 Sb., která jako první přišla se samotným pojmem „*příživnictví*“. Tato novela obsahovala skutkovou podstatu trestného činu příživnictví v § 188a. Ten zněl: „*Kdo se žíví nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.*“ Pro spáchání tohoto trestného činu bylo třeba kumulativní naplnění znaků nekalé obživy a vyhýbání se poctivé práci. Dle komentáře k této novele mělo ustanovení postihovat osoby společensky neužitečné se špatným poměrem k práci, příživujících se na práci ostatních občanů. Pachatelem se mohl stát i člověk, nepodávající v zaměstnání výkon, který by odpovídal jeho schopnostem. Případně se mohlo jednat o notorické absentéry nebo fluktuanty. Hlavním účelem této novely mělo být odstranění jevů, které narušovaly nebo brzdily budo-
vatelské úsilí lidu.⁷

Znění § 188a však bylo vykládáno u soudů příliš extenzivně a nejednotně,⁸ což nepřispívalo k účinnému boji s touto kriminalitou.⁹

Pro boj s fluktuací byl v roce 1958 přijat také zákon o trvalém osídlení kočujících osob. Podle § 3 tohoto zákona mohl být člověk, který se „*toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se žíví nekalým způsobem*“ potrestán trestem odnětí svobody na 6 měsíců až 3 léta.¹⁰ Tento zákon měl především zajistit zařazení osob romské národnosti do společnosti.

2.2 Období let 1961–1990

Základem další právní úpravy se stala Ústava ČSSR úst. zák. č. 40/1960 Sb. Ústava proklamovala v čl. 7 odst. 3: „*Práce je v socialistické společnosti prací*

⁷ GLOGAR, Rudolf a kol. *Trestní zákon: Komentář*. Praha: Orbis, 1958, s. 483–484.

⁸ VÍTEK, Slavomil. *Příživnictví*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 1973, s. 22.

⁹ PRCHLÍKOVÁ, Lenka. *Příživnictví*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 1973, s. 11.

¹⁰ ZAPLETAL, Tomáš. Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu: (1945–1989). In: BARTA, Milan. *Sborník archivu bezpečnostních složek: 10/2012*. Praha: Archiv bezpečnostních složek, 2012, s. 43.

ve prospěch celku a zároveň ve prospěch pracovníka samého. “Práci ve prospěch celku, coby přední povinnost každého občana dále specifikoval čl. 19: „Ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci. Proto je práce ve prospěch celku přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.“

V letech 1961, 1963, 1965 a 1969 došlo k dalším zásadním změnám, co se týče rozsahu skutkových podstat příživnictví.

V roce 1961 skončila platnost trestního zákona správního. Místo něj se přestupky související s příživnictvím stávají součástí zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech (MLS). Tyto soudy se zřizovaly ve velkých závodech a obcích s více než 3000 obyvateli. Tento zákon obsahoval § 21b – provinění proti pracovní kázní. Toho se dopustil ten, „kdo bez závažného důvodu vynechává pracovní směny anebo předstírá pracovní neschopnost.“ Stejnou skutkovou podstatu obsahoval v rámci § 38 c) zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku (o úkolech NV). Tento zákon se použil v obcích pod 3000 obyvatel. V praxi tyto dva zákony fungovaly na principu subsidiarity trestní represe. Konkrétně tak, že se člověku podezřelému ze zmíněného nekalého jednání, snažili zkušenější spolupracovníci ve velkém závodě nebo angažovaný straník z národního výboru „domluvit“, aby od nežádoucího jednání upustil.¹¹ Trestní represe měla následovat až při intenzivnějším narušení společensky chráněných zájmů. Tehdejší tisk k tomu dodal: „Lajdáky, příživníky vyslechně dobré soudružské slovo, slíbí, že se napraví, a opakuje lajďáctví... musíme proti nim postavit celé veřejné mínění a tam kde dobré slovo nepomůže, tam je třeba použít donucovací prostředky. Přinutíme tyto lidi pracovat v jejich vlastním zájmu, aby si začali vážit sami sebe.“¹²

Zmíněné zákony, jejichž účelem bylo „lajďáky“ vychovávat, ale neumožňovaly trestní postih, se ukázaly být také neúčinné.¹³ Z toho důvodu byl v roce 1965 přijat zákon č. 58/1965 Sb. upravující postih osob opětovně se dopouštějících provinění a přestupků výtržnictví, příživnictví a násilnictví. Tento

¹¹ Zákonné sankce zde byly napomenutí, veřejná důtka, pokuta do 500 Kčs, srážky ze mzdy nebo přeložení na nižší funkci nebo jiný pracovní úsek.

¹² Zpomalení tempa neznámá oddych. *Rudé právo*, 1963, roč. 43–44, č. 160, s. 3.

¹³ BAREŠOVÁ, Karimat. *Příživnictví*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 1972, s. 13. Vedoucí práce JUDr. Alfréd Kuklík, CSc.

zákon se měl vztahovat na pachatele, kteří se opětovně dopouštěli zmiňovaných deliktů, které zároveň nedosahovaly intenzity trestných činů. V tomto případě už probíhalo řízení před okresním soudem. Ten mohl uložit trest odnětí svobody až na jeden rok. Tento zákon odrážel „*faktický nedostatek autority místních lidových soudů a národních výborů při postihu recidivistů*.“¹⁴

Nejpodstatnější změnou v roce 1961 bylo přijetí nového trestního zákoníku. V něm byl trestný čin příživnictví ukotven na téměř 30 let jako § 203.¹⁵ Znění jeho skutkové podstaty však bylo změněno již v roce 1963¹⁶ a následně opět v roce 1965.¹⁷ Tyto změny byly zapříčiněny nejprve zmíněnými nedostatečně účinnými zákony o MLS a úkolech NV. Úprava z roku 1963 byla zároveň účelovým krokem odrážejícím momentální potřeby národního hospodářství v rámci centralizovaného systému, kdy docházelo k časté pracovní migraci. Z tohoto důvodu byla do skutkové podstaty trestného činu příživnictví zahrnuta i fluktuace.¹⁸

V roce 1965 dochází k ustálení skutkové podstaty trestného činu příživnictví v tomto znění: „*Kdo se soustavně vyhýbá poctivé práci a dává se někým vydržovat, nebo si prostředky k obživě opatřuje jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na 3 léta*.“¹⁹

Takto formulovaná skutková podstata však měla mnohá úskalí. Dnešní autoři ji označují dokonce za „gumovou.“ „*Trestní právo mělo významnou politickou funkci: bylo využíváno ke kriminalizaci zárodků politické opozice. Stát šikovně využil toho, že má k dispozici všechny páky moci, a nebylo pro něj těžké obvinít kohokoliv z nějakého příhodného trestného činu a nezabránil mu v tom ani právní purismus: k dispozici totiž byly gumové skutkové podstaty*.“²⁰

Dokonce i tehdejší autoři upozorňovali na mnohé problémy výkladového rázu. Tyto spočívaly zejména v nejasně znějících kvalifikačních znacích objektivní stránky skutkové podstaty. Tyto znaky (soustavné vyhýbání

¹⁴ VLČEK, op. cit., s. 44.

¹⁵ § 203 zák. č. 140/1961 Sb. Trestní zákon, ve znění k 9. prosince 1961.

¹⁶ § 203 zák. č. 140/1961 Sb. Trestní zákon, ve znění k 17. červenci 1963.

¹⁷ § 203 zák. č. 140/1961 Sb. Trestní zákon, ve znění k 1. srpnu 1965.

¹⁸ Prchlíková, op. cit., s. 15; Vítek op. cit. s. 29 a Vlček, op. cit., s. 43.

¹⁹ § 203 zák. č. 140/1961 Sb. Trestní zákon, ve znění k 1. srpnu 1965.

²⁰ BAŇOUC, Hynek. Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠÍMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 266–267.

se poctivé práci a zároveň nechávání se někým vydržovat nebo opatrování si prostředků k obživě jiným nekalým způsobem) byly v teorii, i v praxi během jednotlivých soudních řízení vykládány různě.²¹ O nesnadném uchopení svědčí také zmiňovaný rozkolísaný vývoj právní úpravy.

Dalším velkým problémem se v soudní praxi ukázalo také přijetí zákona o přečinech v roce 1969. Tento zákon č. 150/1969 Sb. nahradil zákony o MLS a o úkolech NV. Přechín příživnictví upravoval § 10: „*Pro přečin příživnictví bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo peněžitým trestem do výše 5 000 Kčs nebo propadnutím věci, kdo si opatřuje, byť částečně, prostředky k životu nekalým způsobem.*“²² Tímto vzniká bipartice trestního práva platná až do zrušení institutu příživnictví v roce 1990.

Rozdíl oproti trestnému činu dle § 203 spočíval v rozdílných formálních znacích skutkových podstat. Podstata této změny se obecně týkala jednak intenzity stupně společenské nebezpečnosti a jednak nezařazení pojmového znaku „*soustavného se vyhýbání poctivé práci.*“ Druhý znak (nekalé opatrování si prostředků k životu) byl doplněn o formulaci „být částečně,“ čímž byla de facto rozšířena jeho působnost.²³ Stíhán za příživnictví tak mohl být i člověk, který měl stálé poctivé zaměstnání, ale přivydělával si nějakou nekalou činností. Takhle byly často stíhány např. prostitutky, které si dokázaly získat razítko do občanského průkazu, jakožto potvrzení o řádném zaměstnání (které mnohdy i řádně vykonávaly), ale navíc si ještě přilepšovaly prostitucí.²⁴

Zmiňovaným problémem bipartice bylo určení, zda konkrétní skutek subsumovat pod trestný čin nebo pod přečin dle zákona o přečinech. Tato hranice byla tenká. Prokurátoři ve velké většině případů navrhovali potrestat obviněného pro trestný čin dle § 203. Často docházelo k tomu, že soudce jejich názor nesdílel a odsoudil pachatele pouze pro přečin dle § 10, případně docházelo k tomu, že se pachatel odvolal a odvolání pro něj dopadlo příznivě – odsouzením pouze pro přečin s nižší trestní sazbou.²⁵

²¹ Vlastní archivní výzkum.

²² § 10 zákona č. 150/1969 Sb. o přečinech, ve znění k 1. lednu 1970.

²³ DOBEŠ, Milan. *Příživnictví – právněhistorický vývoj tohoto institutu na našem území*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2020. Vedoucí práce Jaromír Tauchen. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/rnyeb> [cit. 3. 10. 2020].

²⁴ Vlastní archivní výzkum.

²⁵ Ibid.

2.3 K jednotlivým znakům objektivní stránky skutkové podstaty příživnictví

Ke správnému pochopení fungování trestněprávní úpravy příživnictví v socialistickém Československu je třeba přiblížit jednotlivé znaky objektivní stránky skutkových podstat. Jsou jimi: soustavnost, vyhýbání se poctivé práci, dávání se někým vydržovat a opatrování si prostředků k obživě jiným nekalým způsobem.

K soustavnému vyhýbání se poctivé práci vyšla v roce 1964 ve sbírce soudních rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR poučka, že se má jednat o nepřetržitou dobu alespoň 3 měsíců.²⁶ Presidium Nejvyššího soudu však tento požadavek následně označilo za nesprávný, protože by odporoval zásadě posuzovat každý jednotlivý případ individuálně ve všech jeho souvislostech.²⁷ Za soustavné vyhýbání se poctivé práci pak bylo v komentáři k trestnímu zákonu označeno vynechávání velkého množství směn za sebou, a to i periodicky se opakujících absencí např. na konci nebo na začátku týdne. Velmi podstatné se jeví výkladové pravidlo určující, že soustavnou dobou je obvykle delší doba (několik měsíců), s výjimkou pachatelů navazujících na předchozí obdobně „*zavržením*“ způsob života. Pro ty toto obecné pravidlo neplatilo a mohlo se jednat o dobu výrazně kratší.²⁸ Z tohoto důvodu mohl tento znak naplnit i člověk, který nepracoval třeba pouze 17 dní, jako např. 24letá žena, která 4 měsíce po propuštění z trestu odnětí svobody byla po dobu 17 dní bez pracovního poměru a byla přistížena při provozování prostituce.²⁹

K pojmu „*Vyhýbání se poctivé práci*“ určil Nejvyšší soud, že se o poctivou práci jedná pouze u práce v řádném pracovním poměru v rámci zásady „*každý dle svých možností, každému podle jeho práce*.“³⁰ Částečně povolena byla příležitostná práce. Mezi podmínky takové práce patřilo vytváření určitých hodnot

²⁶ ROLENC, Oldřich. Ke směrnici pléna Nejvyššího soudu č. Pls 4/63 k výkladu ustanovení § 203 tr. zák. o příživnictví. *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1963, roč. 11, č. 10, s. 515.

²⁷ Výklad ustanovení § 203 tr. zák., projednaný a schválený presidiem Nejvyššího soudu dne 7. 10. 1964, Prz 102/64. In: ROLENC, Oldřich a Bohumil REPIK. *Nejvyšší soud o trestním řízení soudním: Sborník směrnic, stanovisek a zhodnocení soudní praxe pléna a presidia nejvyššího soudu 1962 až 1968*. Praha: SEVT, 1975, s. 74.

²⁸ MATYS, Karel a kol. *Trestní zákon: Komentář*. Praha: Panorama, 1980, s. 655.

²⁹ AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 1 T 81/1972, s. 18–20, Rozsudek z 6. července 1972.

³⁰ MATYS, op. cit., s. 655.

pro společnost a zároveň tato práce musela spadat pod hlavičku některé socialistické organizace. Příkladem takové práce byla dle komentáře sezónní práce v JZD, sběr odpadových surovin³¹ nebo vykládání vagonů např. s uhlím.³² Jako příklad nedovolené příležitostné práce vykládání nákladních vagonů lze uvést případ 37letého Z.K. Ten totiž neměl smlouvu s Uhelnými sklady, takže pracoval „na černo“ a navíc se dle názoru soudu v jeho případě jednalo o nekalý způsob obživy, protože se snažil vyhnout placení výživného.³³ Jako příklad práce, nesplňující požadavek užitečné práce, přinášející nějaké hodnoty pro společnost, Městský soud v Praze označil pomoc s vyklížením bytů po zemřelých osobách: „... *neboť obžalovaný nebyl aktivistou národního výboru a jeho pomoc byla nepravidelná.*“³⁴

Pojem „*Dávání se někým vydržovat*“ vložil zákonodárce výslovně do textu zákona, protože se jednalo o typický způsob „*parazitního života.*“ Dle tehdejších autorů tomu tak bylo také proto, že se jednalo o nejčastější formu „*příživnění.*“³⁵ Těmi, kdo pachatele nejčastěji vydržovali, byli rodinní příslušníci – manželka či družka, rodiče, další příbuzní³⁶ či známí.³⁷ U známých byl často „problém“ v tom, že o chování tohoto příživníka (pokud jim poskytnuté prostředky nijak nesplácel) informovali orgány Veřejné bezpečnosti.³⁸ V dnešní době by mohlo někoho překvapit, že je zde uvedena manželka, ale ne manžel. Je tomu tak proto, že žena mohla být osobou starající se o domácnost, muž ne.³⁹

³¹ AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 7 T 31/1972, s. 46–48, Rozsudek z 4. 8. 1972.

³² MATYS, op. cit. s. 655.

³³ AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 1 T 87/1963, s. 8–9, Rozsudek z 25. 6. 1963.

³⁴ AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 4 T 131/1972, s. 47–49, Rozsudek OS z 15. 11. 1972.

³⁵ MATYS, op. cit., s. 657; SÁBLÍKOVÁ, Věra. *Příživnictví*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 1978, s. 26; a STROLENÝ, Pavel. *Příživnictví*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 1977, s. 55.

³⁶ V ojedinělých případech se stalo, že i děti živily svoje rodiče, kteří pak byli odsouzeni za § 203 TZ, jako v případě recidivistky šitící se práce a parazitující na své dceři i svojí 81leté matce, za což byla odsouzena k 2,5 rokům odnětí svobody. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov II., Vyšetřovací a trestní spis, sign. 2 T 87/1983, s. 41–43, Rozsudek z 29. dubna 1983).

³⁷ Vlastní archivní výzkum.

³⁸ Ibid.

³⁹ Socialistická genderová nerovnost v praxi – k tomuto tématu více viz HAVELKOVÁ Barbara. Genderová rovnost v období socialismu. In: BOBEK, MOLEK, ŠIMÍČEK, op. cit., s. 196.

U pojmu „*Opatřování si prostředků k obživě jiným nekalým způsobem*“ je třeba zmínit, že konkrétní formy zákonodárce nespecifikoval. Nechal na soudech a prokurátorech, aby podle konkrétní situace určily, co je třeba za nekalý způsob považovat. S pomocnými kritérii přišlo v roce 1962 kolegium NS ČSSR.⁴⁰ To ve svém stanovisku č. 22/1962 určilo, že takové jednání musí být v rozporu se zásadami socialistické morálky nebo právními předpisy. Intenzita takového jednání musela být vyšší, aby dosáhla dostatečné nebezpečnosti pro společnost.⁴¹ Mezi formy opatřování si obživy jiným nekalým způsobem (nežli vydržováním) se nejčastěji řadilo: provozování prostituce; páčání majetkové trestné činnosti (zejména krádeží, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podvodů, spekulací apod.); různé formy žebroty (někdy spojené s tuláctvím); příležitostné práce, brigády, práce pro soukromníky (tzv. melouchy), zejména pokud je s nimi spojena nepřiměřeně vysoká odměna; provozování hazardních her a sázek soukromě a ve větším rozsahu.⁴²

3 Pachatelé příživnictví

Jak bylo zmíněno v předcházející podkapitole, nejčastěji se mezi pachateli vyskytovali lidé, kteří nepracovali a nechávali se někým živit. Druhou nejčastější skupinou pachatelů byli lidé, kteří kromě toho, že nepracovali, páčali další, nejčastěji zmíněnou majetkovou trestnou činnost.⁴³ Ve velkých městech a místech s velkou koncentrací lidí (např. doly) byla častá prostituce. O té se původně komunisté domnívali, že stejně jako příživnictví sama od sebe v socialismu zanikne. To, že se tak nestalo, bylo svedeno na rozvoj cizineckého turistického ruchu, zejména z kapitalistických zemí.⁴⁴ Je pravda, že v archivních materiálech Archivu hl. m. Prahy, se často vyskytovaly případy, kdy byla žena československé národnosti vydržována občanem ze Západu, zejména ze SRN. Obhajoba žen u soudu spočívající v tvrzení, že se jednalo o plnohodnotný milostný vztah, většinou neobstála a navzdory tomuto tvrzení je soud odsoudil pro příživnictví ve formě prostituce.⁴⁵

⁴⁰ VLČEK, 1985, op. cit., s. 50.

⁴¹ STROLENÝ, op. cit., s. 61.

⁴² DOBEŠ, op. cit. s. 71.

⁴³ Vlastní archivní výzkum.

⁴⁴ BALÁŠ, Otakar. Prostituce a boj proti ní. *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1968, roč. 16, č. 1, s. 16.

⁴⁵ Např. AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 2 T 92/1972, s. 44–46, Rozsudek OS z 26. 10. 1972.

Kvůli prostituci bylo příživnictví za socialismu nejčastějším trestným činem páchaným ženami,⁴⁶ což dle Tománkové mj. souviselo „s narušením sociální role ženy jako matky.“⁴⁷ V rámci archivního bádání bylo nalezeno i několik málo případů homosexuální prostituce provozované muži.

O pachatelích odsouzených za příživnictví nejčastěji platilo, že pocházeli z neúplných rodin, dětských domovů nebo si prošli výchovným ústavem. Spojoval je velmi nízký intelekt často hraničící až s duševní chorobou. Velké množství případů se týkalo lidí s problémy s alkoholem. Ve velké míře se jednalo o recidivisty s bohatou trestní minulostí.

Vyloučeny z trestního stíhání byly vdané ženy v domácnosti a na mateřské. Příživnictví se také netýkalo studentů řádně se připravujících na budoucí povolání nebo lidí pobírající starobní nebo plný invalidní důchod. Tyto osoby ale stále mohly být stíhány pro přečin příživnictví, pokud si k důchodu přivydělávaly některou z nekalých činností, jako např. 49letá žena s nemocí ledvin provozující v letních měsících prostituci. Soud v tomto případě argumentoval, že společenská nebezpečnost trestného činu je značná, jelikož byla důchodem hmotně zajištěna, a místo aby se starala o své zdraví, tak „poskytnutou hmotnou a lékařskou péči naší společnosti vynutila k příživnickému způsobu života.“⁴⁸

Na úplný invalidní důchod se snažily dosáhnout i některé osoby, které z různých důvodů pracovat nechtěly. Podařilo se to např. veksláku Františku Mrázkovi, který za to svému lékaři daroval švédský automobil značky Saab.⁴⁹

4 Možnost zneužití příživnictví vůči režimu nepohodlným osobám

Delikt příživnictví byl vedle výtržnictví a trestných činů proti republice zneužíván proti odpůrcům zdejšího politického zřízení. Komunisté zneužívali toho, že stát byl de facto monopolním zaměstnavatelem. V návaznosti na tento fakt byli zejména po srpnové invazi spojeneckých vojsk

⁴⁶ Na dalších místech figurovala krádež, zanedbání povinné výživy a podvod.

⁴⁷ TOMÁNKOVÁ, Jitka. Kriminologická a trestně právní problematika výskytu a postihu příživnictví v ČSSR. In: *Universitas: revue Masarykovy univerzity v Brně*, 1986, č. 4, s. 20.

⁴⁸ AHMP, Obvodní soud pro Prahu 1, Vyšetřovací a trestní spis, sign. 3 T 139/1963, s. 34–37, Rozsudek z 18. října 1963.

⁴⁹ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek: [tajný život šéfa českého podsvětí]*. Praha: JKM, 2007, s. 18.

a v návaznosti na vznik Charty 77 ve velkém propouštění ze zaměstnání lidé, kteří se proti zdejšímu řízení nějakým způsobem vyčlenili. Tito lidé měli později velké problémy získat i tu nejpodřadnější práci. A v mnoha případech se stávalo, že i když takovou práci získali, tak jim nebylo umožněno do ní nastoupit, protože „*místo bylo následně obsazeno někým jiným*.“ O této zkušenosti mluvila bývalá mluvčí Charty 77 Dana Němcová,⁵⁰ občanský aktivista Stanislav Penc⁵¹ nebo signatář Charty Petr Kadlec.⁵² Jiný chartista Jan Bednář byl propuštěn ze zaměstnání, jelikož neodevzdal výsledky svojí práce v den, kdy byl držen v cele předběžného zadržení. Kvůli nemožnosti získat jinou práci později emigroval do Londýna.⁵³ Proti nepohodlným umělcům státní orgány využívaly možnosti odebrání nebo neudělení souhlasu s veřejným vystupováním. Pokud ve vystoupeních pokračovali, tak byli stíháni pro nekalý způsob obživy. To se týkalo např. písničkáře Josefa Nose⁵⁴ nebo manažera kapely Plastic People of the Universe Evžena Fialy.⁵⁵ Za příživníky byli označováni také tzv. vlasatci.⁵⁶

V procesech s příživníky byla překrucována základní procesní zásada trestního práva – presumpce nevin, kdy obvinění museli ve všech případech prokazovat, jaké mají zdroje obživy a že se soustavně nevyhýbají poctivé

50 BENDOVÁ, Kamila. Ženy v Chartě 77. Vzpomínky na ty, které vydržely. In: BLAŽEK, Petr (ed.). *Opožice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha: Dokořán, 2005, s. 55.

51 BLAŽEK, Petr, Roman LAUBE a Filip POSPÍŠIL. *Lennonova žed' v Praze: neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2003, s. 284–289.

52 DENČEVOVÁ, Ivana. *Underground jako politický fenomén*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2012, s. 38–40. Vedoucí práce Mgr. Marek Junc, Ph.D.

53 Více viz Paměť a dějiny totalitních režimů: Československý disent 1977–1989 – Jan Bednář. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. Dostupné z <https://www.ustrcr.cz/uvod/vzdelavaci-projekt-pamet-a-dejiny-totalitnich-rezimu/ceskoslovensky-disent/jan-bednar-1953/>

54 Sdělení č. 466, Proces s písničkářem Josefem Nosem. In: INFOCH. *Samizdat*, 1985, roč. 8, č. 10, s. 6; a ČERNÝ, Jiří. Sleeve note k albu Země je kulatá. *Pepa Nos* [online]. 1990 [cit. 2. 10. 2020]. Dostupné z: <http://www.pepanos.cz/napsali/sleevenote-k-albu-zeme-je-kulatata>

55 Fenomén underground: Evžen Fiala. *Česká televize* [online]. 2013 [cit. 2. 10. 2020]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/413235100221005-na-pocátku-byli-hells-devils/8139-evzen-fiala/>

56 K tomu více POSPÍŠIL, Filip a Petr BLAŽEK. „*Vrat'te nám vlasy!*“: první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu: studie a edice dokumentů. Praha: Academia, 2010, s. 265.

práci.⁵⁷ Stát tímto způsobem šikanoval svoje odpůrce, aby ustoupili od „*prostitátní činnosti*.“⁵⁸

Za nejcitelnější zásah do lidské integrity ve jménu boje proti příživnictví lze považovat možnost bezpečnostních orgánů obvinít kteroukoliv ženu z prostituce. V takovém případě, aniž by existovalo jakékoliv konkrétní podezření, byly ženy donuceny podstoupit dvoutýdenní pobyt v polo vězeňském prostředí specializovaného venerologického oddělení v nemocnici (protože každá žena podezřelá z prostituce byla automaticky podezřelá z šíření pohlavních nemocí⁵⁹). Kromě ponižujících vyšetření intimních partií musely ženy zodpovídat otázky týkající se jejich sexuálního života. Po dobu těchto dvou týdnů jim nebylo umožněno dát o sobě zprávu rodině nebo zavolat advokátovi.⁶⁰ S touto šikanou se setkala také pracovnice akademie věd Zdena Ertelová, kterou příslušníci VB křivě obvinili z prostituce potom, co odmítla odpovědět, pro koho opisovala samizdatové texty na stroji. O případu Zdeny Ertelové informoval v lednu 1979 západoněmecký týdeník *Der Spiegel*⁶¹ v článku věnovaném „*zvláště absurdním případům svévolného jednání státní moci v Československu*.“⁶² Ertelová byla po zmíněných dvou týdnech propuštěna, aniž by byla z čehokoliv obviněna.⁶³

5 Zrušení trestnosti příživnictví

Ke zrušení institutu příživnictví došlo až k 1. červenci 1990. Podle dnešních autorů to byl jeden z důvodů vzniku negativního fenoménu bezdomovectví. S tímto názorem se tato práce ztotožňuje, protože v rámci badatelského výzkumu vyšlo najevo, že dnešní bezdomovci a pachatelé příživnictví

⁵⁷ DOBEŠ, op. cit., s. 141.

⁵⁸ K tomu mohlo dojít např. u chartistů veřejným odvoláním podpisu Charty.

⁵⁹ BRENNEROVÁ, Christianne. Líné dívky, lehké dívky?: Příživnictví a disciplinace mladých žen v době normalizace. *Dějiny a současnost*, 2013, roč. 9, s. 19–22.

⁶⁰ HAVELKOVÁ, op. cit., s. 196.

⁶¹ Haftgrund: Trauer um den Papst. *Der Spiegel*, 1979, roč. 23, č. 5. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-40350898.html>

⁶² V tomto článku mj. přebírají větu vyšlou v československém samizdatu: „*Franz Kafka může mít štěstí, že už není naživu. Strašidelná víze jeho románu Proces je dnešní realitou daleko překročena.*“

⁶³ DOBEŠ, op. cit., s. 120–121.

pochází z velmi podobných sociálních poměrů.⁶⁴ Nutno také zmínit, že bezdomovci byli za socialismu samozřejmě stíháni za příživnictví, a proto také tento fenomén neexistoval.

V roce 2017 přišla KSČM s návrhem zákona, kterým by znovuzavedla trestný čin příživnictví.⁶⁵ Tehdejší vláda tuto novelu trestního zákoníku, která by znamenala hrubý rozpor s ústavním pořádkem,⁶⁶ naštěstí smetla ze stolu.

6 Závěrem

Příživnictví byl i pro komunistické zákonodárce nesnadno uchopitelný institut, který měl dalekosáhlé přesahy dotýkající se celé tehdejší společnosti. Tento institut měl řešit chování lidí, které bylo v přímém rozporu se socialistickou morálkou. Měl se stát prostředkem k vybudování socialismu spočívajícím v právu a zároveň povinnosti všech lidí pracovat ve prospěch celku. Jako bič k tomu měly sloužit normy trestního práva. Na jejich základě byli stíháni „obyčejní flákači, paraziti či deklasované živly,“ ale také („ve jménu boje za výchovu socialistického člověka“) byli kvůli nim šikanováni režimu nepohodlní lidé. Snad tento institut zůstane už navždy pouze reliktem naší nesvobodné minulosti.

⁶⁴ Srov. např. PĚNKAVA, Pavel, Posunula se společnost v náhledu na řešení bezdomovectví? *Fórum sociální práce* [online]. 2018, č. 1, s. 87–94 [cit. 2. 10. 2020]. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/100481/Pavel_Penkava_87-94.pdf?sequence=1; nebo ŠTĚCHOVÁ, Markéta, Marina LUPTÁKOVÁ a Bedřiška KOPOLDOVÁ. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: Závěrečná zpráva*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1441/podzim2011/SPAMP_S4h1/um/BEZDOMOVCEVI_A_BEZDOMOVCI.pdf [cit. 2. 10. 2020].

⁶⁵ Skutková podstata měla znít: „Kdo se bez vážné příčiny soustavně vyhýbá poctivé práci či možnosti opatřit si prostředky jinak zákonným způsobem a žije na úkor jiného či jiných a opakovaně odmítá práci, která je mu nabízena, bude potrestán trestem obecně prospěšných prací, propadnutím majetku, peněžitým trestem, propadnutím věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákazem činnosti, zákazem pobytu, zákazem vstupu na sportovní nebo kulturní a jiné společenské akce, odnětím řidičského průkazu, ztrátou čestných titulů nebo vyznamenání, ztrátou vojenské hodnosti, vyhoštěním nebo trestem odnětí svobody na 6 měsíců.“ Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskstqw?O=7&CT=1016&CT1=0>

⁶⁶ „Ústavní pořádek zaručuje právo na svobodnou volbu povolání, které zaručuje i možnost svobodně se rozhodnout, zda-li osoba pracovat chce, nebo zda pracovat nechce.“ Vláda odmítla komunistický návrh: příživnictví se trestat nebude. *Český rozhlas* [online]. Praha, 2017 [cit. 2. 10. 2020]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vlada-odmitla-komunisticky-navrh-prizivnictvi-se-trestat-nebude_201702271521_lreznik

Summary

Social Parasitism – Legal Historical Development of this Institute on our Territory

Every totalitarian regime is characterized by forcing its citizens into work duties. In socialist Czechoslovakia the crime of social parasitism was an instrument of this struggle. Legal historical development of this institute wasn't easy. There were many changes in the texts of legal acts. The main purpose of social parasitism was punishing people who didn't work for the benefit of the whole society. This restriction mainly affected people living on prostitution, thieves, beggars, drunks, but even dissenters opposing the communist regime. The state was a monopol employer, so these people were fired from their jobs and it was really difficult for them to find a new job. And if they failed to find one in some limited time, they were imprisoned.

PRÁVNE POSTAVENIE MATKY VO FRANCÚZSKU A NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

Iva Dudášová

Právnická fakulta, Univerzita Komenského
v Bratislave, Slovenská republika

1 Úvodom

Prvá polovica 20. storočia sa vyznačuje v celej Európe nielen politickými, ale aj širokospektrálnymi spoločenskými zmenami, ktoré bez pochyb ovplyvňovali jej obyvateľov. Medzi nich samozrejme patrili aj ženy, ktoré plnili v jej rámci viacero dôležitých úloh – jednak východziu tradičnú úlohu manželky, ktorá sa stará o chod domácnosti a je zároveň silno závislá od svojho manžela, a jednak úlohu matky, ktorá sa podieľa na každodennej starostlivosti o deti. So zmenami, ktoré prinieslo 20. storočie a svetové vojny, sa čoraz viac ženy stávajú aktívne na pracovnom trhu. Účelom tohto príspevku je poskytnúť náhľad na stav a prípadné zmeny, ktoré nastali v právach a povinnostiach žien v ich právnom postavení vo vzťahu k svojim legitímnym a nelegitímnym deťom, na to, aké boli ich práva k deťom v prípade zmien rodinného stavu, akými boli rozvod manželstva alebo odluka a, v neposlednom rade, dospieť ku kvalitatívnemu porovnaniu zmien na územiach Slovenska a Francúzska. Článok je členený na dve samostatné kapitoly, v ktorých sa budeme najprv venovať nezávisle odpovediam na nastolené otázky na týchto dvoch územiach, pokúsime sa identifikovať podobnosti a odlišnosti vo vývoji a následne v záverečnej kapitole sa postavenie matky pokúsime zhodnotiť.

1.1 Matka vo Francúzsku v prvej polovici 20. storočia

Každá matka je v širšom pohľade predovšetkým ženou, a preto aj samotný priestor na definovanie a hodnotenie jej právneho postavenia ako matky je potrebné vnímať v širšom kontexte postavenia ženy. V tomto ohľade je podstatná skutočnosť, že do roku 1938 boli všetky vydaté ženy (rovnako

ako deti a duševne postihnutí) do veľkej miery nespôsobilé na právne úkony a pod poručníctvom svojich manželov. Tento stav pretrvával až do prijatia zákona z 18. februára 1938.¹ Žena bola podriadená manželovej moci a aj po roku 1938 ostával muž zákonne uvádzaný ako hlava rodiny – „*chef de famille*“. Toto zákonné pomenovanie sa zachovalo až do roku 1970. Úpravy a novelizácie sa prejavovali vo francúzskom Code Civil z roku 1804 postupne, a to najmä v prvej Knihe, v IX oddieli, ktorý niesol názov „*De la puissance paternelle*“ – o otcovskej moci a z ktorého sa zachovali v pôvodnom znení už len články 371 a 372 o tom, že dieťa má povinnosť rešpektu voči svojim rodičom. Väčšina nasledovných článkov bola zavedená až v druhej polovici 20. storočia, ale pár zásahov bolo uskutočnených aj v prvej polovici. Predtým ako budú uvedené najdôležitejšie novelizácie prvej polovice 20. storočia, je vhodné uviesť pár rámcových okolností.

Začiatok 20. storočia bol politicky zasadený do 3. francúzskej republiky, kedy sa začal pretláčať spoločenský názor vyjadrujúci znepokojenie nad osudom mnohých detí, ktoré boli dovtedy často obeťami zlého zaobchádzania a ich právna ochrana bola minimálna. Z tohto dôvodu sa začali presadzovať opatrenia a reformy, ktoré mali za cieľ posilniť ich ochranu (v roku 1892 sa zakázala detská práca v továrňach pred dovŕšením 13 rokov, v roku 1910 sa pri správe majetku maloletého vyžadovalo aj osvedčenie zo strany súdu pre najdôležitejšie dispozičné úkony).² Aj keď sa zdanlivo môže zdať, že sa tieto opatrenia dotkli len detí, nie je to úplné konštatovanie. Na právne postavenie dieťaťa je často naviazané aj právne postavenie matky, ktorej život bol väčšinou silno spätý s právami jej dieťaťa. Navyše, k snahám o posilnenie ochrany detí sa pridružili nielen konzervatívci, ktorí chceli naprávať sociálne slabé vrstvy, ale aj predstavitelia ľavice, ktorí v tom videli príležitosť obmedziť otcovskú moc („*puissance paternelle*“) a preto existoval v tejto otázke nevídaný konsenzus.

Novelizácie Občianskeho zákonníka, ktoré sa dotkli aj práv matiek a aj svedčia o previazaní práv matky a dieťaťa, je možné doložiť tromi zákonmi, ktoré boli prijaté v prvej štvrtine 20. storočia. Prvým bol zákon z 2. júla

¹ Zákonom z 18. februára 1938 získali vydaté ženy obmedzenú spôsobilosť na právne úkony. Mohli začať uzatvárať zmluvy, prijímať dary a zapisávať sa na vysokú školu.

² HALPÉRIN, Jean-Louis. *Histoire du droit privé français depuis 1804*. Paris: Presse universitaire de France, 2012, s. 222.

1907, ktorý nielenže predstavoval krok k zrovnoprávneniu legitímnych a nelegitímnych detí, ale aj priznal otcovskú moc tomu rodičovi, ktorý dieťa uznal ako prvý. Keďže sa veľmi často stávalo, že len matka sa k dieťaťu priznávala, otcovská moc sa stala inštitútom, ktorého nositeľom sa mohla stať aj žena. Matka, síce slobodná a spoločensky odsúdená, mala zrazu voči svojmu dieťaťu nezanedbateľné právne postavenie aj čo sa týka správy jeho majetku a stávala sa jeho poručníčkou. Súdny mali taktiež možnosť, v prípade, že si to vyžaduje záujem dieťaťa, presunúť otcovskú moc na druhého rodiča.³ Ďalším zákonom, ktorý zlepšil právne postavenie žien je zákon z 27. novembra 1909. Išlo o veľmi stručný zákon, ktorý pozostával z jedného jediného článku, zabezpečujúceho ženám právo na 8 týždňov pozastaviť pracovnú činnosť z dôvodu blížiaceho alebo čerstvého pôrodu bez hrozby prepustenia, avšak zatiaľ bez nároku na náhradu mzdy za toto obdobie. Nárok na náhradu mzdy bol priznaný ako prvým učiteľkám v roku 1910 a rozšíril sa na všetky zamestnané ženy až v roku 1928.⁴ Posledným bol zákon z 15. novembra 1921, ktorým sa zaviedol systém, kedy bolo možné odobrať aj čiastočne jednému z rodičov právo starostlivosti o dieťa.⁵ Práve snahy a reformy, ktoré mali obmedziť otcovskú moc, sa nepriamo a pozvoľne upevňovala pozícia matky. Na druhej strane existovali aj protitlaky a toto obdobie sa vyznačovalo aj neúspechmi a celkovo zlou spoločenskou situáciou. Po prvej svetovej vojne boli síce zo strany senátorov predložené aj návrhy, ktoré mali priznať matke rovnaké právomoci ako otcovi, avšak kvôli nezájmu parlamentu sa nikdy nepretavili do reality. Bolo potrebné čakať na zákon z 23. júla 1942, ktorý novelizoval článok 375 Code Civil a umožnil matkám v určitých situáciách vykonávať poručníctvo aj nad legitímnym deťom.⁶ Ku koncu prvej polovice 20. storočia, v roku 1946, sa ústavne proklamuje v rámci preambuly ústavná ochrana matke a dieťaťu. Išlo o ochranu zdravia, materiálneho zabezpečenia a odpočinku. Napriek tomu bolo na úplné zrovnoprávnenie matky a otca vo vzťahu k spoločným deťom nutné počkať až na prijatie zákona zo 4. júna 1970. Tento

³ HALPÉRIN, Jean-Louis. *Histoire du droit privé français depuis 1804*. Paris: Presse universitaire de France, 2012, s. 225.

⁴ Dostupné z: <https://francearchives.fr/commemo/recueil-2009/38847>

⁵ HALPÉRIN, Jean-Louis. *Histoire du droit privé français depuis 1804*. Paris: Presse universitaire de France, 2012, s. 222.

⁶ *Le Code Civil français – évolutions des textes depuis 1804*, 2000, s. 151.

zákon výslovne vyjadril rovnosť matky a otca pri výkone rodičovských práv a povinností a termín otcovskej moci „*puissance paternelle*“ sa nahrádza termínom rodičovskej moci „*autorité parentale*“. V tomto ohľade bolo konečne možné vidieť, že rodičovské práva sa začali vnímať ako práva, ktoré plnia obaja rodičia.⁷

Postavenie matky veľmi ovplyvňoval aj jej stav ako (ne)vydatej ženy. Aj keď je predmetom článku právne postavenie matky, právne postavenie silno vyvieralo z jej spoločenského postavenia. Začiatkom 20. storočia, až do 1. svetovej vojny, sa napríklad v Paríži 2000 až 5000 žien ročne obracalo na *Assistance publique de Paris*, ktorá mala na starosti prevzatie starostlivosti o nechcené deti. Väčšina týchto žien-matiek bola chudobou, nemožnosťou prestať pracovať alebo zabezpečiť pre svoje dieťa základnú starostlivosť, či hrozbou spoločenského odsúdenia donútená k tomu, aby svoje dieťa opustili. Išlo najmä o ženy z vidieka, ženy z robotníckych vrstiev a ženy, s ktorými bolo zle zaobchádzané počas práce pre nižšiu strednú vrstvu.⁸ Až 9 percent narodených detí sa v roku 1914 rodilo mimo manželský zväzok a až zákon z roku 1912 začal pripúšťať možnosť vyhľadať a súdne určiť otca. Pre deti narodené mimo manželstva to bolo umožnené v piatich konkrétnych prípadoch. Išlo o prípady, ak bol dokázaný únos alebo znásilnenie matky, zvedenie matky pod sľubom manželstva, písomné priznanie otcovstva, notoricky známe mimomanželské spolunažívanie rodičov a participácia otca na výchove dieťaťa.⁹

2 Matka na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia

Rovnako ako vo Francúzsku, aj na území Slovenska bolo charakteristické právne postavenie matky ovplyvnené rozsahom jej osobných práv a jej vlastnej spôsobilosti na právne úkony. Na rozdiel od Francúzska, kde plnoleté ženy mali právnu spôsobilosť na právne úkony obmedzenú aj po roku 1938, na území Slovenska ňou ženy disponovali už v prvej polovici 20. storočia. Boli

⁷ RENAUT, Marie-Hélène. *Histoire du droit de la famille*. Paris: Ellipses, 2012, s. 76.

⁸ RIVIÈRE, Antoine. *Mères sans mari. Filles-mères et abandons d'enfants* (Paris, 1870-1920). *Genre&Histoire*. Dostupné z: <http://journals.openedition.org/genrehistoire/2292>

⁹ HALPÉRIN, Jean-Louis. *Histoire du droit privé français depuis 1804*. Paris: Presse universitaire de France, 2012, s. 224.

považované za právne plnovýznamné subjekty, ktoré mali spôsobilosť na právne úkony v oveľa širšej miere už len čo sa týka práva nadobúdať majetok a vstupovať do zmluvných vzťahov. Od roku 1874 nadobúdali ženy plnoletosť dovŕšením 24. roku veku a tým vstupovali do práv dospelosti.¹⁰ To však nezaručovalo rovnaké postavenie ako mali muži, ani rovnaké práva. Zák. čl. XXXI/1894 (tzv. manželský zákon) neupravoval priamo práva a povinnosti manželov, dali sa však nepriamo odvodiť a bola medzi nimi spomenutá aj starostlivosť o nepľnoleté deti, ktorú mali manželia vykonávať spoločne. Je možné povedať, že právo vychádzalo v osobnoprávných otázkach z princípu rovnoprávnosti, avšak manžel stále vystupoval v rodinných otázkach ako otec rodiny a mal dôležitejšie slovo, aj čo sa týka detí. Na druhej strane nešlo len o práva, ale aj o povinnosti, keďže na jeho pleciach spočívala povinnosť vydržovať rodinu.¹¹ Stránenie sa plného zrovnoprávnenia bolo v právnej vede vnímané aj ako spôsob udržania poriadku – „*plná rovnoprávnosť obrozovala by jednotu rodiny alebo vynucovala by potrebu dovolávať sa vždy súdnej pomoci, keby sa manželia nedobodli.*“¹² Ak je však možné v niečom vidieť neustály posun v právach ženy na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia, tak išlo práve o práva prameniace z jej postavenia matky. Nižšie uvádzané zmeny toho sú dôkazom.

V prvom rade, na území Slovenska existovala a uplatňovala sa rodičovská moc, ktorá patrila obom rodičom voči svojim legitímnym deťom a to popri otcovskej moci, ktorá bola tradične silnejšia a významnejšia. Rodičovskú moc tvorili najmä oprávnenia (napríklad vykonávať nad deťmi dozor, určovať ich miesto pobytu, dávať súhlas k sobášu a iné).¹³ Ak sa zameriame na otcovskú moc, je zrejmé, ktoré oprávnenia boli vyňaté z rodičovskej moci a včlenené pod užšiu a silnejšiu otcovskú moc – vydatá žena a matka nebola kvôli otcovskej moci oprávnená spravovať majetok (manželských

¹⁰ § 1 Zák. článku XXIII/1874 O plnoletosti žien. In: *Pramene práva na území Slovenska II (1790–1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 288.

¹¹ ŠOŠKOVÁ, Ivana. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 105.

¹² LUBY, Štefan. Kľúčna moc manželky. In: *Právny obzor*, 1944, č. 3, s. 78–79.

¹³ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, spol., s. r. o., 2002, s. 327.

a uzákonených) detí a manžel nemal ani povinnosť vyúčtovania.¹⁴ Otcovskú moc bolo však možné zrušiť, ak otec výchovu zanedbával alebo zle spravoval majetkovú podstatu svojho dieťaťa.¹⁵

V druhom rade, ak po smrti otca nebol menovaný poručník, poručníctvo prechádzalo na matku s dôvetkom, že ide o prirodzenú a zákonitú poručníčku, ktorá pokiaľ sa opäť nevydala, mala možnosť spravovať majetok svojich neploletých detí taktiež bez účtovnej povinnosti. Ak by aj otec menoval poručníka a nestala sa poručníčkou matka sama, predsa si zachovávala právo starostlivosti a mala možnosť byť vypočítaná v majetkových záležitostiach svojich detí. V prípade, že sa aj stala poručníčkou svojich detí, poručeniská vrchnosť stanovila aj výšku výživného, ktoré jej malo byť vyplácané.¹⁶ Matka bola de facto tret'ou v poradí, čo sa týka možnosti mať poručníctvo nad svojimi deťmi, a to pred mužskými príbuznými ako starý otec z otcovej strany ako aj z jej vlastnej.

V tret'om rade, ak došlo k právnomu zániku manželstva, resp. došlo k rozvodu od stola a lôžka, mali sa rodičia dohodnúť na umiestnení detí u jedného z rodičov. Ak sa rodičia nedohodli, rozhodoval súd s tým, že deti do 7 rokov nechávali u matky, pri dievčatách aj ak boli staršie.¹⁷ Ak došlo priamo k rozvodu manželstva, súd rozhodoval priamo z úradnej povinnosti v rozsudku o umiestnení detí. Ten sa opäť zakladal v prvom rade na dohode medzi rodičmi. Ak nedošlo k dohode, tak deti do 7 rokov zostávali u matky, po 7 rokoch u nevinného rodiča, a ak boli obaja uznaní vinnými, zostávali chlapci u otca a dievčatá u matky. Rovnako, ak bolo aj dieťa napríklad zverené do opatery otca, matka mala stále právo stykať sa s dieťaťom a kontrolovať jeho výchovu.¹⁸

Vyživovacia povinnosť prislúchala najmä otcovi, avšak ak toho sám nie je schopný, táto povinnosť patrila aj matke. V tomto ohľade je dôležité

¹⁴ § 15 Zák. článku XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve. In: *Pramene práva na území Slovenska II (1790–1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 291.

¹⁵ § 22 Zák. článku XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve in *Pramene práva na území Slovenska II (1790–1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 291.

¹⁶ § 35–37 Zák. článku XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve in *Pramene práva na území Slovenska II (1790–1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 294.

¹⁷ § 13 poručenského zákona a § 21 zák. ČK. LIV/1912. In: FAJNOR, Vladimír a Adolf ZÁTURECKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 456.

¹⁸ § 14 M. Z. In: FAJNOR, Vladimír a Adolf ZÁTURECKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 456.

si uvedomiť, že s prvkami rovnoprávného postavenia nesúviseli len práva matky, ale aj povinnosti.

V štvrtom rade, v rámci návrhu všeobecného zákonníka občianskeho, spracovaného superrevíznou komisiou, mali byť právne pomery medzi rodičmi a deťmi upravené v ustanoveniach § 98–112. Aj keď išlo o návrh, ktorý v konečnom dôsledku nebol prijatý, boli z neho zrejme len mierne úpravy týkajúce sa starostlivosti o deti pri rozluke alebo rozvode manželstva, okrem jednej dôležitej, ktorú rozoberieme nižšie. V zásade boli zachované základné inštitúty ako rodičovská moc alebo otcovská moc. Vo vzťahu k starostlivosti sa jedine zjemnila formulácia o tom, ktorý z rodičov sa mal starať o deti pri zániku manželstva. Ak sa rodičia nezhodli, mal rozhodnúť súd a prihliadať na zvláštne okolnosti prípadu, na záujmy dieťa a dôvod zániku.¹⁹ Veľkou zmenou bol § 112, ktorý mal zavádzať pojmovo nový inštitút, a to materskú moc. Od začiatku 20. storočia išlo o vôbec prvý pokus zaviesť ekvivalentný pojem k pojmu otcovská moc a odzrkadľoval snahu o posilnenie postavenia matky, ktorej v prípade, ak otec zomrel, alebo tak rozhodol súd, mohlo byť manželské dieťa nielen dané do starostlivosti, ale mohla by požívať rovnaké práva ako otec v rámci otcovskej moci.²⁰

Rovnako ako vo Francúzsku, aj na území Slovenska existovalo mnoho nelegitímnych detí. Vzhľadom na odlišnú právnu úpravu postavenia matky vo vzťahu k legítimným a nelegitímnym deťom je vhodné uviesť aj samostatný vývoj tejto osobitnej problematiky. Úprava vzťahov matky k svojim nelegitímnym deťom bola upravená už v zák. článku XX/1877 (§ 39), kde bolo veľmi jasne vyjadrené, že poručníčku nemanželskému dieťaťu robila „prirodzené“ plnoletá matka. Ak bola matka neplnoletá, poručenská vrchnosť určila poručníka, ale to iba do momentu, kedy sa dieťa stalo plnoletým. Dôležitým je aj fakt, že otec nemanželského dieťaťa nemal na dieťa žiadne právo.

Vo vzťahu k nemanželskému dieťaťu mal však vyživovaciu povinnosť jeho nemanželský otec. Určenie otcovstva mal na starosti súd, avšak do momentu jeho súdneho určenia mala túto povinnosť jeho matka. Mohla žiadať

¹⁹ FAJNOR, Vladimír a Adolf ZÁTURECKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 460.

²⁰ Ibid., s. 461.

alimenty aj spätne, ale nie skoršie ako podala žalobu na súd. Matka mala tiež právo na pôrodné a šesťnedeľné náklady, ak otehotnela v dôsledku sľubovania manželstva alebo zvedenia. Nariadením ministerstva č. 3982/1916, vydaným na základe zák. čl. LXIII/1912 a L/1914 sa ešte rozšírili nároky matky. Toto nariadenie platilo ešte do roku 1934, pretože nebolo zrušené a bolo potvrdené zák. č. 168/1922 Sb. z. a n., doplnený zák. č. 230/1933 Sb. z. a n. a vládnym nariadením č. 59/1934 Sb. z. a n. Otec mal povinnosť zabezpečiť napr. *„slušné vydržovanie matky 2 týždne pred pôrodom a 4 týždne po porode, primerane jej spoločenskému postaveniu“*. Pohládávka matky bola ešte posilnená tým, že si ju mohla uplatniť ešte pred pôrodom a žiadať súd o určenie mesačných splátok.²¹ Alimentačná povinnosť bola ešte sprísnená zák. č. 4/1931 Sb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie.²²

Najväčší míľnik vymedzeného obdobia nastal po spoločenských premenách v roku 1948, kedy sa upustilo od diferencovania práv a povinností manžela a manželky a zosúladiť sa tak, aby sa nerobili rozdiely medzi pohlaviami. Odzrkadlilo sa to v Ústave 9. mája 1948, kde bolo stanovené, že ženy a muži majú rovnaké postavenie v rodine. Manželstvo, rodina a materstvo boli vložené pod štátnu ochranu nielen v Ústave (§ 10 ods.1 Ústavy), ale aj v Zákone o rodinnom práve (ďalej len „ZoRP“) v roku 1949 a zotrela sa aj akékoľvek privilegované postavenie otca voči deťom.²³ Z tohto hľadiska bol ZoRP prelomovým zákonom, ktorý ukončil polemiku o inom právnom postavení matky v porovnaní s otcom.

3 Kvalitatívne porovnanie a záver

Cieľom práce bolo zmapovať najdôležitejšie zákonné zmeny v postavení matky voči svojim deťom na území Francúzska a Slovenska, ktoré prebehli v priebehu prvej polovice 20. storočia. Legislatívne posilnenie postavenia matky a stav legislatívy je možné hodnotiť na základe nasledovných faktorov: miera pomoci štátu pre matky nemanželských detí, možnosť určovania

²¹ FAJNOR, Vladimír a Adolf ZÁTURECKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 462.

²² Ibid., s. 464.

²³ ŠOŠKOVÁ, Ivana. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 108.

otcovstva, sociálne dávky súvisiace s pôrodom prípadne náhrady mzdy za obdobie, kedy žena nemohla pracovať, možnosť byť určená ako poručníčka najprv nemanželských a neskôr aj manželských detí, legislatívne stieranie delenia práv matiek a otcov a zjednotenie na práva a povinnosti rodičov.

Ak začneme podobnosťami v oboch jurisdikciách tak prvou je, že na oboch územiach ide o obdobia bohaté na legislatívu, ktorá pramenila predovšetkým z uvedomenia si potreby ochrany detí, či manželských alebo nemanželských. Ruka v ruku sa posilnili aj práva matky. V záujme ochrany dieťať a, ak otec nebol ochotný alebo schopný riadne zabezpečovať výchovu a starostlivosť, toto oprávnenie bolo vložené do rúk matky. Konkrétne vo Francúzsku išlo o pomerne priaznivejší postoj k ženám v porovnaní s tým, čo bývalo zvykom (postavenie muža ako hlavy rodiny ho predurčovalo na všetky dôležité práva súvisiace s deťmi a to na úkor práv matiek). Druhou podobnosťou bolo, že štát sa vysporiadal s konfliktami a otázkami ohľadom starostlivosti o deti v prípade rozvodu alebo odluky pomocou súdov, ktoré rozhodovali o prípadnom poručníctve matky. Avšak kým na území Slovenska bola matka niekedy aj prvou voľbou súdu na určenie poručníka, vo Francúzsku mal prednosť otec, prípadne osoba, ktorú určil otec, a až potom matka. Treťou podobnosťou bolo privilegovanejšie a samostatnejšie postavenie matky voči nelegitímnym deťom a možnosť na oboch územiach stať sa ich prirodzenou poručníčkou. Otázne však je, či posilnenie postavenia matiek nemanželských detí nebolo vedľajším a samovoľným efektom toho, že štát potreboval zabezpečiť akúkoľvek osobu, ktorá by prebrala za tieto deti zodpovednosť. Poslednou podobnosťou, ktorá sa viackrát objavila v použitých zdrojoch, je fakt, že úplné faktické zrovnoprávnenie brzdila obava z toho, že rovnoprávnosť rodičov spôsobí chaos pri prípadných konfliktoch medzi rodičmi a nejasnosť v rozhodovaní súdov. Udržanie prominentného postavenia otca bol spôsob, ako udržať v očiach zákonodarcov spoločenskú rovnováhu, aj keď bola založená na nerovnoprávnom rozdelení práv medzi matkami a otcami a zachovaní veľmi diskriminujúceho pojmu „otcovská moc“.

Ak sa zameriame na rozdiely, tak na území Slovenska mali ženy oveľa širšiu spôsobilosť na právne úkony a napriek tradične silnejšiemu postaveniu muža v rodine, právo zďaleka nedávalo ženy a tým aj matky na úroveň detí alebo duševne postihnutých osôb. Od začiatku 20. storočia disponovali

ženy spôsobilosťou na právne úkony akonáhle dosiahli dospelosť. V rovnakom duchu pokračovala aj československá Ústavná listina z roku 1920, ktorá v § 106 ods.1 uviedla, že „*výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají*“. Na území Slovenska by sa vzhľadom na uvedené aj ťažšie pokračovalo smerom k nerovnoprávnosti matiek a otcov ako tomu bolo vo Francúzsku. Ďalšou odlišnosťou je, že kým na území Slovenska bol zaužívaný zákonný pojem rodičovskej moci, ktorý formuloval spoločné práva rodičov ako celku, vo Francúzsku sa pojem rodičovskej moci nevyskytuje, jedine otcovskej moci. Jediné spoločné rodičovské právo, z ktorého by sa pojem rodičovská moc dal teoreticky vyvodiť, bol v Code Civil veľmi všeobecný článok 371, ktorý uvádzal, že dieťa je povinné rešpektovať a ctíť si otca i matku. Pri otcovskej moci bolo ešte viac zrejmé, že matky voči svojim legitímnym deťom nemajú prakticky žiadne práva – nemali právo určovať ich miesto pobytu, neboli oprávnené pochopiteľne ani spravovať ich majetok a ich manžel im nemusel vôbec skladať účty, nemohli dávať súhlas k sobášu a iné. Jediný spôsob, ako mohla matka získať určité práva voči legitímnym deťom, bol naviazaný na nutnosť preukázania neschopnosti otca zaobstarať a postarať sa o dieťa a ustanovenie matky ako poručníčky – a to až ako druhej v poradí. Matky na území Slovenska mali zákonom stanovené právo byť vypočuté v otázke týkajúcej sa ich detí, boli prirodzenými poručníkmi svojich detí, či boli manželské alebo nemanželské, a mali právo kontrolovať ich výchovu. V neposlednom rade boli silné snahy pri prípravách občianskeho zákonníka zo strany vytvoreného subkomitétu v roku 1924 o zavedenie pojmu „materská moc“, ktorá svojim obsahom mala byť ekvivalentnou „otcovskej moci“.

Je nepochybné, že na oboch územiach došlo k posunu dobrým smerom, smerom k zrovnoprávneniu oboch rodičov. Kým na území Slovenska je možné tento posun považovať za uzavretý, keďže bol aj prakticky dosiahnutý cieľ zrovnoprávniť rodičov pred očami zákona nielen prijatím Ústavy z roku 1948, ale aj ZoRP v roku 1949, vo Francúzsku sa napriek zlepšeniam zachovala diferenciácia rodičov a bol zachovaný pojem „hlava rodiny“ až do roku 1970. Ak však pretrvávali terminologické odlišnosti medzi matkou a otcom a rozdielna právna úprava práv a povinností matiek a otcov,

je aj na konci polovice 20. storočia vylúčené hovoriť o zrovnoprávnení postavenia matky s otcom na území Francúzska.

Summary

Legal Status of Mothers in France and in Territory of Slovakia in the First Half of the 20th Century

The first half of the 20th century is marked throughout Europe by extensive political and social changes, which undoubtedly affected women as well. They performed several important roles – the initial traditional role of a wife who takes care of the household and is also essentially dependent on her husband, and the role of a mother who is involved in the daily care of children. The purpose of this paper is to provide an insight into the status and changes that have occurred in the scope of rights and obligations of mothers and in their legal status in relation to their legitimate and illegitimate children. Another purpose is to have an insight into their rights towards children in the event of changes in marital status such as divorce or separation. Last but not least, the goal of the paper is to reach a qualitative comparison of changes in the territories of Slovakia and France during the set period.

OCHRANA VKLADATELŮ V PRÁVU ŘÍMSKÉM¹

Václav F. Dvorský

Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Česká republika;

Právnická fakulta, Katolická univerzita v Lovani, Belgie

1 Úvodem

Bankovníctví patří vzhledem ke svému systémovému významu k nejmohutnější regulovaným odvětvím celého hospodářství, a to jak na národní, tak na evropské úrovni.² Ačkoli jeho význam v antice nebyl zdaleka takový jako dnes, přeci jen dosáhlo poměrně vysokého stupně vývoje a bylo shledáno nutným regulovat jej speciálními normami doléhajícími jen na něj. Z těchto norem se v tomto příspěvku zaměříme na ty, které měly chránit vkladatele, totiž ty osoby, které bankéřům svěčily své prostředky. Tato pravidla názorně ukazují, že i čistě soukromoprávní vztahy jako vztah bankéře a jeho klienta, jsou ovlivňovány veřejným právem.

2 Římské bankovníctví

Římské hospodářství dosáhlo již v 5. stol. př. Kr. značně vysoký stav monetizace, tedy užívání peněz. Máme pro to hned několik důkazů. Prvním z nich je princip pekuniární kondemnace, dle kterého je žalobcův nárok na věc vymáhán v první řadě v penězích, nikoli ve věci samé.³ Tento princip se uplatňoval nejen v procesu formulovém, ale i v mnohem starším procesu legisakčním.⁴ Nutno podotknout, že tento proces je dokonce starší než samotný Zákon dvanácti desek.⁵

¹ Tento příspěvek je výstupem z projektu SVV č. 260496 s názvem Vlastnické právo a jeho omezení v zrcadle právního dualismu: teoretické a aplikační otázky.

² Cf. § 1 zákona č. 21/1992 Sb., o bankách a především pozn. č. 1 k němu obsahující výčet evropských předpisů.

³ Gaius IV, 48.

⁴ DAJCZAK, Wojciech, Tomasz GIARO a Franciszek LONGCHAMPS DE BERIER. *Právo rzymskie*. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015, s. 180.

⁵ WAELKENS, Laurent. *Amne Adverso: Roman Legal Heritage in European Culture*. Leuven: Leuven University Press, 2015, s. 141.

Druhým důkazem budiž mancipace, tedy v pozdější době abstraktní způsob převodu vlastnického práva, či zřizování jiných práv. Původně se však jednalo o skutečný způsob převodu vlastnictví. Důkazem budiž právě vážný (*libripens*), jenž na vahách odvažoval kupní cenu v neraženém kovu. Před tím, než Římané začali používat ražené peníze, používali totiž peníze komoditní, tedy neražený kov, jehož hodnotu určovali ne dle sumy peněz (nominální hodnota), ale dle jeho váhy, a tedy reálného obsahu kovu. Proto také v případě mancipace mluvíme o prodeji za pomoci kovu a vah (*per aes et libram*), o čemž nám podává přesné svědectví Gaius.⁶

Konečně třetí důkazem budiž stará římská platidla. Zatímco mince začaly být v Římě raženy až v průběhu 3. st. př. Kr., již nejméně od poloviny 5. stol. př. Kr. Římané odlévali měděné nebo bronzové pruty zpravidla opatřené nějakým znakem, které používali jako platidlo.⁷ I ty pak mohly být, stejně jako neopracovaný kov váženy na vahách.⁸

Existence peněz, třebaže pouze komoditních, je nezbytným předpokladem pro existenci bankovníctví.⁹ Účty v dobytku (*pecus*) by se vedly přeci jen poněkud obtížněji. První nám známí bankéři se v Římě objevují mezi lety 318 a 310 př. Kr.¹⁰ Je otázkou, zda se jednalo o Řeky, či Římany. Prvnímu názoru nasvědčuje, že bankovníctví se v řeckém světě rozvinulo již v průběhu 5. stol. př. Kr.¹¹ Za zmínku stojí též fakt, že v Plautových komediích mají bankéři řecká jména. To však není nijak průkazné, uvažíme-li, že ač se Plautovy komedie odehrávají v Řecku, jsou, třebaže do značné míry umírněnou kritikou poměrů v Římě.¹² Na druhou stranu první bankéř, kterého známe jménem, se jmenoval Lucius Fulvius.¹³

⁶ Gaius I, 122.

⁷ KASER, Max. *Das römische Privatrecht. Abschn. 1, Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*. Mnichov: Beck, 1971, s. 37.

⁸ Gaius I, 122.

⁹ Obecně lze tématu římského bankovníctví v českém jazyce doporučit: VALENTA, Tomáš. Bankéři ve starověkém Římě. *Intervalla delucida* [online]. [cit. 4. 10. 2020]. Dostupné z: <http://intervalla.prf.cuni.cz/fulltext/bankeri.doc>

¹⁰ ANDREAU, Jean. *Banking and business in the Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 30.

¹¹ ANDREAU, op. cit., s. 30.

¹² ČERNOCH, op. cit., s. 80 a násl.

¹³ ANDREAU, op. cit., s. 30.

Bankovníctví v Římě bylo až na výjimky provozováno soukromými osobami, avšak v řecky mluvících oblastech říše existovaly i banky veřejné.¹⁴ Veřejným bankám se však v tomto příspěvku věnovat nebudeme a omezíme se na banky soukromé.

Bankérů byla celá řada a vystupovali pod různými označeními jako *argentarii*, *mensarii*, *mensularii*, *nummularii*, *coactores*, *coactores argentarii*, *stipulatores argentarii*, *collectarii*. Řeční bankéři pak byli označováni jako *trapezitae*.¹⁵ V naší práci se budeme věnovat převážně *argentariis* a krátce také *nummulariis* a *mensariis*.

Co se šíře služeb poskytovaných římským bankovníctvím týče, můžeme konstatovat, že nabízelo i z dnešního hlediska standardní produkty. Římscí bankéři přijímali vklady, poskytovali úvěry a zápůjčky a prováděli bezhotovostní převody a platby.¹⁶ Nedávno zesnulý prof. Waelkens z KU v Lovani k tomu velmi vtipně poznamenává, že pokud by akvadukty měly být hrazeny hotovými penězi, nikdy by nebyly postaveny, což svědčí o významu bezhotovostních transakcí pro tehdejší ekonomiku.¹⁷ Nesmíme však propadnout představě, že římské bankovníctví bylo zase až příliš podobné našemu. Bylo přeci jen méně sofistikované. K bezhotovostní převodům docházelo spíše v rámci jednoho města a jeho okolí než na velké vzdálenosti.¹⁸ Římané také nerozlišovali mezi investičními a spotřebními úvěry.¹⁹

3 Ochrana vkladatelů

Stejně jako dnes, existovalo i ve starém Římě vícero způsobů ochrany věřitelů. Podívejme se nyní tedy alespoň na tři z nich. Jsou jimi ediční povinnost bankérů, zvýhodnění vkladatelů v konkurzu a státní kontrola bankovníctví.

3.1 Ediční povinnost

Úvodem kapitoly o ediční povinnosti musíme nejprve vysvětlit, co je to účet. Dnes chápeme účet jako právní vztah, či dokonce jako věc, tedy předmět

¹⁴ ANDREAU, op. cit., s. 116.

¹⁵ NICZYPORUK, Piotr. *Mensarii, bankers acting for public and private benefit. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 2011, č. 24, s. 106.

¹⁶ ANDREAU, op. cit., s. 30 a násl.; a WAELKENS, op. cit., s. 401 a násl.

¹⁷ WAELKENS, op. cit., s. 402.

¹⁸ ANDREAU, op. cit., s. 43 a 56.

¹⁹ ANDREAU, op. cit., s. 147 a násl.

právního vztahu.²⁰ Římané však nepovažovali účet za kontrakt, ze kterého by plynuly stranám žaloby. Z jejich pohledu se jednalo pouze o záznam v účetních knihách bankéře, který zachycoval všechny transakce, ke kterým mezi stranami došlo. Tak ostatně účet *stricto sensu* můžeme chápat i my dnes. Bude-li tedy dále řeč o vydání účtu, jedná se o vydání výpisu z účtu, jež může být uskutečněno tak, že klient nebo prétor, či soudce nahlédnou do bankéřových účetních knih, nebo bankéř předloží kopii záznamu o účtu klienta.

Prostudujme tedy nyní dostupné prameny. Nejvíce jich nalezneme ve druhé knize Digest, v titulu třináctém zvaném *de edendo*, tedy o vydávání.

D. 2.13.4pr.

Ulpianus 4 ad ed.

Praetor ait: „argentariae mensae exercitores rationem, quae ad se pertinet, edent adiecto die et consule“.

Ulpianus ve čtvrté knize k ediktu:

*Prétor říká: „At’ ti, kdo se věnují bankovníctví, vydají účty v záležitostech týkajících se jejich podnikání, a to s uvedením dne a konzula“.*²¹

V tomto fragmentu je jasně stanovena povinnost bankéře vydat účet, ačkoli zde přímo není stanoveno, na čí žádost, tedy zda na žádost klienta, či na příkaz prétora. Podstatné je ovšem, že je zde uvedeno, že v účtech má být uveden den a konzul. Je tedy zřejmé, že římsí bankéři vedli účty tak, že u jednotlivých transakcí uváděli den, kdy k nim došlo.

D. 2.13.10pr.

Gaius 1 ad ed. provinc.

Argentarius rationes edere iubetur: nec interest cum ipso argentario controversia sit an cum alio.

Gaius v první knize provinčnímu ediktu:

*Bankéři je nařízeno vydat účty. Není rozdíl v tom, zda spor začal sám bankéř nebo někdo jiný.*²²

V ediktu správce provincie je bankéřům uložena stejná povinnost jako v ediktu městského prétora, což ukazuje jednak na podobnost regulace

²⁰ § 2662 OZ; a LIŠKA, Petr, Štefan ELEK a Karel MAREK. *Bankovní obchody*. Praha: Wolters Kluwer, 2014. s. 77 a násl.

²¹ Překl. aut.

²² Překl. aut.

bankovníctví v Římě i provinciích, jednak na podobnost ediktů městského préтора a správce provincie. Kromě již výše uvedené povinnosti vydat účty se zde dozvídáme, že povinnost bankéře vydat účty nezávisí na tom, zda je ve sporu stranou žalující nebo žalovanou. Povinnost vydat účty má vždy.

D. 2.13.10.1

Gaius 1 ad ed. provinc.

Ideo autem argentarios tantum neque alios ullos absimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque ministerium publicam habet causam et haec principalis eorum opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant.

Gaius v první knize provinčního ediktu:

Důvod, proč prétor přikazuje vydat účty pouze bankéřům a ne jiným [osobám] činným v odlišném podnikání je, že činností těchto [bankéřů] je ve veřejném zájmu a jejich hlavním úkolem je vést pečlivě účty o tom, co udělali.²³

V tomto fragmentu se dozvídáme, proč mají povinnost vydávat účty pouze bankéři a nikoli jiní obchodníci. Děje se tak proto, že bankéři vykonávají činnost ve veřejném zájmu. Jejich činnost tak není významná jen pro jejich jednotlivé klienty, ale pro mnohem širší okruh osob. Jedná se o pozoruhodný doklad systémové důležitosti bankéřů v rámci ekonomiky říše. Ačkoli význam bankéřů pro fungování hospodářské soustavy nebyl ani zdaleka takový jako je dnes, přeci jen hráli významnou úlohu, například při vypořádávání transakcí v místě svého působení.²⁴ A právě pro tento jejich význam bylo pokládáno za nutné regulovat jejich činnost zvláštními předpisy, které se vztahovaly jen na ně a nikoli na jiné subjekty.

D. 2.13.6pr.

Ulpianus libro quarto ad edictum

Si quis ex argentariis, ut plerique eorum, in villa habeat instrumentum vel in horreo: aut ad locum te perducet aut descriptas rationes dabit.

Ulpianus ve čtvrté knize k ediktu:

Pokud má jakýkoli bankéř, jak je tomu často, dokument ve svém domě nebo ve skladu, měl by tě buď přivést na místo, nebo ti dát kopii.²⁵

²³ Překl. aut.

²⁴ ANDREAU, op. cit., s. 43, 56, 146 a násled.

²⁵ Překl. aut.

Bankéři provozovali svou činnost obvykle na trzích, které se zpravidla konaly v přístavech nebo centrech měst.²⁶ Bylo však možné, že při sobě neměli vždy všechny dokumenty. Z Ulpianova komentáře k ediktu se dozvídáme, že bankéř má povinnost klientovi tyto dokumenty předložit, i kdyby je snad měl na svém venkovském statku (*villa*) nebo ve skladišti (*horreum*). Pokud tyto dokumenty nepředloží v originále, má zajistit alespoň jejich kopii. Klient je tedy opět zvýhodněn, neboť sám nemusí vážit cestu a dokumenty jsou mu předloženy v místě, kde jsou provozovány obchody. Další podrobnosti jsou uvedeny ve fragmentu **D. 2.13.4.5**. Dle něj má bankéř, který provozuje svou činnost v jedné provincii a knihy má v jiné, povinnost vydat účty v místě, kde podniká, neboť jak Ulpian uvádí, chybil, když knihy přemístil jinam. Tato povinnost bankéře však není neomezená. Pokud totiž bankéř provozuje svou činnost v určitém místě a je po něm požadováno, aby předložil kopie účtů v jiném místě, děje se tak na náklady klienta. Konečně dle **D. 2.13.6.2** má klient, který je s bankéřem ve sporu, přísahat, že na základě vydaných listin nechce bankéře křivě obvinít. Tím mělo být také zabráněno tomu, aby klienti požadovali listiny jen proto, aby bankéře obtěžovali.

Na otázku, kdo musí účty vydat, odpovídá hned několik fragmentů. Jelikož se mnohdy jedná o rozsáhlejší texty, neuvádíme je zde celé, ale pouze pravidla v nich uvedená.

Dle **D. 2.13.6.1** jsou i dědicové bankéře povinni vydat účty. Pokud je jich více, ale účty má u sebe jen jeden z nich, pak pouze ten je povinen je vydat. Pokud však má u sebe účty více dědiců, může být vydání účtů požadováno po všech. Tak je totiž umožněno porovnat účty vydané jednotlivými dědici, což se dle fragmentu děje z toho důvodu, kdyby jeden z dědiců vydal účty ve špatné kvalitě.

Podle **D. 2.13.4.2** je nepochybné, že syn v otcovské moci má povinnost vydat účty. Je však otázka, zda tak má učinit i jeho otec. Labeo tvrdí, že v zásadě nikoli, ale otec k tomu smí být nucen, jen pokud o podnikání svého syna ví. Sabinus, s nímž autor fragmentu Ulpian souhlasí, říká, že otec má tuto povinnost, pokud má ze synova podnikání zisk. Na první pohled se zdá snad poněkud zvláštní, že by otec nevěděl, co dělá syn v jeho moci, ale možné

²⁶ ANDREAU, op. cit., s. 136, 146.

to je. Je představitelné, že mu prostě svěřil *peculium* a dál už se o jeho činnost nestaral. Stejně pravidlo jako ohledně syna platí dle **D. 2.13.4.2** i pro otroka. Konečně zbývá poznamenat, že dle **D. 2.13.4.4** měl bankéř povinnost vydat účty i poté, co již podnikání v bankovníctví zanechal.

3.2 Zvýhodnění vkladatelů v konkurzu

Předmětnou problematiku popisují dva následující fragmenty.

D. 16.3.7.2

Ulpianus libro 30 ad edictum

Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum, hoc est eorum qui depositas pecunias habuerunt, non quas faenore apud nummularios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant. Et ante privilegia igitur, si bona venierint, depositariorum ratio habetur, dummodo eorum qui vel postea usuras acceperunt ratio non habeatur, quasi renuntiaverint deposito.

Ulpianus ve třicáté knize k ediktu:

Kdykoli dojde k úpadku bankéřů, je obvyklé přiblídnout především k uschovatelům, k těm, kteří měli uschované peníze, a nikoli k těm, kteří investovali za úrok u bankéřů nebo s bankéři nebo prostřednictvím těchto bankéřů. A proto, když bude majetek bankéřů prodán, dá se přednost uschovatelům dokonce před privilegovanými věřiteli; nepřiblíží se totiž k těm, kteří případně také poté neobdrží úroky a tím jako by vypověděli smlouvu o úschově.²⁷

D. 42.5.24.2

Ulpianus libro 63 ad edictum

In bonis mensularii vendundis post privilegia potiore eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam fidei publicam secuti deposuerunt. sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt a ceteris creditoribus non separantur, et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis et futurum eum qui vindicat ante privilegia.

Ulpianus v šedesáté třetí knize k ediktu:

V případě prodeje majetku bankéře dochází k uspokojení pohledávek těch věřitelů, kteří následují po privilegovaných věřitelích, totiž těch, kteří uložili peníze v bance v souladu

²⁷ SKŘEJPEK, Michal (ed.). *Digesta, seu, Pandactae. Tomus II, Fragmenta lecta* = *Vybrané části*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 31.

*s veřejnou vírou. Avšak ti, kteří za své uložené peníze obdrželi od bankéře úrok, nebudou odlišováni od běžných věřitelů. A to je rozumné, neboť je rozdíl mezi tím peníze zapůjčit a peníze uschovat. Pokud však peníze existují, myslím, že bude možné, aby je depositáři vindikovali, a budou mít přednost před přednostními věřiteli.*²⁸

Tyto fragmenty pojednávají o nummulariích a mensariích, ale v Ulpiánových časech již neplatilo striktní rozlišování mezi jednotlivými druhy bankéřů.²⁹ Podstata obou fragmentů je stejná. Pokud dojde k úpadku bankéřů, mají vkladatelé, kteří za své peníze nepřijali úrok, přednost před těmi, kteří úrok přijali. Jak už je ovšem v případě Digest zvykem, oba fragmenty si protirečí, a to ohledně toho, zda mají mít takoví vkladatelé přednost před přednostními věřiteli, či nikoli. Jedná se o vcelku podružnou otázku, ale přesto ji zde můžeme alespoň krátce zodpovědět. Niemayer³⁰ a Geiger³¹ tento rozpor opomíjejí a neřeší jej. Tak naopak činí Sondel, který upozorňuje, že z fragmentu D. 16. 3. 7.2 je původní pouze první věta, a to ještě bez vložené části, která vysvětluje pojem „depositarii“, který v klasickém období znamenal deponenty, ale později se jeho význam změnil na depositáře, a proto byla do fragmentu vložena neznámým autorem tato vysvětlující glosa. Druhá věta je jen zopakováním věty první, a to navíc opakováním učiněným velmi neobratně, často za použití těch samých slov a obrátů. Původní Ulpiánův text tedy zněl: „*Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum non quas faenore apud nummularios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant.*“ Jak vidíme, není zde ani slovo o přednostních věřitelích a žádný rozpor s druhým fragmentem tedy nevystává.³²

Vraťme se tedy k základnímu a nepochybnému pravidlu obsaženému v obou fragmentech. Při úpadku bankéře mají přednost klienti, kteří od bankéře nepřijali úrok, před těmi, kteří jej přijali. Vkladatelé, kteří u bankéře své peníze pouze uschovali s tím, že nepřijali úrok, mají přednostní nárok na úhradu svých pohledávek. Lze totiž předpokládat, že kdo peníze u bankéře uschoval

²⁸ Překl. aut.

²⁹ ANDREAU, op. cit., s. 84.

³⁰ NIEMEYER, Theodor. *Depositum irregulare*. Halle: Max Niemeyer, 1889, s. 68 a násl.

³¹ GEIGER, Klaus. *Das Depositum irregulare als Kreditgeschäft*. München: Schubert, 1962, s. 47–49.

³² SONDEL, Janusz. Szczegółne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Prace prawnicze*, 1967, CLIX, č. 30, s. 58 a násl.

bezúročně, nechtěl riskovat, naopak chtěl snížit své riziko plynoucí z držení hotovosti, případně chtěl mít u bankéře účet určený pouze pro provádění plateb, který mu nenesl výnos. Naopak ten, kdo peníze bankéři na úrok zapůjčil, chtěl vydělat a musel být srozuměn, že je s tím spojena určitá míra rizika. Ulpián tyto dva odlišné případy chápe a poznamenává, že *je rozdíl mezi tím peníze zapůjčit a peníze uschovat – aliud est enim credere, aliud deponere*. Podobně chápe situaci i zřejmě poklasický autor glosy obsažené ve fragmentu, když uvádí, že ti, kteří přijali úroky, *jako by vypověděli smlouvu o úschově – quasi renuntiaverint deposito*. Platí tedy, že vkladatelé, kteří nepřijali úrok, mají v konkursu přednost před těmi, kteří jej přijali, neboť ti se rozhodli s vidinou zisku podstoupit riziko a vzdali se tak ochrany poskytované schovatelům.

Důležitá je též Ulpiánova zmínka o veřejné víře, v níž mohou doufat právě ti vkladatelé, kteří peníze u bankéře uschovali bezúročně. Opět to ukazuje, jak důležitou roli hráli bankéři v římském hospodářství a jaký význam jim přikládala veřejná moc. Už ve výše zmíněném fragmentu **D. 2.13.10.1** Gaius říká, že činnosti bankéřů je ve veřejném zájmu. Konečně hned ve fragmentu **D. 16.3.8**, jež následuje krátce po výše uvedeném **D. 16.3.7.2**, pro změnu Papinián zmiňuje, že vkladatelé mají být uspokojeni nejen z množství uložených peněz, které se nacházejí u bankéře, ale z celého jeho jmění a že toto pravidlo *bylo přijato kvůli nezbytné činnosti bankéřů s ohledem na obecnou prospěšnost*.³³ Spojení obecná prospěšnost, v originále *utilitas publica*, můžeme ovšem stejně dobře přeložit jako „veřejná prospěšnost“. Vidíme, že dobře fungující bankovníctví bylo pro Římany, nebo přinejmenším pro římské právníky, otázkou veřejného zájmu, vystupující za hranice jednotlivých vztahů mezi bankéřem a jeho klientem.³⁴

3.3 Státní kontrola bankovníctví

Posledním způsobem ochrany vkladatelů, který v tomto článku zmíníme, je státní kontrola. Římská veřejná moc totiž kontrolovala, kdo bude provozovat bankovní činnost. Výmluvný je v tomto směru následující fragment.

³³ SKŘEJPEK, 2019, s. 31.

³⁴ V případě zájmu o podrobnější zpracování tohoto tématu si autor dovoluje odkázat na svou diplomovou práci: DVORSKÝ, Václav. *Právní a ekonomické aspekty deposita irregularis*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2016. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/392838/pravf_m/%3E?lang=en [cit. 4. 10. 2020].

D. 2.13.12*Callistratus libro primo edicti monitorii**Feminae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea opera virilis sit.**Callistratus v první knize k varovnému ediktu., kniha I.**Ženy jsou považovány za vyloučené z povolání bankéře, protože se jedná o povolání náležející mužům.³⁵*

Odůvodnění tohoto fragmentu je poměrně prozaické a nepřipouští diskusi. Ženy tedy ve starém Římě nemohly vykonávat toto povolání a žádná bankérka nám skutečně není historicky známa.³⁶

D. 1.12.2*Paulus libro singulari de officio praefecti Urbi**Adiri etiam ab argentariis vel adversus eos ex epistula divi Hadriani et in pecuniariis causis potest.**Paulus v jediné knize O úřadu městského praefekta:**Podle dopisu božského Hadriana může vyslyšet bankéře, anebo jejich odpůrce, a také případy týkající se peněžních záležitostí.³⁷*

Tento fragment nás informuje, že spory, jejichž stranou jsou bankéři, může řešit městský prefekt. Ten měl také dle **D. 1.12.1.9** dozírat na směnárníky (*nummularii*), aby se tito „chovali řádně během všech svých obchodů a zdržovali se jednání, které je zakázáno“³⁸ O detailech zakázaného jednání nás bohužel již Ulpian nezpravuje, ale snadno si dokážeme představit, že se mohlo jednat například o nedodržování směnných kurzů, pokud byly závazně stanoveny, či vydávání mincí s nižším obsahem mincovního kovu.

4 Závěrem

Stejně jako dnes, bylo i ve starém Římě bankovní podnikání upraveno speciálními předpisy, které se vztahovaly pouze na ně a nikoli na jiné oblasti podnikání. Důvodem byl význam bankéřů pro fungování finančního oběhu a hospodářství jako celku.

³⁵ Překl. aut.³⁶ ANDREAU, op. cit., s. 31.³⁷ SKŘEJPEK, Michal (ed.). *Digesta seu pandactae. Tomus I, Fragmenta lecta = Vybrané části*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 201.³⁸ SKŘEJPEK, 2015, op. cit., s. 199.

Bankéři vedli účty, které byli povinni předkládat klientům a soudu. Klienti, jež u nich uschovali své peníze a nepřijali za ně úrok, byli v konkurzu zvýhodněni oproti ostatním klientům a konečně stát vykonával nad bankovníctvím určitý dozor.

Vidíme tedy, že už v antice veřejná moc zasahovala do bankovního podnikání se stejným cílem jako dnes, tedy s cílem ochrany klientů.

Summary

Protection of Banking Clients in Roman law

Due to its systemic importance, banking industry is subject to some special regulations which do not address other parts of the economy. This was also the case of the Roman law which contained rules beneficial to banking clients. Roman bankers were forced to disclose their accounts to their clients and the courts when asked to do so. This obligation would bound not only bankers themselves, but also their masters or *paterfamilias*. Furthermore, depositors which did not receive any interest had a priority over those who did so in insolvency proceeding of a banker. Finally, Roman public authority set some limits as to who might operate a banking business.

SÚKROMNÁ ŽALOBA V NÁVRHU TRESTNÉHO PORIADKU Z ROKU 1929¹

Miroslav Fico

Právnická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach, Slovenská republika

1 Úvodom

Po vzniku Československej republiky platil v oblasti trestného práva procesného stav právneho dualizmu. V Čechách, na Morave a Sliezsku platili rakúske právne predpisy, vo vzťahu k trestnému právu procesnému hlavne Trestný poriadok č. 119/1873 ř.z. (ďalej aj ako „rak. tr. por.“). Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi platili predpisy uhorské, trestné právo procesné bolo kodifikované primárne v uhorskom trestnom poriadku – zák. čl. XXXIII/1896 (ďalej aj ako „uh. tr. por.“). Rakúsky, ako aj uhorský trestný poriadok upravovali vo svojich ustanoveniach inštitút súkromnej žaloby.² Prof. Prušák charakterizoval súkromného žalobcu ako osobu, ktorá „*zákonom trestným k tomu oprávnená žiada u trestného súdu stíhanie páchatel'a súkromnožalobného deliktu.*“³

Koncepcia súkromnej žaloby vychádzala zo skutočnosti, že súkromnému žalobcovi je v prípade zákonom stanovených trestných činov alebo priestupkov umožnené podať súkromnú žalobu, ak mu bolo v jeho právach ublížené. Zákon tak prostredníctvom súkromnej žaloby realizoval jednu z možných výnimiek zo zásady, že trestné stíhanie je právom resp. povinnosťou štátu. Podľa prof. Kallaba výnimka z uvedeného pravidla platí, aj „*ak ide o právo v určitých prípadoch dané súkromníkom, aby rozhodovali, či k trestnému stíhaniu*

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia výskumného projektu APVV-16-0362: Privatizácia trestného práva – hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačno-technické aspekty.

² Vo vzťahu k vývoju súkromnej žaloby (so zameraním primárne na rak. tr. por.) pozri bližšie aj GRIVNA, Tomáš. *Súkromná žaloba v trestnom řízení*. Praha: Karolinum, 2005, s. 121, kde autor analyzuje historicko-právny vývoj v kapitole II. (Historický pohľad na inštitút soukromé a podpůrné žaloby).

³ PRUŠÁK, Josef. *Československé řízení trestní (platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku)*. Praha: Nákladem spolků českých právníků Všehrd, 1921, s. 79.

má alebo nemá dôjsť' (...) Sú totiž prípady, kde konkuruje pomerne slabému záujmu všeobecnému na stíhaní silný súkromný záujem na nestíhaní (napr. pri urážkach, kde práve urazený môže mať veľmi silný záujem na tom, aby sa verejnosť nedozvedela o veciach, ktorých sa urážka týka, alebo pri cudzoložstve, alebo pri majetkových deliktach, spáchaných v lone rodiny, kde práve činom postihnutý môže mať veľmi silný záujem na tom, aby vec zostala utajená).“⁴ Jedným zo spôsobov realizácie predmetnej myšlienky bolo aj podľa prof. Kallaba dať v určitých prípadoch súkromníkovi výhradné právo vystupovať v trestnom konaní ako žalobca. Podľa prof. Storchu ide o „obžalobu principiálnu; právo k jej podaniu totiž nezávisí na tom, či trestné stíhanie bolo predtým odopreté štátnym zástupcom, tento potom nemôže súkromného žalobcu ani predstihnúť zo žalobného práva vylúčiť ani s ním konkurovať.“⁵ Základný koncept uhorskej úpravy súkromnej žaloby bol v tomto zmysle odlišný. Podľa § 41 uh. tr. por. mohlo štátne zastupiteľstvo vo verejnom záujme – a to aj pri prečinoch a priestupkoch, pri ktorých mohla byť podaná súkromná žaloba – prevziať zastúpenie obžaloby, a to v zásade počas celého trestného pokračovania. V takomto prípade zastupoval obžalobu v prvom prípade štátny zástupca a súkromnému žalobcovi prislúchala len podporná pôsobnosť. Na uplatnenie podpornej pôsobnosti mohol súkromný žalobca podľa zákona nahliadať do spisov, musel byť upovedomený a predvolaný vo všetkých prípadoch, v ktorých to nariaďoval zákon vzhľadom na štátne zastupiteľstvo a mohol podávať návrhy, aby bol obžalovaný bol uznaný vinným a aká trestná sadzba má byť proti nemu použitá. Podporná funkcia vylučovala navrhovanie výšky trestu.⁶

V prebiehajúcom procese unifikácie trestného práva justičná správa pôvodne zamýšľala vydať najprv trestný poriadok. Unifikácia trestného práva procesného teda mala byť realizovaná skôr – Osnova trestného poriadku bola

⁴ KALLAB, Jaroslav. *Učebnice trestního řízení (platného v Čechách a v zemi Moravskoslezské, hledě ke osnově sjednoceného trestního řádu československého z roku 1929)*. Brno: Nákladem Čs. a S. Právník, 1930, s. 20.

⁵ STORCH, František. *Řízení trestní rakouské I. a II. díl*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 295.

⁶ Vo vzťahu k analýze vybraných aspektov súkromnej žaloby v bývalom rakúskom a uhorskom trestnom práve, ako aj rozhodovacej činnosti Najvyššieho súdu Československej republiky pozri bližšie aj FICO, Miroslav. *Súkromná žaloba v rozhodovacej činnosti Najvyššieho súdu Československej republiky*. In: *3. Košické dni trestného práva: kriminologické a organizačno-technické aspekty privatizácie trestného práva*. Košice: UPJŠ, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2019, s. 230–240.

v zásade pripravená (aj s dôvodovou správou) od roku 1929.⁷ Až neskôr, v priebehu prípravných prác, sa začalo postupne považovať za nevyhnutné, aby trestný zákon bol vydaný spolu s trestným poriadkom. Predpokladalo sa teda, že celý súbor kodifikácií trestného práva (uvažovalo sa aj o vydaní Zákona o výkone trestov a zabezpečovacích opatrení, tzv. trestného vykonávacieho poriadku, a spoločného uvodzovacieho zákona) nadobudnú účinnosť súčasne.⁸ V predkladanom článku sa zameriavame na analýzu inštitútu súkromnej žaloby v návrhu Trestného poriadku z roku 1929. Vychádzame pritom z hypotézy, že návrh súkromnej žaloby v Osnove unifikovaného procesného kódexu prirodzeným spôsobom reflektoval úpravu tohto inštitútu v bývalom práve rakúskom a uhorskom.

2 Súkromná žaloba v procese unifikácie trestného práva hmotného

Problematika súkromnej žaloby nebola samozrejme otázkou výlučne procesnoprávnou. V procese unifikácie trestného práva, ktorý prebiehal po vzniku medzivojnovkej Československej republiky, reflektovali skúmaný inštitút aj jednotlivé osnovy unifikovaných trestných zákonov, vydaných pred návrhom trestného poriadku v roku 1929. Išlo v prvom rade o Osnovu všeobecnej časti trestného zákona, ktorá bola ministerstvom spravodlivosti vydaná v septembri 1921.⁹ Osnova všeobecnej časti trestného zákona upravovala súkromnú žalobu vo svojom § 27. Ako konštatovali autori predloženej Osnovy „*so súkromnou obžalobou je možné sa uspokojiť len u takých trestných činov, kde verejný záujem na stíhaní je celkom nepatrný, takže úplne ustupuje pred záujmom toho, komu trestným činom bolo ublížené. Štát má v takýchto prípadoch záujem na stíhaní len vtedy a potiaľ, pokiaľ na ňom záleží samému poškodenému, teda iba, ak poškodený sám sa pokladá za zasiahnutého trestným činom a prejaví záujem na stíhaní. V takýchto prípadoch je odôvodnené vyradiť verejnú obžalobu úplne a preniesť žalobné právo aj voľnú dispozíciu s ním*

⁷ Návrh Osnovy trestného poriadku z roku 1929 sa nachádza napr. v NA Praha, Fond Předsednictvo ministerské rady, kartón 1771.

⁸ Bližšie pozri aj Protokol I. o jednaní o osnove trestního zákona, NA Praha, Fond Ministerstvo spravodlivosti, kartón 2072.

⁹ Vo vzťahu k unifikácii trestného práva hmotného pozri bližšie aj FICO, Miroslav. *Základy trestnej zodpovednosti v procese unifikácie trestného práva medzivojnovkej Československej republiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2020, s. 170.

*celkom na poškodeného (...).*¹⁰ Podľa § 27 ods. 1 Osnovy ak sa stíhal trestný čin iba súkromnou žalobou, bolo stíhanie vylúčené, ak osoba k tomu oprávnená vinníkovi vyslovene odpustila alebo nepodala súdu žiadosť na trestné stíhanie (obžalobu) do šiestich týždňov od doby, kedy sa dozvedela o čine a osobe vinníka. Dôvodová správa predloženého návrhu považovala predmetnú šesťtýždňovú lehotu za lehotu „*dostatočnú*“, poukazujúc okrem iného na zakotvenie vedomosti poškodeného aj vo vzťahu k osobe vinníka, čo bolo podľa jej autorov na odstránenie vyskytujúcich sa pochybností nutné „*vyslovene uviesť*“.¹¹ Ak bol čin stíhaný verejným žalobcom (§ 27 ods. 2), mohla byť súkromná žaloba podaná tiež ešte po tejto lehote až do skončenia sprievodného konania na hlavnom pojednávaní, alebo ak bolo trestné konanie zastavené, do šiestich týždňov od jeho zastavenia. Podľa ods. 3 Osnovy, ak bola podaná súkromná obžaloba, končila sa lehota na stíhanie všetkých vzájomných súkromnožalobných trestných činov, spáchaných do skončenia sprievodného konania na hlavnom pojednávaní, týmto okamžikom. Toto ustanovenie neplatilo, ak sa oprávnená osoba dozvedela o takomto trestnom čine alebo osobe vinníka až po predmetnej dobe. Podľa § 27 ods. 4 mohla byť súkromná žaloba odvolaná, dokedy sa nezačalo s prehlásením odsudzujúceho rozsudku prvej stolice. Autori dôvodovej správy Osnovy uvádzali, že „*právo súkromnej žaloby je deliteľné objektívne aj subjektívne, t.j. ako na strane páchatel'a, tak na strane oprávneného*“.¹² Súkromná žaloba sa tak podľa § 27 ods. 5 Osnovy vzťahovala len na toho, na koho bola podaná. Dôvodová správa tak výslovne, vo vzťahu k predmetnej problematike odkazovala napríklad na možnosť, aby v prípade, ak sa na trestnom čine zúčastnilo viacero osôb, podal poškodený súkromnú žalobu len na niektorého z nich. Podľa § 27 ods. 6 ak bolo na podanie súkromnej obžaloby niekoľko oprávnených osôb, patrilo toto oprávnenie každému samostatne. Avšak odsudzujúcim rozsudkom, vydaným na základe žaloby jedného z nich, zanikalo žalobné právo ostatných.

Unifikačné práce na pripravovanom návrhu trestného zákona pokračovali pomerne plynule aj v ďalšom období. Po skončení prác na všeobecnej časti

¹⁰ *Odůvodnění k „Zatímnímu návrhu obecné části trestního zákona“ z roku 1921.* Praha: Ministerstvo spravedlnosti Československé republiky, Nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1921, s. 21.

¹¹ *Ibid.*, s. 22.

¹² *Tamtiež.*

trestného zákona v roku 1921 sa začalo pracovať na časti osobitnej. Na porade komisie v júli 1924 boli práce na osobitnej časti predbežne ukončené, prišlo sa aj k revíziám časti všeobecnej.¹³ Porady komisie pre reformu trestného zákona skončili v júni 1925. Odôvodnenie návrhu a záverečné práce boli vypracované v priebehu leta toho istého roku. V roku 1926 bola pod názvom *Prípravné osnovy trestného zákona o zločinoch a prečinoch a zákona priestupkového* uverejnená tzv. profesorská osnova trestného zákona. Predmetná osnova bola predložená Ministerstvom spravodlivosti a vychádzala z osnovy vypracovanej v roku 1921. Prípravné osnovy trestného zákona o zločinoch a prečinoch a zákona priestupkového z roku 1926 upravovali súkromnú žalobu vo svojom § 29. Ako sme už konštatovali, návrh Osnovy z roku 1926 vychádzal z návrhu všeobecnej časti trestného zákona z roku 1921. Inštitút súkromnej žaloby prešiel vo vypracovanom návrhu niekoľkými zmenami. Tie sa týkali napríklad dôvodov, pre ktoré bolo vylúčené trestné stíhanie na základe súkromnej žaloby. Oproti predchádzajúcemu návrhu bolo vylúčenie trestného stíhania dané (navyše) aj v prípade, ak osoba oprávnená k súkromnej žalobe dala dopredu povolenie na realizáciu činu (§ 29 ods. 1 Osnovy). Rovnako tak došlo k predĺženiu lehoty, v ktorej bolo potrebné podať súdu žiadosť na trestné stíhanie (obžalobu). Táto lehota sa v návrhu Osnovy z roku 1926 predĺžila na dva mesiace (od doby, kedy sa osoba dozvedela o čine a o tom, kto ho spáchal – § 29 ods. 1 Osnovy). Navrhovatelia v dôvodovej správe odôvodňovali predĺženie predmetnej lehoty na dva mesiace voľbou akejsi „*strednej cesty medzi právom Slovenska a Podkarpatskej Rusi (lehota trojmesačná) a právom ostatného územia (lehota šesťtyždňová)*“.¹⁴

3 Súkromná žaloba v Osнове trestného poriadku

Inštitút súkromnej žaloby bol v návrhu trestného poriadku z roku 1929 upravený v Hlave IV. (Súkromný žalobca a súkromný účastník, § 46–§ 53) a Hlave XXIX. (Konanie o súkromnej žalobe, § 571–§ 585). Podľa § 46 Osnovy mali to, kto je oprávnený k súkromnej žalobe, ustanovovať trestné zákony. Predmetný

¹³ Vo vzťahu k revíziám všeobecnej časti trestného zákona sa v NA Praha, fond Ministerstvo spravodlivosti v kartónoch 573 a 574 zachovali zápisy z porád uskutočnené v dňoch 3.–6. novembra a 15.–18. decembra 1924, 26.–29. januára, 23.–26. februára a 15.–18. apríla 1925.

¹⁴ *Prípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového. II. Odůvodnění osnov.* Praha: Komise pro reformu československého trestního zákona, nákladem Ministerstva spravedlnosti, 1926, s. 17.

návrh vo všeobecnej rovine zotrval na koncepte bývalého rakúskeho trestného práva a nedal štátnemu zástupcovi právo – ak by to vyžadoval verejný záujem – prevziať iba na základe vlastného rozhodnutia trestné stíhanie.

Práva súkromného žalobcu boli upravené v § 47 Osnovy. Podľa § 47 ods. 1 súkromný žalobca má právo byť súdu nápomocný vo všetkom, čo môže viesť k vypátraniu, usvedčeniu a potrestaniu vinníka. Mal právo nahliadať do spisov, robiť si výpisky a poznámky a vôbec podniknúť na súde k uplatneniu svojej žaloby všetko, k čomu bol inak oprávnený štátny zástupca. Predmetná normatívna úprava práv súkromného žalobcu bola spracovaná v podstate zhodne s bývalým rakúskym trestným poriadkom (§ 46 rak. tr. por.), čo bolo konštatované aj v predloženej dôvodovej správe k návrhu zákona.¹⁵ Dôvodová správa zároveň poukazovala na skutočnosť, že súkromnému žalobcovi nepatria práva štátneho zastupiteľstva vyplývajúce z jeho povahy ako verejného úradu. Išlo napríklad o právo udeľovať rozkazy bezpečnostným úradom, dožadovať sa súčinnosti iných verejných úradov a byť prítomný pri poradách súdov. Predmetné vnímanie postavenia súkromného žalobcu vo vzťahu k nemožnosti uplatňovania vyššie uvedených práv bolo v dobovej spisbe hodnotené jednotne¹⁶, čo konštatovali aj autori predloženého návrhu. Ako uvádzala dôvodová správa, o uvedených skutočnostiach neexistuje ani de lege lata žiadna „pochybnosť“.¹⁷ Podľa § 47 ods. 2 mohol súkromný žalobca v trestnom konaní uplatňovať tiež svoje súkromnoprávne nároky, obzvlášť aj nárok na pokutu, ak mu patrila podľa príslušného zákona.

¹⁵ *Odůvodnění zákona o řízení před občanskými trestními soudy (trestní řád)*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1929, s. 274.

¹⁶ Prof. Ráliš napríklad vo svojej učebnici trestného práva procesného (reflektujúc bývalý uh. tr. por.) vo vzťahu k postaveniu súkromného žalobcu uvádza, že „*súkromný žalobca má zásadne všetky tie práva, ako štátny zástupca, ale len do takej miery, pokiaľ štátny zástupca vystupuje ako procesná strana; neprislúchajú preto súkromnému žalobcovi práva dané štátnemu zást. ako verejnému úradu*“. Rozdiel v postavení súkromného žalobcu identifikoval prof. Ráliš najmä v týchto oblastiach: a) nemožnosť sa dožadovať pomoci štátnych úradov, b) nemožnosť žiadať o vydanie súdnych spisov, c) nemožnosť navrhnuť upustenie od vyšetrovania, d) nemožnosť navrhovať priame oboslanie, e) nemožnosť užitia opravných prostriedkov proti uzneseniam obžalobného senátu, iba v prípade zastavenia pokračovania, f) nemožnosť podania opravných prostriedkov na prospech obvineného. Bližšie pozri RÁLIŠ, Anton. *Trestný proces (Prednášky Právnickej fakulty Slovenskej Univerzity v Bratislave, Sväzok 2.)*. Bratislava: Nákladom Spolku Slovenských Poslucháčov Práv „Právnik“ v Bratislave, 1940, s. 57–58.

¹⁷ *Odůvodnění zákona o řízení před občanskými trestními soudy (trestní řád)*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1929, s. 274.

Otázka zastúpenia súkromného žalobcu bola upravená v oboch trestných poriadkoch platiacich v Československej republike. V rakúskej právnej úprave bolo zastupovanie súkromného žalobcu upravené v § 50 rak. tr. por.¹⁸ Súkromní žalobcovia alebo ich zákonní zástupcovia boli oprávnení viesť svoje záležitosti sami, alebo sa mohli dať zastúpiť. Zastúpenie mohlo byť realizované prostredníctvom zmocnencov, alebo si mohli vziať právnych zástupcov z osôb, ktoré boli zapísané v zozname obhajcov. Súd mohol tiež podľa § 50 súkromnému žalobcovi, ktorý nebyval v sídle súdu, nariaďovať, aby menoval zmocnenca s pobytom v sídle súdu, a mohol mu aj uložiť, aby si zvolil právneho zástupcu z osôb zapísaných v zozname obhajcov. V uhorskej právnej úprave bolo zastupovanie upravené v § 47 a § 48. Podľa § 47 uh. tr. por. mohol v zákonom stanovených prípadoch (§ 41 a § 42) zastupovať súkromnú obžalobu na miesto poškodeného, ktorý nedovršil 16 rok svojho veku alebo ktorému bol stanovený opatrovník, výlučne jeho zákonný zástupca. Na miesto mladistvého, ktorý dovršil 16 rok svojho veku, ako aj pri trestných činoch proti majetku namiesto poškodeného, ktorý bol pod opatrovníctvom pre svoju márnوترatnosť, mohol zastupovať tiež ich zákonný zástupca. Na miesto korporácií, spoločností a spolkov, ktoré mohli viesť civilné spory, mohli súkromnú žalobu zastupovať tí, ktorí zastupovali dotyčné právnické osoby v ich súkromnoprávných pomeroch.

Súkromný žalobca, ako aj ten, kto sa pripojil k konaniu, sa mohli pri všetkých úkonoch pokračovania, ku ktorým neboli predvolaní s povinnosťou, aby sa osobne dostavili, dať zastupovať advokátom. Súd mohol – podobne ako v rakúskej právnej úprave – súkromnému žalobcovi alebo tomu, kto sa pripojil ku konaniu, uložiť, aby si zvolili advokáta, prípadne za cieľom preberania zásielok zmocnenca, bývajúceho v sídle súdu. Podľa § 48 uh. tr. por. zástupcom súkromného žalobcu a poškodeného nemohol byť ten, kto bol predvolaný k hlavnému pojednávaniu ako svedok.¹⁹ Advokát súkromného žalobcu a poškodeného bol podľa ustanovenia § 48 povinný používať v konaní štátny jazyk.

¹⁸ Vo vzťahu k nejednotnosti názorov na ustanovenie § 50 rak. tr. por. pozri bližšie napríklad KALLAB, Jaroslav. *Učebnice trestního řízení (platného v Čechách a v zemi Moravskoslezské, hledě k osnově sjednoceného trestního řádu československého z roku 1929)*. Brno: Nákladem Čs. a S. Právník, 1930, s. 88.

¹⁹ Výnimku z predmetného ustanovenia trestného poriadku predstavovali osoby, ktoré využili svoje právo vzdať sa svedectva podľa § 205 a § 206 uh. tr. por.

Zastúpenie súkromného žalobcu upravoval návrh trestného poriadku z roku 1929 vo svojom § 48. Návrh trestného poriadku v tejto súvislosti rozlišoval (podobne ako vo vyššie uvedenej právnej úprave) dva druhy zastúpenia – a to prostredníctvom tzv. zmocnenca a právneho poradcu. Podľa § 48 ods. 1 sa súkromný žalobca mohol, ak sa trestného konania nezúčastňoval osobne, dať zastúpiť zmocnencom. Zmocnenec musel byť plnoletý, a ak nebol obhajcom, musel sa preukázať osobitnou plnou mocou. Kto takéto zastupovanie realizoval ako živnosť a nebol zapísaný v zozname advokátov alebo obhajcov, nemal byť za zmocnenca pripustený. Rovnako tak nemohol byť zmocnencom, kto bol predvolaný za svedka na hlavné pojednávanie alebo na ústne pojednávanie o opravnom prostriedku, iba ak by mal právo odoprieť svedectvo a ak oznámil súdu, že toto právo si uplatňuje. Podľa § 48 ods. 2 bol súkromný žalobca oprávnený, aj keď sa osobne zúčastní trestného konania, využiť právnu pomoc takej osoby, ktorá môže byť obhajcom. Podľa návrhu mohol uložiť súkromnému žalobcovi aj súd, aby si zvolil takúto osobu ako právneho poradcu – ak pre to boli dôležité dôvody. Ak si v takomto prípade nemohol súkromný žalobca hradiť náklady na takéhoto poradcu sám – mal mu ho zriadiť na jeho žiadosť súd, a to podľa ustanovení platných o tzv. obhajcovi chudobných. Podľa § 48 ods. 3 Osnovy mohol na žiadosť súkromného žalobcu alebo s jeho súhlasom prevziať jeho zastupovanie a vykonávať jeho práva štátny zástupca; štátny zástupca mal tak urobiť, ak to vyžadoval verejný záujem.

Procesné aspekty konania o súkromnej žalobe boli v Osnove upravené v Hlave XXIX. Zo všeobecnej zásady, upravenej v § 571 návrhu, vyplývalo, že v konaní o trestných činoch stíhaných na základe súkromnej žaloby platilo, že ak zákon nestanovoval odchýlky, platili ustanovenia pre konanie o žalobe verejnej. Predmetné odchýlky sa, z technického hľadiska, mali sústrediť do osobitnej hlavy (Hlava XXIX.). Ako sa v tejto súvislosti konštatovalo v dôvodovej správe, *„najdôležitejšie z týchto odchýlok vyplývajú z úvahy, že zaradením trestného činu do kategórie deliktov súkromnožalobných prehlasuje zákonodarcu autoritatívne, že verejný záujem na potrestaní činu úplne ustupuje záujmu poškodeného a že má teda jemu samotnému byť umožnené čin stíhať. Tento nedostatok verejného záujmu potom umožňuje v trestnom konaní pre takéto trestné činy uskutočniť zásadu rovnosti procesných strán plnú, než je to možné v konaní pre delikty stíhané verejnou*

žalobou“.²⁰ Procesný úkon súkromného žalobcu (žiadosť o trestné stíhanie), ktorým tento dával podnet na zahájenie trestného stíhania, bol (aj s jeho obsahovými náležitosťami) upravený v § 572 Osnovy. Ako sme už v predložennom článku konštatovali, Osnova vo svojej Hlave XXIX. upravovala jednotlivé odchýlky konania o súkromnej obžalobe – a to v porovnaní s konaním o žalobe verejnej. Osnova tak v tejto Hlave upravovala: pátranie po páchateli (§ 573), vybavovanie žiadosti o trestné stíhanie (§ 574), vylúčenie väzby (§ 575), účasť strán (§ 576–§ 577), verejnosť hlavného pojednávania (§ 578), dôkaz pravdy (§ 579), dôkaz výsluchom strán (§ 580–§ 581), opatrenia proti tlačivám (§ 582), opravný prostriedok (§ 583), súdne vyrovnanie (§ 584) a smrť súkromného žalobcu (§ 585).

Otázka smrti súkromného žalobcu bola upravená v § 585 Osnovy. Podľa jeho prvého odseku, ak súkromný žalobca zomrie po podaní žiadosti o trestné konanie, môžu v zákone uvedené osoby prehlásiť na súde, že trvajú na trestnom stíhaní.²¹ Toto prehlásenie mali podľa Osnovy realizovať v lehote do dvoch mesiacov od smrti súkromného žalobcu. Ak tak v predmetnej lehote neurobili, trestné konanie sa malo podľa § 585 ods. 2 zastaviť. Problematika smrti súkromného žalobcu nebola v platnej právnej úprave jednoznačná. Predmetné konštatovanie vyplývalo aj z dôvodovej správy Osnovy, v ktorej jej autori pri úprave smrti súkromného žalobcu hovorili o „*vyplnění mezery platného práva*“.²² Prof. A. Miříčka vo svojej publikácii o trestnom práve procesnom v súvislosti so smrťou súkromného žalobcu uvádzal, že zákon nemá ustanovenia o význame smrti, a to bez ohľadu na skutočnosť, či táto nastala ešte pred podaním žiadosti o trestné stíhanie, alebo v priebehu trestného konania. Podľa jeho názoru, ak však vyplýva žalobné oprávnenie z práva majetkovej povahy, právo prechádza na právneho nástupcu, pretože „*aj on je osobou, ktorej bolo trestným činom v jeho práve ublížené*“.²³ Iný druh práva žalobného je podľa prof. Miříčku „*oprávněním čisto*

20 *Odůvodnění zákona o řízení před občanskými trestními soudy (trestní řád)*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1929, s. 422–423.

21 Podľa § 105 ods. 2 Osnovy išlo o blízke osoby súkromného žalobcu, a ak išlo o porušenie práva povahy majetkovej o jeho právneho nástupcu.

22 *Odůvodnění zákona o řízení před občanskými trestními soudy (trestní řád)*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1929, s. 427.

23 MIRÍČKA, August. *Trestní právo procesní (Publikací Všebrdu č. 30.)*. Praha: Nákladem spolku Československých právníků „Všebrd“, Knihotiskárna „TYPUS“, 1932, s. 74.

osobným a smrťou oprávneného zaniká.“²⁴ Podľa prof. Miříčku, ak nastala smrť súkromného žalobcu počas trestného konania, môže jeho právny nástupca pristúpiť k trestnému konaniu iba v tom štádiu, v ktorom sa práve nachádza. Uhorský trestný poriadok predmetnú problematiku riešil priamo vo svojich ustanoveniach. Podľa § 49 uh. tr. por. práva súkromného žalobcu zanikali jeho smrťou alebo vzdaním sa ich. V prípade smrti, ak išlo o trestný čin spáchaný proti majetku, mohol dedič súkromného žalobcu, pri inom trestnom čine však jeho príbuzný vo vzostupnom alebo zostupnom pokolení, jeho súrodenec alebo manžel, v lehote do 30 dní od jeho smrti ohlásiť, že trvajú na súkromnej obžalobe. Medzitým vykonával práva súkromného žalobcu zástupca zosnulého, ktorý v tejto veci konal, alebo ak takého nebolo, opatrovník, ktorého mal pre danú vec ustanoviť súd z úradnej povinnosti. Osnova teda predmetnú medzeru vyplnila a umožnila vybranému okruhu osôb prehlásiť, že trvajú na trestnom stíhaní.

4 Záverom

V predloženom článku sme stručne analyzovali inštitút súkromnej žaloby v návrhu trestného poriadku z roku 1929 so zameraním pozornosti hlavne na jeho navrhovanú normatívnu úpravu. Predmetný inštitút mal svoje zakotvenie aj v bývalom rakúskom a uhorskom trestnom poriadku, ktoré platili na našom území po vzniku Československej republiky. Platná úprava súkromnej žaloby tak bola prirodzeným podkladom pre Osnovu unifikovaného trestného poriadku. Za základ unifikačných prác bol v procese príprav trestného poriadku zobrať pôvodný rakúsky trestný poriadok z roku 1873, čo autori návrhu konštatovali aj priamo v odôvodnení svojho návrhu. Návrh trestného poriadku z roku 1929 počas existencie prvej Československej republiky nebol prerokovaný a schválený. Dualizmus trestného práva procesného bol v Československu prekonaný až prijatím trestného poriadku – zákona zo dňa 12. júla 1950 č. 87/1950 Zb. z. a n. o trestnom konaní súdnom. Tento trestný poriadok už však inštitút súkromnej žaloby neupravoval.

²⁴ Tamtiež.

Summary

The Private Action in the Draft of Code of Criminal Procedure of 1929

The state of legal dualism in criminal law after the formation of the Czechoslovak Republic in 1918 had adverse effects on the state and its population. The reception of Austrian and Hungarian laws was intended to be of a temporary nature only. The main aim of the then ongoing processes was to unify criminal law, which was to reflect the unitary nature of the Czechoslovak Republic. The present paper analyses the process of unification of criminal law, with a focus on draft of Code of criminal procedure – in relation to the institute of private action.

UPLATŇOVANIE RÍMSKEJ ZÁSADY *VIGILANTIBUS IURA SCRIPTA SUNT* V MODERNOM PRÁVE A JEJ PÔVODNÝ VÝZNAM V RÍMSKOM PRÁVNOM PORIADKU¹

Ján Ivančík

Právnická fakulta, Univerzita Komenského
v Bratislave, Slovenská republika

1 Úvodom

Zásada *vigilantibus iura scripta sunt* (bdelým patria práva) je v slovenskej, ale aj svetovej odbornej literatúre, či rozhodovacej praxi súdov často považovaná za elementárne vyjadrenie podstaty rímskeho náhľadu na súkromné právo. Je však tento predpoklad úplne správny? Odvoláva sa moderná právna veda na uvedený princíp² v rovnakom kontexte, v akom bol zaužívaný v rímskom práve?

Cieľom tohto príspevku je na základe analýzy rímskych prameňov identifikovať pôvodný význam a účel zásady a na základe komparácie tiež určiť, či je v modernom práve využívaná rovnakým spôsobom. Čoraz častejšie sa totiž vyskytujú prípady, pri ktorých je identifikovaný rozpor medzi zásadou *vigilantibus iura* a iným právnym princípom, na základe ktorého dochádza k prelomeniu skúmanej maximy. Dochádza teda k oslabovaniu významu bdelosti v moderných súkromnoprávných vzťahoch? Alebo sú prelomy zásady iba dôsledkom nesprávnej interpretácie rímskeho pravidla.

Príspevok je rozdelený na dve časti, pričom po analýze rímskoprávneho ponímania nasleduje analýza súčasnej rozhodovacej praxe slovenských súdov a názorov právnej vedy, v ktorých sa princíp *vigilantibus iura* využíva.

¹ Tento výstup bol finančne podporený z grantu pre doktorandov Univerzity Komenského v Bratislave.

² Napriek významovým odlišnostiam medzi pojmami princíp a zásada budú tieto pojmy používané na účely tohto príspevku ako synonymá.

2 Chápání principu *vigilantibus iura* v římskom práve

Ako sme naznačili už v úvode, zásada *vigilantibus iura scripta sunt* sa aj v súčasnej judikatúre, či odbornej literatúre považuje za starorímsku zásadu, ktorá poukazuje na význam bdelosti v súkromnoprávných vzťahoch. Toto tvrdenie však býva iba málokedy, ak vôbec niekedy, sprevádzané odkazom na pôvodné rímske pramene. Relevantnou otázkou preto zostáva, či bola bdelosť konajúcich osôb v antike naozaj ponímaná tak zásadne ako sa to interpretuje v súčasnosti, alebo je súčasné uplatňovanie analyzovaného princípu neporovnateľné s rímskou percepciou.

Explicitné vyjadrenie zásady, ktorá sa stala jedným z fundamentov súkromného práva, nachádzame v Digestach, konkrétne vo fragmente od Scaevolu³ – Scaev. D. 42,8,24: „*Sed vigilavi, meliorem meam condicionem feci, ius civile vigilantibus scriptum est: ideoque non revocatur id quod percepi.*“⁴ Ide o myšlienkový záver pri úvahe nad potenciálnou povinnosťou veriteľa vrátiť plnenie, ktoré dostal od dediča, ktorý plnil iba jednému z veriteľov, no následne dedičstvo odmietol. Scaevola v tomto smere konštatuje, že rozhodujúcim aspektom bude, či veriteľ svoje plnenie vymáhal oprávnene. Pokiaľ áno, ujmu majú znášať tí veritelia, ktorí zostali pasívni, a teda voči svojej pohľadávke nedbanliví.⁵

Ochranu bdelého veriteľa ale je možné nájsť aj v ďalších prameňoch. Nadväzujúcim fragmentom je Ulp. D. 42,8,6,7, v ktorom Ulpian priznáva ochranu veriteľovi, ktorý prijal dlhované plnenie predtým, než získal držbu

³ Pôvod tohto fragmentu pochádza z práce *Scaevola libro singulari quaestionum publice tractatarum*.

⁴ Scaev. D. 42,8,24: „*Ale ja som dával pozor na svoje záujmy a zlepšil som svoje pomery; civilné právo je písané pre bdiacich, a preto to, čo som získal, nesmie byť vrátené.*“ [preklad autora]

⁵ Úplné znenie fragmentu Scaev. D. 42,8,24: „*Pupillus patri heres extitit et uni creditorum solvit: max abstinuit hereditate paterna: bona patris veneunt: an id quod accepit creditor revocandum sit, ne melioris conditionis sit quam ceteri creditores? An distinguimus, per gratificationem acceperit an non, ut, si per gratificationem tutorum, revocetur ad eandem portionem, quam ceteri creditores fuerint laturi: sin vero iuste exegerit, ceteri creditores neglexerint exactionem, interea res deterior facta sit, vel mortalitate vel subductis rebus mobilibus vel rebus soli ad irritum perductis, id quod acceperit creditor revocari nullo pacto potest, quoniam alii creditores suae negligentiae expensum ferre debeant. Quid ergo, si, cum in eo essent, ut bona debitoris mei venirent, solverit mihi pecuniam, an actione revocari ea possit a me? An distinguendum est, is optulerit mihi an ego illi extorserim invito et „ut“ si extorserim invito, revocetur, si non extorserim, non revocetur? Sed vigilavi, meliorem meam condicionem feci, ius civile vigilantibus scriptum est: ideoque non revocatur id quod percepi.*“

dlžníkovho majetku,⁶ a to aj v prípade, ak vedel o insolvenčii dlžníka.⁷ Ulpián v tomto prípade dôvodí, že veriteľ iba hľadel na svoj záujem a má byť chránený pred postihom. V prípade, ak by po povolení *missio in possessionem* niektorý z veriteľov prijal zaplatenie svojho plného dlhu, musel by sa o takto obdržanú čiastku proporcionálne rozdeliť s ostatnými veriteľmi.⁸ Aj v tomto prípade teda klasická rímska jurisprudencia odkazuje na ochranu záujmov bdelého veriteľa.

Obdobne možno poukázať na fragment Ulp. D. 15,1,21, v ktorom Ulpián hodnotí, že prevod *peculia* za účelom vyhnutia sa žaloby na tretiu stranu je nepochybne podvodným konaním, avšak riadne plnenie tretej strane (nepochybnému veriteľovi) nemôže byť sankcionované. Ulpián opäť konštatuje, že je právom bdelého veriteľa, aby dbal na uspokojenie svojej pohľadávky.⁹

Už naznačené poukazuje na skutočnosť, že bdelosť veriteľa bola pri vymáhaní jeho pohľadávky esenciálna. Klinck aj na základe zmienených fragmentov konštatuje, že právny princíp vyslovený Scaevolom sa stal „*zjavnou ustálenou argumentáciou už pre klasických právnikov*“.¹⁰

Zmienky v Digestach, odkazujúce na ostražitosť či bdelosť, však nie sú jediné, ktoré v pôvodných prameňoch naznačujú význam skúmanej zásady. Významným prameňom je v tomto smere Justiniansky Kódex, ktorý

⁶ Na veriteľovu žiadosť mohol praetor povoliť, aby sa dlžníkov majetok dostal do veriteľovej držby (*bona ex edicto possideri*), a to za účelom získania dohľadu nad dlžníkovým majetkom (*custodia*). Pre viac pozri SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Praha: Spolek Čsl právníku „VŠEHRD“, 1946, s. 142.

⁷ Ulp. D. 42,8,6, 7: „*Sciendum Iulianum scribere eoque iure nos uti, ut, qui debitam pecuniam recepit ante, quam bona debitoris possideantur, quamvis sciens prudensque solvendo non esse recipiat, non timere hoc edictum: sibi enim vigilavit. Qui vero post bona possessa debitum suum recepit, hunc in portionem vocandum exaequandumque ceteris creditoribus: neque enim debuit praeferre ceteris post bona possessa, cum iam par condicio omnium creditorum facta esset.*“

⁸ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Praha: Spolek Čsl právníku „VŠEHRD“, 1946, s. 145.

⁹ Ulp. D. 15,1,21 pr.: „*Summa cum ratione etiam hoc peculio praetor imputavit, quod dolo malo domini factum est, quo minus in peculio esset. Sed dolum malum accipere debemus, si ei ademit peculium: sed et si eum intricare peculium in necem creditorum passus est, Mela scribit dolo malo eius factum. Sed et si quis, cum suspicaretur alium secum acturum, alio peculium avertat, dolo non caret. Sed si alii solvit, non dubito de hoc, quin non teneatur, quoniam creditori solvitur et licet creditori vigilare ad suum consequendum.*“

¹⁰ KLINCK, Fabian. *Die Grundlagen der besonderen Insolvenzanfechtung. Gläubiger- und Vertrauensschutz im Übergang vom Prioritäts- zum Gleichbehandlungsgrundsatz*. Berlin: De Gruyter, 2011, s. 5.

v C. 7,40,2 odkazuje na skutočnosť, že nie neprítomnosť, nadriadené postavenie či vek majú byť kritériom pri rozhodovaní, ale bdelosť či nedostatok ostrážitosti.¹¹

Uvedené ustanovenie v rozhodujúcej miere spája bdelosť s „včasnosťou“ uplatnenia nároku, teda procesným aspektom, ktorý je pri skúmanej maxime rozhodujúci aj v súčasnosti. Na rozdiel od Digest, ktoré poukazujú na veriteľov záujem o uplatnenie svojho práva, ide o iný rozmer chápania bdelosti, či ostrážitosti.¹²

Práve v nadväznosti na ustanovenia kódexu, ktoré majú o čosi odlišný charakter než fragmenty z Digest, sa do popredia dostáva aj názor, že zásada ochrany ostrážitého subjektu práv nemala v celom priebehu vývoja Rímskej ríše zďaleka rovnaké postavenie. Willems v tomto smere tvrdí, že zatiaľ čo v klasickom Ríme bola ochrana bdelého spojená výlučne s hmotnoprávnym aspektom a bola v zásade iba pseudoargumentom (bloßes Scheinargument), či „dekoratívnym doplnkom“, až v omnoho neskoršom období sa analyzovaná zásada prejavila v procesnej rovine, a to najmä pri plynutí lehôt.¹³ Skutočným dôvodom, pre ktorý veritelia vo fragmentoch Digest boli úspešní pri uplatňovaní svojich nárokov, podľa Willemsa nebola ich bdelosť, ale fakt, že dlžníci riadne splnili dlh bez snahy o podvodné konanie.¹⁴

Aj v prípade, ak by sme akceptovali tézu, že vyjadrenie Scaevolu nemalo v klasickom rímskom práve tak generalizovanú aplikáciu, ako to udáva súčasná právna prax, je potrebné poukázať na skutočnosť, že implicitne sa potreba ostrážitosti subjektov právnych vzťahov prejavovala vo viacerých

¹¹ C 7,40,2: „*Ut perfectius omnibus consulamus et nemini absentia vel potentia vel infantia penitus adversarii sui noceat, sed sit aliqua inter desides et vigilantes differentia, sancimus: si quando a fuerit is, qui res alienas vel creditori obnoxias detinet, et desiderat dominus rei vel creditor suam intentionem proponere et non ei licentia sit, absente suo adversario qui rem detinet, vel infantia vel furore laborante et neminem tutorem vel curatorem habente, vel in magna potestate constituto, licentia ei detur adire praesidem vel libellum ei porrigere et hoc in querimoniam deducere intra constituta tempora et interruptionem temporis facere: et sufficere hoc ad plenissimam interruptionem.*“

¹² Rebrow práve uvedenú reguláciu vníma ako prejav zásady *vigilantibus, non dormientibus iura subveniunt*, teda „právo pomáha bdelým, nie spiacim“. Viď REBRO, Karol. *Latinské právnické výrazy a výroky*. Bratislava: Iura Edition, 2005, s. 289.

¹³ WILLEMS, Constantin. *Ius civile vigilantibus scriptum est. Ein römischrechtlicher „Grundsatz“ als „Grundlage des modernen Rechts“?* In: *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 2013, s. 366–367.

¹⁴ Willems svoju analýzu opiera tiež o reguláciu obsiahnutú v C.7,62,39, ktorá v rámci ochrany ostrážitosti zaviedla rozšírené možnosti odvolania sa. Tamtiež.

inštitútoch. Podľa Hurdíka sa preto zásada *vigilantibus iura scripta sunt* prejavovala aj ako stanovenie všeobecného rámca pre autonómne chovanie subjektov súkromného práva. Súkromné právo preto bolo v Ríme vybudované na predpoklade iniciatívy jeho subjektov, ktorá mala smerovať k realizácii ich záujmov právne relevantným chovaním.¹⁵

Tento náhľad na koncepciu rímskeho *ius civile* odzrkadľuje hneď niekoľko inštitútov. Opomenúť nemožno vydržanie (*usucapio*), ktoré sa prejavovalo ako istý korektív zo zásady *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet*,¹⁶ a to práve za účelom zosúladenia faktického stavu so stavom právnym. Ujmu mal v tomto smere znášať nedbalý vlastník, ktorý počas kvalifikovaného uplynutia času neprejavil dostatočný záujem o ochranu svojho vlastníctva.¹⁷ Práve kvalifikované uplynutie času (*tempus*) je jednou zo základných podmienok úspešného vydržania. Premisou totiž je, že zatiaľ čo vlastník svojim zásahom mohol pretrhnúť plynutie vydržacej doby, pre svoju nedbanlivosť tak neučinil a má znášať právne následky.

Obdobnú optiku predstavuje aj inštitút časového obmedzenia žalôb (*actiones temporales*), či premlčania, ktoré je v modernom práve azda najčastejšie spájané s analyzovanou zásadou. Napriek skutočnosti, že rímske *actiones* boli v zásade *perpetuae*, teda bez časového obmedzenia, pod vplyvom gréckeho práva bol v poklasickom období konštitúciou cisára Theodosia II. zavedený aj inštitút premlčania. Už klasickému právu však boli známe aj *actiones temporales*, teda niektoré druhy honorárnych žalôb, pri ktorých zanikla po uplynutí krátkeho časového úseku (zväčša jeden rok) nielen možnosť žaloby, ale aj právo samo. Boli teda obdobou dnešnej preklúzie.¹⁸ Aj tieto inštitúty nadväzovali na potrebu ostražitosti pri bránení svojich práv a boli konkrétnym vyjadrením princípu *invitus nemo rem cogitur defendere*¹⁹, ktorý je úzko previazaný so zásadou *vigilantibus iura scripta sunt*.

¹⁵ HURDÍK, Jan. *Zásady soukromého práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 139.

¹⁶ Ulp. D. 50,17,54.

¹⁷ Porovnaj s BĚLOVSKÝ, Petr. *Usucapio: Vydržení v římském právu*. Praha: Auditorium, 2018, s. 25 a 43.

¹⁸ Pre viac pozri SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Praha: Spolek Čsl právníků „VŠEHRD“, 1946, s. 53–55; alebo WEINHOLD, Daniel. *Promlčení a prekluze v obchodních závazkových vztazích*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 16.

¹⁹ Ulp. D. 50,17,156: „Nikto nie je nútený brániť vec proti svojej vôli.“ (preklad autora).

3 Uplatňovanie ochrany bdelej strany v súčasnom slovenskom práve

Recentná aplikačná prax využíva analyzované pravidlo v širokom spektre právnych argumentácii, pričom ako poukazuje Willems, nezriedka ide o nie veľmi presné odvolávanie sa na starorímske korene obdobného využitia tejto maximy.²⁰

Nižšie uvedený prehl'ad za žiadnych okolností nemožno považovať za vyčerpávajúci. Naším zámerom je skôr ilustrovať, že pravidlo „bdelým patrí právo“ sa stalo zaužívanou argumentačnou pomôckou v modernom práve a archaický pôvod, či jej latinské vyjadrenie má istým spôsobom znásobiť jej význam.

Explicitný odkaz na pôvod nami analyzovanej zásady nachádzame v rozhodnutí Najvyššieho súdu SR z 8. novembra 2011, sp. zn. 1Sžr/38/2011, kde súd uviedol, že neskoro uplatnený nárok na náhradu trov konania musí ísť na ťarchu navrhovateľa, ktorý nebol bdely pri strážení svojich práv.²¹

Uvedenú zásadu slovenský najvyšší súd zmienil aj pri otázke, ako je potrebné vykladať nečinnosť účastníka konania (aj napriek výzve súdu), na strane ktorého podal vedľajší účastník odvolanie, avšak nedošlo k súhlasu s takto podaným opravným prostriedkom. Najvyšší súd dôvodil, že uvedená nečinnosť je v rozpore s požiadavkou, aby si „každý strážil svoje práva“ a na podané odvolanie neprihliadol.²²

Najvyšší súd SR sa na rímskoprávne korene zásady *vigilantibus iura scripta sunt* neodvoláva výlučne v súkromnoprávných konaniach. Aj v prípade oneskorene

²⁰ WILLEMS, Constantin. *Ius civile vigilantibus scriptum est. Ein römischrechtlicher „Grundsatz“ als „Grundlage des modernen Rechts“?* In: *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 2013, s. 368.

²¹ Uznesenie Najvyššieho súdu SR z 8. novembra 2011, sp. zn. 1Sžr/38/2011: „K uvedenému Najvyšší súd Slovenskej republiky dáva do pozornosti zásadu, ktorá platila už v rímskom práve, podľa ktorej „*vigilantibus iura scripta sunt*“ tj. „práva patria len bdelym“ (pozorným, ostrážitým, opatrným, starostlivým), teda tým, ktorí sa aktívne zaujímajú o ochranu a výkon svojich práv a ktorí svoje procesné oprávnenia uplatňujú včas a s dostatočnou starostlivosťou a predvídavosťou. V slobodnej spoločnosti je totiž predovšetkým vecou nositeľov práv, aby svoje práva bránili a starali sa o ne, inak ich podcenením, či zanedbaním môžu strácať svoje práva majetkové, osobné, satisfakčné a pod. To platí obdobne aj o využívaní zákonných procesných ustanovení.“

²² Pre viac pozri rozhodnutie Najvyššieho súdu SR sp. zn. 5 Cdo/70/2018 zo dňa 28. marca 2019.

podaných námietok, či pasívneho prístupu v daňovom konaní (ktoré následne vyústilo do exekúcie) súd skonštatoval, že „v slobodnej spoločnosti je predovšetkým vecou nositeľov práv, aby svoje práva bránili a starali sa o ne, inak ich podcenením či zanedbaním môžu strácať svoje práva majetkové, osobné satisfakčné a pod.“²³

V rozhodovacej praxi Ústavného súdu SR možno citovanie skúmaného princípu nájsť aj v súvislosti s neskoro podanou ústavnou sťažnosťou na priet'ahy v konaní. Ústavný súd SR v tomto kontexte konštatoval, že „sťažovateľka podala sťažnosť na priet'ahy v napadnutom konaní prvýkrát až po takmer pätnástich rokoch od začatia konania, možno konštatovať, že v konaní bola pasívna a nepostupovala v súlade so zásadou „bdeľým, nie spiacim patrí právo“ (vigilantibus non dormientibus iura subveniunt).“²⁴

Uvedená prax ale nie je iba záležitosťou týkajúcou sa slovenských súdov, či advokátov. Širokú mieru aplikácie zásady *vigilantibus iura* možno identifikovať aj v celoeurópskom,²⁵ ba aj v celosvetovom meradle.²⁶

Vyššie načrtnutý prehľad judikatúry iba potvrdzuje Feketeho tézu, že moderné súkromné právo pozná nespočetne veľa situácií, ktoré sú priamym alebo nepriamym prejavom zásady *vigilantibus iura*. Deklaratórne pritom poukazuje na prostriedky uplatňovania subjektívnych práv, a to či už mocenské (najmä reštriktívnych ako je negatívna žaloba podľa § 126 zákona č. 40/1964. Zb. Občiansky zákonník) alebo tvorivé (jednostranne spôsobujúcich vznik, zmenu alebo zánik subjektívneho práva, najmä námietok, odporu v zmysle

²³ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SR sp. zn. 5 Sžf/65/2011 zo dňa 19. júla 2012: „Na tomto mieste najvyšší súd dáva do pozornosti zásadu, ktorá platila už v rímskom práve, podľa ktorej „vigilantibus iura scripta sunt“ t.j. „práva patria len bdeľým“ (pozorným, ostražitým, opatrným, starostlivým), teda tým, ktorí sa aktívne zaoberajú o ochranu a výkon svojich práv a ktorí svoje procesné oprávnenia uplatňujú včas a s dostatočnou starostlivosťou a predvídavosťou.“

²⁴ Uznesenie Ústavného súdu SR sp. zn. III ÚS 59/2013. Príkladmo možno poukázať aj na uznesenie Ústavného súdu SR zo dňa 17. augusta 2016, sp. zn. I.ÚS 462/2016-8, v ktorom súd konštatuje, že osoby znalé práva by mali zvlášť dbať na riadne a včasné uplatňovanie svojich práv.

²⁵ Napríklad návrhy generálneho advokáta Niilo Jääskinen prednesené 26. mája 2011 v spojenej veci C-89/10 a C-96/10 alebo návrhy generálneho advokáta Mischo zo dňa 12. marca 1998 vo veci C-210/96. Pre viac pozri aj ÖSTLUND, Allison. Effectiveness versus Procedural Protection: Tensions triggered by the EU law mandate of ex officio review. Baden-Baden: Nomos, 2019, s. 176. Östlund poukazuje aj na anglický hovorový ekvivalent zásady „Use it, or lose it“.

²⁶ Napríklad rozhodnutie amerického súdu Unites Court of Appeal, Fourth Circuit zo 16. marca 2001, *Ljyons Partner-ship, L.P. vs. Morris Costumes, Inc.*, 243 F. 3d 789.

§ 42a Občianskeho zákonníka, či predkupné právo, právo opcie alebo odstúpenie, resp. výpoveď zmluvy).²⁷

Aj dnes sa navyše potreba bdelosti v ochrane práv dostáva do kolízie s ďalšími zásadami, rovnako ako to bolo v rímskom práve. Takýto stav možno ilustrovať napríklad na strete princípu *vigilantibus iura* s ochranou dobrej viery. Ide tak o široké penzum vzťahov, napríklad možnosť nadobudnutia vlastníctva od neoprávneného a podobne.²⁸

V modernom práve teda cítiť akcent na autonómiu vôle subjektov, ktorá je previazaná s potrebou konať včasne (najmä v rozsahu stanovených hmotnoprávných, či procesných lehôt) a využívať všetky možnosti, ktoré systém občianskeho práva poskytuje.²⁹

Samozrejme, vývoj práva je nezastaviteľný a aj pokiaľ by analyzované pravidlo získalo generalizovanejšiu, či dokonca vágnejšiu podobu než v rímskom práve, nemuselo by za každých okolností ísť o negatívny jav. Čím širšie je však využitie akejkoľvek maximy, tým skôr bude možné v praxi objaviť príklad, na ktorý sa zásada vzťahovať nemôže a je potrebné urobiť výnimku. Z uvedeného dôvodu Rimania vo všeobecnosti právne definície neobľubovali.³⁰

V prípade uplatnenia výnimky zo všeobecne prijímaného a uznávaného pravidla je následne potrebné, aby bolo prelomenie pravidla náležite odôvodnené a zúžené na nevyhnutnú mieru. Je otázne, či sa tak deje aj v prípade prelomení *vigilantibus iura scripta sunt*, čo je možné ilustrovať na príklade potreby zákonodarcu ochrániť niektoré subjekty, ktorým síce civilné právo ponúka možnosti obrany, avšak v praxi ich iba zriedkavo dokážu efektívne využiť.

Typicky ide o spotrebiteľské právo, ktoré sa aj pod vplyvom legislatívy Európskej únie čoraz širšie aplikuje v rozpore s naznačenou dispozitívnosťou noriem súkromného práva a autonómiou vôle subjektov súkromnoprávných

²⁷ FEKETE, Imrich. *Občiansky zákonník. Veľký komentár. 1. zväzok. Všeobecná časť* (§ 1 až 122). 3. aktualizované vyd. Bratislava: Eurokódex, 2017, s. 24–25.

²⁸ Porovnaj s FEKETE, Andrej. Nadobudnutie vlastníckeho práva k nehnuteľnosti od nevlastníka vo svetle rozhodovacej praxe súdov. In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislarské právnické fórum 2018*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. Právnická fakulta, 2018, s. 60.

²⁹ Porovnaj s HURDÍK, Jan. In: FIALA, J. a kol. *Občanské právo hmotné*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 19.

³⁰ Porovnaj s Cels. D. 50,17,202: „*Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti possit.*“

vzt'ahov. Rozhodovacia prax súdnych autorít aj v tomto prípade poukazuje na princíp *vigilanti bus iura* ako na všeobecné pravidlo, ktoré však nesmie byť mantrou a v prípade ochrany nadradenej hodnoty musí ísť do úzadia.

Najvyšší súd SR v tejto súvislosti napríklad rozhodol, že: „Princíp „*vigilanti bus iura scripta sunt*“ v spotrebiteľských veciach v konkrétnych súvislostiach ustupuje dôležitejšiemu princípu, ktorým je ochrana práv spotrebiteľa. To znamená, že aj keď účastník rozhodcovského konania, ktorým je spotrebiteľ, nevyužije možnosť spochybniť existenciu alebo platnosť rozhodcovskej zmluvy podľa ustanovení zákona o rozhodcovskom konaní, je exekučný súd oprávnený a zároveň povinný skúmať existenciu alebo platnosť rozhodcovskej zmluvy a v prípade zisteného nedostatku v tomto smere konštatovať rozpor rozhodcovského rozsudku zo zákonom znamenajúci materiálnu nerykonateľnosť tohto exekučného titulu.“³¹

V rozhodovanej veci ide o konštantnú judikatúru, pričom poukázať možno aj na rozhodnutia najvyššieho súdu sp. zn. 5 Cdo 232/2012, sp. zn. 6 Cdo 217/2012 alebo sp. zn. 6 Cdo 1/2012. Najvyšší súd SR akcentuje práve skutočnosť, či je „nebdelým“ účastníkom právneho vzt'ahu spotrebiteľ. Pokiaľ to tak je, má byť uplatnená výnimka zo zásady *vigilanti bus iura*, ak však ide o iného účastníka právnych vzt'ahov, má nevyužitie zákonných oprávnení znamenať ich stratu.³²

Výnimku z dôsledného uplatňovania potreby bdelosti subjektov súkromnoprávných vzt'ahov tvoria aj ustanovenia § 318 až 321 zákona č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok v znení neskorších predpisov, ktoré sa týkajú úpravy individuálnych pracovnoprávných sporov. Ochranu zamestnanca nad rámec všeobecnej úpravy zabezpečuje napríklad možnosť súdu vykonať dôkazy, ktoré zamestnanec neuviedol, alebo neuplatnenie ustanovení o sudcovskej koncentrácii, či neuplatnenie ustanovení o rozsudku pre zmeškanie. Obdobne možno poukázať aj na antidiskriminačné spory v zmysle ustanovení § 309 až 313 Civilného sporového poriadku.

Naznačenú aplikačnú prax však nezdieľa celá odborná obec bez výnimky. Poukázať možno napríklad na disentné stanovisko ústavného sudcu Milana Palíka pri rozhodnutí Ústavného súdu SR zo dňa 24. októbra 2013, sp. zn. I. ÚS 38/2013, v ktorom konštatuje, že prílišná ochrana spotrebiteľa

³¹ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SR zo dňa 11. júla 2012, sp. zn. 5 Cdo 61/2012.

³² Pre viac pozri rozhodnutie Najvyššieho súdu SR zo dňa 21. marca 2012, sp. zn. 6 Cdo 1/2012.

má často nevýchovné následky a spôsobuje nevyváženú nerovnosť na úkor veriteľov.³³

Z nášho pohľadu je pochopiteľné, že moderné sociálno-ekonomické vzťahy prinášajú doposiaľ neočakávané možnosti a niektoré kategórie subjektov sa dostávajú do rozpoloženia, ktoré vo faktickej rovine vylučuje súkromným právom nastolenú rovnosť subjektov. Príkladom je už zmienený spotrebiteľský vzťah, v ktorom jednotlivec často stojí vo vzťahu s nadnárodnými korporáciami, disponujúcimi plejádou odborníkov na rôzne právne i neprávne odvetvia. Z toho pohľadu je potrebné, aby právny poriadok dbal na ochranu záujmov týchto subjektov a poskytol im primerané možnosti obrany.

Vplyv moderných technológií ale nemožno vylúčiť ani na prospech fakticky slabších strán. Nie je vylúčené, že postupná automatizácia právnych konzultácií čoskoro dosiahne úroveň, pri ktorej ľahko dostupné aplikácie zabezpečia pre spotrebiteľa lepšiu mieru ochrany, než niektoré kogentné normy. Na druhej strane, neuvedomelý spotrebiteľ môže byť v konečnom dôsledku poľahky neúspešný aj napriek silnej ingerencii zákonodarcu, nakoľko si zákonom stanovené práva nebude uplatňovať.³⁴ Aj z tohto pohľadu preto nie je vhodné neprimerane upúšťať od potreby bdelosti v súkromnoprávných vzťahoch.

Sumárne možno konštatovať, že pri tak širokom uplatnení zásady *vigilantibus iura scripta sunt* ako je to v modernom práve bolo neodvratiteľné,

³³ Odlišné stanovisko sudcu Milana Palíka pri rozhodnutí Ústavného súdu SR zo dňa 24. októbra 2013 sp. zn. I. ÚS 38/2013: „*Taký postup orgánov ochrany práva je nielenže absolútne, nevýchovný, paternalistický, ale aj absurdný a v rozpore so zásadou rovnosti, vigilantibus iura, neminem laedere a pod., ktoré by mali v podstate platiť aj pre „privilegovaného“ spotrebiteľa; opakom je potom nepripustné zvyhodňovanie dlžníka oproti veriteľovi, ktorému inak reálne hrozí riziko nevyžitia ani len elementárneho nároku bez akéhokoľvek príslušenstva voči dlžníkovi, ktorý sa tak neoprávnené obohatuje na jeho úkor za asistencie súdov.*“

V tomto smere pozri aj rozhodnutie Ústavného súdu SR zo dňa 7. februára 2018, sp. zn. PL ÚS 11/2016, v ktorom ústavný súd rozhodol, že § 5b zákona č. 250/2007 Z. z. o ochrane spotrebiteľa a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov nie je súladný s čl. 46 ods. 1 v spojení s čl. 1. ods. 1 Ústavy SR.

³⁴ Z prieskumu realizovaného v roku 2018 Európskou komisiou vyplýva, že iba necelých 46 % opýtaných má aspoň všeobecnú znalosť o svojich spotrebiteľských právach. Dáta pritom zároveň ukazujú, že napriek pribúdajúcemu času nedochádza v tejto oblasti k významnému posunu pozitívnym smerom. Paradoxne, početné krajiny, ktoré širšiu ochranu spotrebiteľa zaviedli neskôr (napr. Česko a Slovensko) majú značne lepšie výsledky, než je únný príemer. Pre viac pozri Spotrebiteľský prieskum z roku 2018 – všeobecná znalosť o spotrebiteľských právach v krajinách EU 27 (t.j. bez Veľkej Británie). *Európska komisia* [online]. 2019, s. 35 [cit. 1. 10. 2020]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/consumer-survey-2018-main-report_en.pdf

aby tento princíp vo výraznej miere kolidoval s inými právami a právom chránenými záujmami. Uvedené je ešte znásobené čoraz komplikovanejšími právnymi vzťahmi ovplyvňovanými internetom a modernými technológiami. Aj napriek tomu je potrebné dbať na skutočnosť, že každé prelomenie dlhodobo overenej a zavedenej zásady je nevyhnutné riadne zdôvodniť a zúžiť do čo najnevyhnutnejšej miery.

4 Záverom

Na základe tejto krátkej analýzy sme dospeli k záveru, že bdelosť bola v rímskom súkromnom práve nepochybne esenciálna. S najväčšou pravdepodobnosťou sa však význam princípu *vigilantibus iura scripta sunt* v priebehu vývoja rímskeho impéria menil a súčasné využívanie uvedenej zásady je o čosi širšie, než to bolo v antike.

Aj vďaka širokospektrálnemu využitiu uvedeného pravidla sa vyskytuje aj čoraz viac jeho prelomení. Neznamená to však, že rímskoprávne dedičstvo v tomto ohľade stráca na svojom význame. Potreba bdelosti nad vlastnými právami je stále mimoriadne aktuálna a vyvstáva tiež potreba živej diskusie nad každým prelomením tohto elementárneho pravidla, ktoré sa v ostatných rokoch zaužívalo v značne generalizovanej forme.

Ako sme sa totiž snažili naznačiť, prílišný nárast neostražitých subjektov práva vedie k dôsledku, ktorým je, že ani zvýšená miera právnej ochrany nie je spôsobilá predchádzať zamýšľaným negatívnym následkom.

Summary

Perception of Roman Law Principle *vigilantibus iura scripta sunt* in Modern Legal System and its Original Purpose in Roman Law

The article deals with the Roman principle *vigilantibus iura scripta sunt* and its role in the modern Slovak legal order. The paper consists of two parts – analysis of the Roman legal sources and the analysis of modern Slovak case law, respectively legal theory. The author points out that the meaning of the analysed principle has changed during the centuries, but even in more generalised form, it is still very actual and required in the private law relationships.

USTANOVOVÁNÍ SOUDCŮ – ČESKÁ HISTORICKÁ PERSPEKTIVA

David Kolumber

Okresní soud ve Zlíně; Fakulta managementu a ekonomiky,
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Česká republika

1 Úvodem

Rozhodování o právech a povinnostech či o vině a trestu nepochybně klade na soudce nároky z hlediska jejich profesionality, odbornosti a jejich ústavních a mravních povinností. Projekcí takových nároků jsou pak specifika procesu výběru soudců. V současné době je materie výběru soudců opětovně námětem diskusí odborné veřejnosti, přičemž nejen v této souvislosti je jistě správné a žádoucí rozebrat historický vývoj výběru soudců, podmínek, které byly na uchazeče kladeny, a poskytnout srovnání rozličných přístupů a předpokladů. Příspěvek si klade za cíl rozebrat proces, který předcházel samotnému ustanovování (jmenování, volbě) soudců, za použití metody komparativní, deskriptivní, analytické a teleologické.

V kontextu zkoumané látky se v duchu zásady *ceteris paribus* omezím na období po přijetí prosincové ústavy do současnosti a na oblast kariérních nevojenských soudců. Pochopitelně se jedná o určitou simplifikaci, neboť až do období po druhé světové válce existovala pestrá paleta tzv. soudcovských úředníků s rozličnými tituly, navíc se zde také vyskytovala poměrně košatá soustava rozličných soudních těles. Důvodem, proč odvíjet příspěvek od prosincové ústavy, je fakt, že tato indikovala tendenci k odlišení judikativy od exekutivy, kterou potvrdilo přijetí československé ústavní listiny v roce 1920. Není nicméně bez zajímavosti, že důvodem pro diferenciaci moci výkonné a soudní nebyly vzletné teze dělby moci a systému brzd a rovnováh, nýbrž rozdílnost právní úpravy, která měla diferenciaci odůvodnit.¹ Těžištěm příspěvku proto bude látka podmínek a procesů, které předcházely nabytí funkce soudce, v zásadě od roku 1867 do současnosti.

¹ Podrobně WEYR, František. *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 237.

2 Cesta k souzení v historických zemích do roku 1918

Prosincová ústava z roku 1867 neobsahovala výslovnou úpravu podmínek pro uchazeče o funkci soudce,² přičemž po jejím přijetí zůstal v účinnosti císařský patent č. 81/1853 ř. z., jenž v květnu 1853 nahradil dřívější patent č. 258/1850 ř. z., jehož prováděcí úprava (nařízení ministerstva spravedlnosti č. 329/1850 ř. z.) byla nadále účinná a z její textace je možné dovodit, že obligatorní praktické zkoušky existovaly dokonce již před rokem 1850.³

Soudcem (soudním úředníkem) se po roce 1853 mohl stát bezúhonný občan ve věku 24 až 40 let, ledaže mu byl věk promínut, s bezvadným mravním a dobrým politickým chováním, nesmělo se jednat o marnotratníka a dlužníka v konkursu, dále byly artikulovány požadavky z hlediska trestněprávní a administrativněprávní bezúhonnosti, jazyková průprava a složení předepsané zkoušky dle nařízení z roku 1850.⁴ Tato zkouška měla být realizována ve všech korunních zemích, kde byl účinný všeobecný občanský zákoník a zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803. Přístup ke zkoušce byl podmíněn vzděláním, cvičením se v soudním jednání, praxí, právním cvičením a soudcovskou zkouškou, jež byla veřejná, trvala nejméně dvě hodiny a konala se ze všech odvětví práva významného pro soudcovskou službu. Zkouška mohla být konána i v jiném než německém jazyce. Pokud uchazeč nebyl u zkoušky dvakrát úspěšný, nemohl ji již nikdy opakovat.⁵ K určitému zjednodušení podmínek došlo v roce 1859 v souvislosti s nedostatkem kvalifikovaných kandidátů.⁶ Není pak bez zajímavosti, že úprava z roku 1853 počítala v zásadě s konkursy na obsazení míst (ledaže byla v důsledku kariérního růstu obsazována nižší služební místa), v nichž měl být vybrán nejzpůsobilější, nejzasloužilejší a nejvíce důvěryhodný kandidát, byť o obsazení místa nežádal.⁷

² Srov. čl. 5 základního zákona státního č. 144/1867 ř. z., o moci soudcovské.

³ Podrobně RASSE, Arthur. *Die Entwicklung der Juristenausbildung und der juristischen Berufsprüfungen in Österreich seit dem 18. Jahrhundert*. Rigorózní práce. Wien: Universität Wien, 2012, s. 3–84. Vedoucí práce Christian Neschwara. Dostupné z: <https://core.ac.uk/download/pdf/11599101.pdf> [cit. 25. 8. 2020].

⁴ Srov. § 1 až 6 císařského patentu č. 81/1853 ř. z., kterým se vyhláší zákon o vnitřním uspořádání a jednacím řádu soudů.

⁵ Srov. § 1 až 14 nařízení č. 328/1850 ř. z., o rozličných odvětvích soudního cvičení a o praktických zkouškách soudních.

⁶ Srov. císařské nařízení č. 91/1859 ř. z., o vlivu, jež mají teoretické státní zkoušky na vstup do konceptní praxe.

⁷ Srov. § 29 cit. císařského patentu č. 81/1853 ř. z.

V předlitavských podmínkách došlo ke změnám na sklonku devatenáctého století, kdy vláda v průběhu roku 1891 předložila novou úpravu přípravné služby a samotné zkoušky,⁸ jež byla přijata v roce 1896. Podle ní se pak způsobilost k soudcovskému úřadu získávala skončením předepsaných právnických a státovědeckých studií s vykonáním předepsaných zkoušek a vykonáním soudcovské zkoušky, které měla předcházet tříletá přípravná služba. Soudcovskou zkoušku mohla nahradit advokátní zkouška. Způsobilost k soudcovskému úřadu pak měli také všichni řádní veřejní učitelé práva na právnické a státovědecké fakultě tuzemské univerzity.⁹ Podrobnosti praxe pak upravovalo nařízení.¹⁰ Od ledna 1901 pak došlo také ke změnám v organizaci soudcovské zkoušky. Zatímco do konce roku 1900 byla soudcovská zkouška tvořena písemnou a ústní částí, kdy v písemné části byly zpracovávány klausurní práce a ústní zkouška byla skládána před tříčlennou komisí tvořenou výhradně soudci,¹¹ od ledna 1901 nové nařízení č. 182/1900 ř. z. předradilo klausurám domácí práci a zvýšilo počet členů zkušební komise, když ji rozšířilo o osoby, jež nebyly soudci.¹² Uchazeč tedy po splnění předepsané praxe požádal o připuštění ke zkoušce, prezident vrchního zemského soudu poté rozhodl usnesením o této žádosti a v případě vyhovění uložil uchazeči zpracovat v dvouměsíční lhůtě domácí práci z právní vědy. Nebyla-li předložena, bylo to zásadně považováno za odstoupení od zkoušky. Současně bylo umožněno předložení jiné práce z právní vědy, kterou posuzoval zkušební komisař a o jejím připuštění rozhodoval prezident vrchního zemského soudu. Po předložení domácí práce nebo přijetí právní práce byly určeny termíny pro klausurní práce a ústní zkoušku. Klausura byla zpracovávána ve dvou dnech od 9 do 19 hodin z oboru trestního práva (obžaloba nebo námitky nebo nálezy nebo rozsudek nebo zmatečnostní stížnost nebo usnesení o obnově) a občanského práva (rozsudek nebo konečné usnesení nebo usnesení o rozvrhu přebytků nebo usnesení o rozvrhu nejvyššího podání nebo usnesení o rozvrhu prodejového výtěžku) s tím, že písemná část mohla spočívat také ve vyložení řešení spletného právního problému.

⁸ Podrobně *Právník*, 1891, roč. 30, s. 856–858.

⁹ Srov. § 4 zák. č. 217/1896 ř. z., jímž se vydávají předpisy o obsazování, vnitřním zařízení soudů.

¹⁰ Srov. § 3 nařízení č. 192/1897 ř. z., o soudcovské službě přípravné.

¹¹ Srov. *Právník*, 1900, roč. 39, s. 785.

¹² *Ibid.*, s. 785–786.

Ústní část se pak konala v sídle vrchního zemského soudu, trvala v zásadě dvě hodiny a o výsledku rozhodovala zkušební komise. V případě neúspěchu mohl uchazeč zkoušku opakovat v období od 3 měsíců do jednoho roku.¹³

Příprava budoucích soudců byla ovšem v podmínkách monarchie do značné míry odtržena od reálné praxe, co nejlépe ilustruje František Sláma, jenž uvedl, že v soudním angažmá „budu více psáti než souditi. Diktovali mi protokoly a já psal. Dali mi tištěné formuláře a já – písarň se musil ptáti, jak se vyplňují! O mou radu právnickou nikdo se netázal.“¹⁴

3 Cesta k souzení v Uhersku do roku 1918

Uherská úprava reglementovala jmenování soudců po roce 1869, kdy byl přijat zákonný článek 1869:IV, který normoval, že se soudcem může stát uherský občan starší šestadvaceti let, který není v úpadku a má právní kvalifikaci, tedy složil příslušnou zkoušku, k níž mohl přistoupit po tříleté praxi.¹⁵ Neboť bylo zapotřebí vymezit jasné podmínky praxe a samotné zkoušky, byla v roce 1874 přijata příslušná úprava.¹⁶ Zákonný článek 1874:XXIV, který zaváděl kombinovanou písemnou a ústní zkoušku před tříčlennou komisí, umožnil zkoušku opakovat pouze jednou. U písemné části byl psán rozsudek v občanskoprávním a trestním řízení, v ústní části pak bylo zkoušeno právo veřejné, občanské, trestní, horní, směnečné, obchodní, procesní, správní a finanční.¹⁷ V roce 1883 byly zpřesněny podmínky z hlediska předchozí kvalifikace,¹⁸ kdy zákonodárce mínil vyřešit zejména svízele spočívající v neschopnosti některých osob tuto dřívější kvalifikaci doložit.¹⁹

¹³ Podrobně nařízení č. 182/1900 ř. z., o soudcovských zkouškách.

¹⁴ SLÁMA, František. *Pletky: nové zápisky soudce*. Opava: Nákladem Slezské kroniky, 1890, s. 4.

¹⁵ Srov. § 6 a 7 zák. č. 1869:IV. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1869 [cit. 29. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=86900004.TV>

¹⁶ 1874. évi XXIV. törvénycikk indokolása a bírói gyakorlati vizsgálatról. *Wolters Kluwer Hungary* [online] 1874 [cit. 29. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=87400024.TVI>

¹⁷ Podrobně 1874. évi XXIV. törvénycikk a bírói gyakorlati vizsgálatról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1874 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=87400024.TVI>

¹⁸ Podrobně 1883. évi I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1883 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=88300001.TV>

¹⁹ Podrobně 1883. évi I. törvénycikk indokolása a köztisztviselők minősítéséről. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1883 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=88300001.TVI>

Změny pak přinesl nový zákonný článek 1891:XVII, který upravil místo zkoušení (existence zvláštní zkušební komise v Budapešti, namísto dosavadního zkoušení u soudů) a dobu předchozí praxe.²⁰ Již v souvislosti se zákonným článkem z roku 1891 bylo zvažováno zavedení jednotné zkoušky pro soudce i advokáty, k čemuž nedošlo s ohledem na vhodnost zpřísnění samotné soudcovské zkoušky.²¹ V roce 1912 pak byly dále zpřísněny podmínky přístupu ke zkoušce podmínkami stran předchozího vzdělání.²²

V roce 1913 byla přijata úprava o jednotné soudcovské a advokátní zkoušce (zák. čl. 1913:LIII), která byla inspirována německým a francouzským modelem.²³ Soudcem se mohl stát uherský státní příslušník znalý maďarské řeči starší šestadvacet let, jenž byl promován doktorem práv a jenž složil zkoušku, které předcházelo řádné dokončení právních a státovědných studií na tuzemské univerzitě zakončené doktorským titulem a tříletá praxe, jež nebyla požadována po řádných a mimořádných profesorech tuzemských právnických a státovědeckých fakult. Z tříleté praxe bylo třeba alespoň rok vykonat na soudě (povinná jednoletá praxe), rok v advokacii nebo při úřadu zastupování státu či veřejné fundaci a zbývající dobu strávit u zmíněných institucí, případně u veřejného notáře či na ministerstvu. Předmětem zkoušky byla všechna odvětví soukromého a trestního práva; v omezené míře pak také veřejné, správní a finanční právo. Zkouška byla konána v maďarštině, písemně a ústně, kdy ústní část byla veřejná.²⁴ Zkušební komise, která rozhodovala také o připuštění ke zkoušce, byla tvořena zástupci soudů a advokacie

²⁰ Podrobně 1891. évi XVII. törvénycikk a bírói és ügyészi szervezet módosításáról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1891, § 17 a násl. zák. čl. 1891:XVII [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100017.TV>

²¹ Srov. 1891. évi XVII. törvénycikk indokolása a bírói és ügyészi szervezet módosításáról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1891 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89100017.TVI>

²² Srov. 1912. évi VII. törvénycikk egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1912 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200007.TV>

²³ Srov. 1913. évi LIII. törvénycikk indokolása az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1913 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300053.TVI>

²⁴ Podrobně 1913. évi LIII. törvénycikk az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról. *Wolters Kluwer Hungary* [online]. 1913 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300053.TV>

a zkoušky se konaly v Budapešti a v Marosvásárhely (nyní Târgu Mures),²⁵ kde sídlil Nejvyšší soud Sedmihradská.²⁶

4 Cesta k souzení od vzniku republiky do nastolení komunistického režimu

Československý stát po svém vzniku v roce 1918 recipoval dosavadní úpravu rakouskou (pro Čechy, Moravu a Slezsko – tzv. historické země) a uherskou (pro Slovensko a Podkarpatskou Rus). Již na počátku roku 1919 bylo nutné řešit situaci na Slovensku, kde došlo k odlivu soudců a odlišné podmínky uherských předpisů znemožňovaly bez dalšího přeložení soudců z historických zemí bez založení zmatečnosti řízení.²⁷ Následně přijatá zákonná úprava stanovila, že pro bývalé území Uherského království jsou způsobilí také soudcovští úředníci, kteří sice nevyhověli uherské úpravě, ale vyhovují úpravě rakouské.²⁸

V této souvislosti bylo dokonce počítáno s přeložením soudců z Bosny a Hercegoviny, kteří uměli maďarsky.²⁹ Přípravná soudcovská služba byla zákonem č. 270/1920 Sb. z. a n. územně rozšířena také na Slovensko a Podkarpatskou Rus a opakovaně došlo usnesením vlády k jejímu zkrácení na dva roky, protože došlo ke změnám v prováděcím nařízení č. 192/1897 ř. z. v otázce působišť v průběhu praxe, kdy bylo akcentováno, že většina čekatelů skončí u okresních soudů, protože měly být vycvičeny právě činnosti, které budou vykonávány u okresních soudů.³⁰

Po celou dobu meziválečného státu se zkouška měla řídit seznamy z roku 1900 a 1910,³¹ jež byly ovšem po osamostatnění Československa

²⁵ Po vzniku Československa zasedala zkušební komise v Banské Bystrici (leden 1919 až březen 1921), poté v Martině (březen 1921 až 1923) a nakonec v Bratislavě a v Košicích (srov. HARTMANN, Antonín. *Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví*. Praha: V. Linhart, 1933, s. 149).

²⁶ 1913. évi LIII. törvény a bírói és ügyvédi vizsgáról, op. cit.

²⁷ *Vládní návrh č. 416* [online]. 1919-01-25 [cit. 19. 8. 2020]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0416_00.htm

²⁸ Srov. zákon č. 77/1919 Sb. z. a n., jímž mění se ustanovení o způsobilosti k soudcovskému úřadu.

²⁹ Srov. nařízení vlády č. 124/1919 Sb. z. a n., o zkrácení přípravné služby soudcovské a přejímání soudců z Bosny a Hercegoviny.

³⁰ HARTMANN, op. cit., s. 139.

³¹ Excerpt z seznamů (obsažených v nařízeních č. 182/1900 ř. z. a č. 94/1910 ř. z.) je možné zjistit, že u uchazečů byla vyžadována orientace v 63 předpisech.

zčásti obsoletní. V roce 1919 byla odpuštěna domácí práce³² a nad rámec recipované úpravy bylo v roce 1926 výslovně stanoveno, že uchazeč může být ustanoven pouze na volné systemizované místo.³³

Ústavní listina z února 1920 normovala, že podmínky pro dosažení úřadu soudce z povolání má stanovit zákon, tím ovšem byl (podobně jako v případě prosincové ústavy) podústavní předpis vydaný ještě před účinností ústavní listiny.

V historických zemích se nadále postupovalo podle rakouské úpravy, na Slovensku podle uherské s tím, že v lednu 1919 bylo zrušeno výhradní užívání maďarštiny,³⁴ avšak od roku 1926 bylo její užívání vedle dalších jazyků národnostních menšin opětovně umožněno.³⁵ Významnou distinkcí pak byla také okolnost zpoplatnění zkoušky podle bývalých uherských předpisů, což souviselo s tím, že zkušební komisaři byli za svou účast na zkouškách honorováni, na rozdíl od komisařů dle předlitavské úpravy.

V meziválečném období tedy platilo, že způsobilým k soudcovskému úřadu byl absolvent právnických a státovědných studií s vyhovujícím prospěchem, jenž po nejméně dvouleté přípravné službě složil soudcovské zkoušky (anebo složil advokátní zkoušku), anebo byl veřejným učitelem práva na právnické a státovědecké fakultě a absolvoval brannou službu.³⁶ Soudce rozdělené podle stupnic funkčního služného jmenoval buď prezident, anebo vláda, anebo ministr spravedlnosti.³⁷

V podmínkách Protektorátu Čechy a Morava nadále platila dosavadní úprava organizace praxe, soudcovské zkoušky a jmenování, do konce roku 1941 pak bylo výslovně normováno, že se jedná o období nové soudní organizace (což umožňovalo přeložení, sesazení či dání do výslužby soudců

³² Srov. cit. nařízení vlády č. 124/1919 Sb. z. a n.

³³ Srov. § 37 odst. 1 zák. č. 103/1926 Sb. z. a n., o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců.

³⁴ Srov. zákon č. 449/1919 Sb. z. a n., o zákonné ochraně Československé republiky.

³⁵ Čl. 69 odst. 2 vládního nařízení č. 17/1926 Sb. z. a n., jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy.

³⁶ Podrobně Hartmann, op. cit., s. 119-181.

³⁷ Srov. HORA, Václav. Soudy a soudnictví. In: HÁCHA, Emil a kol. *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia, 1938, s. 434.

z povolání),³⁸ a dále v únoru 1944 přešly některé dosavadní kompetence ministerstva spravedlnosti při organizaci soudcovských zkoušek na prezidenty vrchních soudů.³⁹

Na Slovensku byl v roce 1942 zrušen dosavadní uherský zákonný článek 1913:LIII a byla přijata nová úprava zavádějící jednotnou soudcovskou a advokátní zkoušku určenou pro auskultanty, kandidáty advokacie a zaměstnance konceptní služby Finanční prokuratury. Předpokladem připuštění ke zkoušce bylo slovenské státní občanství, dosažení předepsaného vysokoškolského vzdělání a praxe. Zkouška, jež měla písemnou a ústní část, se skládala před Komisí pro jednotné soudcovské a advokátní zkoušky, která vznikla u Nejvyššího soudu. Z členů Komise byla utvářena pro jednotlivé zkoušky pětičlenná zkušební komise. Zkoušeno bylo právo soukromé, procesní, obchodní, směnkové, šekové, trestní a základy práva veřejného, kam bylo podřazeno právo poplatkové.⁴⁰ Dále bylo přijato prováděcí nařízení, které upravovalo členství v komisi (kam v roce 1943 přibyli profesori Právnické fakulty Slovenské univerzity) a samotnou zkoušku, jež se měla konat vždy v lednu, dubnu, červenci a v říjnu. Tvořila ji písemná část (pozůstávající ze třech úkolů ve třech dnech od 9 do 18 hodin, a to prvního dne ze soukromého práva, druhého dne z obchodního, směnečného nebo šekového práva a třetího dne z trestního práva) a ústní zkouška v rozsahu 90 až 120 minut. Opravná zkouška (v dílčí oblasti či v případě úplného nezdaru) byla opět písemná a ústní, v případě dalšího neúspěchu mohl uchazeč ke zkoušce přistoupit až po vykonání opětovné praxe.⁴¹

Po druhé světové válce se nadále postupovalo podle rakouské úpravy (historické země) a podle úpravy ze Slovenského štátu (na Slovensku). Vzhledem k značně okleštěné působnosti protektorátních soudů nebylo

³⁸ Srov. § 1 vládního nařízení č. 460/1940 Sb., kterým se upravují některé poměry organizace řádných soudů.

³⁹ Podrobně vládní nařízení č. 41/1944 Sb., o přenesení některých správních úkolů v justičním oboru.

⁴⁰ Vládní návrh zákona o jednotnej sudcovej a advokátskej skúške. *Národná rada SR* [online]. 1942 [cit. 29. 8. 2020]. Dostupné z: <https://www.nrsk.sk/dl/Browser/Document?documentId=649>

⁴¹ Vládní nařízení č. 216/1942 Sl. z., o jednotnej sudcovej a advokátskej skúške a jej skúšobnom poriadku, ve znění vládního nařízení č. 62/1943 Sl. z., o členstve v Komisii pre jednotnú sudcovskú a advokátsku skúšku.

ihned po roce 1945 nevyhnutelné přistoupit k masové očiště justice.⁴² Na Slovensku Slovenská národní rada přistoupila k přijetí úpravy umožňující po tři roky přechod advokátů a veřejných notářů do soudních služeb, pokud byli občany republiky (a současně příslušníky některého slovanského národa), byli národně a politicky spolehliví, znali slovenského jazyka, složili jednotnou soudcovskou a advokátní zkoušku, byli mravně a trestně bezúhonní, tělesně a duševně zdraví a nebyli starší čtyřiceti let.⁴³ V březnu 1948 pak Slovenská národní rada na Slovensku uznala soudcovské a advokátní zkoušky vykonané od 2. listopadu 1938 do 1. září 1944 na tehdejšímaďarském území podle zák. čl. 1913:LIII.⁴⁴

5 Cesta k souzení v období komunistické totality

Přelomovým okamžikem ve vývoji státu bylo komunistické uchvácení moci v únoru 1948. Komunistická strana takřka bezprostředně obrátila svou pozornost na justiční soustavu, kde pouhé jedno procento soudců náleželo do řad komunistů.⁴⁵ Ještě v průběhu roku 1948 bylo přinuceno justici opustit deset procent soudců a ovládnutí justice napomohl nástup dvaceti tisíc laických a politicky prověřených „soudců z lidu“. Jako kariérní soudci měli zůstat pouze ti, kteří „*projevili kladný poměr k vládě lidu*“.⁴⁶

V průběhu roku 1948 byla připravena nová úprava, ale také došlo ke vzniku Právnícké školy pracujících ministerstva spravedlnosti, která zajišťovala přípravu budoucích soudců a prokurátorů z řad dělníků a rolníků. Ministr Čepička v souvislosti se vznikem školy doslova prohlásil, že „*se ukázalo, že dělnická třída je tak vyspělá, že bez nějakých výhrad je dnes možno postavit pracujícího člověka na takové místo, jakým je soudcovský nebo prokurátorský úřad*“.⁴⁷ Stovky absolventů

⁴² VOREL, J. a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl II.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 77.

⁴³ Nařízení Slovenské národní rady č. 82/1945 Sb. n. SNR, o přijímání advokátů a veřejných notářů do soudních služeb.

⁴⁴ Nařízení Slovenské národní rady č. 5/1948 Sb. n. SNR, o uznání některých soudcovských a advokátských zkoušek, vykonaných v maďarském štáte.

⁴⁵ VOREL, op. cit., s. 71.

⁴⁶ URVÁLEK, Josef. Deset let československého soudnictví. *Socialistická zákonost*, 1955, roč. 3, č. 4, s. 228.

⁴⁷ Ibid., s. 212.

školy⁴⁸ dokonce získaly tituly doktorů práv a promovaných právníků⁴⁹ a v této době nebylo výjimečné obsazování soudů osobami, které středoškolské i vysokoškolské studium absolvovaly během několika měsíců.

V prosinci 1948 byl tedy přijat nový zákon o odborné justiční zkoušce,⁵⁰ jenž překonal dosavadní česko-slovenský dualismus a také umožnil ministru spravedlnosti prominout požadavek úplného vzdělání právě ve prospěch absolventů Právnické školy pracujících.⁵¹ Zkouška měla být jednotná pro soudcovské čekatele, kandidáty advokacie a úředníky právní služby finanční prokuratury a zákon množinu zkoušených ještě rozšířil o kandidáty notářství s odůvodněním zjednodušení, účelnosti a také blízkosti povolání. Prerekvizitou zkoušky byla povinná praxe a sama zkouška měla mít písemnou a ústní část.⁵² Ještě na konci prosince 1948 bylo vydáno nařízení ministra spravedlnosti s podrobnostmi ke zkoušce a zkušební komisi. Předměty zkoušky měly být marxismus-leninismus, ústavní právo a základy práva správního a finančního, soukromé právo, civilní právo procesní a trestní právo hmotné a procesní. Neveřejná zkouška se měla konat v pravidelných obdobích, a to v měsících lednu, dubnu, červenci a říjnu. Jako první proběhla ústní zkouška z marxismu-leninismu; po jejím úspěšném složení skládal kandidát nejprve písemnou zkoušku v podobě klausurní práce (prvního dne z oboru soukromého práva a civilního práva procesního a druhého dne z oboru trestního práva hmotného a procesního) a následně ústní zkoušku ze zbylých předmětů.⁵³

V souvislosti s přijetím nových zákonů o organizaci soudů, o prokuratuře, o státním notářství a o advokacii, vyvstala potřeba přijetí nové úpravy praxe a odborné zkoušky, přičemž úprava měla umožnit volný průchod mezi justici,

48 TÁBORSKÝ, F. Deset let Právnické školy pracujících. *Socialistická zákonost*, 1960, roč. 8, č. 1, s. 1–2.

49 ALEŠ, Václav. Prokuratura v prvním desetiletí vývoje lidově demokratického státního zřízení v Československu. *Socialistická zákonost*, 1955, roč. 3, č. 4, s. 212.

50 Vládní návrh – tisk č. 169. *Poslanecká sněmovna PČR* [online]. 7. 12. 1948 [cit. 13. 7. 2020]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0169_00.htm

51 PLUNDR, Otakar. *Organizace justice a prokuratury*. Praha: Orbis, 1964, s. 43.

52 Zákon č. 323/1948 Sb., jímž se zavádí odborná justiční zkouška a doplňují se předpisy o přípravné službě soudcovské.

53 Nařízení č. 324/1948 Sb., jímž se vydávají podrobné předpisy o odborné justiční zkoušce.

advokací, notariáty a prokuraturou,⁵⁴ avšak fakticky model z roku 1953 korespondoval úpravě z roku 1948. Podle nové úpravy měla být praxe vykonávána ve všech oborech justice i na prokuratuře, v případě advokátních koncipientů v advokátních poradnách a na soudech. Odborná zkouška byla jednotná pro právní čekatele i advokátní koncipienty a měla písemnou i ústní část s tím, že mohla být opakována nejvýše dvakrát. Po složení zkoušky měl být právní čekatel přidělen k další praxi v rozsahu tří až šesti měsíců se zaměřením na obor činnosti, který bude po ustanovení vykonávat.⁵⁵ Tato úprava nicméně měla poměrně krátké trvání, když byla již v listopadu 1955 zrušena,⁵⁶ přičemž podmínkou pro výkon funkce soudce byla státní spolehlivost a bezúhonnost, dokončené právnické studium, přiměřená práce ve výrobě, ale již nikoliv výslovně vykonaná odborná justiční zkouška.⁵⁷ Ponechána byla sice povinnost praxe (zakončená hodnocením), avšak současně bylo připuštěno, že ministr může od splnění předpokladu praxe upustit.⁵⁸

Ústavní zákon o soudech a prokuratuře z října 1952 navíc stanovil, že soudci budou voleni,⁵⁹ byť již v devatenáctém století de Laveleye uvedl na příkladu Spojených států, že „nejhorší zřízení (...), jež je od základu špatné, je volený úřad soudcovský“;⁶⁰ kde soudcům leží „více na starosti politická smýšlení poddaných jejich soudu nežli zákonitost jejich žalob, a táž se sebe samých, není-li lepší dobrá volba než dobrý rozsudek“.⁶¹ Soudobý akcent na zajištění náležité transmise vůle státostrany vedl v Československu k zavedení voleb soudců v roce 1957, což ostatně kopírovalo vývoj v dalších státech socialistické soustavy.⁶²

⁵⁴ Tisk č. 705 – Vládní návrh zákona o právní praxi a odborné zkoušce v oboru justice a prokuratury. *Poslanecká sněmovna PČR* [online]. 1953 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0705_00.htm

⁵⁵ Zák. č. 33/1953 Sb., o právní praxi a odborné zkoušce v oboru justice a prokuratury.

⁵⁶ Zákonné opatření Předsednictva Národního shromáždění č. 59/1955 Sb., o platových poměrech soudců, prokurátorů a právních čekatelů (platový řád).

⁵⁷ Srov. § 4 odst. 1 zák. č. 67/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech soudců z povolání, prokurátorů a soudcovských čekatelů (soudcovský zákon), ve znění do účinnosti opatření č. 59/1955 Sb. a po jeho účinnosti.

⁵⁸ Srov. § 1 zákonného opatření Předsednictva Národního shromáždění č. 59/1955 Sb., o platových poměrech soudců, prokurátorů a právních čekatelů (platový řád).

⁵⁹ Srov. § 5 odst. 1 úst. zák. č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře.

⁶⁰ DE LAVELEY, Émile. *Vláda v demokracii. Díl první*. Praha: Nákladem vydavatele „Rozhledů“ Jos. Pelcla, 1897, s. 370.

⁶¹ Ibid., s. 371.

⁶² Srov. *Právník*. 1958, roč. 97, s. 19.

Zákon o volbách soudců stanovil jako podmínky státní občanství, oddanost lidově demokratickému zřízení, občanskou bezúhonnost, právo volit do národních výborů, věk alespoň 23 let a odborné znalosti,⁶³ tedy „zejména právnické vzdělání, a to i vzdělání nabyté v uplynulých letech na právnické škole pracujících a ve zvláštním právnickém kursu pro soudce z lidu. Formulace návrhu zákona se však neváže pouze na znalosti získané na školách, nýbrž umožňuje, aby soudcem mohl být zvolen na příklad i soudce z lidu, který po delší dobu úspěšně plnil tuto funkci a získal tak bohaté zkušenosti a znalosti.“⁶⁴

Degradaci justice pak přinesla úprava místních lidových soudů, na nichž rozhodovali „soudci“, jež funkci zastávali bez obligatorního právnického vzdělání vedle svého běžného zaměstnání a kteří byli starší jedenadvacet let.⁶⁵ V červnu 1961 přijatá nová úprava ponechala požadavky na soudce shodné jako zákon z roku 1957,⁶⁶ přičemž důvodová zpráva dokonce výslovně uváděla, že podmínkou odbornosti se nemyslí „prokázané formální právnické vzdělání. Tomuto požadavku vyhoví například i občan, který získá znalosti potřebné k výkonu soudcovské funkce sebevzděláním.“⁶⁷

V únoru 1964 byla obnovena povinnost vysokoškolského vzdělání.⁶⁸ Nad rámec zákona (z roku 1957 i 1964) byla v srpnu 1966 formou ministerské instrukce zavedena tzv. „justiční zkouška“ zakončující praxi. Zkoušku tvořila písemná a ústní část; u písemné části měl právní čekatel dle spisu či sdělení vyhotovit koncept rozhodnutí, u ústní zkoušky pak byly ověřovány znalosti z obecné teorie práva, ústavního práva, rezortních předpisů, trestního práva, občanského práva, rodinného práva a pracovního práva.⁶⁹ V letech 1955 až 1969 nicméně nebyla justiční zkouška povinná pro všechny

⁶³ Srov. § 1 odst. 1 zák. č. 36/1957 Sb., o volbách soudců a soudců z lidu lidových a krajských soudů a o úpravě některých jejich poměrů.

⁶⁴ Tisk č. 143 – Vládní návrh zákona o volbách soudců a soudců z lidu lidových a krajských soudů a o úpravě některých jejich poměrů. *Poslanecká sněmovna PČR* [online]. 1957 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0143_00.htm

⁶⁵ Ust. § 6 odst. 3 a § 9 odst. 1 a 2 zák. č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech.

⁶⁶ Srov. ust. § 36 zák. č. 62/1961 Sb., o organizaci soudů.

⁶⁷ Tisk č. 43 – Vládní návrh zákona o organizaci soudů. *Poslanecká sněmovna PČR* [online]. 1961 [cit. 31. 8. 2020]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0043_03.htm

⁶⁸ Srov. § 40 zák. č. 36/1964 Sb., o organizaci soudů a o volbách soudců, ve znění do účinnosti zák. č. 156/1969 Sb.

⁶⁹ Srov. bod 32 až 38 oddílu 4 instrukce Ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky, č. j. 761/66 KE, o kádrové práci a o kádrovém pořádku.

uchazeče, neboť ministr mohl upustit od požadavku praxe, čímž bylo upuštěno i od požadavku zkoušky, která byla od roku 1966 vázána výhradně na zakončení praxe. Jinými slovy, řešení do konce roku 1969 bylo značně svérázné, když na funkci soudce měli být připravováni právní čekatelé, kteří po roce 1966 museli na konci praxe absolvovat justiční zkoušku, ale toto čekatelství nebylo obligatorní podmínkou pro volbu soudcem z povolání.

Vývojová tendence indikující po roce 1966 opětovný akcent na vyšší úroveň justice a zejména na formalizovanou podobu vzdělání uchazečů byla korunována v souvislosti s uvolněním poměrů kolem roku 1968. Posléze došlo ke zvýšení minimálního věku pro soudce z povolání z 23 na 24 let a byla výslovně určena podmínka složení justiční zkoušky jako předpoklad pro volbu soudce z povolání.⁷⁰ V uvolněných poměrech se pak také v odborném diskursu objevily názory volající po obnovení jmenování soudců místo dosavadní volby.⁷¹ Na výkon budoucí funkce se tedy po roce 1970 připravovali justiční čekatelé v rámci zpravidla tříleté praxe, po níž měli absolvovat odbornou justiční zkoušku.⁷² *Expressis verbis* odbornou justiční zkoušku upravovaly až republikové instrukce. Česká byla účinná od března 1978 a určovala, že se zkouška skládá z písemné a ústní části, přičemž v písemné bylo vypracováváno rozhodnutí z oboru trestního a občanskoprávního, a v ústní byly zkoumány znalosti práva občanského, pracovního, rodinného, trestního, rezortních předpisů a z aktuálních otázek vnitřní a zahraniční politiky.⁷³

6 Cesta k souzení v podmínkách České republiky

Porevoluční vývoj přinesl zejména návrat ke jmenování soudců,⁷⁴ formálně ovšem byla nadále účinná instrukce z roku 1977, která byla nahrazena teprve v roce 1992 a novelizována v roce 1994. Instrukce upravovala průběh přípravné služby, adaptační kurs, cvičení a soustředění čekatelů a samu odbornou justiční zkoušku. Ta byla veřejná, konaná před pětičlennou komisí

⁷⁰ Srov. § 39 odst. 1 a 2 zák. č. 36/1964 Sb., o organizaci soudů a o volbách soudců, ve znění zák. č. 156/1969 Sb. (dále jen „zákon o organizaci soudů“).

⁷¹ Podrobně BALÁŠ, Otakar. Opět volit nebo jmenovat? *Socialistická zákonost*, 1969, roč. 17, s. 304–310.

⁷² Srov. § 62a a násl. zákona o organizaci soudů.

⁷³ Srov. bod 38 až 48 části V instrukce Ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky, č. j. 743/77 KE, o přípravě justičních a notářských čekatelů.

⁷⁴ Srov. § 35 odst. 1 zák. č. 335/1991 Sb., o soudech a soudcích.

jmenovanou ministrem a měla písemnou a ústní část. V písemné měl čekatel podle spisu vypracovat dva návrhy soudních rozhodnutí, jeden ve věci trestní a druhý ve věci občanskoprávní nebo obchodněprávní. V ústní části byly ověřovány znalosti z občanského práva hmotného i procesního, pracovního, rodinného, správního, obchodního, z trestního práva hmotného a procesního a dále z jednacího řádu pro krajské a okresní soudy a z vnitřního a kancelářského řádu, z jednacího řádu státního zastupitelství a z práva ústavního a z rezortních předpisů.⁷⁵ V téže době pak přistoupila nová podmínka v podobě absolvování obligatorního psychodiagnostického vyšetření justičního čekatele, a to již na začátku jeho praxe.⁷⁶ V roce 1997 byla přijata instrukce nová, která modifikovala písemnou část, přičemž právě od roku 1997 měl čekatel zpracovat jedno rozhodnutí ve věci trestní a jedno rozhodnutí ve věci občanskoprávní, obchodní nebo ve věci správního soudnictví.⁷⁷ Instrukce z roku 1997 je podle sjetin ministerstva doposud formálně platná a účinná (sic).

V roce 2002 byl přijat nový zákon o soudech a soudcích, který výslovně vyžadoval odbornou justiční zkoušku. V té době již bylo neudržitelné upravovat takto významnou materii pouhou instrukcí, a proto došlo k přijetí vyhlášky, která opět upravovala výběr a přijímání čekatelů, přípravnou službu a samotnou odbornou justiční zkoušku. Do června 2003 byl obsah zkoušky v zásadě identický s úpravou v instrukci, posléze ovšem byla upravena písemná část tak, že justiční čekatel má vyhotovit jedno rozhodnutí ve věci trestní, jedno rozhodnutí ve věci občanskoprávní nebo obchodní a jedno rozhodnutí ve věci správního soudnictví⁷⁸ a faktická realizace písemné části prodělala významnou změnu v roce 2015, odkdy jsou již rozhodnutí psána za pomoci výpočetní techniky.

⁷⁵ Podrobně instrukce Ministerstva spravedlnosti České republiky, č. 125/92-Inst., o odborné přípravě justičních čekatelů, jak vyplývá ze změn a doplnění provedených instrukcí ministerstva spravedlnosti České republiky, č. j. 274/93-Inst.

⁷⁶ Srov. § 4 cit. instrukce Ministerstva spravedlnosti České republiky, č. 125/92-Inst.

⁷⁷ Srov. § 10 odst. 2 instrukce Ministerstva spravedlnosti České republiky, č. 314/97-pers., o výběru, přijímání, odborné přípravě a o odborné justiční zkoušce a závěrečné zkoušce justičních a právních čekatelů.

⁷⁸ Srov. § 15 odst. 1 písm. a) vyhlášky ministerstva spravedlnosti České republiky č. 303/2002 Sb., o výběru, přijímání a odborné přípravě justičních a právních čekatelů a o odborné justiční zkoušce a odborné závěrečné zkoušce právních čekatelů, ve znění vyhl. č. 172/2003 Sb.

Další významnou změnou pro jmenování soudců bylo zvýšení věku z pětadvaceti na třicet let, kdy tehdejší prezident odmítl jmenovat justiční čekatele, kteří splnili podmínky artikulované přechodným ustanovením, které i po změně věkové hranice umožňovalo jmenovat osoby mladší třiceti let.⁷⁹ Následné spory pak cizelovaly tezi, že na jmenování soudcem není právní nárok.⁸⁰

Soudcem tedy podle zákona z roku 2002 může být ustanoven státní občan České republiky, který je způsobilý k právním úkonům (po účinnosti o. z. plně svéprávný) a bezúhonný, jestliže jeho zkušenosti a morální vlastnosti dávají záruku, že bude svou funkci řádně zastávat, v den ustanovení dosáhl věku nejméně 25 (po roce 2003 třiceti) let, souhlasí se svým ustanovením za soudce a s přidělením k určitému soudu a má vysokoškolské vzdělání získané řádným ukončením studia v magisterském studijním programu v oblasti práva na vysoké škole v České republice a složil odbornou justiční zkoušku.⁸¹ Tím se ovšem podmínky nevyčerpávají, dílem díky zákonu č. 451/1991 Sb., jenž již dnes ztrácí na aktuálnosti, ale zejména pak díky tomu, že složení odborné justiční zkoušky je podmíněno praxí (3, resp. 5 let) a konečně také absolvováním psychodiagnostického vyšetření.

V letech 2006 až 2018, zejména po roce 2010, docházelo k oslabování role justičních čekatelů jako výhradních aspirantů na funkci soudce zejména ve prospěch asistentů soudců.⁸² Fakticky systém fungoval tak, že předseda krajského soudu (po konzultaci s předsedou okresního soudu v případě, že se to okresního soudu týkalo) navrhl prostřednictvím ministerstva kandidáta ke jmenování. Pokud se jednalo o čekatele, ten již psychodiagnostické vyšetření neabsolvoval (neboť vyšetření podstoupil při počátku své praxe), pokud se jednalo o kandidáta z jiné právní profese (tedy mj. hlavně asistenta soudce), pak psychodiagnostické vyšetření bylo do roku 2015 realizováno v době, kdy ministerstvo minilo z množiny předložených kandidátů navrhnout konkrétní kandidáty ke jmenování (tedy k předložení vládě

⁷⁹ Srov. čl. I odst. 10 a čl. X zák. č. 192/2003 Sb., kterým se mění zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

⁸⁰ Srov. rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 4. 2006, č. j. 4 Aps 3/2005-35.

⁸¹ Podrobně § 60 zák. č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích.

⁸² Srov. zák. č. 79/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 85/1996 Sb., o advokacii, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

a poté prezidentovi). Návrhy na jmenování ze soudů byly v té době běžně předkládány ministerstvu i v době, kdy kandidát neměl dostatečný věk s tím, že návrh byl aktivován v době splnění podmínek. Po roce 2016 bylo doporučení (bez výhrad) z psychodiagnostického vyšetření předpokladem samotného podání návrhu na ministerstvo.

Bližší postup, práva a povinnosti v kontextu jmenování nicméně vyplývaly ze zaběhlého úzu a participovali na něm zejména soudní funkcionáři a ministerstvo. To bylo dlouhodobě kritizováno Soudcovskou unií, která se podílela na přípravě instrukce k výběru soudců, která byla připravena v roce 2015 a měla představovat „*kompromisní a dočasné stanovení technických pravidel výběrových řízení na funkci soudce pro všechny uchazeče*“.⁸³ Ministerstvo na tyto práce navázalo na jaře 2017, kdy byl předložen návrh nové instrukce a novely vyhlášky z roku 2002. Koncepce vycházela z toho, že uchazeči se přihlásí do centrálního výběrového řízení, ze kterého vzejdou justiční čekatelé, kteří po povinné praxi složí justiční zkoušku. Následně pak jako zástupci jiných profesí měli absolvovat výběrové řízení na pozici kandidát na funkci soudce, přičemž úspěšní uchazeči měli pokračovat v systému jako justiční čekatelé II, absolvovat povinnou praxi v délce 3 až 24 měsíců, dále povinnou staž u krajského soudu, simulované soudní jednání, poté být jmenováni soudci a následně být přiděleni ke krajskému soudu jako členové senátu na období 6 až 12 měsíců s následným nástupem k okresnímu soudu.⁸⁴ Návrh instrukce počítal s tím, že se nedotkne návrhů na jmenování, které byly předloženy do její účinnosti.⁸⁵ Na podzim 2017 byla instrukce publikována, avšak výjimky se měly vztahovat pouze na kandidáty dvou jmenovacích etap a také čekatelé přišli o příslibené výhody.⁸⁶ Současně byla přijata nová vyhláška, která přinesla změny v otázce výběru justičních čekatelů a přípravné služby,

⁸³ ZEMANOVÁ, Daniela. *Informace o návrhu Instrukce MSp k výběru soudců* [elektronická pošta]. 4. 3. 2015 10:51 [cit. 30. 8. 2020].

⁸⁴ VAŠÍČKOVÁ, Bohuslava. *Podklady pro poradu p. ministra s předsedy soudů* [elektronická pošta]. 25. 5. 2017 09:38 [cit. 30. 8. 2020].

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Srov. § 36 instrukce Ministerstva spravedlnosti, č. j. 1002/2015-LO-SP, č. 7/2017, o postupu při výběru kandidátů na funkci soudce a postupu při předkládání podnětů ke jmenování do funkce soudce.

justiční odborná zkouška nedoznala zásadních změn s výjimkou vyloučení možnosti užívání vlastních komentářů u písemné části zkoušky.⁸⁷

V srpnu 2018 pak Kolegium předsedů krajských soudů dohodlo s ministerstvem memorandum o spolupráci při výběru soudců, které počítalo s odkladem účinnosti instrukce z roku 2017 s podmínkou, že kandidáti na jmenování soudcem projdou výběrovým řízením, protože ministerstvo na konci října 2018 vrátilo krajským soudům všechny návrhy na jmenování s tím, aby byly návrhy případně předloženy znovu se sdělením data výběrového řízení, v němž kandidát uspěl, včetně jeho hodnocení.⁸⁸ Kandidáti na jmenování se tedy mohou etablovat nadále ze všech právnických profesí, avšak podmínkou je absolvování výběrového řízení, které tak přistupuje k dalším podmínkám.

7 Závěrem

Z předloženého materiálu je zřejmé, že v průběhu let 1867 až 2020 se měnil nejen způsob ustanovení do funkce soudce, ale také podmínky, které musel kandidát splnit, aby vůbec dosáhl na tuto funkci. Po většinu doby byli soudci jmenováni (1867 až 1957, 1991 až 2020), v letech 1957 až 1991 byli voleni, čím si komunistický totalitní režim průběžně zajišťoval podporu soudcovského stavu. Významnou podmínkou pro výkon funkce byla předepsaná praxe a odborná zkouška, toliko v období let 1948 až 1969 bylo možné v určité konstelaci do systému zapojit i kariérní soudce, kteří nesplnili podmínku praxe či v letech 1955 až 1969 zkoušky. Od šedesátých let je pak deficitem úpravy zvolené řešení, kdy je otázka zkoušky (a praxe) upravena podzákonným předpisem.

Nedostatky dokonce i recentní úpravy je možné spatřovat právě v rozporu mezi textací zákona a veškerými požadavky, kdy nad rámec zákona přistupuje požadavek psychodiagnostického vyšetření a výběrového řízení. Třebaže lze na uchazeče o funkci soudce klást zvýšené nároky, vzhledem k charakteru a významu funkce je bezpodmínečně nutné, aby podobně jako v podmínkách dřívější úpravy byly základní požadavky určeny v zákoně a podzákonné předpisy byly užity pouze k jejich zpřesnění, nikoliv k dodatečnému rozšíření.

⁸⁷ Srov. § 19 až 21 vyhl. č. 382/2017 Sb., o výběru, přijímání a přípravné službě justičních čekatelů a o odborné justiční zkoušce.

⁸⁸ Přípis ministerstva spravedlnosti ze dne 30. 10. 2018, č. j. MSP-649/2018-OOJ-SO/2.

Summary

Appointment of Judges – Czech Historical Perspective

The paper deals with a matter of judges' appointments since the Austrian Constitution of 1867. The attention is paid to the Austrian and Hungarian regulations which were assumed by Czechoslovakia after 1918. The Slovak Republic was able to implement a new regulation during the WWII. The most important changes were introduced after 1948 when communists seized the power and their new regulations replaced the Austrian and Slovak laws in this field. The totalitarian period was connected with the decrease of requirements declared to judges when the self-study was accepted as the substitution of the university education in 1950s and 1960s. Fundamentally, the current Czech model has proceeded from the model introduced in 1970s. Currently, to be appointed as a judge a person must be a Czech citizen older than 30 years of age with full legal capacity and master's degree in law from the Czech universities and no criminal record, who has passed the special judicial and psycho-diagnostic examinations, open competition and who accepts appointment as a judge and assignment to a specific court.

SEXUÁLNĚ NÁSILNÉ TRESTNÉ ČINY V OBDOBÍ FEUDALISMU

Alena Korábová

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Trestné činy ze sexuální oblasti jsou trestnými činy, na které je ze strany společnosti pohlíženo jako na jedny z nejzávažnějších. O to větší pozornost je poté věnována trestným činům sexuálně násilným. Taková jednání jsou mnohdy přirovnávána svojí závažností například i k trestnému činu vraždy. Zakotvení určitého jednání do skutkových podstat trestněprávních norem procházelo postupem času přirozeným vývojem. Příčinami tohoto vývoje je vývoj společnosti samotné. Cílem tohoto příspěvku je přiblížit trestněprávní úpravu sexuálně násilných trestných činů v nejstarším období našich dějin, tedy v období feudalismu. Prostřednictvím níže uvedeného pojednání bude blíže přiblížena úprava těchto trestných činů v rámci vybraných právních památek, přičemž důraz bude kladen zejména na trestný čin znásilnění a trestný čin pohlavního zneužívání.

2 Znásilnění a pohlavní zneužívání

Na počátku samotného výkladu ohledně trestněprávní úpravy předmětného jednání považuji za vhodné alespoň velmi obecně nastínit podstatu uvedeného jednání pohledem aktuálního trestního práva.

Trestný čin znásilnění je aktuálním trestním právem obecně definován jako jednání, kdy dochází k pohlavnímu styku proti vůli osoby, na které je tento pohlavní styk vykonán. Zcela typické je, že oběť takového jednání klade odpor, který je pachatelem určitým způsobem překonán. K překonání odporu může docházet jak fyzicky, tak psychicky. Takové jednání bývá poté označováno jako jednání, které je namířeno proti sexuálnímu sebeurčení oběti.¹ Pod samotným

¹ GÖDTEL, Reiner. *Sexualita a násilí*. Praha: Český spisovatel, 1994, s. 65.

pojmem pohlavní styk se pak dle aktuální právní úpravy rozumí nejen soulož, ale i jakýkoli pohlavní styk provedený způsobem srovnatelným se souloží, zároveň i například pouhé osahávání na prsou či genitáliích.²

Zajímavým aspektem, který provází trestný čin znásilnění, je fakt, kdy se jedná o trestný čin, v rámci jehož vyšetřování se často bere v úvahu i případná vina oběti. Tato skutečnost bývá přisuzována předsudkům společnosti, které jsou se spácháním tohoto trestného činu mnohdy provázány.³

V neposlední řadě je důležité podotknout, že trestný čin znásilnění bývá také velmi často předmětem zkoumání z hlediska důsledků, které způsobuje do budoucna. Nemyslí se přitom pouze důsledky fyzické, ale právě i psychické, neboť zejména v rovině psychické mohou být mnohdy oběti tohoto trestného činu zásadně ovlivněny.⁴

Skutková podstata znásilnění počítá s obětí tohoto trestného činu jak ženského, tak mužského pohlaví.

Pro přiblížení skutkové podstaty trestného činu pohlavního zneužívání si dovoluji použít definici z roku 1976, která pohlavní zneužívání definuje jako: „*Vtažení závislých, vývojově nezralých dětí a dospívajících do sexuálních aktivit, které plně nechápou, ke kterým nejsou schopni dát informovaný souhlas nebo které porušují sociální tabu rodinných rolí.*“⁵ Zároveň lze využít i vymezení ze strany zdravotnické komise Rady Evropy z roku 1992, které zní následovně: „... *za sexuální zneužívání dítěte je považováno jakékoli nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu, činnosti či chování. Zahrnuje jakékoli dotýkání, styk či vykořisťování kýmkoli, komu bylo dítě svěřeno do péče, anebo kýmkoli, kdo se s dítětem dostal do nějakého kontaktu.*“⁶ Z uvedeného lze tedy vyvodit, že pohlavním zneužíváním je takové jednání, kdy pachatel jakýmkoli způsobem vystaví dítě sexuálnímu kontaktu či aktivitám. Dle aktuální právní úpravy přitom není rozhodné, stejně jako u trestného činu znásilnění, zda se jedná o pohlavní styk vykonaný souloží či kupříkladu pouhé dotýkání.

2 ŠÁMAL, Pavel. *Trestní zákoník: komentář*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, II, § 140–421, s. 1834–1848.

3 GÖDTEL, op. cit., s. 70.

4 Ibid., s. 69.

5 VANÍČKOVÁ, Eva, Kamil PROVAZNÍK a Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ. *Sexuální zneužívání dětí, I. díl*. Praha: Karolinum, 1997, s. 12.

6 VANÍČKOVÁ, Eva, Kamil PROVAZNÍK a Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ. *Sexuální zneužívání dětí, II. díl*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 1999, s. 8.

Velmi důležitým aspektem samotného trestného činu pohlavního zneužívání je věková hranice oběti, kterou trestní právo pro tento trestný čin stanovuje. Jedná se o náležitost, která určuje trestnost jednání. Zároveň je věková hranice oběti tohoto trestného činu znakem skutkové podstaty, v rámci které je velmi znatelný vývoj společnosti jako takové. Aktuální trestní zákoník uvádí jako věkovou hranici věk patnácti let.

Ochrana před pohlavním zneužíváním je i zde poskytována jak oběti ženského, tak mužského pohlaví.

3 Sexuálně násilné trestné činy a období raného feudalismu

Období feudalismu je v rámci vývoje práva obdobím, kdy se setkáváme s právem z převážné většiny v podobě právních obyčejů. Jedná se tedy o právo, o jehož aplikovatelnosti v praxi se lze optikou dnešního poznání pouze domnívat. I přes tuto skutečnost může být však pohled na úpravu určitého protiprávního jednání v dochovaných právních památkách zajímavým vzhledem do počátku vývoje úpravy tohoto trestního jednání. Nejinak je tomu právě i v případě úpravy sexuálně násilných trestných činů.

Na co je v souvislosti s právem v období feudalismu nutné dále pamatovat, je soukromoprávní podstata trestního práva, která se nezanedbatelným způsobem promítá i do samotného právního vymezení určitého trestného činu. Stíhání pachatele bylo v raném období feudalismu zcela ponecháno na iniciativě oběti trestného činu, případně osob oběti blízkých. Tento přístup k trestnímu právu lze na našem území v rámci trestního práva shledávat až do 13. století, kdy se postupně lze setkávat i s veřejnou iniciativou při stíhání trestných činů.⁷

Co se týká samotné úpravy sexuálně násilných trestných činů, lze si přístup ke stíhání tohoto protiprávního jednání ještě drobně rozčlenit. Prvopočátkem zkoumaného období je pro nás poté raný feudalismus.

V tomto období je třeba upozornit na skutečnost, že konkrétně například v období Velké Moravy se na našem území nezanedbatelnou měrou

⁷ VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. 3., nezměň. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 7.

projevovala misionářská křesťanská činnost. V souvislosti s touto skutečností se jakékoli jednání sexuálního zaměření, které nebylo uznáno církví, považovalo za hřích. V návaznosti na tuto skutečnost a také na fakt, že docházelo k propojování státních a církevních zájmů, docházelo mnohdy k vynucování takového jednání nejen ze strany církve, ale právě taktéž ze strany státu, a to i v případech, kdy jednání nemuselo být přímo v rozporu se společenskými hodnotami a právními normami.⁸ Vzhledem k uvedenému se tedy i v období Velké Moravy setkáváme s určitými prvopočátky stíhání trestných činů ze sexuální oblasti v rámci veřejné iniciativy.⁹

V návaznosti na vše výše uvedené je třeba se v rámci úpravy sexuálních násilných trestných činů zabývat dochovanými právními texty z uvedeného období, kterými jsou tzv. juridika. V rámci těchto právních památek je zcela patrná snaha o církevní, ale i státní sankcionování jednání, které porušuje stanovení křesťanské mravní normy.¹⁰

První právní památkou z toho období, kterou se budeme zabývat, je Zákon sudnyj ljudem. Jedná se o právní památku z druhé poloviny 9. století a obsahuje zejména problematiku trestního práva, přičemž ve velké míře reguluje právě oblast sexuálního života.¹¹ Sexuálně trestné činy lze objevit v ustanoveních čl. 4 až 13 této právní památky. Konkrétně ustanovení čl. 9 se věnuje úpravě jednání, ve kterém lze spatřovat skutkovou podstatu trestného činu znásilnění. Ustanovení tohoto článku zní následovně: „*Kto znásilnil pannu na opustenom mieste, kde nebolo nikoho, kto by jej mohol pomôcť, nech je pokutovaný a jeho majetok nech sa dá dievčaťu.*“¹² Byť lze optikou dnešního platného práva takto vymezenou skutkovou podstatu trestného činu hodnotit ne zcela kladně, zejména například pro absenci definice samotného pojmu znásilnění, se kterým skutková podstata pracuje, je dle mého názoru na místě podotknout, že vzhledem k pojetí tehdejšího trestního práva byla takováto úprava dostatečná. Zajímavým aspektem, který lze ve vymezené skutkové

⁸ GÁBRIŠ, Tomáš. *Najstaršie právo na Slovensku?: pokus o rekonštrukciu predcyrilometodejského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 245.

⁹ Ibid.

¹⁰ GÁBRIŠ, Tomáš a Róbert JÁGER. Sexuálně trestné činy v slovanském práve na Velké Morave. In: TAUCHEN, Jaromír a Karel SCHELLE (eds.). *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava: Key Publishing, 2014, s. 38.

¹¹ GÁBRIŠ, op. cit., s. 30–31.

¹² GÁBRIŠ, JÁGER, op. cit., s. 41.

podstatě nalézt, je poté peněžitý trest za spáchaný trestný čin, což je jedním z dalších typických aspektů trestního práva tehdejší doby. Vymezená skutková podstata poskytovala ochranu pouze ženám.

Ustanovení čl. 10 je ustanovením, ve kterém lze spatřovat úpravu trestného činu pohlavního zneužívání. Skutková podstata je v rámci tohoto ustanovení vymezena následovně: „*Kto zvedol dospievajúce dievča pred dovŕšením trinásteho roku, nech je pokutovaný (straton) všetkého svojho majetku a výnos z neho nech sa dá dievčaťu. Podľa cirkevného zákona on i ten, kto sa dopustil násilia na dievčati zasnúbenom mužovi, všetci podliehajú sedemročnému pokániu, ako sme to už prv spomenuli pri vydatej žene.*“¹³ Stejně jako u skutkové podstaty znásilnění, uvedené výše, i zde lze bezesporu mluvit spíše o obecném vymezení trestného činu. Opět by se dalo namítat zcela nejasné definování samotného pojmu „svedení“. Na druhou stranu je dle mého názoru vhodné vyzdvihnout fakt, že již v této době se v rámci vymezení skutkové podstaty trestného činu pohlavního zneužívání bralo na zřetel vymezení věkové hranice oběti, které určoval trestnost jednání. Obětí trestného činu mohla být dle takto vymezené skutkové podstaty pouze dívka, ochrana tedy nebyla poskytována dospívajícím chlapcům.

Další právní památka, kterou se v rámci uvedeného období lze zabývat, jsou Ustanovenia svätých otcov. Jedná se o právní památku převážně církevně právní povahy, což znamená, že byla primárně určena kněžím. Obsahem této právní památky byl seznam jednání, které lze považovat za jednání proti mravnosti, a společně s tím samozřejmě i informace o případném trestu pro pachatele takového jednání.¹⁴

Trestné činy ze sexuální oblasti lze ve zmiňované právní památce objevit v rámci článků 3 až 40. Ustanovení, ve kterém by bylo možné spatřovat skutkovou podstatu trestného činu znásilnění nebo pohlavního zneužívání, však v této právní památce objevit nelze. Na druhou stranu se zde lze setkat s úpravou trestného činu, který byl v uvedeném období vcelku častým jednáním proti mravnosti, a tak se i jeho vymezení občas objevovalo v právních památkách. Jedná se o trestný čin sodomie, tedy pohlavního styku se zvířetem. Skutkovou podstatu tohoto trestného činu upravoval čl. 30 a zní následovně: „*Ak nejaký klerik spácha smilstvo so štvornožcom, ak má aspoň 30 rokov,*

¹³ GÁBRIŠ, JÁGER, op. cit., s. 41.

¹⁴ GÁBRIŠ, op. cit., s. 46.

*nech sa 10 rokov kajá, ak nemá manželku. Ak ju má, nech sa kajá 15 rokov.*¹⁵ Zajímavým aspektem této skutkové podstaty je věkové vymezení pachatele a neméně zajímavá je i skutečnost ohledně trestu, který se liší v případech, kdy má pachatel manželku a kdy nikoli. Z vymezené skutkové podstaty je zároveň zcela jasné, že tento trestný čin mohl spáchat pouze muž.

Poslední právní památkou tohoto období je poté Nomokánon, přičemž i tentokrát se jedná o památku církevně-právní povahy, jako u předchozí příbližené. V rámci Nomokánonu se protiprávním jednáním ze sexuální oblasti zabývají tituly XLI–XLV. Nomokánon již obsahuje alespoň stručnou úpravou trestného činu znásilnění a opět také sodomie. Za trestný čin znásilnění je zde ukládán trest vyobcování nebo exkomunikace, sodomie byla trestána církevním trestem.¹⁶

Výše zmiňované nám poskytuje exkurz do jedné z nejstarších právních památek na našem území a přibližuje úpravu trestných činů ze sexuální oblasti právě v těchto památkách. Byť se jedná o právní úpravu, o jejímž reálném aplikování v praxi nepanuje přílišná jistota, poskytují dle mého názoru zajímavý vhled do velmi vzdáleného období a prvopočátků uvědomění společnosti, že zakotvení trestných činů ze sexuální oblasti je pro společnost určitým způsobem žádoucí.

4 Sexuálně násilné trestné činy v právních knihách

Následujícím obdobím, se kterým se lze v souvislosti s úpravou sexuálně násilných trestných činů v období feudalismu na našem území setkat, je období existence právních knih. Právními knihami rozumíme soukromá sepsání práva. Na rozdíl od výše nastíněné úpravy v rámci dochovaných právních textů lze v souvislosti s právními knihami hovořit o určité aplikovatelnosti v praxi již s větší mírou pravděpodobnosti, avšak stále nikoli s jistotou. Byť tedy právní knihy nebyly považovány za oficiální zdroj práva, byly i přesto hojně užívané v soudní praxi a sloužily jako podklad konkrétních soudních rozhodnutí. Právní knihy se na našem území začínaly objevovat v průběhu 14. století a svědčí o rozvoji právního myšlení a povědomí o právu tehdejší společnosti.¹⁷

¹⁵ GÁBRIŠ, JÁGER, op. cit., s. 42.

¹⁶ Ibid., s. 42–43.

¹⁷ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, s. 96.

Za jednu z nejstarších právních knih na našem území je považována tzv. Rožmberská kniha. V rámci této právní knihy lze objevit úpravu sexuálního násilí, které je spácháno na ženě či panně. Konkrétně se jedná o článek č. 228, jehož znění je následovné: „*Když opoviedá která z podávenie, právo jie opoviediet i majíc zedraný šlojér nebo krvavú rúchu, a na svej hlavě úplet jeden rozpletší i rozmetavší prameny i řeči: opoviedaju, že jsem podávena.*“¹⁸ Takto vymezená skutková podstata z velké části působí spíše jako procesní, neboť uvádí náležitosti žaloby z trestného činu znásilnění. Nicméně můžeme se zde setkat s pojmem „*podávení*“, jehož význam je právě násilné smilstvo s ženou či vdovou. V rámci této právní knihy se poté lze setkat taktéž s pojmem „*děvojstvo odjetí*“, což představuje násilné smilstvo s pannou. Podstatným znakem skutkové podstaty násilného smilstva, tedy znásilnění, byla skutečnost, že oběť takového trestného činu volala o pomoc nebo jakýmkoli jiným způsobem prokázala, že došlo k násilí.¹⁹

Další právní knihou, která je v rámci uvedeného období velmi známou, je právní kniha Práva zemská česká. Úpravu trestného činu znásilnění lze v této právní knize objevit v čl. 21, jehož znění je následovné: „*O podávenie týž běh, jedno poryk dověsti a žaluje-li ona na svého násilníka, má jemu hlavu stieti. Pakli otec žaluje pro dceru, tehda oběma hlavu setni, když ona se sezná, že jest to učinil s její vůlí. Ale to jest staré právo; mohů páni spolu jinak naléztí.*“²⁰ Opět si lze všimnout, že právní kniha používá termín „*podávenie*“, stejně jako výše zmiňovaná Rožmberská kniha. Nicméně i zde samotná skutková podstata není vymezena příliš zdařile. Nedochází zde k jasnému vymezení skutečností předmětných pro trestnost samotného násilného smilstva. Opět se spíše jedná o skutkovou podstatu procesního rázu. Tato právní kniha poté obsahuje ještě jedno ustanovení, v rámci kterého lze spatřovat skutkovou podstatu znásilnění. Jedná se o čl. 28 a jeho znění je následovné: „*A tato jest žaloba*

18 BRANDL, Vincenc (ed.). *Kniha Rožmberská*. Praha: Nákladem Jednoty právnické, 1872, s. 91.

19 SLAVÍČEK, Josef. *Úvod ve studium trestního hmotného práva vůbec a ve studium rakouského obecného zákonníka trestního ze dne 27. května 1852 zvlášť, čili soubor vědomostí, kterýchž každé studium pozitivního práva trestního vůbec a nadzmiňného zákonníka rakouského zvlášť pro jich potřebu aneb užitečnost vyhledává*. Praha: J. Slavíček, 1866, s. 180.

20 Nejvyššího soudu království českého Ondřeje z Dubé práva zemská česká / vydal, úvodem a poznámkami opatřil František Čáda. Praha: Nákladem České akademie věd a umění, 1930, s. 130.

*o únos; Machna z Tuřie žaluje Havla z Tyter, že potkav ji na mírné cestě porazil ji svým pyjem v jejie kep bezprávně. A toho má dobré svědky, neb jest přivolala lid tu, kdež se je hanba stala. Svědci etc, a pobnaný o svú věc také svědky vede.*²¹ V rámci takto vymezené skutkové podstaty si lze povšimnout procesního požadavku na svědky trestného činu znásilnění.

Další právní knihou z tohoto období, kterou se budeme zabývat, je Kniha písaře Jana. Jedná se o právní knihu, která se zabývá úpravou městského práva a vychází na mnoho místech ze soudních rozhodnutí brněnského městského soudu.²² Sexuálně násilné trestné činy byly v této právní knize zařazeny mezi trestné činy proti mravnosti. Úpravu trestného činu znásilnění lze nalézt v ustanovení čl. 483, které je velmi obsáhlé a rozdělené na několik částí. Ustanovení tohoto článku je označeno jako „Útlak žen, jmenovitě znásilnění, cizoložství, znásilnění podobné trestní činy, které jsou způsobeny útokem na ženy a panny.“ První část ustanovení uvádí podmínky obžaloby, zejména se zde vymezuje potřeba svědků v závislosti na místě, kde k trestnému činu znásilnění došlo. Ustanovení pamatuje též na situace, kdy není možné uvést svědky, kteří by spáchání trestného činu dosvědčili. V takovém případě jsou uvedeny alternativní způsoby prokázání spáchání trestného činu, jako například roztrhané či pošpiněné šaty. V případě, že by oběť trestného činu nebyla schopna jakkoli prokázat, že k trestnému činu došlo, údajný pachatel se mohl zprostit obžaloby přísahou. V ustanovení je také obsažen požadavek křiku oběti trestného činu znásilnění, kdy v případě absence jakéhokoli volání o pomoc existuje předpoklad, že oběť s jednáním souhlasila.²³

Co se týká právní úpravy trestného činu pohlavního zneužívání, o tomto bohužel není v dostupných materiálech ohledně brněnského městského práva a uvedené právní knihy bližších informací. Avšak dle mého názoru je vzhledem k podrobnému rozpracování skutkové podstaty znásilnění možné předpokládat, že i trestný čin pohlavního zneužívání spadal pod trestné činy proti mravnosti a bylo na něj pohlíženo jako další z trestných činů proti mravnosti.

²¹ Ibid., s. 133.

²² FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo: zakladatelské období (–1359)*. Brno: Matice moravská, 2001, s. 6.

²³ FLODR, Miroslav. *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I, Úvod a edice*. Brno: Blok, 1990.

Pojmy jako „*podavenie*“ či „*děvojsťvo odjetí*“ a jejich různé verze můžeme poté objevit i v dalších právních knihách, jako je například O práviech, sudiech a deskách země české knihy devatery²⁴ z přelomu 15. a 16. století či Kniha Drnovská.²⁵ Tyto právní knihy s uvedenými pojmy určitým způsobem pracují a lze je v nich objevit, nicméně konkrétní celistvé ustanovení, ve kterém by bylo možné spatřovat úpravu skutkové podstaty trestného činu znásilnění nebo pohlavního zneužívání, tyto právní památky bohužel neobsahují.

5 Sexuálně násilné trestné činy v období stavovského partikularismu

Období stavovského partikularismu se v rámci vývoje práva považuje za období, v němž vznikaly základní kameny trestního práva, které bylo dále později rozvinuto obdobím absolutismu a prvními kodifikacemi z 19. století.²⁶ Jedná se o období, kdy bylo právo na našem území ovlivněno několika faktory. Mezi takové můžeme zařadit například husitské hnutí, které pro společnost znamenalo zejména rozvoj právního myšlení, nebo třídní nepokoje mezi poddanými a feudály, které následně vedly ke snaze o zakotvení práva určitých tříd společnosti.²⁷

V rámci stavovského partikularismu se právo na našem území rozdělovalo primárně na právo zemské a městské, podle stavu, kterému byly právní normy určeny.

Co se týká úpravy sexuálně násilných trestných činů zemským právem, taková úprava nebyla v právních památkách bohužel nijak blíže zakotvena, a to dokonce ani v jedné z nejznámějších právních památek zemského práva, kterou jsou Zemská zřízení království českého. V zemském právu našel své zakotvení například trestný čin vraždy, krádeže, podvod apod., avšak trestný čin znásilnění či pohlavního zneužívání nikoli.²⁸

Podrobnější úpravu těchto trestných činů ovšem objevíme v právu městském. To, že byly trestné činy ze sexuální oblasti upraveny podrobnější právě

²⁴ KORNEL, Viktorin. *O právích země české knihy devatery*. Praha: Nákladem spolku českých právníků Všeherd, 1874, s. 155.

²⁵ BRANDL, Vincenc. *Kniha Drnovská*. Brno: V. Brandl, 1868, s. 136–139.

²⁶ MALÝ, Karel. *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*. Praha: Universita Karlova, 1979, s. 11.

²⁷ Ibid., s. 12.

²⁸ SLAVÍČEK, 1866, op. cit., s. 231.

v právu městském, bylo zřejmě důsledkem skutečnosti, kdy právě v prostředí měst k takové trestné činnosti docházelo častěji, nežli například mezi stavem zemským.

První z památek městského práva, na kterou se zaměříme, jsou Práva městská z roku 1534. Autorem tohoto díla byl Bričí z Licska a jednalo se o novější přepracování původního zpracování městského práva, konkrétně již výše zmiňované Knihy písaře Jana.²⁹

Úpravu sexuálně násilných trestných činů ve zmiňované právní památce městského práva lze objevit v kapitole č. 41, která se nazývá „*O násilí panen a paní*“ a ihned druhá část názvu kapitoly obsahuje myšlenku, na které je tato část právní památky postavena, konkrétně: „*Násilník, řádně přemožený, má s'tat býti.*“³⁰ Z tohoto lze tedy zcela jasně vyvozovat, že pro násilí, které je vykonáno na ženách, náleží pachateli trest smrti. Ihned první ustanovení této části se zmiňuje o případech poskvrněné panny nebo poctivé ženy a o náležitostech, které musí být splněny pro odsouzení pachatele. Rozlišuje se zde například to, zda se trestný čin stal na veřejném či odlehlém místě, kdy je potřeba svědků a případně kolik, či jakým způsobem lze trestný čin dokázat v situaci, kdy oběť žádného svědka události nemůže uvést.³¹ V návaznosti na toto ustanovení považují za vhodné zmínit ještě ustanovení z kapitoly č. 62, které vymezuje případy, kdy je možné odpustit trest pachateli trestného činu znásilnění panny, a to konkrétně v případech, kdy by si oběť trestného činu dobrovolně pachatele vzala za muže.³²

V roce 1579 bylo vydáno nové dílo týkající se městského práva, a to zákoník Práva městská království českého. Autorem tohoto díla je Pavel Kristián z Koldína.

Koldínův zákoník taktéž pamatuje na úpravu trestných činů ze sexuální oblasti, neboť upravuje trestné činy jako je cizoložství, smilstvo či smilstvo mezi příbuznými, dále také například kuplířství. Nicméně neopomíjí ani

²⁹ Ibid., s. 260–261.

³⁰ JIREČEK, Hermenegild a Josef JIREČEK (eds.). *M. Bričího z Licska Práva městská*. Praha: Nákladem Právníké jednoty, 1880, s. 241.

³¹ KRÁPKOVÁ, Alica. Sexual Offences in Czech Town Books from the Early Modern Period. In: *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2019, s. 63. Dostupné z: <http://austriaca.at/0xc1aa5576%200x003aaac1.pdf>

³² JIREČEK, JIREČEK, op. cit., s. 289.

sexuálně násilné trestné činy. Odstavec druhý ustanovení čl. M.XXX. upravuje násilné smilstvo, které vymezuje jako: „*Pakli násilně, to jest, když by panny aneb vdovy mocí snižovány a o své poctivosti strojeny byly aneb že by na ně mocí saženo bylo, a ony byly by zavožovány, a slove raptus, to jest násilné zajiť. Seu stuprum violentum, násilí aneb podav jest, když by na ženu aneb pannu od někoho mocí a bezprávně bylo saženo, takže by násilným skutkem panna k porušení a žena poctivá o poctivost svou přijíti musila.*“³³ Ustanovení čl. M.XXXII. se poté zmiňuje o podmínkách obžaloby, mezi které patří například skutečnost, že oběť takového činu volá o pomoc a ihned po činu je schopna prokázat násilí, které ji bylo způsobeno prostřednictvím zkrvavených či jinak poničených šatů. V případě, že by k trestnému činu došlo na odlehlém místě, je podmínkou úspěšné obžaloby skutečnost, kdy žena prokáže, že po činu ukazovala utíkajícího pachatele svědkům a toto při řízení s pachatelem odpřisáhne.³⁴ Koldín neopomíjel také pamatovat na teoretické oběti trestného činu znásilnění, kterými se mohly stát nevěstky či ženy jinak nečestné. Takovým však ochrana poskytována nebyla.³⁵

Jedno z následujících ustanovení, konkrétně ustanovení čl. M.XXXIV., obsahuje skutkovou podstatu trestného činu pohlavního zneužívání. Znění tohoto ustanovení je následovné: „*Násilí se děje i tehdyž, když by panenka nebo dívčička, jsouci ještě v letech dětinských, od někoho k spržení a k porušení přišla.*“ Takové jednání je zároveň bez dalšího potrestáno přísněji nežli násilné smilstvo jako takové.³⁶ Věková hranice u trestného činu pohlavního zneužívání byla stanovena na dvanáct let.³⁷

V rámci městského práva lze mimo výše zmiňované trestné činy objevit i jiné delikty ze sexuální oblasti. Jednalo se například o trestný čin sodomie, kdy tento delikt byl velmi přísně trestán, a to i přes skutečnost, že kupříkladu

³³ KOUPIL, Ondřej, Marcela KOUPILOVÁ, Karel MALÝ, Jiří ŠOUŠA, Jiří ŠOUŠA, Jana VOJTÍŠKOVÁ a Klára WOITSCHOVÁ. *Prameny k dějinám trestního práva v českých zemích v období absolutismu: chrestomatie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 70.

³⁴ Ibid., s. 70–71.

³⁵ Ibid., s. 71.

³⁶ Ibid., s. 71.

³⁷ KREUZ, Petr. K projednávání deliktu pohlavního zneužívání a znásilnění dítěte před Městským soudem v předbělohorských Čechách. In: KAISEROVÁ, Kristina (ed.). *Nardi aristae: sborník k sedmdesátým narozeninám Irvana Martinovského*. Ústí nad Labem: Albis international, 2007, s. 34.

Koldínově zákoníku příslušné ustanovení neobjevíme. O stíhání tohoto trestného činu se však lze dozvědět ze zachované praxe městských soudů. Pachatel trestného činu byl společně se zvířetem ve většině případů upálen. Za sodomii se mimo pohlavní styk se zvířetem ve stavovském období považovala mimo jiné i homosexualita.³⁸

6 Závěrem

Výše uvedené pojednání nám poskytuje určitý exkurz do prvopočátků úpravy trestných činů ze sexuální oblasti, konkrétně sexuálně násilných trestných činů. Díky tomuto je nám poskytnuto základní poznání toho, že již v dobách feudalismu, tedy v období velmi vzdáleném od dnešní doby, se společnost potýkala s určitým jednáním, jež bylo chápáno jako jednání protiprávní právě z důvodu, že určitým způsobem narušovalo sexuální oblast života. Samozřejmě pojetí tohoto jednání se značně odlišovalo od pojetí dnešního, nicméně pro vývoj určité oblasti je primární, že tento vývoj zde má svůj prvopočátek.

V nastíněném období si můžeme všimnout základních rozdílů oproti současné právní úpravě, jako například vymezení chráněného objektu, kdy ochrana je v rámci sexuálních deliktů poskytována pouze ženám, či peněžitého trestu za spáchání uvedeného jednání v prvopočátcích stíhání těchto deliktů. Na druhou stranu se v určitých skutkových podstatách objevuje vymezení věkové hranice oběti sexuálního deliktu, kdy tento aspekt přetrval jako jeden ze základních znaků skutkové podstaty až do současné právní úpravy.

I přes vše zmiňované považuji za důležité si i nadále uvědomovat, že v souvislosti s právní úpravou sexuálně násilných trestných činů v období feudalismu, zejména raného, se potýkáme s domnělou právní úpravou, která neměla podobu právní kodifikace v takovém smyslu, který je tomuto pojmu přikládán v dnešní době. O reálném aplikování takové úpravy v tehdejší praxi nelze hovořit s naprostou jistotou. Je tak třeba nastíněnou právní úpravu brát spíše jako právní úpravu, jejíž použitelnost v období feudalismu předpokládáme.

³⁸ MALÝ, 1979, op. cit., s. 245.

Summary

Sexually Violent Crimes during the Period of Feudalism

The legal regulation of any conduct, for example, in criminal law, is the result of a certain development. There is no different in the case of sexual offenses, namely sexually violent crimes. The regulation of this criminal acts has its beginning in the period of feudalism. The purpose of this article was to present the beginning of the development of these crimes as we can find them in the mentioned first legal texts or law books in our territory.

OBLIGÁCIE V ŽILINSKEJ PRÁVNEJ KNIHE

Alica Krápková

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodom

Majetok bol v období stredoveku chápaný ako jeden z najdôležitejších objektov, spadajúcich pod ochranu práva. Spoločne s trestnými činmi postihujúcimi život a zdravie spadali trestné činy proti majetku medzi najzásadnejšie a najchránenejšie súkromnoprávne záujmy. V stredovekých prameňoch je možné nájsť za krádeže, lúpeže či vniknutie do domu rovnako tvrdé tresty ako za vraždy.

Kým vecné práva sú považované za majetkové práva absolútne, teda záväzné erga omnes, záväzkové práva zaväzujú iba konkrétne subjekty, medzi ktorými vzniká určitý vzťah. Bývajú preto označované ako majetkové práva relatívne. Záväzkové právo upravuje právne pomery medzi oprávneným a povinným subjektom, určuje ich práva a povinnosti. Záväzky je možné rozdeliť vo všeobecnosti na zmluvné a mimozmluvné. Zmluvné vznikajú, ako napovedá názov, zo zmluvy, prípadne z kvazikontraktu, mimozmluvné potom z deliktu, kvazideliktu, prípadne iných právnych skutočností, napr. z rozhodnutia súdu a pod. Výrazným prvkom je dispozitívnosť právneho vzťahu, ktorý je podmienený vôľou zúčastnených osôb. Z porušení záväzkov následne plynú určité dôsledky, teda zodpovednosť zo záväzkov.¹

Z hľadiska historického boli najstaršími záväzkami práve záväzky vyplývajúce z deliktu, keď povinný subjekt musel poskytnúť ako náhradu určité plnenie oprávnenému subjektu. Záväzky zo zmlúv sa vyvinuli až neskôr, pričom veľký boom zaznamenali až s rozvojom peňažných vzťahov. Spočiatku mali podobu reálnych kontraktov, až neskôr získali povahu konsenzuálnych kontraktov, kedy k ich vzniku postačoval prejav vôle. Tento vývoj sa v Uhorsku uplatnil až v priebehu 13. a 14. storočia vplyvom cirkevného

¹ Bližšie k teoretickej časti pozri RABAN, Přemysl a kol. *Občanské právo hmotné. Záväzkové právo*. Brno: Václav Klemm – Vydavatelství a nakladatelství, 2014, s. 17–23.

práva, ktoré vychádzalo z rímsko-právnych tradícií. V predmetnom období iba jednoduchý prejav vôle nepredstavoval dostatočnú záruku riadneho plnenia, preto kontrakty prebichali okamžite, reálnym splnením objektu záväzku.² Veľký dôraz bol kladený na zabezpečenie záväzkov, to v stredoveku prebiehalo obvykle formou osobného ručenia (*vadimonium*), ručením majetkom (*fideiussio*) alebo vecným ručením. Niekedy mohli nastať situácie, ktoré mali vplyv na zmenu určitej časti obligácie, typicky spočívajúce v zmene subjektu, napr. postúpenie pohľadávky či prevzatie dlhu, v predmete ako omeškanie dlžníka či veriteľa, alebo v obsahu vo forme zmieru. Obligácie zanikali niekoľkými spôsobmi, za ideálnych podmienok splnením, niekedy však zostali neuspokojené, vtedy sa veriteľ mohol zrieknuť nároku či dlh odpustiť, prípadne mohol záväzok zaniknúť nemožnosťou plnenia, smrťou niektorej zo strán, uplynutím času alebo splnutím pohľadávky.³

2 Stručný popis prameňa

Žilinská právna kniha je považovaná za najstarší zachovaný stredoveký prameň z územia Slovenska v slovenskom jazyku. Jej vznik však nadväzuje na nemecké tradície kupeckého práva a spadá do oblasti magdeburského mestského práva, do ktorého patrilo mnoho ďalších slovenských či českých miest, zo slovenských napr. Krupina, Banská Bystrica či Banská Štiavnica.⁴

Kniha sa skladá celkom z troch častí. Prvá, najstaršia časť z roku 1378,⁵ je normatívneho charakteru, písaná v nemeckom jazyku a bola vyhotovená ako kombinácia viacerých prameňov magdeburského práva z oblasti

² Pozri VOJÁČEK, Ladislav a Karel SCHELLE. *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o, 2007, s. 129–130; alebo LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 450–451.

³ Podrobnejšie pozri VOJÁČEK, Ladislav a Karel SCHELLE. *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o, 2007, s. 130–135; alebo LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 454–467; V súčasnom právnom poriadku RABAN, Přemysl a kol. *Občanské právo hmotné. Záväzkové právo*. Brno: Václav Klemm – Vydavatelství a nakladatelství, 2014, s. 60 a nasl.

⁴ Pozri LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku. *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava*, 1959, roč. X, s. 78; alebo BADA, Michal. *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy: každodennosť Žilinčanov na základe analýzy zápisov Žilinskej mestskej knihy na prelome stredoveku a raného novoveku*. Bratislava: VEDA, 2011, s. 15.

⁵ Edíciu vytvorila a text preložila do slovenčiny PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014.

Nemecka a Poľska.⁶ Druhú časť tvorí preklad zmieneného nemeckého originálu z roku 1473.⁷ Táto časť však vynecháva niektoré úvodné ustanovenia pôvodného prameňa a tiež celú záverečnú časť, týkajúcu sa lénneho práva. Dôvodom bolo pravdepodobne prispôbenie potrebám samotného mesta. Poslednou časťou sú súdne zápisy žilinských mešťanov,⁸ ktoré sú cenným náhľadom do reálneho používania konkrétnych právnych inštitútov. Žilinská kniha je teda právna kniha zmiešaného charakteru.

3 Závazkové právo v Žilinskej právnej knihe

Delenie záväzkov mohlo byť rozmanité. Luby a podobne i Vojáček a Schelle rozlišujú typy obligácií na základe účelu.⁹ Ide o obligácie slúžiace k výmene majetkovej, obligácie vzťahujúce sa na užívanie podstaty, obligácie slúžiace uplatneniu a obligácie na nápravu neodôvodnených strát a presunov.

Text Žilinskej knihy mnohé z formálnych či obsahových náležitostí nerieši. Rovnako ako i vo všetkých predchádzajúcich prípadoch sú ustanovenia značne kauzálného charakteru. Taktiež nie je vždy jasné, o ktorý typ záväzku sa jedná, prípadne niektoré druhy kombinuje a pomenováva rovnakým označením. Napriek tomu je zjavné, že práve obligačnému právu je venovaná značná pozornosť, a to nielen v normatívnej časti, ale taktiež v časti súdnych zápisov Žilinskej knihy. Častejšie než samotné náležitosti obligácií rieši zaistenie záväzkov, prípadne dokazovanie nároku pred súdom.

Asi najbežnejším typom záväzku bola kúpnopredajná zmluva. Špeciálna pozornosť je venovaná prevodom nehnuteľného majetku. Ustanovenia

⁶ Pozri SPÁČIL, Vladimír a Libuše SPÁČILOVÁ. *Míšeňská právní kniha: historický kontext, jazykový rozbor, edice*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2010, s. 53; CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Kniha žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1934, s. LVII.

⁷ Venuje sa KUCHÁR, Rudolf. *Žilinská právní kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právných úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda, 2009.

⁸ Edíciu vytvoril taktiež KUCHÁR, Rudolf. *Žilinská právní kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právných úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda, 2009; Predtým tiež CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Kniha žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1934.

⁹ Pozri LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 475 a nasl.; a VOJÁČEK, Ladislav a Karel SCHELLE. *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 130–131.

Žilinskej knihy často riešia spoločne kúpu-predaj s darovaním. Oba typy obligácie možno v texte nájsť pod pojmom odovzdanie a záleží len na kontexte, o ktorý zmluvný typ ide. Obvykle je možné danú skutočnosť identifikovať na základe toho, či text hovorí o bezúplatnom, alebo o úplatnom kontrakte. Ustanovenie č. 312 slov. prekl. (371 nem. orig.) stanovuje počet svedkov v prípade sporu o predaji či darovaní nehnuteľnosti.¹⁰ V prípade, že niekto požaduje predaný či darovaný hnutelný majetok naspäť, môže faktický držiteľ veci dokázať svoj nárok prisahou, spoločne s dvoma ďalšími svedkami. Ak by si na predmetnú vec robila nárok tretia osoba, postačila prisaha držiteľa na relikvie.¹¹

Ak predávajúci subjekt predal kupujúcemu do vlastníctva majetok, ale ešte neučinil formálne kroky k prevodu, bol povinný vlastníka zastupovať vždy, keď sa to vyžadovalo.¹² Predávajúci subjekt ručil podľa práva za to, čo predal. V prípade, že by ručenie odmietal, platila domnienka, že sa jedná o zlodēja, prípadne človeka, ktorý so zloďmi spolupracuje. Výnimkou bolo, ak vylúčil ručenie so svedkami už pri predaji.¹³ Viaceré ustanovenia Žilinskej knihy sa venujú kúpnopredajnej zmluve v súvislosti s kradnutým tovarom. Ust. 183 slov. prekl. (241 nem. orig.) zbavuje viny kupca kradnutej veci. Zároveň zaručuje vrátenie kradnutého majetku právoplatnému majiteľovi, ak vec pozná a označí položením ruky. V prípade, že faktický držiteľ veci by vrátenie odmietal, má vlastník právo ho žalovať pred súdom. Ak by odmietal i to, mohol ho vlastník krikom pred svedkami označiť za zlodēja. Text ďalej obsahuje niekoľko ďalších situácií, ktoré mohli nastať, a možnosti ich riešení.¹⁴

Ust. 313 slov. prekl. (372 nem. orig.) hovorí o postúpení nehnuteľného majetku zákonným dedičom v prípade, že kupujúci umrie skôr, ako prevezme

¹⁰ Pozn. medzi svedkami musel byť richtár a ďalších 6 čestných mužov, prípadne súdny posol, ktorý sa počítal za 2 svedkov. Presné znenie pozri PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 259.

¹¹ Ust. 176 slov. prekl. / 234 nem. orig., Ibid., s. 199.

¹² Pozn. jednalo sa zrejme o prípady, kedy nebol majetok prepísaný pred pravidelnými súdnymi jednaniami, teda napr. v súdnych zápisoch Žilinskej knihy. Ust. 315 slov. prekl. / 374 nem. orig., Ibid., s. 259.

¹³ Ust. 177 slov. prekl. / 235 nem. orig., PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 201.

¹⁴ Presné znenie Ibid., s. 203.

sľúbenú kúpenú nehnuteľnosť, samozrejme v prípade, že kúpna cena bola riadne zaplatená už pred touto udalosťou.¹⁵ V podobnom duchu sa nesie i nasledujúce ust. 314 slov. prekl. (373 nem. orig.) s rozdielom, že sa jednalo o léno.¹⁶

Záznamy o kúpe a predaji, obvykle nehnuteľného majetku, obsahuje aj množstvo záznamov v časti Žilinskej knihy so zápsmi súdnych jednaní.¹⁷

S darovaním majetku sa zrejme kvôli neúplatnosti tohto typu obligácie spájalo o niečo viac formálnych úkonov než s bežnou kúpnopredajnou zmluvou. Oba zúčastnené subjekty sa museli dostať na riadne súdne konanie („*pred štyri lavice*“), kde museli vykonať presné úkony a odrieť predpísané formulky. Takéto počínanie totiž malo okrem iného ochrániť i zákonných dedičov darcu, aby nemohol voľne disponovať s rodinným nedielom. Richtár a prisažní vystupovali ako svedkovia v prípade ďalších sporov.¹⁸ Zároveň sa darovanie spomína čiastočne v ust. 343 slov. prekl. (401 nem. orig.), ktoré určuje, že čokoľvek chce muž svojej manželke darovať, musí tak učiniť verejne na riadnom súdnom zasadnutí.¹⁹ Ust. 344 slov. prekl. (402 nem. orig.) hovorí o darovaní hnutel'ného majetku za života muža bez potreby súhlasu ženy či dedičov.²⁰ Darovanie majetku, a to aj nehnuteľného, bolo pomerne častým úkonom obyvateľov Žiliny. Svedčia o tom i viaceré zápisy v súdnej časti Žilinskej knihy.²¹ Obvykle sa tak dialo medzi rodinnými príslušníkmi, najmä ak darca nemal vlastných potomkov.

Pôžičku ako takú Žilinská kniha nerieši, je však možné, že bola v niektorých prípadoch stotožňovaná s výpožičkou. Podobne tomu bolo aj s výprosou. Je zaujímavé, že v texte knihy nájdeme ustanovenia, ktoré zároveň riešia

¹⁵ Ibid., s. 259.

¹⁶ Ibid., s. 259.

¹⁷ Zápisy č. 35, 58, 62, 63, 66, 70, 74, 90, 101. Pozri napr. KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda, 2009; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Knihy žilinské. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1934.

¹⁸ Presný text pozri ust. 58 nem. originálu (do mladšieho slovenského prekladu nebolo ustanovenie z nejakého dôvodu zaradené), podľa PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 117.

¹⁹ Ibid., s. 271.

²⁰ Ibid., s. 271.

²¹ Záznamy č. 20, 46, 49, 83, 84.

výpožičku spoločne s úschovou alebo zálohom. Ustanovenie č. 325 slov. prekl. (383 nem. orig.) stanovovalo, že kto si niečo požičia (vezme do zálohu), má povinnosť to vrátiť nepoškodené, alebo nahradiť primeranou sumou v peniazoch. Výnimkou boli zvieratá, ak uhynuli bez jeho zavinenia.²² Ak by však vypožičiavateľ (so súhlasom požičiavateľa) požičal či dal požičanú vec do zálohu a následný držiteľ by vec neskôr predal, prehral, založil, či by mu ju ukradli, požičiavateľ si ju nemôže nárokovať na inom subjekte ako na vypožičiavateľovi.²³ Ustanovenie 150 slov. prekl. (208 nem. orig.) potom stanovuje postup a podmienky v prípade smrti vypožičiavateľa, pričom väčší nárok stanovuje požičiavateľovi majetku než dedičom vypožičiavateľa.²⁴

Ak subjekt požičal vec alebo ju dal verejne do úschovy ďalšej osobe, nemohla byť táto osoba označená za zlodēja. Ust. 178 slov. prekl. (236 nem. orig.) ďalej stanovuje, čo mal uschovávatel vykonať, ak si chcel vec u seba ponechať. Trikrát po 14 dňoch sa mal dostaviť pred súd a obhájiť svoj majetok, ak tak neučinil, vec sa mala vrátiť žalujúcemu.²⁵ Všeobecne sa lehota na vypožičanie veci stanovovala na rok a deň.²⁶ Ak by túto lehotu vypožičiavateľ nedodržiaval a mal u seba vec dlhšie, mohol sa jej majiteľ okamžite legálne zmocniť alebo mohol vypožičiavateľa žalovať pred súdom. Ten musel vec následne okamžite vrátiť a zaplatiť odškodné v prípade, že by sa vec oneskorením znehodnotila. Vypožičiavateľ však nemohol byť označený za zlodēja.²⁷

Úschova sa samostatne v Žilinskej knihe vyskytuje iba v jedinom ustanovení – 324 slov. prekl. (382 nem. orig.). Ak by uschovávatelovi vec ukradli alebo by zhorela, či v prípade dobytku alebo koní uhynula, uschovávatel neponesie žiadne následky, musí však odprisahať, že sa tak stalo bez jeho zavinenia.²⁸ Ďalšie tri záznamy o úschove nájdeme v časti so súdnymi zápismi. Zápis 40 z roku 1453 hovorí o uložení truhlice s peniazmi pánom Mraczkom u suseda Poláka. Hneď ďalší zápis č. 41 hovorí o násilnom otvorení tejto truhlice na rozkaz pána Pangráca od Liptovského Mikuláša,

²² Presné znenie pozri PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 263.

²³ Ust. 172 slov. prekl./ 230 nem. orig., Ibid., s. 199.

²⁴ Blížšie Ibid., s. 189 a 191.

²⁵ Ibid., s. 201.

²⁶ Ust. 259 slov. prekl./ 317 nem. orig., Ibid., s. 237.

²⁷ Ust. 235 slov. prekl./293 nem. orig., Ibid., s. 229.

²⁸ Ibid., s. 263.

zrejme z dôvodu podozrenia, že sa jednalo o jeho majetok.²⁹ Další zápis č. 54 z 9. 8. 1457, hovorí o zverení klenotov Blažka Nedeckého do úschovy Mikulášovi Noskovi a o nárokoch jeho ženy na tieto klenoty.³⁰

Nájmu sa venujú v Žilinskej knihe celkom tri ustanovenia rôzne rozmiestnené v normatívnej časti. Najviac obsahových náležitostí pre nájom obsahuje ust. 318 slov. prekl. (377 nem. orig.). Hovorí, že v prípade, že prenajímateľ chce nájomcu vykázat' z nájmu, musí tak učiniť na Hromnice, tj. 2. februára. Rovnako mal učiniť aj nájomca, ak chcel z nájmu odísť. Ak by nájomca zomrel, nastupuje na jeho miesto za rovnakých podmienok (platba rovnakých poplatkov) jeho dedič, rovnako to platí i v prípade smrti prenajímateľa.³¹ Z toho, čo nájomca na prenajatom pozemku postavil, si pri opustení (vypovedaní nájmu) môže zobrať on alebo jeho dediči všetko, okrem samotnej stavby, plotu pred a za domom a hnojiska. Tieto nehnuteľné majetky mal odkúpiť vlastník pozemku po ocenení susedmi. Ak tak neurobil, nájomca si ich mohol zobrať spolu s ostatnými vecami.³² Posledné ustanovenie, 335 slov. prekl. (393 nem. orig.), sa netýka priam nájmu, ale rieši protiprávne úkony nájomcu. Ak by sa nájomca niečím prehrešil, mal zaplatiť poškodenému 30 šilingov a 4 šilingy ako pokutu richtárovi. Za svoje protiprávne činy sa zodpovedá prenajímateľovi alebo fojtovi.³³

Špecifickým typom nájmu bola árenda, nazývaná tiež ako dedičný úrok. Žilinská kniha opäť nestanovuje žiadne formálne náležitosti tohto kontraktu, ale rieši iba dlhšie situácie, ktoré v súvislosti s ním mohli nastať. Ust. 334 slov. prekl. (392 nem. orig.) hovorí, že ak má osoba majetok, za ktorý platí dedičný úrok, a založí ho, tak si vlastník majetku môže zobrať

²⁹ Presný znenie latinského textu pozri KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2009, s. 156; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Kniha žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 104–105.

³⁰ Pné znenie opäť KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda, 2009, s. 157; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Kniha žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 112.

³¹ Bližšie PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 261.

³² Presné znenie ust. 170 slov. prekl./ 228 nem. orig., Ibid., s. 199.

³³ Ibid., s. 267.

čoľovek z predmetného majetku do zálohu. Ak by árendátor odmietol, môže mu vlastník majetok zabaviť, prípadne ak naň nemá ručiteľa, mohol byť zatknutý či daný do kľatby, ak svoj nárok vlastník predniesol pred súdom.³⁴ Ustanovenie 343 slov. prekl. (401 nem. orig.) hovorí o situácii, kedy árendátor za svojho života daruje svojej manželke stavbu na tomto majetku. Ak následne zomrie bez detí, nemá na tento majetok nárok žiaden z jeho dedičov. Okrem toho tiež obsahuje pojednanie o tom, že majetok s dedičným úrokom môže muž venovať manželke iba so súhlasom árendátora (pána).³⁵ Okrajovo majetok s dedičným úrokom rieši i ust. 119 slov. prekl. (177 nem. orig.), ktoré oprávnenému v rámci žaloby priznáva nižší právny nárok ako žalobe o dedičstvo a stanovuje, za akých podmienok je možné si majetok ponechať.³⁶ Súdne zápisy Žilinskej knihy obsahujú jeden nie úplne jednoznačný záznam č. 100 zo dňa 10. 4. 1497 s dohodou medzi obcou Závodie o oplatení a užívaní určitých pozemkov pre Michala Ogra a jeho potomkov. Záznam však neobsahuje žiadny dohovor o nájme či cene, avšak za nedodržanie stanovuje pokutu 10 zlatých.³⁷

Okrajovo možno nájsť v Žilinskej knihe i ustanovenia pre pracovnoprávny vzťah. Venujú sa hlavne nároku služobníctva na mzdu, prípadne ich zodpovednosti za majetok pána. Ust. 188 slov. prekl. (246 nem. orig.) zakotvuje asi najviac obsahových náležitostí pri pracovnej zmluve. Stanovuje jednak skutočnosť, že pán nie je zodpovedný za peňažné záväzky svojho sluha, ktoré by presiahli výšku jeho mzdy, pričom jedinou výnimkou bolo ručenie. Ďalej hovorí o tom, že ak pán ukončí pracovný pomer skôr než po uplynutí dohodnutej doby, musí sluhovi vyplatiť plnú mzdu. Na druhej strane, ak by sluha utiekol pred týmto termínom,³⁸ musí vrátiť čiastku, ktorá mu bola sľúbená, a ak už mu bola vyplatená, tak dvojnásobne. Ak by sa sluha stal počas výkonu služby poručníkom neplnoletého dieťaťa, mohol zo služby

³⁴ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 267.

³⁵ Ibid., s. 271.

³⁶ Ibid., s. 175.

³⁷ Presné znenie pozri KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mestianov*. Bratislava: Veda, 2009, s. 112; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Knihy žilinské. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Safárikova, 1934, s. 141–142.

³⁸ Pozn. vyžadoval sa zlý úmysel.

odísť, ale patrila mu mzda za odpracovanú prácu.³⁹ Nasledujúce ustanovenie poskytovalo možnosť žaloby pred súdom kvôli zaslúženej mzde. Pán musel v prípade kladného posúdenia žaloby zaplatiť mzdu ešte v ten istý deň a zároveň pokutu richtárovi.⁴⁰ Ďalšie ustanovenie hovorí o slobodných sluhoch, určuje ich plácu do výšky 5 šilingov. Zároveň ustanovenie zakotvuje postup pri spore s pánom o vyplatení mzdy, ak pán tvrdil, že už mzdu vyplatil. Väčší právny nárok pritom poskytuje pánovi.⁴¹ Ust. č. 156 a 157 slov. prekl. (214 a 215 nem. orig.) hovorí o vyplatení mzdy za prácu v prípade smrti sluhu jeho zákonným dedičom.⁴² Okrajovo s pracovnoprávnym vzťahom súvisia aj ustanovenia 147 a 148 slov. prekl. (205 a 206 nem. orig.), ktoré hovoria o zodpovednosti sluhu za majetok pána. Rozlišuje sa v nich tiež jeho súkromný majetok, preto boli ustanovenia obsahovo popísané už v kap. o vecných právach (pozri vyššie).⁴³ V podobnom duchu sa nesie aj séria ustanovení o pastieroch. Neurčujú bližšie náležitosti záväzku medzi pastierom a vlastníkom zvierat, iba jeho zodpovednosť za prípadné škody.⁴⁴ Ďalšie typy obligácií Žilinská kniha nepopisuje, značnú pozornosť však venuje zaisteniu záväzkov. Rozpoznáva jednak osobné ručenie, jednak finančné zaistenie. Nerozlišuje typy obligácií, hovorí v texte iba „o dlhoch“. Obsahovo sa často veľmi podobajú.

V súdnych zápisoch Žilinskej knihe nachádzame tiež niekoľko záznamov o zložení zástavy,⁴⁵ v jednom prípade v kombinácii s následným predajom zastavenej nehnuteľnosti.⁴⁶ Zaujímavý je zápis č. 94 zo dňa 15. 11. 1489,

³⁹ Presné znenie pozri PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 205 a 207; Pozn. v slovenskom preklade posledná veta ust. chýba, zrov. KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. Bratislava: Veda, 2009, s. 52.

⁴⁰ Ust. 189 slov. prekl. (247 nem. orig.), podľa PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 207.

⁴¹ Ust. 190 slov. prekl./ 248 nem. orig., Ibid., s. 207.

⁴² Ibid., s. 193.

⁴³ Ibid., s. 189.

⁴⁴ Pozn. Bude popísané nižšie v časti o odpovednosti z deliktov. Jedná sa napr. o ust. 85 slov. prekl. (143 nem. orig.), 87-90 slov. prekl. (145-148 nem. orig.) a ďalšie.

⁴⁵ Zápisy č. 7, 9, 11.

⁴⁶ Zápis č. 36, z roku 1450, v ktorom istý Hanzel Kulčic dlžil Nikolasovi Polákovi sumu 50 zlatých, a vyžadoval zrejme osobné ručenie, ale keďže daný dlžník nemal deti, rozhodol sa zastaviť svoj dom. Presné znenie latinského textu pozri KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2009, s. 137-138; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Kniha žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Safárikova, 1934, s. 102-103.

v ktorom Petráš Thurský odpustil časť dlhu (zvyšok kúpnej ceny) svojmu synovcovi a postúpil mu dom a ďalší majetok s podmienkou, že peniaze, ktoré mu ešte dlží, použije na dokončenie opravy kostola Božieho tela.⁴⁷

Ust. 108 slov. prekl. (166 nem. orig.) hovorí o náležitostiach splatenia dlhu. Veriteľ mal čakať na splatenie dlhu až do západu slnka vo svojom dome alebo dome richtára, ak dlžník prijal peniaze tam. Dlžník mal platiť peniazmi alebo striebrom takej hodnoty, na akej sa dohodli. Ak za ne ponúkol záloh, nepovažuje sa to za splatenie dlhu, iba ak by sa na tom obe strany dohodli. Predmetná čiastka mohla byť doručená taktiež poslom, ale musel byť poverený veriteľom, zrejme kvôli právnej istote veriteľa a zamedzeniu prípadnej krádeže.⁴⁸ Žilinská kniha nezakotvuje pri obligračných vzťahoch priamo univerzálnu sukcesiu. Ust. 106 slov. prekl. (164 nem. orig.) hovorí, že ak zomrie veriteľ, dlžník sa musí zodpovedať pred jeho dedičmi. Ale ak zomrie dlžník, jeho dediči sa nemusia zodpovedať veriteľovi, iba ak by mali u seba to, kvôli čomu bol žalovaný.⁴⁹ Ak dlžník nemal na splatenie dlhov prostriedky, mal byť (súdne) vydaný svojmu veriteľovi, ktorý s ním mohol zaobchádzať ako s čel'ad'ou, dokonca ho mohol spútať reťazou, ale inak ho nemal fyzicky trestať. Ak by dlžník utiekol, nezbavuje sa tým povinnosti dlh splatiť.⁵⁰ Nepriamo s osobným ručením súvisia i ust. 109 a 110 slov. prekl. (167 a 168 nem. orig.). Upozorňujú na nedostatok slobodnej vôle v prípade zajatia osoby, takže sľuby takejto osoby (napr. dlžníka) nemajú právnu záväznosť, ani nemôže utrpieť právnu ujmu za ich nedodržanie.⁵¹ S takýmto jednaním bolo reálne možné sa stretnúť i v praxi, čo dosvedčuje záznam 47 v časti súdnych zápisov Žilinskej knihy. Udalosť sa odohrala v roku 1454, kedy úradník od pána

⁴⁷ Presné znenie pozri KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mest'ánov*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2009, s. 108–109; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Knihy žilinské. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 137–138.

⁴⁸ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 171.

⁴⁹ Podobne aj ust. 136 slov. prekl./194 nem. orig. Obsahuje tiež konštatovanie, že ak sa osoba za niečo zaručí, má svoju povinnosť riadne splniť, Ibid., s. 181.

⁵⁰ Presný text ust. 107 slov. prekl. /v165 nem. orig., čiastočne i ust. 118 slov. prekl. / 176 nem. orig., PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 169, 171, 175.

⁵¹ Ibid., s. 171.

Pangráca od Svätého Mikuláša vymáhal násilným spôsobom od istého Jakša Švába peniaze po bývalom hajmanovi Zandrovi Nedeckom.⁵²

Z hľadiska procesného sú zaujímavými ustanovenia č. 113-117 slov. prekl. (171-175 nem. orig.). Stanovujú náležitosti svedkov pri súdnych prisahách. Aby bola zachovaná objektivita, nemalo ísť o príbuzných, ale o nezávislých počestných mužov. Ďalej obsahujú procesné lehoty na vyplatenie dlhu podľa typu súdneho jednania, a to buď ihneď v ten deň, v prípade mimoriadneho súdneho zasadnutia, alebo do 14 dní, a tiež ďalší postup a pokuty za nezaplatenie v termíne.⁵³ Záruku na dlh bolo nutné žiadať súdne, aby bola zaisťovaná právna istota veriteľa.⁵⁴ Ustanovenia č. 120–123 a 132 slov. prekl. (178-181 a 190 nem. orig.) potom riešia spory dlhoch, kedy oprávnená strana vyžadovala splatenie dlhu, a dlžná strana naopak tvrdila, že dlh bol už riadne uhradený. Opäť sa jedná najmä o nároky na osoby svedkov a postup pri konkrétnej kauze.⁵⁵ Súdne lehoty sa nachádzajú aj v ust. 276 slov. prekl. (334 nem. orig.), ktoré obsahuje prípad vyzvania na súboj pre dlhy a tiež 6-týždňovú lehotu pre dlžníka, aby dokázal so svedkami zaplatenie dlhu.⁵⁶

Samotné splatenie dlhu sa kvôli vyššej právnej istote oboch zúčastnených strán často zapisovalo na riadnych súdnych zasadnutiach do časti súdnych zápisov, ktoré tvorili časť Žilinskej mestskej knihy. Obsahuje ich celkom 7 a jeden ďalší o uznaní dlhu.⁵⁷

Podobne značná pozornosť ako záväzkom z právneho jednania je venovaná tiež zodpovednosti za delikty, väčšinou vo forme zodpovednosti za škodu. Obsahovo sa ustanovenia týkajú hlavne škôd spôsobených dobytkom či iným domácim zvieratom, prípadne ďalších činov súvisiacich s poškodením hospodárskej pôdy. Nájdeme však i niekoľko všeobecných pravidiel, napr. v ust. 203

⁵² Presné znenie pozri KUCHAR, Rudolf. *Žilinská právna kniha: preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*. 1. vyd. Bratislava: Veda, s. 124; alebo CHALOUPECKÝ, Václav a Rudolf RAUSCHER. *Knihy žilinská. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednáva Rudolf Rauscher*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 108.

⁵³ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 173.

⁵⁴ Ust. 290 slov. prekl. / 348 nem. orig., Ibid., s. 245.

⁵⁵ Ibid., s. 175, 177. Podobne i ust. 289 slov. prekl./347 nem. orig. s menšou obmenou situácie, pozri Ibid., s. 245.

⁵⁶ Ibid., s. 241.

⁵⁷ Zápisy č. 12, 22, 29, 30, 48, 78, 81 o splatení dlhu a č. 14 o uznaní dlhu.

slov. prekl. (261 nem. orig.), ktoré hovorí, že osoba, ktorá svojou nedbalosťou spôsobí inému škodu, má povinnosť ju nahradiť.⁵⁸ Opäť sa jedná o relatívne ucelenú skupinu ustanovení nasledujúcich v texte Žilinskej knihy, až na výnimky, za sebou.⁵⁹ Vo všeobecnosti je možné zhrnúť, že za zvieratá zodpovedá ten, kto ich mal na starosti, t.j. služobníctvo alebo pastier. Ak však zviera samo utečie (bez cudzieho zavinenia), zodpovedá sa jeho majiteľ. V prípade, že sa poškodená strana bráni a zvieratá zraní, napr. ich odháňa psami, ktoré zvieratá dohryzú, nie je možné poškodeným uložiť pokutu za zranenie týchto zvierat, pretože jednali v nutnej obrane.⁶⁰ Ak niekto nevedomky obrobil, prípadne osadil cudzie pole, príde o výsledok svojej práce i vynaložené náklady. Ak to však vlastníkov pozemku nevadilo, môžu uzavrieť nájomnú zmluvu. Ak však pole bolo už predtým osiate vlastníkom pozemku, musel vinník uhradiť vzniknutú škodu.⁶¹ Ak niekto zožne cudzie pole v dobrej viere, že pole patrí jemu alebo jeho pánovi, nezodpovedá za škodu, pokiaľ úrodu z poľa neodviezol. Naopak mu patrí odmena za jeho prácu.⁶² Podobne nenesie vinu ten, kto by spolu so svojím dobytkom zahnal domov i cudzí, ak ho na druhý deň opäť vyhnal na pastvu.⁶³ Žilinská kniha obsahuje i pomerne presný zoznam pokút za zabitie domácich zvierat.⁶⁴ Zbaviť sa viny a vyhnúť sa tak stanovenej pokute sa mohol subjekt tým, že odprisahal, že zviera má iba v opatere, ale nie je jeho vlastníkom.⁶⁵ V rámci dokazovania sa zabité zviera muselo doniesť pred súd (aspoň vo forme kože).⁶⁶

⁵⁸ Ibid., s. 215.

⁵⁹ Ide o ustanovenia č. 80–103 slov. prekl. / 138–161 nem. orig. + ust. 218–219 a 233 slov. prekl. / 276–277 a 291 nem. orig.

⁶⁰ Napr. ust. 80, 81, 83, 85, 88–90 slov. prekl. / 138, 139, 141, 143, 146–148 či 151. nem. orig.

⁶¹ Ust. 82 slov. prekl. / 140 nem. orig., pozri PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburgské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 159.

⁶² Ust. 97 slov. prekl. / 155 nem. orig., Ibid., s. 165.

⁶³ Ust. 96 slov. prekl. / 154 nem. orig., Ibid., s. 165.

⁶⁴ Ust. 101 slov. prekl. / 159 nem. orig. podľa PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-Magdeburgské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 167; S tým súviselo i ďalšie rozširujúce ust. 102 slov. prekl. / 160 nem. orig., a tiež ust. 99 slov. prekl. / 157 nem. orig., ktoré hovorí, že ak niekto zviera iba zraní, zaplatí zaň polovicu stanovenej pokuty. Rozlišoval sa tu zlý úmysel a nutná obrana. Ibid., s. 165 a 167.

⁶⁵ Ust. 103 slov. prekl. / 161 nem. orig., Ibid., s. 167.

⁶⁶ Ust. 95 slov. prekl. / 153 nem. orig., Ibid., s. 165.

4 Záverom

Obligačné právo, ako je zjavné z analýzy textu Žilinskej knihy, tvorilo významnú súčasť života stredovekej spoločnosti. Kým normatívna časť prameňa upravuje základné vzťahy medzi subjektmi záväzkových vzťahov, časť so súdnymi zápismi obsahuje konkrétne prevody a manipulácie s majetkom. Poskytuje tak i určitý prehľad o nehnuteľnostiach samotného mesta a sociálneho postavenia jeho mešťanov. Najčastejšie boli zastúpené kúpnopredajné zmluvy, menej často zmluvy darovacie. Mnohé úkony súviseli s vysporiadaním majetku v rámci rodiny. Značnú časť potom tvoria aj záznamy o splatení dlhov, čo bolo dôležité v rámci zabezpečenia právnej istoty zúčastnených subjektov a prípadného následného dokazovania v prípade sporu.

Ako vyplýva z vyššie uvedených poznatkov, niektoré záväzky, ktoré rozoznáva súčasné právo, a boli preukázateľné známe a používané i v stredoveku, v Žilinskej knihe absentujú, ako príklad možno uviesť mandátnu zmluvu, zmluvu o dielo, spoločenskú zmluvu a ďalšie. Tento jav je možné vysvetliť ich menej častým použitím, prípadne nejednoznačne stanovenými podmienkami pre formu. Obsahovo sú aj zahrnuté záväzkové vzťahy značne kazuistické, nie sú popísané všeobecne ani často nemajú definované podstatné náležitosti. V mnohých ustanoveniach navyše splývajú viaceré druhy obligácií, typicky pri kúpnej a darovacej zmluve, alebo pri nájomnej zmluve či árende. Nie je však isté, či sa všetky ustanovenia používali v praxi a stanoveným spôsobom, vzhľadom na pôvod originálneho textu právnej knihy. Je pravdepodobné, že niektoré časti boli mestskými úradníkmi prispôbené konkrétnym potrebám mesta. S istotou však možno povedať, že záväzkové právo bolo jedným z dôležitých odvetví práva, ktoré kniha upravovala a ktoré boli v praxi hojne využívané.

Summary

Obligations in the Legal Book of Žilina

The paper deals with the law of contract in the Legal Book of Žilina. It is a medieval source from the second half of the 14th century to the 16th century. The normative part regulates individual types of debentures

used in the city, the part with court records then documents the specific method of implementation of obligations and their number within other legal acts. The records served as evidence in the event of property disputes. Their main function was the legal security of the concerned parties. The provisions of the normative part are of a case-by-case nature, they are not formulated in general, but address specific situations that may have arisen. The most common is the modification of the purchase and sale contract, less often the donation or rent. Great attention is paid to securing liabilities, both personal and mainly property liability or deposit.

STATUTE OF LIMITATIONS IN POLISH CIVIL LAW

Klaudia Łachowska

Faculty of Law and Administration,
Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

1 Introduction

There are no doubts that time, especially – its passage – has a profound impact on human life. It also directly or indirectly translates into the legal situation of individuals. One of the institutions, already derived from Roman law that regulates the relationship between the passage of time and the legal situation of individuals is statute of limitations.

The main statute of limitations' idea, as well as the role it plays, is very well reflected in the Roman paremia *Praescriptio patron generis humani* which means „Limitation is the protector of the human race“.¹ The statute of limitations – both in its present shape and over the centuries – was supposed to constitute a certain safety tool that would protect the debtors from delayed creditors. The essential role is to protect debtors against those who failed to exercise their claims on time. It should be noted that this institution has evolved in wide range of countries in different way. Therefore, it is impossible to speak about a uniform limitation period which would be applicable in all legal systems.

Due to the above, this article aims to briefly present the functioning statute of limitations in Polish civil law (general provisions: Articles 117 to 125 the Civil Code, further also: CC). By presenting the sources of the institution in the legal tradition, as well as its current shape in Polish civil law, it will be indicated how deeply limitation is rooted in the Polish legal order. It should be noticed that the main shape of statute of limitations has

¹ PIENKOŚ, Jerzy. *Praecepta Iuris. Paremie, sentencie, wyrażenia łacińskie w układzie systematycznym i alfabetycznym*. Warsaw-Poznan, 2010, p. 284.

remained unchanged over the last 25 years. The first fundamental change was the amendment to the Civil Code of April 13, 2018.²

The above general remarks encourage in-depth reflection and focus on the essence of the title institution and its present form. However, the Author would like to emphasize that in connection to the complexity of that institution, this article will not analyze all aspects of the statute of limitations in Polish civil law.

2 Statute of limitations – legal sources

As it is commonly recognized, the origin of civilized nations rights' is the Roman law.³ Therefore, it is logical to look for the foundations of the statute of limitations in ancient law.

Although Roman law involved significant effects resulting from passage of time (i. e. age determined the legal status of individuals⁴), it is hard to look for the institution of limitation in the early period Roman law.⁵ Complaints took the form of perpetual (*actiones perpetuae*) i.e. did not unaffiliated to the statute of limitations.⁶

It was only in the praetors period (*ius honorarium*)⁷, when the general civil law (*ius civile*) was supported by the action of the Roman magistrate (*actiones temporales*)⁸, began to develop under the edicts issued.⁹ The passage of time was one of the conditions determining the scope of protection granted by the praetor.¹⁰ The aforementioned temporary complaints expired along with

² Act amending the Civil Code and certain acts of 13 April 2018 (Journal of Laws of 2018, item 1104).

³ KORZONEK, Jan. *Przedawnienie umarzające według ustawodawstwa na ziemiach polskich*. Warsaw, 1938, p. 1.

⁴ *Ibid.*, p. 2.

⁵ KORDASIEWICZ, Bogudar. Rozdział XI Problematyka dawności. In: RADWAŃSKI, Zbigniew (eds.). *System Prawa Prywatnego, t. 2, Prawo cywilne – część ogólna*. Warsaw, 2008, for: Legalis online.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ KUŹMICKA-SULIKOWSKA, Joanna. *Idea przedawnienia i jej realizacja w polskim kodeksie cywilnym*. Wrocław, 2015, p. 44.

¹⁰ *Ibid.*

the lapse of the term of praetor's office who had granted the complaint. Therefore, the limitation period was only one year.¹¹

Another important moment in the statute of limitations' history was the fourth century A.D., when further complaints' terms were introduced.¹² During the reign of emperor Constantine, provincial land owner's allegation was introduced, which could be raised in opposition to complaints about the issuance of land.¹³ The term was forty years and its application was not depend on other factors, such as good faith or the claimant's title.¹⁴ Subsequently, this term was shortened under the Constitution of emperor Theodosius II¹⁵ in 424 A.D.¹⁶ and amounted thirty years.¹⁷ It concerned all complaints, with the exception of those, where not object to the statute of limitations or where governed by special provisions.¹⁸ After those thirty years, due to the act's failure by the entitled person within the prescribed period, initiate the dispute became impossible.¹⁹

It is also worth paying attention to the effect of raising the plea of limitation against the complaint. Essentially, it resulted in an excuse to overcome the complaint.²⁰ However, this issue should be considering in two dimensions: actions concerning things (*actiones in rem*) and actions brought against a person (*actiones in personam*). In the first case, after the allegation had been raised, the right which was the object of the complaint continued – it could be pursued in a court.²¹ In the other hand, it is impossible to give an unequivocal answer as to what effect the statute of limitations had with regard to *actiones in personam*. Whether the law was transformed into natural obligation or just expiring.

11 WOŁODKIEWICZ, Witold. *Actiones perpetuae*. In: SITEK, Bronisław and Witold WOŁODKIEWICZ (eds.). *Wielka Encyklopedia Prawa, Tom I – Prawa świata antycznego*. [online]. Warsaw, 2012–2020 [cit. 1. 10. 2020]. Available at: http://wikiprawna.com.pl/index.php?title=ACTIONES_PERPETUAE

12 Ibid.

13 Ibid.

14 KUŹMICKA-SULIKOWSKA, op. cit., p. 44.

15 KORDASIEWICZ, op. cit.

16 KUŹMICKA-SULIKOWSKA, op. cit., p. 6.

17 Ibid.

18 Praescriptio Theodosiana. In: WOŁODKIEWICZ, Witold (eds.). *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Warsaw, 1986, p. 123.

19 KUŹMICKA-SULIKOWSKA, op. cit., p. 6.

20 KORDASIEWICZ, op. cit.

21 Ibid.

3 Legal nature of limitation's provisions

The provisions of the Civil Code, both in its general and specific parts, are absolutely binding.²² This implies that the parties to a given legal relationship cannot effectively interfere with the application of title institution – directly translates into its actual model and functioning in legal transactions.²³

The influence of the parties on their legal situation in the face of the absolute nature of the norms regulating limitation period is noticeable primarily in terms of the impossibility to freely shape the limitations periods (Article 119 CC), the possibility of waiving the statute of limitations only after its expiry (Article 117 § 2 CC) and any contractual impact on the statutory limitation periods or the mechanism itself.²⁴ The fact that the parties cannot make decisions on the length of the limitation periods is a fundamental constructive feature of this institution.²⁵ Seeing the role of the statute of limitations in trade, the legislator had decided to excluded limitation periods from its free regulation by the parties' will. The absolute binding of the parties to regulations is therefore a guarantee of one of the limitation's functions, which is the protection to the economically weaker party of the legal relationship.²⁶ What is more, it is pointed out that the imperative nature of limitation is the source of existence equality for entities in trade.²⁷ Thanks to such a legislative solution a relatively stronger entity cannot interfere with the legal relationship by voluntarily changing the length of the limitation periods, applying the institution or its effects.²⁸

Despite the absolute nature of the provisions regulating the title institution, it cannot be unequivocally stated that parties of a legal relationship do not

²² KORDASIEWICZ, op. cit.

²³ Ibid.; RZEWUSKI, Maciej. Komentarz do art. 117. In: ZAŁUCKI, Mariusz (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2019, for: Legalis online; MATA CZYŃSKI, Maciej and Maciej SACZYŃKO. Komentarz do art. 117. In: GUTOWSKI, Maciej (eds.). *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1–353*. Warsaw, 2018, for: Legalis online.

²⁴ KORDASIEWICZ, op. cit.; RZEWUSKI, op. cit.; MATA CZYŃSKI, SACZYŃKO, op. cit.; SOBOLEWSKI, Przemysław. Komentarz do art. 117. In: OSAJDA, Konrad (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2020, for: Legalis online.

²⁵ KORDASIEWICZ, op. cit.

²⁶ WIELGUS, Kamil. Nowelizacja instytucji przedawnienia w polskim kodeksie cywilnym z 13 kwietnia 2018 r. – analiza prawna. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 2019, no. 2, p. 109.

²⁷ Ibid.; PIOTROWSKI, Mariusz. *Normy prawne imperatywne i dyspozytywne*. Warsaw-Poznań, 1990, pp. 62–63.

²⁸ KORDASIEWICZ, op. cit.

manipulate the statutory limitation periods. It could be done not in obvious way, but by taking steps within the law which allows them to make modifications (e.g. by interrupting the limitation period).²⁹ It does not change the fact that the statute of limitations' absolute nature is a kind of safety measure, which allows to avoid making party's position stronger than the other. Article 119 CC clearly states that there are no exceptions to the aforementioned rules.³⁰ The legislator expressed superior nature and importance of that institution.

4 Object of the institution

The main meaning for the limitation periods have Articles 117 to 125 CC, which constitutes this institution in Polish civil law.

According to the Article 117 CC, the object of described institution is exclusively civil law property claims.³¹ The most recognizable definition of a claim constitutes that it is a right under a given object of a legal relationship may demand from an individually (or group) to undertake a specific behaviour (action or omission).³² The essence of the claim boils down that the entity (or group) is obliged to perform a specific service for another, authorized entity.³³ It should be emphasized that the fact of meeting (or not) a given claim is not without social significance. The entitled entity has the power to ask the state body to make it – acting within the borders of its empire – apply state coercion and mobilize the entity to perform the service.³⁴

The already cited definition concludes that the claims subject are characterized by three attributes: they are of civil law, material law and financial nature.³⁵

²⁹ ZAKRZEWSKI, Piotr. Komentarz do art. 117. In: FRAS, Mariusz and Mariusz HABDAS (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna (art. 1–125)*. Warsaw, 2018, for: Legalis online.

³⁰ KORDASIEWICZ, op. cit.

³¹ NAZARUK, Piotr. Komentarz do art. 117. In: CISZEWSKI, Jerzy and Piotr NAZARUK (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2020; RZEWUSKI, op. cit.; MATACZYŃSKI, SĄCZYŃKO, op. cit.; RADWAŃSKI, Zbigniew and Adam OLEJNICZAK. *Prawo cywilne. Część ogólna*. Warsaw, 2019, p. 376; PAŁDYNA, Tomasz. *Przedawnienie w polskim prawie cywilnym*. Warsaw, 2012, p. 24; KŁAFKOWSKI, Zbigniew. *Przedawnienie w prawie cywilnym*. Warsaw, 1970, p. 35.

³² MACHNIKOWSKI, Piotr. Commentary on Article 117. In: GNIEWEK, Edward (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2019, for: Legalis online.

³³ RADWAŃSKI, OLEJNICZAK, op. cit., p. 91.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ STĘPIEŃ-SPOREK, Anna and Filip SPOREK. *Przedawnienie i terminy zawile*. Warsaw, 2009, p. 26.

First quality of claims object to limitation is their civil law nature.³⁶ Therefore, claims to rights from legal relations that remain outside the civil law sphere, such as relations for public law exemption, are excluded from analyzed material scope.³⁷ It is often difficult to clearly determine the nature of a given claim and – as indicated in the source literature, which is also confirmed by the jurisprudence – the most problematic is to distinguish civil law claims from public law claims with a fiscal nature.³⁸ Aside from the above considerations, it should be emphasized that lack of civil nature does not exclude (under Polish civil law) the possibility of its limitation under the statute of limitations regulated in other acts.

Secondly, only claims of a substantive nature are object to limitation.³⁹ The content of substantive law claims is the possibility for the entitled person to demand specific behaviour from obliged person. This attitude distinguishes them from procedural ones. As one of subjective rights (apart from rights and charges), its source may result from both relative and absolute rights.⁴⁰

Article 117 § 1 CC provides the principle that only financial claim shall be time-barred. The very determination of whether a given claim is of economic nature or not may raise a number of doubts. According to Polish civil doctrine, there are various positions regarding to understanding of a given claim for financial one. First of all, the jurisprudence emphasize that financial nature of a claim should be equated with certain measurable economic interest of the entitled person (specific economic value).⁴¹ This view is dominant and the most restrictive. It recognizes as financial only those claims that are directly related to the interests of the rightholder.⁴² However, there are slightly different, more liberal view in the doctrine. This one allows the mere indirect relationship of the actual economic interest with the entitled entity.⁴³ It should be emphasized the most representatives doctrine support a more

³⁶ RZEWUSKI, op. cit.; MATA CZYŃSKI, SACZYWKO, op. cit.

³⁷ MATA CZYŃSKI, SACZYWKO, op. cit.

³⁸ PAŁDYŃA, op. cit., p. 208.

³⁹ STĘPIEŃ-SPOREK, SPOREK, op. cit., p. 26.

⁴⁰ PAŁDYŃA, op. cit., p. 201.

⁴¹ RZEWUSKI, op. cit.; STĘPIEŃ-SPOREK, SPOREK, op. cit., p. 27.

⁴² RZEWUSKI, op. cit.; SOBOLEWSKI, op. cit.

⁴³ SKOWROŃSKA-BOCIAN, Ewa. *Prawo cywilne. Część ogólna – zarys wykładu*. Warsaw, 2005, p. 153.

restrictive view, thus – to some extent – limiting the material scope of claims subject to the statute of limitations.

5 Current limitation periods

There are general terms (regulated in Article 118 CC) that are generally applicable and specific terms (in the special part of the Civil Code) which role is to modify a general term to correspond for specificity of the legal relationship it relates.⁴⁴

According to the Article 118 CC⁴⁵, unless a special provision provides otherwise, the limitation period is six years and for claims for periodic benefits and claims related to running a business – three years.

As indicated earlier, due to the protection weaker party interests, the length of the limitation periods is determined by statute with mandatory norms.⁴⁶ This is indicated by Article 119 CC, stating that the limitation periods may not be shortened or extended by legal action.⁴⁷ Therefore any contract's provisions making limitation period longer or shorter are absolutely invalid.

The longer of the general limitation periods amount to six years.⁴⁸ It is basic term and will be used in any situation where are dealing with non-periodic benefit, the claim is not related to running a business and there are no provisions that would impose a different limitation period.

The aforementioned limitation period generally applies to claims from contracts, e.g. running benefits, one-off services (also when they are divided into installments), claims not related to running a business, claims for damages *ex contractu*, as well as claims arising from the law (e.g. unjust enrichment, undue benefits, conducting someone else's affairs without commission, but with the exception of tort claims)⁴⁹.

⁴⁴ STĘPIEŃ-SPOREK, SPOREK, op. cit., p. 59.

⁴⁵ KORDASIEWICZ, op. cit.; ZAKRZEWSKI, Piotr. Komentarz do art. 118. In: FRAS, Mariusz and Mariusz HABDAS (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz. T. I. Część ogólna (art. 1–125)*. Warsaw, 2018, for: Legalis online; SOBOLEWSKI, Przemysław. Komentarz do art. 118. In: OSAJDA, Konrad (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2020, for: Legalis online; MATACZYŃSKI, SACZYWKO, op. cit.

⁴⁶ RADWAŃSKI, OLEJNICZAK, op. cit., p. 379.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ ZAKRZEWSKI, op. cit.

⁴⁹ Ibid.

The three-year limitation period covers the claims for periodic benefits and the claims related to running a business.⁵⁰ A periodic claim consists that the debtor is obliged to fulfill them periodically, at predetermined interval.⁵¹ It is crucial for a party to a legal relationship to be entity that is professionally engaged in a business activity and its claim will related to this scope of activity. It is not about any financial claim but related to the object of a given person's activity.

Over the years, several dozen specific terms have been developed. The feature that distinguishes them from general terms is their length (although it is not a rule as the Civil Code includes terms classified as special but have the same length as general ones). In general, particular terms are shorter than basic terms, but the Civil Code includes terms that are longer than general (e.g. ten and twenty years). Therefore it should be noticed, that the most important element in differencing special and general terms is scope of their application.⁵²

6 The Civil Code amendment

As indicated earlier, the statute of limitations in Polish civil law has remained unchanged for 25 years. The breakthrough moment in limitation period regulation after 1989 was 2018. Then the Act of April 13, 2018 entered into force and the significant changes were made. The scale of this amendment is added by the fact that the provisions seemed to be a stable core of civil law.⁵³ It is the fact that the representatives of the doctrine had discussions in its object (mainly the way of taking into account the terms – *ex officio* or on accusation). However, there were never any actual changes behind that vain discussions.⁵⁴ In order to present the current shape of limitation

⁵⁰ KORDASIEWICZ, op. cit.; RADWAŃSKI, OLEJNICZAK, op. cit., p. 380; ZAKRZEWSKI, op. cit.; SOBOLEWSKI, op. cit.; MATA CZYŃSKI, SACZYŃSKO, op. cit.; MACHNIKOWSKI, Piotr. Komentarz do art. 118. In: GNIEWEK, Edward (eds.). *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warsaw, 2019, for: Legalis online.

⁵¹ Ibid.

⁵² KORZONEK, Jan and Ignacy ROSENBLÜTH. *Kodeks zobowiązań. Komentarz*. Cracow, 1936, p. 742; PAŁDYŃA, op. cit., p. 108.

⁵³ WIELGUS, op. cit., p. 110.

⁵⁴ Ibid.

ans thus to indicate its place in the Polish legal system, it is necessary to refer changes in the main provisions.

Particular attention should be paid to the change in terms. The previous ten years limitation period has been shortened to six years.⁵⁵ It was indicated that the need to increase mobilization of the parties (both debtor and creditor) to pursue claims speaks in favor of the new solution.⁵⁶ In addition, attention was drawn to the evidentiary difficulties that arise with the passage of the time and – consequently – the difficulty of shaping the relations between the parties so that they correspond to the law.⁵⁷ The tendency that appeared in the legal orders of Western Europe, where for several years there has been successive efforts to shorten the applicable limitation period also spoke in favor of shortening the limitation periods.

The surrounding world and the challenges faced by the Polish legislator have changed significantly over the quarter of a century that the current regulation has been in force. The main difference occurred in Poland is the aftermath of the departure from centrally planned and nationalized economy, in favor of the competitive trade (the free-market economy). This change resulted in a major increase in commercial transactions – both between professionals (who running a business) and in particular – between professionals and consumers (who should be increasingly protected by the state). In addition, the intensification of this process is also fostered by significant technological progress, which facilitates and accelerated trade, which can be confidently said to be radically different from the one that was in 1965 when the Civil Code came into force. What is more, the importance of the general terms of limitation, due to the numerous special time limits introduced over the years, has significantly blurred (but of course it still plays an important role).⁵⁸ Therefore, the change in the shortening the general term of limitation seems to be not much right, but even necessary.

⁵⁵ ZAKRZEWSKI, op. cit.; KORDASIEWICZ, op. cit.; MACHNIKOWSKI, Komentarz do art. 118, op. cit.; SOBOLEWSKI, op. cit.; RZEWUSKI, Komentarz do art. 118, op. cit.; MATACZYŃSKI, SACZYŃSKO, op. cit.

⁵⁶ Justification of the draft act of April, 24, 1964 – Civil Code (Journal of Laws of 2017, item 459, as amended), p. 1.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ MACHNIKOWSKI, PIOTR. Nowelizacja przepisów Kodeksu cywilnego o przedawnieniu roszczeń. *Przegląd Sądowy*, 2018, no. 9, for: LEX online.

The amendment of the Civil Code also changed the calculating method the expiration of limitation period. So far, the limitation has expired on the day corresponding to the day when the limitation began to run. Pursuant to the amendment content of Article 118 CC, the deadlines is each time on December 31 of the year, which according to the previous rules the deadline would expire. In fact it means each time of extension limitation period to the end of the year.⁵⁹ The adopted solution is to serve, among others, facilitating the determination of when the limitation period expires. The legal relationship parties are released from need to make precise calculations with regard to the starting date, which due to the passage of time, has repeatedly been associated with number of problems.⁶⁰ In the current legal standing, it is sufficient to establish the year when the limitation period began.⁶¹ However, this rule applies only to periods longer than two years. The reason for such solution should be seen in the need to avoid unnecessarily extending short terms.

The last worth paying attention change is the issue of claims against consumers limitation (Articles: 117 § 2¹ and 117¹ CC). According to the new regulation after the expiry of the limitation period, it may not be demand satisfaction claim against the consumer. It should be seen as one of the manifestations of the legislator's efforts to increase consumers protection. The amendment made a major distinction between consumers (non-professionals) and other entities. The increased protection should be given as consumer's lack of professional knowledge and being exposed to unfair actions by professionals. As a matter of above, that amendment deserves full approval and favor.

⁵⁹ SOBOLEWSKI, op. cit.; ZAKRZEWSKI, op. cit.; MACHNIKOWSKI, Komentarz do art. 118, op. cit.; RZEWSKI, Komentarz do art. 118, op. cit.; MATACZYŃSKI, SACZYŃSKO. Komentarz do art. 118, op. cit.; Justification..., p. 2; MACHNIKOWSKI, 2018, op. cit.; WIELGUS, op. cit., p. 136.

⁶⁰ ZAKRZEWSKI, op. cit.; MACHNIKOWSKI, Komentarz do art. 118, op. cit.; MATACZYŃSKI, SACZYŃSKO, op. cit.

⁶¹ MACHNIKOWSKI, PIOTR. Nowelizacja, op. cit.; WIELGUS, op. cit., p. 136.

7 Conclusions

As indicated in the introduction, the passage of time has a major impact on our lives, and the statute of limitations is the only confirmation of this fact. This is because it regulates the relationship between entities in a situation where one of them (the debtor) has failed to perform its obligations, and the other (the creditor) has not enforced his right on time. This may raise serious ethical doubts as to the existence of the statute of limitations – it protects the unauthorized person and the one who has not fulfilled the obligation. However, it seems that given *ratio legis* of its release to the Polish legal order (i.e. the limitation of the state of uncertainty, and the need to merge the factual and legal status) these doubts remain irrelevant.

The fact that the statute of limitations has a special place among the legal institutions of Polish civil law is proved, in particular, by the absolutely binding nature of the provisions regulating it. The result is the impossibility of contractually modifying the statutory terms. It should be noted that thanks to such measures as interrupting or suspending the limitation period, the proper functioning of this institution is distorted and the time limits set by the parties are unnaturally modified.

Moreover, the fact that that institution did not change substantially over the years, being a perfect example of the principle of legal certainty, also proves the importance of the limitation period. The amendments made were, in principle, necessary measures, forced mainly by changing political and economic conditions. Only the last amendment to the Civil Code on the statute of limitations showed that technological progress and the speed of turn-over imply the need to adapt fossilized legal institutions, including limitation to the changing world. This raises curiosity about the shape of this institution in the future. However, given the reluctance of the Polish legislator to amend this matter, no quick answer to the question should be expected.

As it can be seen, the statute of limitations under Polish civil law is a very extensive institution that cannot be comprehensively characterized on just a dozen or so pages of an article. It seems, that the general remarks made above are sufficient to recognize it as an institution the existence of which is indispensable in the modern state of law.

Summary

Statute of Limitations in Polish Civil Law

One of the legal institutions derived from Roman law is statute of limitations. Due to various social, political and geographic conditions, this institution developed in different ways. The purpose of this article is to present a synthetic characteristic of the statute of limitations in the Polish legal system. The author discusses the subject of the institution, the nature of the regulations governing it, and finally – the recent changes in the limitation period, which significantly influenced its current shape. She emphasizes that with the passage of time and progressive civilization changes, it is necessary to adapt key legal institutions. The author's final conclusion comes down to the statement that the limitation period, irrespective of the ethical doubts it may cause (protection of the obligated and not the entitled party), is a guarantee of protection of citizens in the modern state of law.

ZÁKONNÁ REGULÁCIA OČKOVANIA V UHORSKU

Ingrid Lanczová

Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovenská republika

1 Úvodom

Metódy imunizácie sa na starý kontinent dostali cez Anglicko z prostredia Osmanskej ríše v 18. storočí. Bolo to vďaka anglickej aristokratke a manželke veľvyslanca v Osmanskej ríši, Mary Wortley Montagu (1689–1762), ktorá sa ako prvá v Európe snažila presadiť metódu variolócie (zámerne nakazenie sa pravými kiahňami aplikáciou sekrétu alebo chrást infikovaných pacientov napr. na nosovú sliznicu zdravého človeka s cieľom dosiahnutia miernejšieho priebehu ochorenia a následného vytvorenia imunity).¹ Jedinou oblasťou v kontinentálnej Európe, kde sa pred rokom 1800 efektívne

¹ „Čo sa týka chorôb, poviem Vám niečo, prečo by ste tu chceli byť. Právě kiahne, u nás také smrtelné a rozšírené, sú tu úplne neškodné vďaka vštepovaniu, ako to oni nazývajú. Robia to tu staré ženy, žijú sa tým každú jeseň, v septembri, keď pominie najväčšia horúčka. Ľudia sa spytujú jeden druhého, či niekto z ich rodiny nechce mať kiahne, usporadúvajú si za týmto účelom večierok, kedy sa stretnú pätnásť – šesťnásť, kam stará žena príde s orechovou škrupinou plnou vzorky najlepšieho typu pravých kiahní a spýta sa, ktorou žilou si želáte púšťať. Okamžite použije veľkú ihlu, čo neboli viac ako bežné škrabnutie, a aplikuje toľko vzorky, koľko sa zmestí na hlavicu jej ihly a obviaže malú ranku za pomoci dutej časti škrupiny, pričom takto púšťa do štyroch či piatich žíl. Poverčení Gréci si zvykli vyberať tú v strede čela, jednu na jednom ramene, jednu na druhom ramene a jednu na brudi, teda do tvaru kríža, ale všetky zanechávajú malú ranku a potom to nevyzerá pekne, takže tí, čo nie sú poverení, si vyberajú miesta na nobách alebo tú časť ramien, ktorá je zakrytá. Deti a mládež sa potom spolu hrá po zvyšok dňa a sú v skvelej kondícii do ôsmeho dňa. Potom dostanú horúčku, s ňou zostanú v posteli dva dni, zriedkavo tri. Na tvári ich majú zo dvadsať, tridsať, také, po ktorých neostane jazva a po ôsmich dňoch sú na tom tak dobre, ako pred chorobou. Miesta vpichu kervávajú, čo určite uľahčuje priebeh ochorenia. Každý rok to podstúpi tisíce ľudí a francúzsky ambasádor milo hovorí, že oni tu pravé kiahne berú ako rozptýlenie, tak ako sa v iných krajinách berú kúpele. Nikto tu na to nezomrel a verte mi, som tak pevne presvedčená o bezpečnosti tohto experimentu, že ho vyskúšam na mojom drabom malom synovi. Som dostatočný patriot na to, aby som, hoci aj s ťažkosťami, urobila z tohto osožného vynálezu módu v Anglicku a určite nezlyhám v tom, aby som ho veľmi detailne opísala našim doktorom, ak stretnem natoľko počestných, že znúčia tak významný zdroj svojich príjmov pre dobro ľudstva. Táto choroba je pre nich totiž príliš výnosná na to, aby nevystavili nevôľ odvážlivca, čo sa ju podujme ukončiť. Snáď, ak sa dožijem náratu, budem mať dostatok odvahy bojovať s nimi. Pri tejto príležitosti, obdivujte hrádinstvo v srdci Vašej priateľky.“ List č. XXXI pre pani S. C. In: MONTAGU, Mary. *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montague*. Viedeň: R. Sammer, 1797, s. 193–196.

vykonávala verejná profylaktická imunizácia, bola Viedeň,² avšak táto metóda nebola neznáma ani vtedajšiemu Uhorsku. Z pera Štefana Weszprémiho pochádza informácia z roku 1774, že: „*Ešte predtým, než sa pani Worthley-Montagu,³ ktorej manžel bol vyslancom v Konštantinopole, vrátila do Londýna s metódou vstěpovania kiahní, prisvojenou od byzantských Grékov (ale dávno známou Číňanom) a odskúšanou na vlastnom synovi a priučila svojich ostrovných krajanov, náš krajan Raymann [prešovský mestský lekár Ján Adam Rayman, 1690–1770] poznal varioláciu, lebo sa o nej dozvedel od Grékov a Arménov a skúsil ju už pred rokom 1721. Bezodôvodne sa ždá preto chválenie sa Britov, že Európanov oni priučili tomuto majstrovstvu.*“⁴ Prvé pôvodné neprekladané uhorské dielo, ktoré propagovalo varioláciu bolo vydané v Košiciach v roku 1781 a jeho autorom bol župný lekár v Boršode, Samuel Benkő, ktorý upozornil, že aj hnis zo vstěpených kiahní je rovnako účinný, a preto bola variolácia možná aj medzi epidémiami, bez toho, aby bolo nutné vzorku brať z rany pravdepodobne infekčnejšieho pacienta s pravými kiahňami.⁵ Vidiecky ľud však chorobu vnímal ako Boží trest a tomu zodpovedalo aj väčšinové konanie.⁶

² KATSCHER, Friedrich. Two hundred years ago: the first smallpox vaccinations in Vienna. *Wiener klinische Wochenschrift*, 1999, roč. 111, č. 8, s. 299–306.

³ Maďarom nebola neznáma, svoju cestu Uhorskom opísala vo svojom liste grófke z roku 1717, v ktorom opisuje svoju cestu do Budína cez „*najlepšie nížiny sveta, akoby vydláždené a extrémne úrodné, na veľkých častiach však opustené a neobrábané, kvôli dlhým vojnám medzi Turkami a panovníkom a najkrutejšou občianskou vojnou z dôvodu barbarského prenasledovania protestantov panovníkom Leopoldom..., ktorý bol k úbohým Maďarom viac krutý, ako kedy bol Turek voči kresťanom... preto nie je väčšej melancólie než cestovanie Uhorskom, premýšľajúc o období rozkvetu kráľovstva a vidiac tak vznešené miesto na zemskej povrchu takmer neobývané*“. Nemohla chýbať ani zmienka o „*výborných uhorských vínach*“ či „*uhorských ženách oveľa krajších, než sú tie rakúske*“. List č. XXIII pre grófku. In: MONTAGU, Mary. *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montague*. Viedeň: R. Sammer, 1797, s. 61–68.

⁴ WESZPRÉMI, István. Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. In: KISS, László. *Égnek legszebb ajándéka Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017, s. 11.

⁵ A hójagos himlőről való tanácsadás [Poučenie o pľuzgierových kiahňach]. In: KISS, László. *Égnek legszebb ajándéka Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017, s. 18–19.

⁶ Z diela Adam Šangala (autor: Ladislav Nádaši-Jégé), s dejom zasadeným do 17. st., sa dozvedáme napr. že: „*Vypukli čierne kiahne v našej dedine, nuž ideme na Svätú horu k Panenke Márii prosiť, aby nás ochránila od nešťastia. Kto obíde holokolenačky oltár Panny tri razy, neochorí, ak nemá smrteľného brieču.*“

Metóda variolócie ustupovala po roku 1796⁷ bezpečnejšej vakcinácii, po jej objavení anglickým lekárom, Edwardom Jennerom, ktorý vŕstevovanie pravých kiahní nahradil vŕstevovaním kravských kiahní (lat. *vacca* – krava, z toho vakcinácia). Už v roku 1802 bola publikovaná maďarsky písaná kniha *A, tebén himlő, avagy a ,vaktzina‘ természetének, és terjesztése módjainak rövid elő adása* [Krátka prednáška o povahe a šírení kravských kiahní alebo vakcíny], ktorej autorom bol uhorský lekár Samuel Váradi. Obhajoba Jennera je zrejma už z citátu, ktorým dielo uvádza,⁸ tiež z prirovnania vakcíny k Božiemu vynálezu, či naliehavej žiadosti, že: „*Každý komitát by mal mať po jednom lekárovi, ktorého hlavnou náplňou práce by bolo očkovanie kravskými kiahňami v dedinách spadajúcich pod komitát, ktoré by každý rok prešiel, klasifikoval a tam žijúcim ľuďom vopred vytýčil termín očkovania pre tých, čo ešte neprekonali kiahne. Na zasadnutí zastupiteľstva by každý rok podal písomnú informáciu o číslach. Jeden komitát by lekárovi poskytol dostatok práce na celý rok.*“⁹ Zavádzanie vakcinácie však nebolo bezproblémové, ako uvádza Váradi: „*Niektorí ľudia zlého srdca, prízemní a pomstyčtívi, vykresľujú následky očkovania proti kiahňam v najčernejších farbách. Uvediem aspoň jeden príklad. V roku 1796... dr. Štefan Mátyus s úspechom zaočkoval najprv svoje tri deti a následne mnohých ďalších... Dr. Intze zaočkoval jedno dieťa, ktoré umrelo v agónii, pokúšal sa však každého presvedčiť, že dieťa nezomrelo v dôsledku kiahní. Odrazu sa ale zabudlo na všetky úspechy a spomínalo sa len nešťastie dr. Intze.*“¹⁰

Z knihy z roku 1822 sa dozvedáme, že v Uhorsku sa očkovalo už dvadsať rokov na žiadosť komitátov, ale nie dokonalo. Autor kritizoval nedostatočný verejný dozor nad procesom očkovania (bez prísneho dozoru a tvrdých nariadení nepovažoval za možné eradikovať kiahne), anti-vakcinačné postoje laikov, ale i niektorých lekárov, nedostatočný počet lekárov, ktorí museli putovať z dediny do dediny, či nedostatočné povedomie bežného

⁷ V Anglicku bola zakázaná v roku 1840.

⁸ „*Slabomyseľní si zamenávajú pravdivé so starým, falošné s novým; nové, hoci pravdivé, za falošné pokladajú a falošné, akože staré, považujú za pravdu; alebo prinajmenšom každú novú pravdu vysmejú, len preto, že je nová, akoby nebola dostatočne stará na to, aby bola pravdivá.*“ Ide o citát švajčiarskeho lekára Johanna Georga Zimmermanna (Rittera von Zimmermanna). In ZIMMERMANN, Johann Georg. *Von der Erfahrung in der Arzneikunst*. Zürich: Orell, Füßli, 1787, s. 11.

⁹ VÁRADI, Sámuel. *A, tebén himlő, avagy a ,vaktzina‘ természetének, és terjesztése módjainak rövid elő adása*. Viedeň: Schrámbl Ferentz Antal, 1802, úvod a s. 184–185.

¹⁰ Ibid, s. 8–9.

ľudu (podľa autora ho mali dvíhať kňazi, notári a učelia).¹¹ V niektorých častiach Uhorska bol vysoký záujem o očkovanie, inde nízky, o čom informuje aj periodikum z roku 1821: „*Pred rokom 1809, kedy z dôvodu kiahní existovali špeciálni doktori, ktorí mali na starosti očkovanie, sa neváhali bežní ľudia unaviť štvorbodinovou či päťbodinovou cestou od miesta ich bydliska do mesta, kde sa u tam žijúceho lekára poctivo vyžvedali, či má jed na kiahne, a ak mal, ponáhľali sa zobrať tam svoje deti, aby im zachránili životy pred najsmrteľnejšou detskou chorobou.*“ Podľa tohto zdroja boli *po roku 1809 lekári povinní chodiť od miesta k miestu a očkovať*, objavovali sa však sťažnosti *z mnohých miest, že lekár sa viac ako rok neukázal*. Tomu protichodná bola výpoveď lekára Péterku, podľa ktorého v jeho obvode dali rodičia z 30 494 narodených detí *zaočkovať len 3052*.¹² Etnograf Ján Čaplovič (1780–1847) vo svojom diele *Gemälde von Ungern* [Obrázky z Uhorska] tiež potvrdzuje komplikovanú situáciu pre lekárov: „*Veľké množstvo detí umiera na čierne kiahne. Dr. Raiman, fyzikus v Prešove, bol prvý, kto roku 1717 zaštepil svojim vlastným deťom čierne kiahne; stalo sa to teda o päť rokov skôr ako v Anglicku. Právo na liečenie čiernych kiahní si však ženy nedajú odobrať. Slovenky na Orave ich liečia chladením a ako prostriedok na to používajú sladké alebo kyslé mlieko. Ďalšiu kúru predstavuje ochrana pred čerstvým vzduchom a nepotrebná starostlivosť o oči, ktorá má za následok dlhodobé zápalý. Zapálené hrdlo vyplachujú, prikladajú naň náplasti z rozličných masť, ktoré majú urýchliť zlbieranie. Sem patrí aj natieranie potuchnutým vajcom, ktoré má zabrániť vzniku jazvičiek po kiahňach. Kiahne zvyčajne aj predčasne otvárajú. Štepenie proti kiahňam je už v behu a evanjelickí farári na mnohých dedinách ľudí sami štepia. S tisícorakými nepríjemnosťami sa však stretávajú lekári, ktorí prichádzajú do dedín očkovať. Tak napríklad Rusínky so svojimi deťmi ujdú do lesov zakaždým, keď tušia, že má prísť župný lekár.*“¹³ O kiahňach, ako chorobe pretrvávajúcej počas 19. st., podáva obraz aj slovenská beletria.¹⁴

¹¹ KOVÁTS, Mihály. *Értekezés a' himlő káirtásaról*. Pešť: Petrózai Trattner, 1822.

¹² *Tudományos Gyűjtemény*, 1821, 5. zväzok, s. 124–125.

¹³ CSAPLOVICS, János. *Gemälde von Ungern*. Pešť: E. A. Hartleben, 1829. Slovenské reálie vyňaté do ČAPLOVIČ, Ján. *Obrázky zo Slovenska* [online]. Bratislava: Petit Press, 2009. Dostupné z: https://zlafond.sme.sk/dielo/862/Caplovic_Obrázky-zo-Slovenska/1 [cit. 8. 8. 2020].

¹⁴ Pozri napr. KUKUČÍN, Martin. Tichá voda. *Slovenské pohľady*, 1892, XII, č. 4, 5, s. 193–208, 281–293. („*Žofia len toľko, že neumrela. Panovali kiahne, nuž i jej sa chytili, iba na nitke, čo jej život obstál. Ale bolo by var' i lepšie, čo by ju bol Pán Bob povolal, lebo na tvári je veľmi premenená, mala ju celú zliatu, ani na oči nevidela. Veru na dievča je to veľký a ťažký kříž...*“).

Informuje však aj o procese variolócie či vakcinácie ako už zaužívanej súčasti života.¹⁵

2 Zákonný článok XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia

Prvá zákonná úprava, ktorá obsahovala aj ustanovenia o očkovaní, bola prijatá až po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867). Po vyriešení najpálčivejšieho problému získania suverenity, došlo okamžite k riešeniu problematiky verejného zdravia, a to už od roku 1868, kedy Ján Balassa,¹⁶ Ľudovít Markusovszky,¹⁷ Fridrich Korányi¹⁸ a Eugen Jendrassik¹⁹ vypracovali *obširny návrh na úpravu urgentných záležitostí*. V Uhorsku totiž dovtedy neexistoval zákon, ktorý by upravoval záležitosti verejného zdravia a súvisiace nariadenia a opatrenia v pomeroch druhej polovice 19. storočia neboli dostatočné. K nim sa pridala tzv. „prvý apoštol verejného zdravotníctva“ Jozef Fodor,²⁰ ktorý vo svojej práci apeloval na to, že *každá záležitosť verejného zdravia musí byť upravená zákonom*. Následne dali Adolf Hollán²¹ spolu s Leopoldom Grószom²² návrhu z roku 1868 zákonnú podobu.²³ V dôvodovej správe²⁴ sa zdôraznilo, že právny predpis musí byť založený na princípe prevencie, musí definovať činnosť verejných úradov a limity súkromného práva, vzbudiť záujem

¹⁵ Pozri napr. ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír. *Päťdesiat rokov slovenského života: vlastný životopis, Zväzok 1, Časť 1*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 – pôvodne vydané na pokračovanie v časopise *Slovenské pohľady*, r. 1911–1915. („Na vrch nosa mal biele šviky, svory zo začlenených rán. Keď sa ho kolegovia na kongregácii pýtali, aké to mal rany na nose, vyborovil sa, že som mu to ja tam kiahne štepil; ale keď tam prítomná istá jazyčnatá slečna sa ohlásila, že ona počula, že pán farár s plnou hlavou na nos padol, odvetil jej, možno, že hovorí pravdu, lebo ľudia ta padajú, kde majú rozum: chlapi na nos, a ženy na zadok.“).

¹⁶ 1815–1868, lekár a univerzitný profesor.

¹⁷ 1815–1893, lekár, zakladateľ lekárskeho týždenníka *Orvosi Hetilap*, ministerský poradca.

¹⁸ 1828–1913, lekár.

¹⁹ 1824–1891, lekár a člen Maďarskej akadémie vied.

²⁰ 1843–1901, lekár, univerzitný učiteľ a medzinárodne uznávaný hygienik.

²¹ 1810–1893, lekár a ministerský poradca.

²² (1827–?), lekár a ministerský poradca.

²³ MELLÝ, József. *Az emberi egészség tudománya és védelme* [online]. Dostupné z: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/otodik-kotet-az-uj-magyarorszag-14B7/melly-jozsef-az-emberi-egeszseg-tudomanya-es-vedelme-1870/> [cit. 9. 8. 2020].

²⁴ Dôvodová správa dostupná z: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=87600014.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43> [cit. 15. 8. 2020].

a spoluprácu spoločnosti a byť rámcom pre vydávanie nariadení o tých skutočnostiach, ktoré sa rýchlo menia v dôsledku vedeckého pokroku, skúseností, rozvoja priemyslu a miestnych špecifik. Vzorom pre zákonodarcov bolo Anglicko, kde podľa zákona z r. 1853 musel byť zaočkovaný každý novorodenec do troch mesiacov (v príp. sirotincov do štyroch mesiacov).

Tak vznikol zák. čl. XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia, ktorý mal zaostalosť Uhorska v tejto oblasti prekonať zverením spravovania verejno-zdravotníckych záležitostí štátnej správe (§ 1). Prvou a najvyššou prioritou tohto zákona bolo zvýšiť počet lekárov a nemocníc.²⁵

V súvislosti s očkovaním sa v dôvodovej správe upozornilo na najpálčivejšie problémy nasledovne: „*S cieľom predchádzať pustošeniu zapríčinenému ľudskými kiahňami, sa javí potrebným, aby sa záležitosť očkovania zverila štátnym inštitúciám a najmä sa zaviedla všeobecná povinnosť očkovania detí a preočkovania dospelých. Okrem toho bolo potrebné uvažovať nad tým, aby bol zabezpečený nerušený proces vakcinácie a presné dodržiavanie a plnenie požadovaných opatrení odborníkmi samotnými, aby bolo adekvátne zabezpečené financovanie a preprava lekárov vykonávajúcich očkovanie, a napokon bolo nutné brať ohľad na to, aby sa myslelo aj na úschovu očkovacej lymfy a jej čerstvosti.*“

Očkovanie proti kiahňam bolo upravené v § 92–99.

Na ich základe bolo *očkovanie proti kiahňam štátnou záležitosťou*, pričom *vrchnosť sa podľa panujúcich predpisov starala o to, aby očkovanie proti kiahňam bolo potrebným personálom vykonávané bez prekážky*. To sa malo zabezpečiť tým, že očkovanie, prípadne preočkovanie dospelých, sa uskutočňovalo raz ročne v každej obci, pričom uschovanie očkovacej lymfy a v prípade jej nedostatku alebo pokazenia sa vydanie novej verejným ústavom a úradným lekárom bolo pod gesciou ministerstva vnútra bezplatne zabezpečené. Štát zodpovedal aj za financovanie, zo štátnej pokladnice boli vyplatení lekári, ktorí vykonávali očkovanie a zo strany príslušnej obce bola zabezpečená alebo vyplatená ich doprava.

²⁵ Podľa štatistiky z roku 1876 bolo v Uhorsku 2000 lekárov a 2547 chirurgov, z ktorých 51 % žilo v mestách. Čo sa týka počtu nemocníc, v čase rakúsko-uhorského vyrovnania boli 2 národné nemocnice, 28 ďalších verejných nemocníc, 2 štátne ústavy pre osoby s duševnými poruchami a 2 ústavy pre „chlípnikov“ – dokopy 4484 lôžok. In: GAZDA, István. Magyar közegészségügyi kronológia 1867–1896. Készült a kiegyezés 150. évfordulójára. In: *A modern hazai közegészségügy kialakulása 1867–1896. Tanulmányok és dokumentumok a 150 éve megindult egészségügyi reformról*. Budapest: MATI-MOT, 2017, s. 1, s. 17.

Očkovanie mohol vykonať len taký lekár, ktorý mal diplom platný na území Uhorska²⁶ a v prípade, ak očkovaním došlo k negatívnemu následku na zdraví zaočkovaného alebo ho očkovanie inak ohrozilo (čo sa malo potvrdiť znaleckým posudkom), bolo možné vyvodiť voči lekárovi disciplinárnu zodpovednosť.

Povinnosť dať zaočkovať deti mali rodičia a poručníci, resp. všetci tí, ktorí boli povinní starať sa o deti, a to v prvom roku života, ak už predtým neprekonali pravé kiahne. O možnom odklade očkovania mohol rozhodnúť len lekár.

Právna úprava zahŕňala aj sankčné ustanovenie: *„Riadne vykonanie očkovania a zachovanie obozretnosti pri odoberaní očkovacej látky a jej úschove je nutné, pod hrozbou pokuty vo výške 1–10 forintov alebo odňatia slobody do dvoch dní.“* Jeho aplikácia však bola sťažená tým, že lekári často nevedeli, ktoré deti majú zaočkovať, lebo sa nevedeli dostať k matričným záznamom a rodičia sa mohli vyhnúť sankciám. Preto napr. v rakúskej časti monarchie bolo v účinnosti nariadenie o očkovaní kravskými kiahňami v cisársko-kráľovských krajinách č. 13192/1113 z r. 1836, ktoré bolo založené na nepriamom donútení. Podľa neho ak osoby nepostihnuté kiahňami nepredložili certifikát o absolvovaní očkovania, nemali nárok na svoj príjem – „Stipendium“ – a nemali nárok na prijatie do verejných bezplatných výchovných zariadení (pomoc z chudobincov bola tiež podmienená doložením očkovacieho certifikátu). Frank tvrdil, že *len v Budapešti by sa* (vďaka nepriamemu donúteniu) *zvýšilo číslo 2–3 tisíc zaočkovaných detí ročne na 10 tisíc.*²⁷

3 Zákonný článok XXII/1887 o zmene XIII. hlavy zákonného článku XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia

Vžitie sa novozavedenej pokrokovej právnej úpravy bolo uľahčené tým, že očkovanie už prebiehalo aj pred účinnosťou zákona, robila sa o ňom

²⁶ Podľa § 43–44 to boli tí lekári, ktorí boli oprávnení na vykonávanie lekárskej praxe pred účinnosťou zák. čl. XIV/1876, ďalej tí, ktorí vyštudovali na uhorskej univerzite, ďalej tí, ktorí vyštudovali na zahraničnej univerzite a vykonalí nostrifikáciu, ak medzinárodné zmluvy neustanovovali inak, a napokon tí, čo vyštudovali v Rakúsko-Uhorsku a na základe reciprocit to uznali príslušné vlády.

²⁷ FRANK, Ödön. Himlő és védő oltás. *Egészség*, 1887, č. 1.

osveta²⁸ a *epidémie tak často a s takou silou šokovali obyvateľstvo, že ich presvedčili, že zmeny v oblasti verejného zdravia sú naozaj potrebné.*²⁹ Samozrejme, prijatie zákona ale neznamenalo okamžitú porážku najmä lokálnych epidémií kiahní (napr. Košice v r. 1886). Pretrvával napr. problém s nedostatkom lekárov (ešte v roku 1914 mala oravská župa so 78 745 obyvateľmi len 9 lekárov³⁰), chudobou v regiónoch a súvisiacim nedostatočným oddelením zdravých od chorých a s nedostatočnosťou jednorazového očkovania, ale v konečnom dôsledku tkvel aj v nedostatočnej prísnosti zákonného článku z r. 1876 vo veci očkovacej povinnosti rodičov. Aj z týchto dôvodov bol prijatý zákonný článok XXII/1887 o zmene XIII. hlavy zákonného článku XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia. Odborníci ho spolu s vykonávacími predpismi videli ako *prostriedok na úplné potlačenie kiahní v krajine* (za predpokladu ich dôsledného uplatňovania, o ktorom sa však ešte v roku 1896 uvádzalo, že takým nebolo).³¹

Zákon už nepožadoval „len“ povinnosť podstúpenia očkovania, ale povinnosť podstúpenia úspešného očkovania. Ak lekár zhodnotil, že očkovanie nebolo úspešné (napr. ak sa podala stará alebo inak nevhodná očkovač látka – z tohto dôvodu bolo prijaté napr. nariadenie ministerstva vnútra č. 27 467/1890, ktoré zakazovalo dodávateľom očkovacej látky predávať ju cez sprostredkovateľov a tak ohrozovať jej čerstvosť), bola nutnosť zopakovať ho na ďalší rok, resp. ešte o rok neskôr. Najdôležitejším prínosom zákona bolo nepochybne zavedenie revakcinačnej povinnosti.

28 Napr. „*Je známe, že:*

1) *ak epidémia predbehne každoročné očkovanie, je ďaleko rozsiahlejšia*

2) *nezaočkovani zomreli a zaočkovani sa všetci prebrali*

3) *na vidieku boli pred udomácnením sa očkovania kiahne veľmi rozšírené a ak aj neboli vždy smrteľné, mali veľmi zlé následky, najmä oslepnutie, zmŕzačenie a pod., ktoré málokedy pominuli. Odkedy sa každoročne vykonáva očkovanie proti kiahňam, kiahne sú oveľa zriedkavejšie, väčšinou majú dobrý priebeh, a to hlavne u tých, čo boli dobre zaočkovani a dostane sa im dobrá starostlivosť.*“

In: RÓZSAY, József. Melléklet az államorvostani szakosztály 3-dik ülésének jegyzőkönyvéhez. Dr. Rózsay József jelentése a himlő-oltásra vonatkozólag beérkezett nyilatkozatokról. *A Magyar Orvosok és Természettudósok Nagygyűlésének munkálatai*, 1867, č. 12, s. 149.

29 MÁCSAINÉ, Iván Éva. A kolera járvány pusztítása Kalocsán, 1873-ban. *Historia Nostra*, 2013, roč. 1, č. 1, s. 129.

30 ŠTEFÁNEK, Anton. *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1944, s. 207.

31 Nariadenie ministerstva vnútra č. 28637/1896.

Zákon precíznejšie upravil vynútiteľnosť očkovania v reálnom živote, keď stanovil, že všetky školopovinné deti nastupujúce do základnej školy museli pri prijatí predložiť potvrdenie, že boli úspešne zaočkované alebo že za posledných 5 rokov prekonali kiahne, alebo že sú oslobodené spod zákonnej povinnosti. Potvrdenie sa malo vydávať bezplatne. V prípade neschopnosti predložiť takého potvrdenie, musel učiteľ do troch dní od prijatia dieťaťa nahlásiť takého dieťa verejno-zdravotnej autorite prvého stupňa a tá zariadila jeho zaočkovanie. Žiaci verejných a súkromných škôl a učilišť museli byť preočkovaní pred dovŕšením 12-teho veku života, priemyselní uční pri príležitosti ich prijatia, ak 5 rokov pred preočkováním neprekonali pravé kiahne alebo nedosvedčili, že boli v tomto čase úspešne zaočkovaní. Aj v tomto prípade, pri nedoložení potvrdenia, musel učiteľ alebo priemyselný majster nahlásiť túto skutočnosť príslušnej verejno-zdravotnej autorite prvého stupňa, ktorá zariadila preočkovanie. Takíto žiaci alebo uční nemohli byť do odstránenia nedostatku, resp. do doloženia potvrdenia o vyňatí spod takejto zákonnej povinnosti, prijatí do meštiackych škôl, na stredné školy alebo im zodpovedajúce školy, resp. na školy vyššieho stupňa a do priemyselných dielní.

Zákon zaviedol lepšiu prevenciu proti šíreniu kiahní tým, že očkovaciu povinnosť zaviedol aj *na miestach, kde sa dlhšiu dobu zdržiavalo veľa ľudí*. Na základe toho v sirotincoch, starobincoch, chudobincoch a tých štátnych alebo verejných ustanovizniach, kde sa dlhšiu dobu zdržiavalo veľa osôb (ústavy pre osoby s duševnými poruchami, ústavy na výkon trestu odňatia slobody, väzenia), mal príslušný riaditeľ kompetenciu nariadiť očkovanie takej osoby, ktorá nebola proti pravým kiahňam zaočkovaná, resp. za posledných 5 rokov neprekonala pravé kiahne. V prípade epidémie mal zabezpečiť preočkovanie zverencov. V prípade, že riaditeľ nebol lekár, mohol preočkovanie nariadiť len na základe posudku lekára príslušnej inštitúcie.

Spresnené, rozšírené, resp. zákonne zafinované boli povinnosti a kompetencie lekára nad rámec zák. čl. XIV/1876. Spresnilo sa, že aj súkromný lekár musel dodržiavať všetky pravidlá v súvislosti s očkovaním. Tiež bola spresnená kompetencia odkladu očkovania (odklad závisel na úsudku lekára, ktorý mal povinnosť informovať verejno-zdravotnú autoritu prvého stupňa – tá príslušnú osobu zaregistrovala a v prípade dôvodnej pochybnosti

mohla dôvod sama preverit', pričom po odznení dôvodu musela byť osoba bezodkladne zaočkovaná). Lekár mal povinnosť prehliadnuť dieťa po očkovaní a v prípade neúspechu prvého očkovania ho okamžite zopakovať.

Rozšírené boli povinnosti rodičov (resp. tých, čo boli povinní starať sa o dieťa), lebo najskôr na šiesty a najneskôr na ôsmy deň po očkovaní boli povinní predviesť dieťa na to miesto a k tomu lekárovi, čo ho očkoval, aby posúdil úspešnosť očkovania.

Osobitné ustanovenia obsahoval zákon pre prípad epidémií. So súhlasom ministerstva vnútra a na základe posudku odborníkov sa mohlo nariadiť povinné preočkovanie dospelých, a to pre celú populáciu alebo pre tú časť, ktorá bola nákazou v dôsledku svojho spôsobu života a bývania najviac ohrozená.³² Vzoprenie sa uloženej povinnosti sa malo trestať podľa zákona o priestupkoch (zák. čl. XL/1879). Výslovne sa zákon zmieňoval o povinnosti evidencie očkovania čeľade v čeľadnej knihe alebo preukaze, a to zmienkou, či bol čeľadník očkovaný alebo nie, resp. že sa nepodarilo túto informáciu s určitosťou získať.

Sankčný mechanizmus bol zdokonalený a upravený v dvoch paragrafoch; Sankcionovaní boli tí rodičia alebo zákonní zástupcovia, ktorí nesplnili povinnosť dať deti na prvé očkovanie. V tom prípade ich verejno-zdravotná autorita prvého stupňa najprv napomenula a stanovila lehotu na nápravu. Nesplnenie povinnosti v stanovenej lehote znamenalo uloženie pokuty vo výške 1-50 forintov. Nesplnenie povinnosti po dobu ďalších 14 dní malo za následok uloženie pokuty na základe zák. čl. XIV/1876 (podľa § 7 bolo možné uložiť pokutu až do 300 forintov, pri nemožnosti plnenia sa uložil trest odňatia slobody do 60 dní). Sankcionované bolo aj nesplnenie povinnosti predvedenia dieťaťa na kontrolu po prvom očkovaní, resp. odmietnutie odobratia očkovacej látky u týchto detí, a to pokutou vo výške 1-50 forintov. Nemožnosť zaplatenia pokuty vo všetkých prípadoch znamenala povinnosť výkonu trestu odňatia slobody podľa trestného zákona o priestupkoch (zák. čl. XL/1879).

³² V nariadení ministerstva vnútra č. 28637/1896 sa ako taká výslovne zdôrazňovala komunita „*kočomných Čigánov*“, či odľahlé majere (doslovne nazvané ako hniezda epidémií), pričom ak sa nedalo ináč, očkovanie sa malo vykonať aj za použitia *policiajnej sily*.

Ďalej boli sankcionovaní tí riaditelia meštiackych škôl, stredných škôl alebo im zodpovedajúcich škôl, resp. škôl vyššieho stupňa, ktorí medzi študentov prijali takého, ktorý po dovŕšení 12 rokov nebol preočkovaný, resp. nedoložil oslobodenie spod tejto povinnosti, a týkal sa aj učiteľov základných ľudových škôl a priemyselných majstrov, ktorí nedodržali povinnosti. Všetci museli zaplatiť pokutu od 10 do 50 forintov.

Sankcia mohla byť v neposlednom rade uložená aj lekárom, ktorí ak nesplnili zákonné povinnosti alebo ich splnili nedostatočne, boli postihnutí disciplinárne, resp. v prípade epidémie im bol uložený finančný trest do výšky 500 forintov alebo trest straty úradu.

Z pokút sa malo dosiahnuť financovanie verejno-zdravotných cieľov.

Z porovnania so zák. čl. XIV/1876 tak vieme vyvodiť jeho najväčšie nedostatky, ktoré mal odstrániť zák. čl. XXII/1887 tým, že kládol dôraz najmä na vynútiteľnosť očkovacej povinnosti, tiež precíznejšiu formuláciu očkovacej povinnosti u dospelých, ešte dôslednejšiu prevenciu proti epidémiám či spresnenie kompetencií a povinností lekára. Z toho vyplýva, že najväčším nedostatkom tak ani neboli nedostatky samotného zákona, ale aj v čase prijatia predmetnej novely, správanie sa ľudu. S odstránením problémov praxe malo pomôcť najmä nariadenie ministerstva vnútra č. 40180/1887 o vykonaní zák. čl. XXII/1887 o zmene XIII. hlavy zák. čl. XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia. Na základe neho sa určili očkovacie obvody a zaznamenalo sa, ktorí lekári v nich očkovali. Lekári podľa matričných kníh zostavovali zoznam osôb, ktoré mali byť zaočkované. Pre každý obvod lekári vypracovali plán, ktorý zohľadňoval miestne špecifiká a ktorý bol schvaľovaný na dvoch úrovniach. Očkovanie sa muselo vykonať pred očkovacou komisiou, v ktorej boli okrem lekára a zástupcov štátnej správy aj jeden alebo viacerí duchovní. V prípade, ak sa osoba už nechala zaočkovať súkromným lekárom, bolo potrebné si splniť oznamovaciu povinnosť, resp. sa preukázať potvrdením.

Očkovanie sa mohlo vykonávať aj z ramena do ramena, v takom prípade sa očkovacia látka odoberala zdravému dieťaťu vo veku od 6 mesiacov do 5 rokov, ak malo zdravých rodičov. Do očkovacej knižky bolo nutné zapísať pôvod vakcíny. Očkovacia kniha mala byť uzavretá k 1. októbru a predložená verejno-zdravotnej autorite prvého stupňa. K nej sa mal pripojiť zoznam

nezaočkovaných, zoznam tých, ktorí neboli zaočkovaní z určitého špecifického dôvodu, a zoznam tých, čo boli zaočkovaní u súkromných lekárov.

V prípade, ak sa do školy hlásilo nezaočkované dieťa, do troch dní sa urobilo ohlásenie a následne museli príslušné authority konať do 10 dní. Učitelia museli tiež viesť zoznam žiakov, ktorí k 12 veku života neboli zaočkovaní, a nahlásiť ich. Ich preočkovanie prebehlo za obdobných pravidiel ako prvé očkovanie.³³

Posledný prípad smrti zavinený kiahňami sa na území Slovenska datuje do roku 1926.³⁴

4 Záverom

Svetová zdravotnícka organizácia vyhlásila pravé kiahne za eradikované v roku 1980, kedy sa ukončilo aj očkovanie na Slovensku. Ďalšie očkovanie, ktoré na území Slovenska od roku 2012 už nie je povinné, je očkovanie proti tuberkulóze.

V súčasnosti je na Slovensku povinné očkovanie proti záškrtu, čiernemu kašľu, tetanu, detskej obrne, osýpkam, mumpsu a ružienke (povinnosť zavedená počas existencie Československa), vírusovej hepatitíde typu B (povinnosť zavedená v roku 1998), hemofilovým invazívnym nákazám (povinnosť zavedená v roku 2000) a pneumokokovým invazívnym ochoreniam (povinnosť zavedená v roku 2009). Osobitné pravidlá platia pre osoby vystavené zvýšenému riziku nákazy a profesionálnemu riziku nákazy.

Z historického hľadiska vnímame, že zavedenie nepriameho donútenia k vynúteniu očkovacej povinnosti proti pravým kiahňam bolo nevyhnutnosťou úspešného boja proti epidémii pravých kiahní. Kým donútenie v prvom zákone zavádzajúcom očkovaciu povinnosť na území Slovenska, zák. čl. XIV/1876 o usporiadaní záležitostí verejného zdravia, spočívalo výlučne na možnosti uloženia finančnej pokuty osobe povinnej starať sa o dieťa (v príp. nemožnosti plnenia trestu odňatia slobody), zák. čl. XXII/1887 priniesol zdokonalenie sankčného mechanizmu

³³ Nevyčerpávajúci obsah ustanovení. Všetky nariadenia sú dostupné z: Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945 [online].

³⁴ ŠTEFÁNEK, Anton. *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1944, s. 218.

a rozšírenie donútenia o povinnosť predloženia potvrdenia o očkovaní ako podmienky prijatia do škôl. História takéhoto nepriameho donútenia siaha až do čias Habsburskej monarchie, kde nariadenie o očkovaní kravskými kiahňami v cisársko-kráľovských krajinách č. 13192/1113 z r. 1836 ustanovovalo, že *ak osoby nepostihnuté kiahňami nepredložia certifikát o absolvovaní očkovania, nemajú nárok na svoj príjem („Stipendium“) a nemajú nárok na prijatie do verejných bezplatných výchovných zariadení* (ako aj chudobincov). V roku 2019 bol predložený návrh zákona č. PI/2019/79, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Podľa predbežnej informácie, cieľom návrhu zákona bola úprava príslušných ustanovení zameraných na prevenciu a kontrolu prenosných ochorení v Slovenskej republike vzhľadom na odborné poznatky a skúsenosti vychádzajúce z epidemiologickej praxe na účel posilnenia akcieschopnosti SR na úseku ochrany zdravia obyvateľstva pred prenosnými ochoreniami. V súvislosti so skúmaným nepriamym donútením sa uvádzalo nasledovné: *„Kolektívne zariadenie vytvára podmienky uľahčujúce zavlečenie a šírenie nákazy. Neočkované deti v kolektíve môžu byť prameňom pôvodcu nákazy pre iné deti, ktoré nemôžu byť očkované pre kontraindikáciu alebo sú neimúnne pre neschopnosť organizmu vytvoriť si ochranu. Z uvedeného dôvodu zákon stanovuje povinnosť zabezpečiť, aby do predškolského zariadenia bolo prijaté len dieťa, ktoré sa podrobilo povinnému pravidelnému očkovaniu zodpovedajúcemu veku dieťaťa podľa očkovacieho kalendára, alebo má potvrdenie od ošetrojúceho lekára, že je proti nákaže imúnne alebo nemôže byť očkované pre trvalú kontraindikáciu. Vzhľadom na potrebu urýchleného prijatia protiepidemických opatrení príslušným regionálnym úradom verejného zdravotníctva v prípade zavlečenia prenosného ochorenia do kolektívu sa zavádza povinnosť pre fyzické osoby-podnikateľov a právnické osoby, ktoré prevádzkujú zariadenie pre deti a mládež, viesť zoznam osobných údajov potrebných pre tento účel. Zároveň sa návrhom zákona vypúšťa skutková podstata priestupku za nepodrobenie sa povinnému pravidelnému očkovaniu.“* Hovorkyňa zodpovednej predkladateľky sa po odmietnutí návrhu vyjadrila, že *„parlamentu nezáleží na pacientoch, na zdraví občanov či na zdraví detí, ale záleží im na politických predvolebných brách.“*³⁵ Naopak, vo Francúzsku schválili

³⁵ HAJČÁKOVÁ, Daniela. Zavážili voľby aj tvrdohlaví rodičia. Poslanci sa zľakli očkovania. SME [online]. 2019. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/22276577/povinne-ockovanie-pre-skolkarov-nepreslo.html> [cit. 1. 9. 2020].

pre deti narodené po 1. januári 2018 povinnosť očkovania proti ôsmim ďalším ochoreniam (k očkovaniu proti záškrtu, tetanu a detskej obrne pribudli očkovania proti čiernemu kašľu, osýpkam, mumpsu, ružienke, hepatitíde typu B, chrípke, pneumokokovým invazívnym ochoreniam a meningitíde C) a zároveň povinnosť predloženia príslušného očkovacieho certifikátu pred prijatím dieťaťa do školského zariadenia (povinná návšteva školského zariadenia od veku troch rokov) a len provizórne prijatie s povinnosťou nápravy do troch mesiacov v prípade, že dieťa nebolo zaočkované. Francúzsky premiér Édouard Philippe povedal, že je „*neakceptovateľné, aby deti stále zomierali na osýpky v krajine, kde boli vyvinuté jedny z prvých vakcín.*“ Tiež napríklad český ústavný súd potvrdil oprávnenie štátu stanoviť svojim občanom očkovaciu povinnosť a podmieniť účasť dieťaťa v materskej škole splnením tejto povinnosti v nálezoch Pl. ÚS 19/14 a Pl. ÚS 16/14. Na Slovensku však naďalej ostávajú len opatrenia represívneho charakteru, a to možnosť udelenia pokuty v súhrnnej výške 331 € za nepodrobenie sa povinnému očkovaniu /priestupok na úseku verejného zdravotníctva podľa § 56 (2) zákona č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov/ alebo trestu odňatia slobody pre šírenie nebezpečnej nákazlivej ľudskej choroby (trestný čin podľa § 163 alebo § 164 trestného zákona č. 300/2005 Z. z.).

Summary

Legal Regulation of Vaccination in the Kingdom of Hungary

Vaccination against smallpox has no longer been mandatory in Slovakia since 1980 when WHO declared smallpox eradicated. Nowadays, it is generally mandatory to vaccinate against diphtheria, pertussis, tetanus, polio, measles, mumps, rubella, hepatitis B, diseases caused by Haemophilus Influenzae, and pneumococcal diseases.

From a historical point of view, the fight against smallpox became successful once when the state bodies compelled people to get vaccinated. Under the Habsburg Regulation 13192 of 1836 on Vaccination against Cowpox in the Imperial-Royal State, the vaccination certificate was the pre-requirement for free education, admission into the workhouse, and payout of incomes. Under Act XIV of 1876 on Public Health, a fine (or alternatively imprisonment)

could be imposed on persons legally responsible for taking care of a child if they did not comply with the mandatory vaccination schedule. Under Act XXII of 1887, a vaccination certificate had to be submitted to admit a child to school.

In Slovakia, Bill PI/2019/79 on Amendment of Act 355 of 2007 on Protection, Promotion, and Development of Public Health was submitted in 2019. The drafters suggested that in order to admit a child to kindergarten, a vaccination certificate, medical confirmation of immunity against the disease, or medical confirmation of necessity to avoid vaccination for contraindication should be submitted. Unlike France, where such a certificate must be submitted for children older than three years, born after 1 January 2018, the Bill did not become law in Slovakia. Also, the Czech Constitutional Court in decisions Pl. ÚS 19/14 and Pl. ÚS 16/14 ruled that vaccination of children before their admission to kindergarten is an act of social solidarity.

Those who do not comply with the mandatory vaccination schedule in Slovakia can be fined up to 331 € for committing an administrative offence under Act 355 of 2007 or imprisoned for spreading a dangerous contagious human disease under Act 300 of 2005 (Criminal Code).

PŘÍPRAVA KARTELOVÉHO ZÁKONA Č. 141/1933 SB. Z. A N.

Jan Macura

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Soutěžní právo jako takové, ať už je považujeme za samostatné odvětví práva, či je považujeme za součást práva obchodního, je poměrně mladou právní disciplínou, když vznik soutěžního práva je úzce spjat s prudkým rozvojem hospodářství, který následoval po průmyslové revoluci. To samozřejmě neznamená, že by v dřívějších obdobích nedocházelo k úpravě hospodářské soutěže, jednalo se však spíše o dílčí právní úpravy. Zejména se pak jednalo o úpravu týkající se pouze konkrétních odvětví hospodářství či spíše trhu s konkrétními komoditami, nikoliv o úpravu týkající se ochrany hospodářské soutěže na celém trhu. S prudkým rozvojem kapitalistického hospodářství v 19. století se pak ve větší míře objevuje také fenomén kartelizace trhu. Zatímco současná právní úprava, která se uplatňuje jak v anglosaském prostředí, tak například v zemích Evropské unie, považuje existenci kartelových dohod a monopolů za nežádoucí sebedestrukční důsledek zcela neregulovaného trhu, nebylo tomu tak zejména v Evropě vždy.

Cílem tohoto příspěvku je přiblížit více než šedesátiletý proces, který vedl ke vzniku prvního právního předpisu na našem území, zaměřujícího se čistě na oblast kartelového práva, či soutěžního práva obecně, tedy kartelového zákona. Příspěvek naopak nemá ambici zabývat se detailní analýzou samotného kartelového zákona.

2 Soutěžní právo za Rakouska-Uherska a koaliční zákon

Za první kartelový právní předpis je obecně považován *Sherman Antitrust Act of 1890* vydaný za administrativy prezidenta Harrisona v USA. *Sherman Act* byl postaven na zákazu jak dohod omezujících hospodářskou soutěž,

tak jednostranných aktů, které monopolizují či mají za účel monopolizovat relevantní trh¹. Obdobnou úpravu pak přijali jen o několik let později také v Kanadě. I na evropském kontinentu docházelo začátkem 20. století k právní regulaci kartelů, nicméně uplatňovaný princip byl odlišný. Zatímco za oceánem se na kartely a monopoly jako takové hledělo jako na prvky nežádoucí, a kartelové dohody tak byly zakázány, právní úpravy přijaté ve Francii nebo v Německu kartelové dohody nezakazovaly (zejména v Německu bylo na kartelové dohody hleděno jako na fenomén pro hospodářství přímo pozitivní).² Zakázány však byly excesivní kartelové dohody soutěžitelů, jejichž cílem bylo zvýšení cen pro odběratele nebo spotřebitele. Je přitom otázkou, zda tento „evropský“ kladný přístup ke kartelovým dohodám skutečně odpovídal tehdejšímu převažujícímu ekonomickému přístupu na kontinentě, nebo byl důsledkem vlivu kartelů, které nezhledka tvořily dominantní sílu v hospodářství jednotlivých států.

Stejně jako v ostatních evropských zemích ani v Rakousku-Uhersku nebylo přistoupeno k úplnému zákazu kartelových dohod po vzoru amerického antitrust law. První říšská právní úprava kartelových dohod byla obsažena v § 4 zákona č. 43/1870 ř. z., tzv. koaličního zákona. Ačkoliv tento zákon primárně upravoval odborová práva zaměstnanců, citované ustanovení zákona bylo namířeno proti kartelovým dohodám, když považuje za neplatné ty smlouvy živnostníků, jejichž účelem bylo zvýšení cen zboží na úkor odběratelů. I když se tak nejednalo přímo o vydání kartelového právního předpisu, jednalo se pravděpodobně o první omezení kartelových dohod na evropském území.³ Na druhou stranu tato právní úprava žádným způsobem nepracovala s pojmem kartel či kartelová dohoda a nedošlo tedy ani k jakémukoliv zakotvení kartelů v právním řádu.

Úprava obsažená v koaličním zákoně pak byla na více než šedesát let jedinou právní úpravou omezující kartelové dohody na území Československa, a to až do nabytí účinnosti kartelového zákona v roce 1933. Byla tak zároveň

¹ *The Antitrust Laws*. Federal trade commission. Dostupné z: <https://www.ftc.gov/tips-advice/competition-guidance/guide-antitrust-laws/antitrust-laws>

² Důvodová zpráva k osnově kartelového zákona ministerstva pro zásobování lidu z roku 1925. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

³ KINDL, Jiří. *Kartelové a distribuční dohody: teorie a praxe*. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 15.

jedinou právní úpravou využívanou v soudní praxi.⁴ Navzdory výše uvedenému však bylo učiněno hned několik pokusů o úpravu soutěžního práva v samostatném předpisu, přičemž některé z nich sahají ještě do doby před vznikem samostatného Československa. Podnět k právní úpravě kartelů přednesla obchodní a živnostenská komora v Praze ministerstvu obchodu již v roce 1896.⁵ Navrhovala zřízení specializovaného kartelového úřadu, přičemž kartely by byly ustanovovány na základě písemných stanov a byly by zapisovány do kartelového rejstříku. Kartelové dohody, které by do rejstříku zapsány nebyly nebo by neohlásily své stanovy, by pak byly považovány za zakázané, byť by se nemuselo jednat přímo o dohody obsahující excesivní ujednání vedoucí k nedůvodnému zvýšení cen pro odběratele.

První osnova rakouského kartelového zákona pak byla předložena poslanecké sněmovně Říšské rady vládou hned v následujícím roce 1897. Pokud by tento návrh byl Říšskou radou přijat, jednalo by se o nejstarší kartelový předpis v Evropě. Je však nutno uvést, že osnova se vztahovala pouze na kartelové dohody týkající se jen některých komodit.⁶ Osnova oproti návrhu pražské obchodní a živnostenské komory nepočítala se vznikem specializovaného kartelového úřadu, ale pověřovala dohledem nad kartely ministrem financí za pomoci zvláštní komise jakožto poradního orgánu. Počítala také se vznikem kartelového rejstříku, přičemž jeho vedením mělo být opět pověřeno ministerstvo financí. Osnova obsahovala také sankční část s přechyby či přestupky. I když osnova nebyla jako zákon nakonec přijata, pracovali s ní autoři dalších návrhů.⁷

Další návrhy na úpravu otázky kartelů byly poslanecké sněmovně předloženy v letech 1911 a 1912, přičemž ve zmíněných letech se touto otázkou zabýval i subkomitét národohospodářského výboru poslanecké sněmovny pro kartelové otázky. Výsledkem byla osnova o státním dozoru na kartely

⁴ Zpráva všeobecného výboru komorního k osnově zákona o kartelech a soukromých monopolech. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

⁵ Důvodová zpráva k osnově kartelového zákona ministerstva pro zásobování lidu z roku 1925, op. cit.

⁶ Konkrétně šlo o kartelové dohody v oblasti obchodu s cukrem, lihem, pivem a minerálními oleji.

⁷ Důvodová zpráva k osnově kartelového zákona ministerstva pro zásobování lidu z roku 1925, op. cit.

z roku 1912, vypracovaná doktorem Krskem. Tato osnova se obrysově kryla s vládní osnovou z roku 1897, nebyla však již omezena pouze na kartelové dohody týkající se pouze některých komodit, ale týkala se kartelových dohod obecně. Společné pak bylo u osnov z roku 1897 a 1912 zejména to, že návrhy počítaly s potřebou zavedení státního dozoru nad kartely a zřízením speciálních orgánů (ať už komise či úřadu), které by tento dozor vykonávaly a zároveň kartelové dohody evidovaly ve speciálním rejstříku. Nejinak tomu ostatně bylo i v pozdějších osnovách kartelového zákona z první republiky. Ani osnova dr. Krska se však zákonem nestala a k ukotvení kartelů v právním řádu tak do rozpadu Rakouska-Uherska již nedošlo.

3 Osnovy kartelového zákona z roku 1925

První světová válka znamenala dočasné přerušení snah o legislativní zakotvení kartelů. Poválečné období však naopak kartelizaci hospodářství v nově vzniklém československém státu více než svědčilo. Jak přitom uvádí důvodová zpráva k osnově kartelového zákona z roku 1925, nešlo často pouze o snahu o hospodářskou konsolidaci výroby a odbytu (tj. o kartelové dohody, které byly z tehdejšího pohledu považovány v Evropě za pro ekonomiku prospěšné, mající pozitivní vliv na stabilizaci a ochranu domácího trhu), ale i o excesy, které měly škodlivý účinek pro ty, kteří stáli mimo kartely, pro odběratele a spotřebitele. To vedlo k obnovení snah o úpravu kartelů v právním řádu ve dvacátých letech.⁸ Za zmínku však stojí i poslanecký návrh z roku 1922 na změnu § 4 koaličního zákona, předcházející výše uvedené první osnově kartelového zákona z roku 1925.⁹ Uvedený návrh rozšiřoval působnost předmětného ustanovení koaličního zákona o úmluvy, které měly směřovat k odstranění volné soutěže při nákupu či prodeji výrobků nebo surovin. Jednalo se tak o poměrně významný posun, když citované ustanovení již

⁸ Československo v tomto nebylo výjimkou, vedle již zmíněných právních úprav ve Francii či v Německu došlo v meziválečném období k přijetí prvních kartelových zákonů také například v Maďarsku, Norsku nebo Bulharsku, přičemž z důvodových zpráv jak k jednotlivým osnovám, tak k nakonec přijatému kartelovému zákonu vyplývá, že tyto se úpravami z ostatních zemí do značné míry inspirovaly.

⁹ Návrh poslance dra P. Blaho, J. Malypetra, F. Mašaty, J. Rychtery, A. Švehly a soudr. na změnu a doplnění zákona ze dne 7. dubna 1870, č. 43 ř. z.. Praha: Národní shromáždění československé, 1922 [cit. 29. 9. 2020]. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]., tisk č. 3736, NS RČS 1920-1925.

nemělo postihovat pouze dohody, které měly za cíl excesivní neodůvodněné zvýšení cen, ale podle předloženého návrhu považovalo za neplatné i další dohody, které měly omezovat volnou soutěž na trhu, tj. ustanovení mělo potenciál pokrývat mnohem širší okruh kartelových dohod. Odůvodnění tohoto návrhu se přitom ke kartelům staví značně kriticky, když jejich účastníky obviňuje z bezohledného konkurenčního boje, kterým přinutí hospodářsky slabší podnikatele k jejich smlouvám za „krutých“ podmínek, přičemž tento jev byl podle navrhovatelů pro národní hospodářství nepříznivý. Nicméně tento návrh přijat nebyl a koaliční zákon zůstal nezměněn.

Jak již bylo výše zmíněno, první osnovou československého kartelového zákona se stal návrh z roku 1925, jehož předkladatelem bylo ministerstvo pro zásobování lidu. I důvodová zpráva k této osnově upozorňuje vedle dle koaličního zákona neplatných dohod vedoucích ke zvyšování cen pro odběratele a spotřebitele také na negativní vliv stále častějšího jevu, kdy silné podnikatelské subjekty sdružené v kartelech omezují přístup na trh podnikatelským subjektům slabším. Dle důvodové zprávy tímto bylo „*přítváno národním jménem, jež hospodářský zápas ten pohltil.*“¹⁰ I tak ale ani tato osnova přímo nepočítala s výraznějším potlačením či dokonce zákazem kartelů. Ostatně celý vztah nejen československých, ale i dalších evropských zákonodárců, poměrně přesně vystihuje právě důvodová zpráva k osnově: „*Kategorickým naprostým zákazem všech kartelů vyvolaly by se také značné zmatky v hospodářských poměrech státu, ježto rozvoj kartelů v posledních letech u nás značně postoupil. Také po stránce národohospodářské nebylo by účelné tento vývoj sdružování hospodářských zájmů násilně přerušiti, neboť i při stinných stránkách, jež kartely mají, nelze přehlédnouti jejich stránky světlé, jmenovitě tu, že přivádějí do rozháraných poměrů poválečných jistou stabilitu výroby a odbytu a konečně i cen.*“

Osnova kartelového zákona z roku 1925 čítala 26 paragrafů a dopadala na sdružení podnikatelů, jejichž účelem bylo společné působení na rozsah výroby, odbytu, dodávky, omezení či vyloučení volné soutěže nebo tvoření cen. Aby kartely mohly být uznány, musely být nahlášeny příslušnému státnímu orgánu, kterým měla být státní komise národohospodářská. V té měli zasedat zástupci téměř všech ministerstev v čele s ministerstvem

¹⁰ Důvodová zpráva k osnově kartelového zákona ministerstva pro zásobování lidu z roku 1925, op. cit.

pro zásobování lidu a další členové z podnikatelské a spotřebitelské sféry. Komise by zároveň měla možnost žádat u příslušných ministerstev, aby byly vydány příkazy stanovující odbyt či ceny jednotlivých kartelů. Na závěr lze pak uvést, že stejně jako ostatní osnovy i tato počítala se zřízením kartelového rejstříku.¹¹

Přestože osnova z roku 1925 nenašla podporu mezi ostatními ministerstvy, pokračovaly debaty o podobě kartelového zákona i poté. Mezi ministerstvem pro zásobování lidu a ministerstvem spravedlnosti byla vedena debata, které z ministerstev by mělo na osnově pracovat. Na půdě ministerstva spravedlnosti došlo ještě v roce ke vzniku vlastní osnovy, ani ta však nenašla potřebnou podporu.¹²

4 Osnovy z roku 1928 a 1931

Ministerstvo spravedlnosti předložilo další dva návrhy kartelového zákona v roce 1928. Jejich vzorem bylo německé nařízení ze dne 2. listopadu 1923 upravující kartelové dohody. První osnova počítala s tím, že příslušným ministerstvem pro dohled nad kartely a monopoly bude ministerstvo obchodu, při kterém bude zřízen poradní sbor. Osnova obsahovala v § 5 odst. 1 poměrně obecné ustanovení, na základě kterého mohl ministr obchodu činit různá opatření, včetně úplného zákazu plnění kartelové dohody, pokud by jejím provedením bylo ohroženo veřejné hospodářství. Nemluvila tak již pouze o konkrétních negativních účincích kartelových dohod, pro které by mohly být neplatné, jako tomu bylo u osnovy z roku 1897 nebo osnovy ministerstva pro zásobování lidu, ale obecně mohly být postiženy jakékoliv kartelové dohody ohrožující veřejné hospodářství, přičemž osnova obsahovala demonstrativní výčet situací, kdy bylo veřejné hospodářství kartelovou dohodou ohroženo.¹³

Takto široká pravomoc ministra obchodu se celkem pochopitelně nesečkala s kladnou odezvou ze strany zástupců podnikatelů, jak svědčí zpráva

¹¹ Důvodová zpráva k osnově kartelového zákona ministerstva spravedlnosti z roku 1925. MZA, G115, kart. 398.

¹² Zpráva obchodní a živnostenské komory v Brně ze dne 25. 11. 1925. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

¹³ Osnova kartelového zákona z roku 1928. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

Ústředny obchodních a živnostenských komor. Ta mimo jiné kritizovala i to, že v poradním sboru ministra obchodu měli mít podnikatelé pouze menšinové zastoupení, aniž by měli možnost své zástupce v tomto orgánu sami nominovat. Obdobný názor přitom zastávala i Obchodní a živnostenská komora v Brně.¹⁴ Obdobně pak byla hospodářskými kruhy odmítnuta i druhá osnova z konce roku 1928.

Další osnova přišla v roce 1931, a to opět z ministerstva spravedlnosti, a setkala se ještě s ostřejším odporem ze strany hospodářských kruhů. Stejně jako všechny předešlé osnovy i tato u nich vyvolávala obavu z nadměrné byrokratické kontroly. Osnova počítala se zřízením státní hospodářské komise, které příslušel obecný dohled nad oblastí kartelů. Oproti orgánům zřizovaným podle jiných osnov či podle nakonec přijatého kartelového zákona se měla Státní kartelová komise skládat vedle zástupců jednotlivých ministerstev a podnikatelů z vybraných odvětví hospodářství i ze zástupců zaměstnanců působících v těchto odvětvích. Stejně jako u osnov z roku 1928 však byli všichni členové komise jmenováni vládou, případně příslušnými ministerstvy. Upuštěno bylo naopak od pouhého demonstrativního výčtu toho, jaké kartelové úmluvy ohrožují veřejný zájem, a mohlo by tak být v jejich věci zahájeno vyšetřování. Osnova taxativně stanovila, že jde již jen o takový veřejný zájem, který je ohrožen neodůvodněným omezováním výroby, odbytu nebo obchodu, neodůvodněně drahými úvěry či vysokými cenami. Příslušné k vyšetřování pak mělo být ministerstvo, do jehož oboru působnosti spadaly podniky účastníci se kartelové dohody. Pokud byl výsledkem vyšetřování výrok příslušného ministerstva, že je ohrožován veřejný zájem, mělo ministerstvo možnost svůj výrok spojit s některými opatřeními. Těmi nejprísnejšími byly návrh na prohlášení neúčinnosti kartelové dohody, zastavení provádění kartelové dohody nebo zrušení organizace zřízené k provádění kartelové dohody. Takový návrh měl být přitom směřován specializovanému soudnímu orgánu, kartelovému soudu.¹⁵ Kartelový soud měl být úzce svázán s Nejvyšším správním soudem, když předsedou tohoto soudu

¹⁴ Dopis ústředny obchodních a živnostenských komor pro obchodní a živnostenskou komoru v Brně ze dne 16. 10. 1928, Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

¹⁵ Osnova kartelového zákona z roku 1931. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

měl být prezident nebo senátní prezident Nejvyššího správního soudu. Kartelový soud měl rozhodovat v senátech skládajícího se z předsedy, tří radů Nejvyššího správního soudu a dalších tří odborníků jmenovaných předsedou ad hoc. Organizačním zajištěním fungování kartelového soudu pak mělo být pověřeno ministerstvo obchodu.

Jak již bylo výše uvedeno, osnově byla ze strany obchodních a živnostenských komor, které si k ní nechaly vypracovat odbornou zprávu¹⁶, vyčítána zejména široká možnost byrokratické kontroly, a to prostřednictvím státní hospodářské komise. Ta mohla například vstupovat do všech kanceláří, provozoven, skladů a obchodních místností kartelů a soukromých monopolů. S negativním stanoviskem se setkalo i nízké zastoupení podnikatelů a poměrně přísné sankce za porušení zákona, když porušení zákazů nebo předpisů státní hospodářské komise zákon sankcionoval dokonce trestem odnětí svobody až na pět let či peněžitými pokutami do výše 1 000 000 korun.

Obchodní a živnostenské komory přitom vypracovaly vlastní „důvodovou zprávu“ k předložené osnově ministerstva spravedlnosti, ve které přišly dokonce s vlastní představou o podobě kartelového zákona, ve které by dozor nad kartely vykonávala kartelová rozhodčí komise zřízená při ústředně obchodních a živnostenských komor.¹⁷ Proti rozhodnutím rozhodčí komise by pak mohla dotčená strana podat odvolání ke kartelovému soudu, jehož složení se příliš nelišilo od návrhu ministerstva spravedlnosti.

5 Přijetí kartelového zákona č. 141/1933 Sb. z. a n.

Ačkoliv v roce 1933 uplynulo od přijetí koaličního zákona více než šedesát let a podniky sdružené v kartelech dohromady vytvářely značnou část celého hospodářského výkonu země¹⁸ a zároveň uběhlo více než třicet let od první vládní osnovy kartelového zákona z roku 1897, nebyl do tohoto roku přijat žádný právní předpis, který by jakkoliv upravoval jejich postavení v právním

¹⁶ Zpráva o nové osnově zákona o kartelech, vypracovaná dr. Knollem. Moravský zemský archiv, fond G115 – Obchodní a živnostenská komora, kart. 398.

¹⁷ Zpráva referenta obchodních a živnostenských komor k osnově kartelového zákona z roku 1931. MZA, G115, kart. 398.

¹⁸ Kartely tvořily až 70 procent průmyslu – viz HEXNER, Ervin Paul. Československé kartely. *Sbírka přednášek pořádaných Československou národohospodářskou v období 1932–33. XIV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1933, s. 5.

řádu. Stejně tak tedy nevznikl do této doby žádný orgán, který by byl dozorem nad kartely pověřen, a ve věcech porušení § 4 koaličního zákona tak rozhodovaly obecné soudy, jejichž přístup byl ve vztahu k posuzování kartelových dohod poměrně proměnný¹⁹, obdobně jako se měnil i přístup jednotlivých osnov k pojetí toho, jak by měl kartelový zákon vypadat.

Bezvýslednost dosavadních snažení a debat o jednotlivých návrzích ve spojitosti s akutní potřebou vytvořit právní rámec pro fungování kartelů vedla v roce 1933 k vytvoření speciální cenové komise ministerské rady, která měla jednat o posledních návrzích zákona. Zároveň došlo k vytvoření expertní komise, ve které byly zastoupeny politické strany.²⁰ Vytvoření těchto orgánů bylo vedeno snahou sjednotit co nejrychleji jednotlivé zákony pro co nejrychlejší přijetí zákona, k čemuž došlo ještě téhož roku. Zákon byl vládou předložen poslanecké sněmovně začátkem července 1933 a dne 12. července byl s účinností od 1. září 1933 schválen.

Ačkoliv cílem tohoto příspěvku není podrobná analýza konečné podoby kartelového zákona, je po genezi předestřené v předchozích kapitolách vhodné uvést, jaký vlastně byl přijatý zákon v porovnání s navrhovanými osnovami. Jak se uvádí v důvodové zprávě k zákonu, „*Osnova neváhá říci se záporného stanoviska ke kartelům a zaujati k problému kartelovému stanovisko kladné. Kartely mají býti uznaný de iure.*“²¹ Zákon tak v podstatě pouze legalizoval stávající stav, co do dovolenosti kartelových dohod, přidal jim však zákonný rámec, který se odrážel zejména v principu publicity, když jednotlivé kartelové úmluvy byly zapisovány do kartelového rejstříku. Kartelový zákon zavedl i státní dozor, který měla vykonávat kartelová komise jmenovaná vládou a jednotlivými ministerstvy, proti jejímž rozhodnutím se bylo možno odvolat ke kartelovému soudu personálně spjatému s Nejvyšším správním soudem. Nejvíce se tak blížil poslední z osnov předložených ministerstvem spravedlnosti, a i když kartelová komise získala v porovnání s navrhovanou státní hospodářskou komisí o něco méně široké pravomoci, nebylo výtkám

¹⁹ Důvodová zpráva ke kartelovému zákonu. Praha: Národní shromáždění československé, 1931 [cit. 2. 10. 2020]. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. Tisk č. 2320.

²⁰ ÚŘAD PRO OCHRANU HOSPODÁŘSKÉ SOUTĚŽE. *Historie, fakta, svědectví*. Brno: ÚOHS, 2008, s. 45.

²¹ Důvodová zpráva ke kartelovému zákonu, op. cit.

obchodních komor, které k předchozím osnovám zákona měly, ve výsledku vyhověno.

6 Závěrem

Při pohledu na vývoj, který ve věci úpravy kartelového práva proběhl mezi lety 1870 a 1933, tj. od vydání koaličního zákona do vydání zákona kartelového, lze vypočítovat několik jevů. Nejprve lze shrnout, že ačkoliv byly v důvodových zprávách jednotlivých osnov i konečného návrhu kartelového zákona poměrně významně akcentovány negativní důsledky kartelových dohod pro trh a národní hospodářství jako takové, samotný koncept toho, jaké dohody budou v souladu se zákonem, se nijak dramaticky nevyvíjel a nejspíš i pod vlivem úprav v dalších evropských zemích se zákaz kartelových dohod po vzoru anglosaského antitrust law nikdy nejevil jako reálná varianta. Jediný vývoj, který lze v této oblasti spatřovat, se týká rozšíření dohod, ke kterým se zákon měl stavět negativně, když k dohodám, které vedly pouze k excesivním cenám na úkor odběratelů a spotřebitelů, byly přidány ještě dohody zavádějící takzvané závěry či výluky, tj. zamezení podnikům mimo kartel odebírat od kartelů zboží. Jednotlivé osnovy i přijatý zákon tak byly zcela v souladu s tehdejší běžnou legislativní praxí v Evropě.

Skutečným problémem, který z pohledu autora způsobil poměrně zdlouhavý zrod kartelového zákona, byl způsob, jakým měl být nad kartely vykonáván dozor. Mezi jednotlivými osnovami přitom autor nespatřuje jednoznačný systematický vývoj toho, jakým způsobem by měl být tento dozor zajištěn, když žádná z předložených osnov zákona nepřistupovala k této problematice stejně.

I když konečná podoba dozoru nad kartely nejspíše neodpovídala představám velkých podniků působících na trhu a dávala kartelové komisi jmenované vládou poměrně široké pravomoci, mohly být i tak s výslednou podobou kartelového zákona spokojeny. Jejich dominantní postavení v rámci hospodářství bylo legalizováno, aniž by došlo k reálnému omezení jejich dohod nad rámec toho, jakým je omezoval již § 4 koaličního zákona.

Summary

Preparation of the Czechoslovak Cartel Act 1933

This paper follows up the preparation works that preceded implementation of the Cartel Act in Czechoslovakia in 1933. It covers legislative attempts in both, Austria-Hungary and the First Czechoslovak Republic. The primal focus of this paper is on the development that took place between the implementation of the *Koalitionsgesetz* of 1870 which was the first legal act that stated nullity of excessive cartel agreements and the Czechoslovak Cartel Act of 1933. The paper mostly deals with differences among individual proposals which usually resided in the question of supervision of the cartels, whereas it should be supervised by specialized body, the government or by the independent commission.

SONDÁŽ POSTAVENIA VDOVY NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU S DÔRAZOM NA DOCHOVANÝ PRAMENNÝ MATERIÁL MESTA BANSKÁ BYSTRICA

Zuzana Mičková

Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici, Slovenská republika

1 Úvodom

Ako skúmaný objekt predkladaného príspevku sme si vybrali ženu – vdovu – meštianku. Predmetom príspevku však nebudú všeobecné závery na túto tému, ale ako hovorí aj samotný názov, ide o bazálnu sondáž danej problematiky vo všetkých dostupných materiáloch týkajúcich sa stredoslovenského banského mesta Banská Bystrica na prelome stredoveku a novoveku. Aby sme však vedeli nami skúmanú problematiku pochopiť a zasadiť do širšieho kontextu, považujeme za nutnosť oboznámiť čitateľa, najskôr aspoň skratkovito, s historicko-právnym vývojom Banskej Bystrice.

Zásadné a zároveň všeobecne známe z historicko-právneho vývoja mesta je, že v polovici 13. storočia dominanciu v mestotvornom procese v stredoslovenskej banskej oblasti prevzali zástupcovia nemeckého etnika. Napriek tomu, že bázu stredovekých miest tvorili staršie slovanské – slovenské sídliská,¹ predstavitelia nemeckého etnika dostávali v záujme pozdvihnutia hospodárstva krajiny od panovníka zvláštne písané výsady, čím sa ich postavenie začalo výrazne odlišovať od pôvodného obyvateľstva. S podporou panovníka sa tak stali privilegovanou skupinou obyvateľstva a hospodársko-ekonomickým hýbateľom celej oblasti. Osadníci – hostia

¹ Na tomto mieste treba upozorniť, že niektoré z miest, ktoré dostali mestské výsady práve v tomto období, mali už charakter mesta, no svoje práva nemali potvrdené panovníkom písomne vo forme privilégii a ich komunity sa riadili obyčajovým meštianskym právom. Pozri ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku a v stredoveku. *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 6–22 (konkr. s. 8).

„*hospites*“, v prípade Banskej Bystrici išlo konkrétne o Sasov,² okrem toho, že od panovníka získali isté presne v privilegii definované výsady, priniesli so sebou i svoje právne zvyklosti – obyčaje³ a vedomosti o práve, pričom tu začali koexistovať s pôvodným obyvateľstvom týchto oblastí disponujúcim taktiež svojimi obyčajovými právnymi zvyklosťami, ktoré pravdepodobne taktiež ovplyvnili právny vývoj miest.⁴ Právne zvyklosti nemeckého etnika sa však stali dominantné.⁵ Napriek výrazným nemeckým prvkom nesporne prítomným v meštianskom práve jednotlivých miest, však meštianske⁶ práva nemožno chápať ako nemenný homogénny celok. Z neskoršieho vývoja meštianskeho práva v jednotlivých mestách, prípadne v skupine miest, je totiž zrejmé, že sa naďalej menilo pod viacerými vplyvmi. Tento stav možno sledovať i v stredoslovenskej banskej oblasti, napríklad na meste Banská Bystrica.

Práve v období, ktorému sa venuje príspevok, už stredoslovenské banské mestá v mnohých oblastiach vystupovali ako jeden celok, z čoho vyplýva, že i právne zvyklosti v sfére nielen banského, ale i súkromného a verejného meštianskeho práva nemali výraznejšie odlišnosti, resp. sa pri ich vývoji výrazne ovplyvňovali. Meštianske právo dolnouhorských banských miest, a Banskej Bystrice ako ich súčasti, bolo postupne dotvárané pod vplyvom viacerých elementov. V prípade Banskej Bystrice boli základným prvkom meštianskeho práva výsady, ktoré boli pravidelne konfirmované uhorskými

² V privilegii je k etnicite meštianstva zmienka v bode, kde sa hovorí, že: „... *v každom prípade (spore), ktorý je rozsudzovaný skúškou súboja, ak osoba, ktorá ich napáda je buď ich stavu alebo národnosti, má byť tento súboj s okrúhlym štítom a mečom podľa saského zvyku (obyčajového práva)*...“ originálne znenie: „... *Item in omni causa, que ad examen duelli indicatur, si persona illa, que ipsos impetit, sit de ipsis vel libertatis ac nationis eorum, illud duellum cum scuto rotundo et gladiis debet pugnari, prout Saxonum optinet consuetudo*...“ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus II*. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX. Bratislava: Obzor, 1987, s. 340–341.

³ V privilegii je použité slovo *consuetudo*. Preklad môže byť podľa našej mienky, vychádzajúc z lingvistického a historického aspektu, aj obyčaj, ale aj zvyk.

⁴ Pozri ULIČNÝ, Ferdinand. Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 219–240.

⁵ Obyčaje pôvodného obyvateľstva zatiaľ identifikovať nevieme, čo súvisí aj so skutočnosťou, že písomné záznamy robil výhradne mestský patriciát.

⁶ Termín mestské právo je podľa F. Uličného zavádzajúci. Svoje odôvodnenia ohľadom terminológie mestského či meštianskeho práva uvádza v citovanej štúdii. ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 6–8.

panovníkmi, pričom zmena medzi pôvodnými výsadami z roku 1255 a žiadosťou o obnovenie privilegálnej listiny z roku 1500, je zrejmá.⁷ Mestské rady jednotlivých miest mali *ius statuendi*, čo im umožňovalo taktiež zasahovať do meštianskeho práva, toho ktorého mesta. Ďalším prvkom ovplyvňujúcim meštianske právo bola migrácia mešťanov. Migrácia mešťanov bola bežným hospodársko-ekonomickým javom, a tak sa členmi mestských rád stávali nielen potomkovia pôvodných meštianskych rodín, ale i mešťania cudzieho pôvodu, ktorí mali skúsenosti s meštianskymi právami miest nielen z Uhorska, Poľska, ale najmä nemeckých oblastí. Panovnícke dekréty, taktiež priamou i nepriamou formou ovplyvňovali meštianske práva. Stredoslovenské banské mestá boli už od ich založenia pod priamou ochranou panovníka a v rokoch 1424–1548 boli dokonca vennými mestami uhorských kráľovien, čo znamenalo, že ich mali v držbe uhorské kráľovné, ktoré ich dostávali ako ranný dar – Morgengabe – od kráľovských manželov.⁸ Od istého obdobia možno v mestskom prostredí taktiež sledovať zvýšený rešpekt, či podriadenie sa voči krajinskému právu. V neposlednom rade mali na prelome stredoveku a novoveku určitý vplyv i mestskí notári, ktorí ako akademicky vzdelaní prinášali svoje poznatky do týchto miest z najvýznamnejších európskych univerzít. Nakoľko, resp. do akej miery, sa všetky tieto vplyvy odrazili na právnom vývoji týchto miest, zatiaľ presne nevieme, no do budúcnosti je to jedna z výziev, hodných bližšej pozornosti.

Tieto všetky vyššie menované faktory mali teda výrazný vplyv na vývoj jednotlivých inštitútov meštianskeho práva, inštitúty týkajúce sa žien nevynímajúc.

Okrem obýčaje, ktorú reálne v období po príchode hostí – nemeckých osadníkov – kolonistov doložiť nevieme, môžeme základnú bázu meštianskeho práva používaného v Banskej Bystrici hľadať napríklad v právnej zbierke *Sachsenspiegel* – Saské zrkadlo, ktorá reflektuje právo rovnakého prostredia a času, ktorého súčasťou boli saskí kolonisti. V tomto prípade sme

⁷ Pozri GRAUS, Igor. Zápas o bansko-bystrické mestské výsady na začiatku 16. storočia. *Historický časopis*, 1994, roč. 42, č. 1, s. 3–20.

⁸ KOČÍ, Martina. Vzťah uhorských kráľovien k svojim venným mestám v stredoslovenskej banskej oblasti. In: *Forum historiae* [online]. 2008, č. 2 [cit. 28. 9. 2020]. <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/koci1.pdf>

neskúmali pôvodný text tohto dokumentu (čo do budúcnosti nevylučujeme),⁹ no ako pomoc k spoznaniu statusu vdovy nám zatiaľ pomohol odpis nemeckeho práva v Žilinskej mestskej knihe (1378), ktorý je publikovaný v nemčine a slovenčine. Medzi ďalšie nami preštudované materiály patrí najstaršia účtovná kniha mesta Banská Bystrica (1386–1399), ktorá vyšla v pramennej edícii Lászla Fejérpatakyho.¹⁰ Obsahom mestskej účtovnej knihy totiž nie sú len daňové zoznamy, ale i záznamy o dlžobách, zálohoch, dedení majetku. Najvýznamnejším zdrojom a vodítkom nám bola archívna pomôcka, ktorej autorom je Ctibor Matulay. Okrem toho, že je to sumár dokumentov archívu mesta Banskej Bystrice od počiatku do roku 1536, jeho regesty sú veľmi podrobne vypracované, a teda primárnej fáze výskumu postačujúce.¹¹ Ďalšie zmienky týkajúce sa vdovy meštianky v určitom čase a danej lokalite nachádzame i v kodifikácii banskoštiavnického mestského práva,¹² v odpustkových listinách a iných štúdiách a dokumentoch. Po štúdiu vyššie spomenutých materiálov, v rozpätí rokov 1386–1536, môžeme teda konštatovať nasledovné.

Meštianska spoločnosť, resp. obyvatelia stredovekých miest, sa medzi sebou sociálne diferencovali. Výnimkou nebola ani Banská Bystrica. Na vrchole mestskej hierarchie stáli mestské elity. V prípade Banskej Bystrice to boli waldbürgeri – banskí podnikatelia, ktorí boli zároveň aj ringbürgeri, čo znamená, že obývali domy na námestí, ktoré boli samostatnými hospodárskymi jednotkami. K týmto tzv. cirkulárnym domom patrili rôzne pertinenzie ako poľnosti, lúky, usadlosti, časti poddanských osád a najmä banské polia, na ktorých mešťania podnikali v baníctve. Takýto stav trval približne do konca 15. storočia, keď práve z banského podnikania vytesnila veľkú časť mešťanov Thurzovsko-fuggerovská podnikateľská spoločnosť a situácia sa už neskôr nezmenila. Ďalšími obyvateľmi mesta boli remeselníci a obchodníci, z ktorých najmajetnejší obývali domy aj na námestí, no väčšina bola sústredená mimo hlavného námestia, prípadne boli v podnájme

⁹ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*, Žilina: Eurokódex, s. r. o., 2014.

¹⁰ FEJÉRPATAKY, László. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáráiból)*. Budapest: Magyar Tudományos Akad, 1885.

¹¹ MATULAY, Ctibor (ed.). *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. Bratislava: Archívna správa MV SSR, 1980.

¹² VOZÁR, Jozef (ed.). *Kodex des Stadt- und Berg-Rechtes von Schemnitz. Kodex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 31.

v domoch na námestí. Veľkou skupinou obyvateľstva mesta boli služobníci v mestských hospodárstvach. Banské robotníctvo sa síce zdržiavalo aj v meste, pravdepodobne taktiež v podnájdoch, ale postupne sa natrvalo presídlilo do osád, ktoré vznikali okolo banských diel, ktoré boli roztrúsené na okrajoch mestského chotára. Postavenie banských robotníkov je však samostatná problematika.

Z rozdelenia meštianskej spoločnosti vyplýva i rozdielne postavenie žien – vdov prebývajúcich v meste. V archívnych materiáloch sa logicky najviac stretávame so zmienkami o vdovách z najvyššej spoločenskej vrstvy mesta, no časom začínajú prevažovať i zmienky o vdovách remeselníkov a obchodníkov, čo kopíruje spoločenské zmeny v meste.

2 Budúca vdova a jej majetkové zabezpečenie

Postavenie a životný štandard ženy – vdovy jednoznačne súvisel s postavením a majetkom jej zosnulého manžela a rozsahom jej vlastného majetku, ktorý dostávala pri vydaji a v ženskej línii dedila aj po svojich príbuzných ako prínos, obvenenie svojej matky, starej matky, prípadne iných ženských príbuzných a dievčenskú štvrtinu z majetkov svojho otca.

Základné právo ovdovelej ženy, ktoré bolo v tomto prípade akceptované aj v mestskom prostredí, bolo vdovské právo, čo znamená, že vdova, ktorá zostala žiť na majetku manžela so svojimi potomkami, mala právo naďalej tento majetok užívať. Podmienkou bolo zostať v stave vdovskom. Ako príklad uvádzame dve zmienky z časovo rozdielnych období, no každá sa už vyššie spomínaným spôsobom týka aj Banskej Bystrice. Prvá je z prepisu saského práva, kde sa píše: „*Doživotné právo na užívanie nemôže žene odňať nikto, ani neskôr narodený dedič ani nik z tých, ktorým raz majetok prípadne ako dedičstvo. Pripraviť sa oň môže ona sama tým, že napríklad vytína ovocné stromy alebo z majetku vyháňa ľudí, ktorí k nemu svojim pôvodom patria, alebo ak o svoje právo na užívanie príde akýmkoľvek iným spôsobom. Pokiaľ ju ten, čo má majetok dostať po jej smrti, z tobo obviní a ona to výslovne nenapraví na riadnom súdnom sedení, môže svoje doživotné užívacie právo stratiť.*“¹³ Druhá zmienka je zase z kodifikácie

¹³ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s. r. o., 2014, článok 113, s. 145.

banskoštiavnického mestského práva, v ktorej môžeme pokojne hľadať analógiu so stavom v Banskej Bystrici. V kodifikácii sa píše: „...*ak niekto z obyvateľov mesta umrie a zanechá manželku a dedičov, jeho pozostalosť ostane v držbe manželky a jej dedičov a ani richtár ani žiadny iný človek sa nesmie o ňu uchádzať*...“¹⁴

Okrem spomenutého vlastného majetku a vdovského práva mohla byť žena zabezpečená zo strany manžela aj inými spôsobmi. Po smrti manžela mala žena nárok na tzv. Morgengabe – ranný dar – obvenenie,¹⁵ ktorý jej venoval manžel počas manželstva (pôvodne to bolo po strávenej prvej noci, prípadne neskôr, odmena za vernosť). Dá sa predpokladať, že ranný dar zodpovedal majetkovému postaveniu manžela a skôr ho uplatňovali mestské elity ako ostatné mestské spoločenské vrstvy. Ranný dar – obvenenie mohol byť žene odkázaný aj v testamente, i keď tu nie je celkom možné identifikovať, čo v testamente mešťana môžeme považovať za ranný dar a čo za klasický odkaz poslednej vôle. O zabezpečení budúcnosti manželky ranným darom je v dokumentoch pochádzajúcich z Banskej Bystrice len pár zmienok. Napríklad v roku 1506 pred mestskou radou mesta Vratislav učinil prehlásenie banskobystričský mešťan Gregor Mühlstein, ktorý svojej manželke Barbore týmto spôsobom daroval ako ranný dar (Morgengabe) polovicu svojho majetku vrátane bane na „zelenú farbu“. Mestskú radu mesta Vratislav následne utvrdil, že rovnakú fasiu prednesie i pred radou mesta Banskej Bystrice.¹⁶

O tom, že napriek chabým zmienkam v banskobystričských prameňoch bol inštitút ranného daru v nami sledovanej lokalite realitou, zodpovedá ustanovenie, ktoré nachádzame v Kódexe mestského a banského práva Banskej

¹⁴ VOZÁR, Jozef (ed.). *Kodex des Stadt- und Berg- Rechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 30.

¹⁵ Viac k tomuto inštitútu v banskobystričských podmienkach MIČKOVÁ, Zuzana a Ivana ŠOŠKOVÁ. Sonda do vývoja právneho inštitútu obvenenia v mestách stredoslovenskej banskej oblasti s dôrazom na Banskú Bystricu In: *Banskobystrická škola právnych dejín – Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Belianum vydavateľstvo UMB, 2019, s. 41–52.

¹⁶ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 353, s. 114. Dostupné z: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/258569/?pg=0&bbox=-660%2C-2939%2C4458%2C19> [cit. 28. 8. 2020]; *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 355, s. 114; *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 354, s. 114. *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 371, 372, 425, 743.

Štiavnic. V § 3 O slobodnom rozhodovaní, sa uvádza: „*Človek, ktorý prišiel do svojich dní môže podľa svojej vlastnej vôle robiť so svojím majetkom čo chce. Ak mu aj manželka a deti protirečia, rozhodnutie zostane na jeho vôli. Ak daruje manželke svoj majetok pred úctyhodnými ľuďmi ako ranný dar, nesmie tento majetok ani predat' ani scudzit' bez manželkinho súhlasu. Ak by sa však stalo, že z nešťastia upadol do chudoby, aby uživil seba, svoju manželku a deti a aby nemusel ísť žobrať, môže tento majetok dať na nejaký čas do zálohu s vedomím manželkiných rodičov, a to aj proti jej vôli.*“¹⁷

V odpise saského práva v Žilinskej knihe je zmienka i o nároku vdovy na 1/3 z majetku zosnulého manžela. Konkrétne v článku 122 sa píše: „*Tak čujte, ak má muž deti, ktoré sú jeho dedičmi a zomrie: keď sa tieto deti chcú oddeliť od matky, musia jej dať tretinu, ako je určené. Do toho sa však neráta ranný dar, ktorý jej muž sľúbil, keď si ju bral.*“¹⁸

Možno s istotou konštatovať, že tento článok saského práva sa uplatňoval i v Banskej Bystrici. Priame doklady sú síce skromné, no existujú. Ako príklad uvádzame zmienku z roku 1398, kde ide o dohodu medzi otcom a synom o vzájomnom dedení. Ak by podľa tejto dohody zomrel skôr otec, mala dostať tretinu jeho majetku manželka a zvyšok syn Štefan, ak by zomrel skôr a bez potomkov syn Štefan, mala dostať tretinu jeho majetku jeho žena a ostatné dve mali znovu pripadnúť otcovi.¹⁹ Okrem zmienky, že z majetku po manželovi dedila vdova 1/3, sa stretávame aj so zmienkou, že 1/3 z majetku manželky zdedil manžel-vdovec. Ide však už o neskoršie obdobie, konkrétne rok 1528.²⁰

¹⁷ VOZÁR, Jozef (ed.). *Kodex des Stadt- und Berg- Rechtes von Schemnitz. Kodex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 31.

¹⁸ PAPSONOVÁ, Mária. *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s. r. o., 2014, článok 122, s. 149.

¹⁹ „... quod praedicta bona debent haereditari per patrem vel filium, si contingeret aliquem eorum scilicet patrem decedere ab hac vita, tunc uxor eius legitima debet possidere tertiam partem suae partis scilicet Hansmanni Goldner; et aliae duae tertiae debent cedere Stephano filio suo vel suis heredibus. Si autem Stephanus prius decederet ab hac vita sine haeredibus, tunc redirent bona praefata ad patrem et uxor eius habebit tertiam partem in suis bonis, in hoc consenserunt ambo scilicet pater et filius coram communi consilio.“ FEJÉRPATAKY, László. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Kőrmöczbánya városok levéltáraiból)*. s. 85.

²⁰ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 773, s. 261.

V Kódexe mestského a banského práva Banskej Štiavnice je zase 1/3 majetku manžela v prospech vdovy podmienená opätovným vydajom: „...*Ak sa manželka nebohého vydá, dostane z pozostalosti po zaplattení všetkých dlhov nebohého jednu tretinu...*“²¹

Ďalšou formou zabezpečenia manželky v prípade smrti bol testament. Z preštudovaného materiálu sa javí, že nie všetci mešťania automaticky využívali túto možnosť. Zdá sa, že forma testamentu bola využívaná prioritne medzi mestskými elitami, oplývajúcimi slušným majetkovým bohatstvom (í keď neskôr sa začínajú objavovať testamenty obchodníkov a remeselníkov, čo korešponduje so zmenou v sociálnej štruktúre mesta),²² a taktiež v prípadoch, keď mal testátor potomkov z viacerých manželstiev alebo si zobral vdovu s potomstvom. Vo vymedzenom časovom období išlo o bežný úzus, keďže úmrtnosť bola pri pôrodoch a na bežné diagnózy vysoká. Nie je teda nič nezvyčajné, že sa stretávame s mešťanmi, ktorí počas života uzavreli dva aj tri sobáše. Motivácia bola často okrem základnej biologickej, majetková. Dokonca môžeme smelo konštatovať, že v mnohých prípadoch práve pri uzatváraní sobášov medzi mešťanmi, majetková motivácia prevažovala.

O možnosti mešťana testovať hovoria aj dva články v Kódexe mestského a banského práva Banskej Štiavnice, konkrétne § 2: „... *Ak niekto zomrie a nezanechá po sebe manželku ani deti a neurobil rozhodnutie o svojom majetku (nezanechal testament), celá jeho pozostalosť pripadne rodným príbuzným ako dedičstvo. Ak nemá rodných príbuzných, má byť s jeho majetkom urobené takto: má sa rozdeliť na tri časti, prvá časť sa má dať na spásu jeho duše, druhá sa použije na opravu ciest a mostov a tretia sa použije v prospech mesta...*“²³ a § 3: „...*človek, ktorý prišiel do svojich dní (plnoletý) môže podľa svojej vôle robiť so svojím majetkom čo chce. Ak mu aj manželka lebo deti protirečia, rozhodnutie zostane na jeho vôli...*“²⁴.

Dohľad nad vykonaním testamentu prináležal mestskej rade. Za všetky zmienky vyberáme úryvky z testamentu banskobystrického mešťana

²¹ VOZÁR, Jozef (ed.). *Kodex des Stadt- und Berg- Rechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 30.

²² *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 1269, s. 391. Ide o testament krajčira.

²³ VOZÁR, Jozef (ed.). *Kodex des Stadt- und Berg- Rechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 30.

²⁴ *Ibid.*, s. 31.

a banského podnikateľa Michala Königsbergera z roku 1503, ktorý splňal oba vyššie spomínané atribúty, keďže jeho majetok ďaleko presahoval bežný štandard majetku mešťana a manželka Benigna zmieňovaná v jeho testamente bola jeho druhou zákonitou manželkou s deťmi z predchádzajúceho vzťahu. V testamente sa píše: „*Preto porúčam so slobodnou vôľou a dobrým rozumom so súhlasom mojej manželky pani a so súhlasom všetkých jej detí a všetkých jej príbuzných, kedykoľvek sa nachádzajú, ktorí k tomu dali svoj súhlas, a preto nemajú ani nechcú protirečiť*’... *Ďalej odkazujem na dennú omšu veľký dom, kde teraz bývam, všetky lúky a polia, ktoré patria k domu. Teda kto tieto polia a lúky bude užívať, má z toho vydržiavať jedného kňaza, ktorý bude denne slúžiť omšu v Kaplnke sv. Jána Almužníka, a pokým žije moja žena alebo niekto z mojej rodiny, keď chcú tieto majetky vlastniť a vydržiavať z toho jedného kňaza, majú mať pred inými ľuďmi prednosť*’... *Ďalej odkazujem dolný dom svojej manželke a jej dedičom, aby ho mohli dedične užívať celkom podľa svojej vôle*... *Ďalej odkazujem všetky strieborné šperky svojej manželke, a aby z toho dala Tomášovi a Štefanovi Fulpauchovcom, ako som uviedol*’...“²⁵.

Zabezpečenie budúcej vdovy prostredníctvom testamentu však záležalo aj na vzájomných vzťahoch manželov. Príkladom tejto situácie je list, ktorý v roku 1458 poslal banskobystričský banský podnikateľ Štefan Jung zdržujúci sa v nemeckom Saalfelde svojmu synovi. V tomto liste okrem iného uvádza, že zmení svoj testament, pričom sa sťažuje na svoju manželku, ktorá sa nevie dočkať jeho smrti.²⁶

V prameňoch evidujeme aj zápisy o vzájomnom dedení medzi otcom a synom, čo ovplyvňovalo aj ich potencionálne vdovy.²⁷

Mimo meštianskych elít evidujeme v závere nami sledovaného obdobia zápis o zmluve o vzájomnom dedení dokonca medzi manželmi.²⁸

²⁵ LUKAČKA, Ján a kol. (eds.). *Pod osmanskou brozbou: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI*. Bratislava: Literárne centrum, 2004, s. 131–132.

²⁶ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 235, s. 76. Dostupné z: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/174884/?list=eyJxdWVyeSI6ICxNDU4IDEyIDI2In0https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/174885/?pg=14&bbox=340%2C-2765%2C3959%2C-673> [cit. 28. 8. 2020].

²⁷ FEJÉRPATAKY, László. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltárából)*, s. 85.

²⁸ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 1020, s. 328.

3 Práva a povinnosti vdovy

Čo sa týka prechodu majetkových práva na vdovu a jej dedičov, tento neprešiel vždy bez komplikácií. Vyskytovali sa prípady, kedy sa prechod dedičstva z rôznych dôvodov komplikoval, či už to boli dlhy zosnulého, prípadne komplikované vzťahy medzi príbuznými.

Majetok, ktorý tak pripadol vdove, či už vo forme doživotnej držby alebo vlastníctva, bol často vymáhaný aj súdne pred mestskou radou, prípadne sa za vdovy prihovárali pred mestskou radou v majetkových veciach ich ochrancovia, často vplyvní muži. Urgovali mestskú radu, nech koná v dedičských záležitostiach v prospech ich chránených.

Zo svojho zdedeného majetku vdova nemala vždy len osoh a prospech. Pomerne často sa totiž stávalo, že potom, ako hnutel'ný a nehnuteľ'ný majetok prešiel do rúk vdovy, začali sa hlásiť veritelia jej nebohého manžela. V prípade nemožnosti tieto dlhy vyplatiť sa stávalo, že vdova bola nútená predať svoje dedičstvo, alebo jeho časť. Mnohokrát sa predmetom predaja z týchto dôvodov stal aj dom, na vlastníctvo ktorého bolo priamo naviazané získanie meštianskeho práva.²⁹

Vdova bola zároveň poručníčkou maloletých detí, ktorých záujmy mala chrániť. Dospelé deti zvykli byť po smrti otca majetkovo vysporiadané už pri dedičskom konaní pred mestskou radou.

Pokiaľ vdova zostala v dome svojho zosnulého manžela, prípadne sa stala jeho majiteľkou, neobchádzala ju ani meštianska povinnosť, akou bolo platenie mestských daní. V sledovaných daňových súpisoch³⁰ sa stretávame pomerne často so ženami, zväčša však nie sú zapisované pod vlastným menom, ale pod menom nebohého manžela s príponou... inn (ynn), napr. Rohaczynn, Henel Schusterynn, Andre Kolmanin. V daňových súpisoch tak identifikujeme vdovy podľa mena manžela s príponou. Pod vlastnými

²⁹ Napríklad v roku 1534 kúpil Ján Žák od vdovy Jána Schustera dom a bol prijatý za mešt'ana (v tomto prípade nešlo o dom na námestí, ale v bočnej Hronskej ulici). *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*, reg. 1218, s. 378.

³⁰ RATKOŠ, Peter (ed.). *Dokumente k Banickému povstaniu na Slovensku (1525–1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1957, s. 307–339; FEJÉRPATAKY, László. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltárából)*, s. 76–94.

menami sú v týchto súpisoch uvedené napríklad kramárky, trhovníčky – kofy, remeselníčky. Tieto taktiež najčastejšie evidujeme aj ako podnájomníčky v cirkulárnych domoch, prípadne obyvateľky bočných ulíc mesta.

Keďže k domu na námestí prináležalo právo výčapu, mnohé vdovy sa venovali práve obchodu s vínom.³¹

Zmienky o vdovách sa nám spájajú i s cirkevnými fundáciami resp. prostriedkami venovanými *ad pias causas*. V dejinách Banskej Bystrice sa stretávame s prípadom, keď po svojom zosnulom manželovi vdova prebrala patronát nad stavbou kaplnky.³² Ďalšia meštianka zase darovala na správu tej istej kaplnky zo svojho majetku financie v hodnote 1000 zlatých. Jednou z podmienok bolo, že po smrti sa mala táto kaplnka stať miestom jej posledného odpočinku.³³ Takto vynaložené financie neboli vôbec zanedbateľné. S prípadmi, s ktorými sme sa stretli, išlo o čiastky, ktoré zodpovedali vtedajšej hodnote väčšieho domu na námestí.

Nie všetky vdovy zostali vdovami doživotne. Väčšina sa opakovane vydala. Motivácia ďalšieho vydaja bola rôzna. Po štúdiu spomínaných materiálov môžeme konštatovať, že väčšinou k druhému a v niektorých prípadoch aj k tretiemu sobášu prišlo. Ako sme už spomínali vyššie, motivácia uzavrieť ďalší sobáš bola často majetková. To znamená, že napríklad budúci manžel vdovy vyrovnal podľznosti, ktoré ju ťažili. Takýmto spôsobom sa často spojil chýbajúci kapitál s meštianskym majetkom a právom, čo bolo pre obe strany vyhovujúce. Po takomto uzavretí manželstva mohlo dokonca dôjsť k uzavretiu transakcie medzi znovu vydatou vdovou a jej novým manželom

31 RATKOŠ, Peter. K topografii Banskej Bystrice v čase baníckeho povstania (v rokoch 1525 – 1526). In: *Historické štúdie* 9. Bratislava: SAV, 1964, s. 116.

32 „...Nos autem ad eiusdem domine Dorothe supplicationem de anno domini subscripto decima die mensis Februarii eandem Capellam sub vocabulo predicto ac Altaria in eadem Capella unum scilicet maius sive supremus sub eodem ac beati Ieronimi et aliud videlicet minus sub beatorum Petri et Pauli Apostolorum ac Urbani pape et Marie Magdalene vocabulis consecrauerimus...“ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, fond Diplomatikai levéltár 45711.

33 BELÁNSZKY, József. *Divina et apostolicae sedis gratia episcop. Neosol.* 1829, s. 105–106. Rukopis. MVSР – Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Varia V – 160.

o dedení v prípade smrti, keďže často sa stávalo, že obaja už mali deti z predchádzajúcich zväzkov.³⁴

Posledný bod, o ktorom sa chceme zmieniť sú posledné vôle vdov. Zo sledovaných materiálov je jasné, že i vdovy v tomto období mali právo testovať. Dosvedčujú to viaceré dochované zmienky. Stretávame sa však i s prípadom, kedy bol práve testament vdovy napadnutý. Konkrétne išlo o testament vdovy bývalého notára Ondreja Kolmana, Kataríny, v ktorom odkázala svoj majetok len trom mladším deťom, kým najstaršiu dcéru, už vydatú, z dedenia vylúčila. Ako argument udala, že na ňu už vynaložila dosť prostriedkov. Poškodená najstaršia dcéra testament napadla a mestská rada jej následne vyhovelá tým, že jej priznala rovnaký dedičský diel ako jej súrodencom. Na margo rozhodnutia mestskej rady však treba podotknúť, že jej promptné rozhodnutie v danej veci súviselo aj so skutočnosťou, že sa za poškodenú prihovoriť samotný krajinský sudca Alexej Thurzo, u ktorého nebohej manželky bola poškodená vychovaná a slúžila ako komorná.³⁵ Zdá sa, že ostatné testamenty, o ktorých máme vedomosť, boli akceptované.

4 Záverom

Postavenie ženy meštianky bolo v stredoveku a na prelome novoveku, v porovnaní s ostatnými príslušníkmi ženského pokolenia v iných sociálnych skupinách, právne o niečo slobodnejšie. Z jednotlivých rodinných statusov ženy – meštianky sme si pre predkladaný článok vybrali status vdovy. Vdovy bolo taktiež možné rozdeliť podľa stratifikácie mešťanov: vdova

³⁴ V roku 1516 Žofia odstupuje Štefanovi Kleinovi dom a celý majetok po svojom predchádzajúcom manželovi, nebohom Tomášovi Smelczerovi s tým, že ho má doživotne užívať, ak Žofia zomrie skôr. Menovaní synovia Žofie i deti, splodené z nového manželstva, budú dedit' rovnakým dielom. Po Kleinovej smrti nebudú mať však jeho príbuzní nijaké právo na tento majetok. *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 420, s. 135.

V roku 1512 kováč Staško prebral do svojho vlastníctva dom, ktorý mu odkázala jeho nebohá žena Anna za to, že vyrovnal všetky jej dlhy, keď sa s ňou oženil po smrti jej prvého manžela kováča Stemoera.

Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. reg. 379, s. 121.

³⁵ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 918, s. 299.

Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. reg. 959, s. 310.

po mestskom waldbürgerovi alebo vdova po remeselníkovi, pripadane čeladníkovi mestského hospodárstva. Napriek všetkému však treba konštatovať, že sociálny status vdovy a jej život po smrti manžela súvisel prioritne s tým, ako bola zabezpečená už počas života manžela a ako dokázala ona alebo je príbuzní zdedený majetok zveľaďiť.

Na príklade dochovaných zmienok v archívnych materiáloch a iných dokumentoch v časovom rozpätí rokov 1386–1536 sme sa pokúsili rekonštruovať aspoň zo zachovaných zlomkov postavenie vdovy – meštianky v bansko-bystrickej mestskej spoločnosti. Poukazujeme hlavne na jej práva a povinnosti, ktoré jej z tohto statusu vyplývali, a možnosti jej ďalšieho života bez manžela. Čo sa týka práv, zistovali sme formy materiálneho zabezpečenia ženy v prípade smrti manžela, ktoré bolo možné zaistiť viacerými spôsobmi. Vdova mohla s majetkom disponovať, často však bolo treba súhlas ostatných príbuzných. Okrem iného sme prišli i k záveru, že napriek skutočnosti, že Banská Bystrica bola banské mesto, a k mestským domom do istého obdobia patrili aj t'ážiarstva, resp. banské podniky, sa zdá, že po ovdovení sa ženy ako majiteľky cirkulárnych domov v tejto sfére vôbec neangažovali. Je vysoko pravdepodobné, že tieto povinnosti preberali mužskí príbuzní, prípadne sa banské polia mohli stať premetom nájmu, či predaja. Právom ženy – vdovy bolo taktiež spísať testament. Čo sa týka povinností, vdovy museli platiť mestské dane ako majiteľky, či držiteľky práv k mestskému domu.

K dosiaľ zisteným záverom musíme ešte dodať, že badáme dlhotrvajúci výrazný vplyv saského práva na meštianske právne zvyklosti týkajúce sa statusu vdovy. Mieru tohto vplyvu, prípadné podobnosti a odlišnosti, však bude ešte treba prebádať detailnejšie.

Summary

Survey of the Widow's Position at the Turn of the Middle Ages and the Modern Age with Emphasis on the Preserved Source Material of the Town of Banská Bystrica

The position of a woman burgher was a bit freer in the Middle Ages and at the turn of the Modern Age in comparison with other members of the female generation in other social groups. From the individual family statuses

of a woman – burgher, we chose the status of a widow for the presented article. Widows could also be divided according to stratification of burghers. The widow's social status and her life after her husband's death were primarily related to how she was secured during her husband's life and how she or her relatives were able to increase the inherited property. On the example of preserved mentions in archival materials and other documents in the period 1386–1536, we tried to reconstruct, at least from the preserved fragments, the position of a widow – a burgher in the Banská Bystrica city society. We point out mainly her rights and obligations, which resulted from this status and the possibilities of her further life without a husband. Among other things, we came to the conclusion that despite the fact that Banská Bystrica was a mining town, and the town houses to a certain period also included excavating or mining companies, it seems that after the widowhood, women, as owners of circular houses, did not engage in this area at all. In addition to the findings so far, we must add that we are examining the long-lasting significant influence of Saxon law on bourgeois legal practices regarding widow status. However, the extent of this impact, possible similarities and differences will still need to be discussed in more detail.

ŘÍMSKOPRÁVNÍ CESTA K DRŽBĚ PRÁVA

Lucie Mrázková

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Aktuální český občanský zákoník přinesl unikátní novinku v podobě koncepce jednotné držby – tedy pojetí, že neexistuje odděleně držba věci a držba práva, nýbrž pouze držba práva.¹ Zdá se tedy, že zmizel jeden z nejstarších institutů soukromého práva, ale pouze na první pohled. Důvodová zpráva totiž vyjasňuje, že z teoretického hlediska (s odvoláním na Jana Krčmáře) je držba věci vlastně držbou vlastnického práva, a tedy není třeba zvláštního odlišování.² Tři a půl řádku (včetně citace) v důvodové zprávě je tak zjevně postačujícím zdůvodněním, proč zcela převrátit dosud platný koncept, vycházející z římského práva – stěžejní je držba věci, zatímco držba práva je její mladší a občas poněkud rozpačitá sestra.

Tento přírůbek vychází zejména z faktu, že římské právo držbu práva v dnešním slova smyslu neznalo.³ Institut se tak začal rozvíjet až v rámci *ius commune* a v různých evropských úpravách nabral také různý směr. Nicméně Římanům nelze upřít zásluhu na tom, že položili základ držby práva tak, že její pozdější rozvoj vůbec byl možný.

Tento příspěvek si klade za cíl nastínit základy toho, co lze označit za římskoprávní předstupně držby práva. Rozebírá dvě (až tři) možnosti, které se římské právo pokoušelo v cestě za držbou práva využít, byť neúspěšně. Na závěr se pak zabývá myšlenkou, proč je vysoce nepravděpodobné, že by Římané držbu práva vůbec mohli rozvinout do konceptu, v jakém ji známe dnes.

¹ § 987 an. zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

² ELIÁŠ, Karel. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 432.

³ Ačkoliv je citace učebnic v odborných článcích obecně považována za nevhodnou, v této situaci považuji za vhodné zdůraznit, že tento fakt se právě v řadě učebnic opakuje, často bez dalšího. Světlou výjimkou je zde SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II., Právo majetkové*. Reprint původního vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 252; naopak nesprávné informace o rozvoji držby práva v klasickém právu uvádí KINCL, Jaromír, Michal SKŘEJPEK a Valentin URFUŠ. *Římské právo*. Dot. 2. dopl. a přeprac. vyd. (C. H. Beck dot. 1. vyd.). Praha: C. H. Beck, 1997, s. 164.

2 Počátek vývoje – koncepce děleného vlastnictví v širším smyslu

V rámci toho, co dnes známe jako držbu práva, starověké Římany primárně zajímala držba služebností.⁴ Prokazatelně víme, že v nejstarším římském právu existovala možnost držet a zejména vydržet pozemkovou služebnost – byť tato naše znalost pochází primárně ze zákazu tohoto vydržení (viz kap. 3 tohoto příspěvku). Teoretické uchopení držby a vydržení služebnosti se však znatelně lišilo od dnešního – logicky se sice nabízí vidět služebnost jako nehmotnou věc, ale Římané zpočátku zvolili jinou možnost, kterou lze označit jako dělené vlastnictví v širším smyslu.

Z dnešního pohledu se dělené vlastnictví váže spíše k období feudalismu, v rámci kterého se tato nauka rozvinula. Paradoxně se tak stalo „zásluhou“ školy glosátorů – uvozovky zde naznačují, že se nejednalo ani tak o rozvoj právní vědy, jako spíše o chybu, které se glosátoři dopustili. Při výkladu slova „*utile*“ v justiniánských Digestech se totiž přiklonili spíše k významu „užitek“ a následně vytvořili celou nauku o užitkovém vlastnictví, které doplňuje vrchní vlastnictví. O chybu se zde jedná, jelikož v daných místech se pod slovem „*utile*“ neskrývá ani tak význam „užitek“, jako význam „obdobně“. Příslušná žaloba tak není žalobou „z užitkového vlastnictví“, ale žalobou „obdobnou“ k žalobě vlastnické.⁵

Dělené vlastnictví se však nemusí vztahovat pouze k období feudalismu. V širším slova smyslu a zejména v dnešní právní nauce tento pojem lze definovat jako „*ideologické zjednodušení (...) pro situaci, kdy je vlastník dlouhodobě omezen na svém vlastnickém právu široce pojatým oprávněním in rem, které náleží jiné osobě a které je zříditelné a zděditelné*“.⁶ Tato poměrně složitá (a moderně znějící) definice však zároveň vyjadřuje způsob, jakým archaické římské právo chápalo vztah služebnosti a pozemku, resp. vztah oprávněného ze služebnosti a vlastníka služebného pozemku.⁷ Základem této koncepce v římském právu

⁴ Stranou pozornosti zde záměrně ponechávám *bonorum possessio* jakožto specifickou záležitost práva dědického – ostatně zde se nejednalo primárně o držbu práva, ale zaprvé o otázku dědické posloupnosti a zadruhé o uvedení do držby k (hmotným) věcem, které tvořily pozůstalost.

⁵ URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva soukromého: římsko-právní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 39.

⁶ PETR, Pavel, Ondřej HORÁK a Petr DOSTALÍK. Divided Ownership – Development and Perspectives. *Danube: Law, Economics and Social Issues Review*, 2018, roč. 9, č. 2, s. 81.

⁷ Ibid., s. 84.

je pojetí vlastnického práva jako absolutního panství nad věcí, tedy panství, které vychází původně z absolutního panství otce rodiny (*pater familias*) nad celou rodinou. Stejnou moc, jako měl *pater familias* nad členy rodiny, získal i nad věcmi, které byly v jeho majetku. Z dnešního pohledu je tato moc už poměrně těžko představitelná, ale v římském pojetí vlastnictví „nesnášelo konkurenci“, bylo vylučné, neomezené, přímé⁸ a lze mu připisat všechny další myslitelné jazykové výrazy, které mají vyjádřit právě onu absolutnost panství nad věcí. Toto římské chápání vlastnictví bylo tak silné, že se velmi rychle objevil zásadní rozpor – pokud je vlastník tak neomezeným pánem věci, jak je možné, že kupříkladu k jeho pozemku má někdo jiný právo cesty, a tak jej na vlastnictví vlastně omezuje?

Římská právní věda tento rozpor řešila právě něčím, co bychom dnes nazvali děleným vlastnictvím, byť v pramenech tento výraz nenajdeme. Rozpor mezi „absolutností“ vlastnictví a existencí služebnosti (zůstaňme u příkladu práva cesty) byl řešen tak, že oprávněný ze služebnosti byl považován spíše za vlastníka dané cesty.⁹ Nedostatečná (resp. téměř neexistující) teoretická úroveň archaického římského práva nám neumožňuje definovat, zda vlastníkovu pozemku zůstávalo „holé vlastnictví“ nebo zda se jednalo spíše o ztrátu vlastnictví (nad danou cestou) s tím, že pokud právo cesty zaniklo, obnovovalo se vlastnické právo k celému pozemku, včetně cesty. Lze se domnívat, že do podobných detailů Římané nezacházeli a přiklonili se tak spíše k „dojmu“, že oprávněný ze služebnosti je „jakoby a ne zcela úplně“ vlastníkem (cesty). Ostatně odklon od této koncepce je patrný už v klasickém římském právu, kdy právník Iulianus je označován jako strůjce přechodu od „děleného“ vlastnictví k nedělenému, a to pod vlivem řecké nauky týkající se „*substantia*“ a „*species*“.¹⁰

3 Rychlý konec vývoje – Lex Scribonia

Zůstává otázkou, nakolik by se mohl koncept „děleného vlastnictví“ v případě držby a vydržení služebností rozvinout, kdyby mohl jeho vývoj nerušeně pokračovat. Ale ještě mnohem dříve, než právník Iulianus mohl měnit

⁸ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II., Právo majetkové*. Reprint původního vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 189.

⁹ PETR, HORÁK, DOSTALÍK, op. cit., s. 84.

¹⁰ Ibid., s. 84.

konceptu vlastnického práva, došlo k zastavení vývoje vydržení služebnosti, čímž i celá otázka držby služebnosti podstatně ztratila na svém významu – otázku držby totiž římstí právníci viděli primárně jako předstupeň vydržení. Pravděpodobně v roce 216 př. n. l., byť přesné datum není jisté, byla vydána *lex Scribonia*, která zakazovala nabývat pozemkové služebnosti vydržením.¹¹ Tím tedy došlo k zastavení celého vývoje držby a vydržení služebností, které ostatně v té době ještě římské právo nechápalo jako samostatnou kategorii *iurium in re aliena*, nýbrž jako samostatné kategorie služebností venkovských, městských, pozemkových či osobních.¹² Bylo by tedy možné sledovat samostatný vývoj kupříkladu u usufruktu, nicméně to přesahuje možnosti tohoto příspěvku.

Rovněž mimo rámec příspěvku je samotný rozbor důvodů, obsahu a dalších důsledků *legis Scribonia*.¹³ Lze tedy ve zkratce uvést, že se s nejvyšší pravděpodobností jednalo o politické opatření, reagující na společensky nežádoucí jednání – ostatně toto bylo typické pro republikánské zákony, které měly právě tento účel. Náprava nespravedlivostí byla primárně úkolem praetorského práva, které pružněji reagovalo na měnící se společenskou realitu. Pokud se však nejednalo primárně o nespravedlnost, ale spíše o nežádoucí, byť obecně praktikovaný společenský jev, přistupovalo se k zásahu pomocí *legum*.¹⁴ Důsledek však byl v případech držby a vydržení služebností zjevný – z právního řádu se vytratily.

4 Intermezzo – služebnost jako nehmotná věc

Jak již bylo zmíněno výše, pokud se má držba a vydržení služebnosti „uchytit“ v právním řádu, jednou z nejlogičtějších možností je vidět služebnost jako nehmotnou věc. Toto pojetí s sebou přináší řadu výhod – ať už jde o možnost přiměřeně aplikovat pravidla pro držbu hmotné věci nebo o možnost postupného upevňování nehmotných věcí v právním řádu, což následně otevírá řadu dalších možností.

¹¹ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. přeprac. vyd., (V nakl. Academia vyd. 1). Praha: Academia, 1994, s. 169.

¹² BARTOŠEK, op. cit., s. 252; a ŠEJDL, Jan. Římskoprávní kořeny služebností v právu vybraných evropských zemí. Rigorózní práce, Praha, 2016, s. 46.

¹³ V podrobnostech k tomuto zákonu srov. zejména D'ANGELO, Giacomo. Sulla lex Scribonia de usucapione servitutium. *Annali del Seminario Giuridico dell'Università degli studi di Palermo*, 2013, č. 56.

¹⁴ SCHULZ, Fritz. *Principles of Roman law*. Oxford: Clarendon Press, 1936, s. 10.

Zřejmě pod vlivem řecké filozofie se nehmotným věcem věnoval Gaius ve svých Institucích.¹⁵ Výslovně zde řadí služebnosti mezi věci nehmotné, nicméně vyvstávají otázky, do jaké míry bylo toto dělení relevantní. Gaius se totiž mnohem více soustředí na věci mancipační a nemancipační a spíše tomuto dělení podřizuje svůj výklad o příslušných pravidlech, zejména o způsobu nabytí a převodu. Jako konkrétní příklad lze uvést pozemkové služebnosti – jsou sice označeny jako věc nehmotná,¹⁶ nicméně způsob jejich převodu se liší podle toho, zda se jedná o služebnosti na italské půdě nebo v provincii.¹⁷ I když následně Gaius hovoří o tom, že „*práva k pozemkům městským však lze postoupit pouze injurecessu*“,¹⁸ neodvolává se zde z hlediska zdůvodnění k dělení na věci hmotné a nehmotné, ale spíše zpět k rozdělení služebností na městské a venkovské.

Právní věda navíc došla k názoru, že celková analýza této části Gaiových Institucí napovídá tvrzení, podle kterého dělení na věci hmotné a nehmotné nemělo pro samotného Gaia „praktického významu“. ¹⁹ Zcela na okraj se zde lze vrátit také k otázce vydržení pozůstalosti jakožto práva – Gaius pozůstalost sice označuje jako věc nehmotnou, ale otázce jejího vydržení se spíše vyhýbá a říká jen, že se spíše jedná o držbu a vydržení jednotlivých věcí z pozůstalosti,²⁰ než o držbu a vydržení pozůstalosti jako práva. Tedy z tohoto faktu lze dovozovat, že pojem nehmotné věci se v právní praxi neuchytil, jelikož přímo otázku držby a vydržení pozůstalosti by to v opačném případě výrazně ovlivnilo.

Pokud se tedy v právní praxi toto dělení neobjevovalo a neprojevovalo, je pak opět otázkou, proč bylo do Institucí vůbec zařazeno. Jazyková analýza napovídá, že se Gaius mohl inspirovat u Seneky, navíc i systematicky

¹⁵ Gai II.14. Na okraj zde lze poznamenat „městskou legendu“, kolující mezi právními romanisty – „*pokud někdo z římských právníků mluví o věcech nehmotných, tak se jen chce pochlubit, že četl řecké filozofy, jiný důvod to nemá.*“ Jako pro většinu městských legend zde však platí povzdechnutí „*slyšela jsem mnohokrát, bibliografickou citaci však stále postrádám.*“

¹⁶ Gai II.14.

¹⁷ Gai II.26, byť zde se jedná o jeden z neúplných fragmentů.

¹⁸ Gai II.29.

¹⁹ DAJCZAK, Wojciech. *Rzymska „res incorporalis“ a kształtowanie się pojęć „rzeczy“ i „przedmiotów praw rzeczonych“ w europejskiej nauce prawa prywatnego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007, s. 39.

²⁰ Gai II.54.

se jejich výklady značně podobají.²¹ Dále je také možné, že se zde projevil prvek pedagogický – Instituce jsou v první řadě učebnicí a řada pedagogů se při výkladu i dnešního práva uchyluje k připodobněním, která sice nemají příliš praktického významu, ale studentům znatelně usnadní pochopení látky.

5 Druhý pokus – *quasi possessio*

Pokud se ve vývoji římského práva opět posuneme o několik století, konkrétně do justiniánských Digest, nalezneme poměrně výrazný posun. Ve fragmentu D 8.5.10.pr. se hovoří o situaci, která je z dnešního pohledu zcela jasným příkladem nabytí služebnosti vydržením.

D 8.5.10.pr. Ulpianus libro 53 ad edictum

Si quis diuturno usu et longa quasi possessione ius aquae ducendae nactus sit, non est ei necesse docere de iure, quo aqua constituta est, veluti ex legato vel alio modo, sed utilem habet actionem, ut ostendat per annos forte tot usum se non vi non clam non precario possedissee.

D 8. 5. 10.pr. Ulpian v 53. knize k Ediktu

Pokud někdo užitím a dlouhou kvazidržbou získal právo vést vodu, nemusí prokazovat právo, které vedení vody založilo, například že bylo odkázáno nebo jakýmkoliv jiným způsobem zřízeno, ale je oprávněn k obdobné žalobě k prokázání, že po určitý počet let měl takové užití vedení vody a že toto nezískal násilím, podvodem ani výprosou.²²

Zde je tedy bez jakéhokoliv problému stanoveno, že právo vést vodu lze získat dlouhým užíváním za předpokladu, že „držba“ tohoto práva nebyla nabyta násilím, podvodem ani výprosou. Oproti výše uvedenému vývoji se tedy jedná o zcela zásadní posun, nicméně nejde ještě o držbu a vydržení práva. Problém tkví v uvozovkách oné „držby“, resp. ve výrazu „kvazidržba“, který se ve fragmentu objevuje. Samotná kvazidržba bývá definována jako „jakoby-držba“,²³ tedy institut, který držbu výrazně připomíná, ale zároveň držbou není.²⁴ Tím pádem ale bez „klasické“ držby nemůže nastoupit ani vydržení a ostatně fragment přímo o vydržení ani nemluví. Namísto

²¹ DAJCZAK, op. cit., s. 40.

²² Vlastní překlad, za konzultaci překladu první poloviny fragmentu děkuji R. Černochovi.

²³ SOMMER, op. cit., s. 197.

²⁴ Poměrně opomíjenou otázku, zda se jedná o definici kruhem, ponechám na uvážení čtenáře.

toho, aby zde nastoupil určitý okamžik, kdy bylo právo nabyto vydržením, je ono „užití a dlouhá kvazidržba“ bráno jako doklad toho, že právo již bylo získáno. V konečném důsledku se z praktického hlediska jedná téměř o totéž – právo vést vodu bylo nabyto. Nicméně tím, že se jedná o doklad získání práva, nikoliv o vydržení tohoto práva, obešli římscí právníci jinak neřešitelnou otázku toho, zda je možné právo držet a vydržet podle stejných pravidel, jako hmotnou věc. Poměrně znatelnou vadou jejich řešení však může být to, že chybí právě onen zřetelný okamžik, kdy bylo právo získáno, v případě hmotné věci by to byl okamžik, kdy došlo k vydržení. Může tak dojít ke sporu, zda již uběhla dostatečně dlouhá doba, aby se dlouhé užití bralo jako naprosto jistý doklad o tom, že právo „již bylo dávno získáno“, či nikoliv. Zůstává však jisté, že jakkoliv bylo právo možno získat „dlouhým užitím“, nejednalo se ještě o vydržení práva v dnešním slova smyslu.

6 Závěrem

Římané se (minimálně nadvakrát) snažili přijít na způsob, jakým by mohli dosáhnout možnosti držet a zejména vydržet pozemkovou služebnost. Nejdříve pojali služebnost jako svým způsobem projev děleného vlastnictví – oprávněnému tak vzniklo právo, které se spíše blížilo vlastnickému právu k předmětu služebnosti. Tento pohled přinášel několik úskalí, zejména z hlediska toho, zda vlastníkově služebné věci zůstávalo holé vlastnictví, či zda o vlastnictví předmětu služebnosti mohl přijít zcela. Tyto otázky by římská právní věda pravděpodobně řešila, zejména v době klasické, kdy se mnohem více začaly rozvíjet počátky jednak právní teorie, a jednak se právníci věnovali čím dál specifitějším případům.

Mnohem dříve, než mohly být tyto otázky řešeny, nastoupil zákonný zákaz vydržet pozemkovou služebnost. Ačkoliv se s nejvyšší pravděpodobností jednalo o politické opatření, měl tento zákaz znatelný důsledek i do rozvoje držby práva – jelikož nebylo možné služebnost vydržet, opadl zájem i o otázku její držby. Vývoj celé koncepce se tak zastavil. Později je možné nalézt náznak další cesty, jak dojít k vydržení práva – tedy pojetí, že služebnost je věcí nehmotnou a mohou se na ni uplatit stejná pravidla, jako pro držbu věci hmotné (zákaz vydržet byl stále zjevně zřetelný). V právní praxi se však koncepce nehmotné věci zjevně neuchytila.

Posledním pokusem (tedy druhým nebo třetím, což je otázka pohledu) se stala možnost obejít požadavek držby a okamžik vydržení. Kvazidržba se tak spojila s pojetím, že dlouhé užívání je dokladem o tom, že právo již bylo „dávno“ nabyto a není potřeba se dále zabývat způsobem jeho nabytí. Obloukem se tak římsí právníci doby justiniánské vyhnuli okamžiku vydržení a nastolili v jistém smyslu právní fikci. K „pravé“ držbě práva však stále nedošli.

Mám za to, že k držbě práva, jak ji známe dnes, římsí právníci ani dojít nemohli. V dnešním pojetí je totiž držba práva postavena na předpokladu, že vykonáváme domnělé subjektivní právo a toto právo je pak právním řádem chráněno. Vydržení práva je pak důsledkem tohoto předpokladu. Římské právo ale stálo na systému žalob, nikoliv na systému subjektivních práv. Pokud by si tedy římský právník měl z teoretického hlediska představit, že má vydržet právo, musel by si vlastně představit, že by měl vydržet žalobu, která toto právo chránila. Vydržení žaloby je však už koncept římskému právu naprosto neznámý, a to oprávněně – pokud by se o něm mělo uvažovat, neobejdeme se bez toho, abychom žalobu viděli jako právo. Následně se dostáváme do kruhu – nemůžeme vydržet právo, protože bychom museli vydržet žalobu, což si lze představit jako vydržení práva, což však nelze, to bychom si museli představit vydržení žaloby...

Summary

The Journey of Roman Law towards the Possession of a Right

This paper deals with questions of possession and usucaption of a right, mainly a servitude. It presents different ways in which Roman law was trying to achieve this possibility. First of all, the idea of divided ownership is presented. In this sense, a servitude is more of an ownership of the object of the servitude, so the owner is severely limited in his ownership, possibly even loses it. However this path was interrupted by lex Scribonia, which prohibited a usucaption of a servitude. Next attempt can be seen as presenting a servitude as an incorporeal thing, however this has not been accepted in the legal practice and remained more of a philosophical topic. Last attempt to achieve the usucaption of a right was through a kind of legal fiction – stating that a long use of a right actually certifies that said right

has already been obtained. This concept avoided the exact moment of usucaption, which is the main reason why it cannot be seen as a usucaption of a right as we see it today. In my opinion, Roman law could not even arrive at usucaption of a right in contemporary meaning, because it was built as a system of actiones. Because of this, Romans could not imagine usucapt-ing the right itself, but more likely they would have to see it as usucaption of a specific action – which is a concept that cannot even be theoretically comprehended.

SOUKROMÝ ŽALOBCE V TRESTNÍM ŘÍZENÍ SE ZAMĚŘENÍM NA TRESTNÍ ŘÁD Z ROKU 1873

Pavel Opat

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Institut soukromé žaloby měl své místo ve značné části právního vývoje na našem území. Středověký proces byl charakteristický právě zásadou dispoziční, kdy k zahájení trestního řízení docházelo podáním soukromé žaloby. V rámci Obnoveného řízení zemského došlo sice k zavedení inkvi-zičního řízení, nicméně i v něm soukromá žaloba přetrvávala. Teprve v roce 1768 v souvislosti s přijetím *Constitutio criminalis Theresiana* byla soukromá žaloba z právního řádu zcela odstraněna,¹ ovšem ne nadlouho. První zmínka o návrhu soukromé osoby, který měl zahajovat trestní řízení, byla uvedena již v zákoníku o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803, od roku 1873 do roku 1950 došlo k pevnému ukotvení tohoto institutu v trestním řádu. Uvedený příspěvek rozebírá vývoj, procesní otázky ohledně soukromé obžaloby a v neposlední řadě též judikaturu z období 1. republiky.

2 Další vývoj institutu

Podíváme-li se do již shora uvedeného trestního zákona z roku 1803, stanovoval, že trestní řízení koná soud *ex officio*. Z tohoto pravidla nebyla v zásadě připuštěna výjimka, ovšem sám trestní zákon v části, která pojednávala o těžkých policejních přestupcích, používal ustanovení že řízení nemělo být zaváděno z úřední povinnosti, nýbrž na návrh soukromé osoby. Činy, u kterých bylo toto stanoveno, byly v podstatě v nezměněné podobě inkorporovány do trestního zákona z roku 1852. Jednalo se vesměs o trestné činy, které byly spáchány v rámci rodiny (krádeže a zpronevěření v rodině, cizoložství, delikty proti bezpečnosti cti, aj.).

¹ GRIVNA, Tomáš. *Soukromá žaloba v trestním řízení*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 11.

Je tedy s podivem, že trestní zákon z roku 1803 nikterak nezmiňoval soukromou obžalobu, a přesto ji sám, ve své textaci připouštěl. V podstatě lze tedy shrnout, že v daném zákoně platila inkvisiční zásada ve smyslu iniciativy trestního stíhání s výjimkou ve shora uvedených případech. Jakmile byla žádost či stížnost soukromé osoby podána, bylo ovšem dále postupováno dle zásady inkvisiční. S výjimkou z této zásady se samozřejmě pojil, tzv. negativní zájem soukromý, což byl zájem soukromé osoby na tom, aby se trestní řízení pro některý trestný čin nekonalo.²

V souvislosti s přijetím trestního řádu ze dne 17. ledna 1850 došlo k zavedení trestního řízení, kdy obžalovací funkce byly svěřeny zvláštním orgánům, došlo tedy k zavedení zásady obžalovací. V kontextu iniciativy zahájení trestního stíhání byla zachována zásada oficiality.

V tomto trestním řádu byly některé trestné činy uznány jako soukromožalobní (§ 2) a došlo k jejich vyjmutí z iniciativy státního zastupitelství, které bylo závislé na počínu soukromé osoby. Ustanovení § 404 zakotvovalo, že státní zástupce zůstával při daných deliktech subjektem trestního řízení, kde zastával pozici žalobce, jeho působnost však byla svázána s podmínkou, že soukromá žaloba požádala o zavedení trestního řízení. Pokud došlo ke splnění této podmínky, konalo se trestní řízení obvyklým způsobem. Pokud by došlo k situaci, že státního zástupce odmítne udání poškozeného, mohl se poškozený sám ujmout žaloby a vystupovat v postavení soukromého žalobce, v daném případě došlo k zavedení institutu soukromé obžaloby, byť ve zvláštní podobě. Některé trestné činy byly v trestním řádu návrhovými a zároveň (tzv. podpůrně) delikty soukromožalobními, výjimkou bylo ustanovení § 507, které u trestného činu urážky na cti spáchané tištěným spisem dovolovalo poškozenému rovnou vejít do řízení v postavení soukromého žalobce.³ U trestných činů, které byly prohlášeny za přestupky, byla povolena v souladu s ustanovením § 438 soukromá obžaloba.

Trestní řád ze dne 29. července 1853 upravoval trestní řízení ve věcech soukromé žaloby obdobně jako shora uvedený zákon. Odlišné bylo ustanovení § 37, které rozlišovalo delikty návrhové (navrhovatel se shodl se státním

² STORCH, František. Delikty návrhové a soukromožalobné v právu rakouském. *Právník*, 1895, roč. 34, s. 341–343.

³ *Ibid.*, s. 345.

zástupcem a řízení bylo zahájeno), nebo delikty podpůrní (státní zástupce stíhání odepřel), přestupky měly ryze soukromožalobní charakter. Zvláštnosti ve věcech tiskových přečinů nebyly v tomto zákoně upraveny, což souviselo s vydáním tiskového řádu v roce 1852 (č. 122 ř. z.).⁴

Poslední velká změna týkající se soukromé žaloby se udála v trestním řádu z roku 1873. Povinnost návrhu na stíhání veřejnou žalobou byla zrušena, tyto tzv. návrhové delikty byly nadále již ryze soukromožalobní. Ryze zajímavostí je skutečnost, že novela trestního řádu ze dne 17. prosince 1862 č. 8, ř. z. z roku 1863 zavedla novou, doposud nepoužívanou kategorii trestných činů, které byly trestné tzv. ke zmocnění či se svolením stíhaných, jednalo se v podstatě o obdobu shora zmiňovaných návrhových trestných činů proti bezpečnosti cti.⁵

Storch v následující citaci uvádí, které trestné činy jsou považovány za soukromožalobné: „*V komentářech a učebních knihách uváděny bývají jakožto delikty soukromožalobné všechny, ale jen ty činy trestné, o kterých zákon tr. z r. 1852 ustanovuje, že sluší je stíhati jen k žádosti nebo stížnosti určité osoby soukromé. Jsou to přečiny § 467. a 493. odst. 3 a přestupky § 463., 487.–492., 496., 497., 502–505., 524 a 525., tedy – nehledíc k urážkám na cti – vesměs ty činy trestné, k nimž vztahovala se dříve zapomenutá ustanovení zákona tr. z r. 1803 a řádů tr. z r. 1850 a 1853, k radě té bývá ještě připojován přestupek vytčený v § 1. odst. 2 zák. o tajemství listovním ze dne 6. dubna 1870. Rovněž za obecné pokládati lze mínění, že v nynějším právu rakouském nemáme deliktů návrhových.*“⁶

Trestní řád nepočítal s těmito návrhovými delikty, v § 2 zakotvoval toliko dvojí způsob obžaloby – veřejnou a soukromou.

3 Problematika návrhových deliktů

František Storch podrobil tyto činy analýze, zdali splňovaly náležitosti soukromožalobních deliktů dle § 46 trestního řádu z roku 1873. Za náležitosti považoval 1) stíhání trestného činu je závislé na něčí žádosti, 2) tímto činem

⁴ STORCH, František. Delikty návrhové a soukromožalobné v právu rakouském. *Právník*, 1895, roč. 34, s. 347.

⁵ Ibid., s. 341–343, s. 377.

⁶ Ibid., s. 379.

bylo žadateli ublíženo v jeho právech.⁷ Což bylo problematické například u přestupku zastaralého opilství. Tento přestupek považoval Storch za ryze policejní, nešlo prý tvrdit, že by jím bylo na něčích právech ublíženo. Položil si tedy otázku, proč by měl některý mistr či služební pán zájem kvůli tomuto činu vstupovat do institutu soukromého žalobce. Závěrem dovodil, že tento čin je deliktem návrhovým.⁸

V souladu se shora uvedeným dospěl Storch k názoru, že při přípravě trestního řádu nedošlo k zevrubnému prozkoumání povahy jednotlivých trestných činů. Pro zajímavost lze uvést, že připravované osnovy trestního zákona počítaly jednak se zachováním kategorie deliktů soukromožalobních, ale i s poměrnou rozsáhlou plejádou deliktů návrhových. Dle osnovy trestního zákona z r. 1893 (Osnova stálého výboru) byly mezi návrhové delikty zavedeny zajímavé a do té doby neznámé trestné činy, jako např. urážení cizího panovníka či hlavy cizího státu a urážení vyslance či jednatele v souladu s ustanoveními § 101 a 102 aj. Obdobně neznámé se u osnovy jeví další činy spadající do kategorie soukromožalobních – např. § 477 odst. 2 uváděl manželské souložení při nemoci venerické (pohlavní) nebo syfilitické.⁹

Ke shora uvedené problematice se Storch závěrem vyslovil tak, že roztrídění deliktů do jednotlivých skupin bude pro praxi použitelné a s kladem přijal budoucí přijetí (ke kterému nedošlo) návrhových deliktů, které byly dle jeho slov cizopasně v právu živořící.¹⁰ Storch ovšem narazil na nesouhlas Jaroslava Kallaba.

Kallab se tázal, je-li soukromá obžaloba pro poškozeného vlastně vhodná, neboť ke vši újmě, která mu byla spáchána, by měl na sebe vzít ještě trestní stíhání ve veřejném zájmu. Dále si položil otázku, zdali je veřejnému zájmu učiněno zadost, když mohly vyvstat velké rozdíly mezi jednotlivými žalobci.

Kallab narážel na Storchovo rozdělení činů dle § 46. Při deliktech souvisejících s autorským, patentním či známkovým právem byly porušeny jiné právní normy než u tajemství listovního, kde dle Kallaba docházelo

⁷ STORCH, František. Delikty návrhové a soukromožalobné v právu rakouském. *Právník*, 1895, roč. 34, s. 380–381.

⁸ Ibid., s. 383–384.

⁹ Ibid., s. 413–414.

¹⁰ Ibid., s. 418.

k porušení konvenčních norem. Při rodinných deliktech mohla být zasažena mravnost a rodinná ctnost.

Kallab též se Storchem nesouhlasil v tom, že není rozdíl mezi zájmem otce na tom, aby se členové jeho rodiny navzájem neokrádali a zájmem mistra na tom, aby se jeho zaměstnanci neoddávali opilství. Kallab dělil soukromožalobní delikty (v souvislosti s jejich legitimací) do tří skupin, a to jako 1) Delikty, u nichž legitimace k podání obžaloby souvisela s poměrem (typicky se jednalo o poměr rodinný, ale i mezi zaměstnavatelem a dělníkem 2) Delikty, u nichž byla žalobní legitimace dána poměrem, který zaujímaly vůči právnímu statku, který delikt zasáhl (jednalo se o čest – tajemství listovní) a v poslední řadě 3) Delikty k právnímu statku se vážící – právo autorské, známkové či patentní.¹¹

4 Procesní otázky ohledně institutu soukromé žaloby

Dle ustanovení § 2, odst. 2 a dále § 43 a 46 trestního řádu z roku 1873 mohlo docházet k situacím, kdy samotné stíhání trestného činu náleželo soukromému žalobci, ovšem bylo zapotřebí splnit podmínku, že tento čin musí být jako soukromožalobní v trestním zákoně z roku 1852 zvlášť označen. Pokud takovéto označení absentovalo, jednalo se o delikt veřejnožalobní. Platilo, že k soukromé žalobě byl povolán ten, koho zákon za subjekt takového žalobního práva označil. O tom, zdali žalobní právo příslušelo více osobám, zákon mlčel. Ovšem mělo se za to, že z povahy věci jsou práva samostatná, ale mohlo jim být učiněno zadost v rámci jednoho procesu, tudíž pokud jednomu soukromému žalobci zanikl jeho nárok (např. tento zemřel, čin pominul, nebo došlo ke zmeškání lhůty), nemělo to vliv na práva ostatních žalobců. Je ale zapotřebí si uvědomit, že pokud došlo od soukromého žalobce k vznesení žaloby, šlo poté k již započatému procesu pouze přistoupit, a to do fáze, v níž se právě nacházel. Pokud tedy již byl daný proces ukončen, nebylo možné pro žalobce, který svůj nárok neuplatnil, jeho uplatnění.

Dané pravidlo se uplatňovalo pouze u rozsudku znějícího na odsouzení či osvobození pachatele. Jestliže došlo k zastavení řízení, či rozsudek

¹¹ KALLAB, Jaroslav. *O legitimaci k obžalobě v trestním řízení rakouském*. Praha: Tiskem Aloisa Wiesnera – nákladem vlastním, 1906. s. 314–317.

osvobodil pachatele kvůli nedostatku žalobní legitimace, která pocházela od některého ze spolužalobců, nebylo vyloučeno, aby došlo pro totožný čin k novému podání žaloby. Z povahy věci tedy plynulo, že dispozitivní úkony v rámci žaloby nikterak neovlivňovaly žalobní práva ostatních. Co se týče zákonného zastoupení v případě soukromého žalobce, lze usuzovat, že za něj zákonný zástupce vystupovat nemohl. Mělo se za to, že u soukromého žalobce je jeho způsobilost k procesnímu jednání odrazem jeho způsobilosti k procesu. Pokud ovšem nebyl soukromý žalobce dostatečně znalý práva, mohl být tzv. suplován poradcem.

Soukromý žalobce byl legitimován k podání podnětu trestního stíhání. Na výběr měl toliko ze tří možností, buď v souladu s § 88 učinil návrh na zahájení přípravného vyhledávání, nebo návrh na zahájení přípravného vyšetřování v souladu s § 91 či podat obžalovací spis dle § 207. Soukromý žalobce měl v zásadě právo volby, kterou z těchto tří možností nakonec zvolí. Po započetí řízení mohl soukromý žalobce napomáhat v rámci přípravného vyhledávání a vyšetřování soudu, ve všem co by jeho žalobu mohlo podpořit. Soukromý žalobce měl ovšem okleštěná některá práva oproti státnímu zástupci.

Soukromý žalobce mohl nahlížet pouze do vlastních spisů, nemohl být přítomen poradě soudu, vcházet do přímého kontaktu s úřady či podávat opravný prostředek ku prospěchu obviněného. Jakákoliv nařizovací funkce vůči bezpečnostním úřadům nepřicházela v úvahu. Dále na rozdíl oproti státnímu zástupci, pokud nepodal v zákonné lhůtě obžalovací spis, nepřišel-li k hlavnímu přelíčení nebo neučinil při něm závěrečné návrhy, mělo se za to, že od stíhání nevyvratitelně ustoupil, díky čemuž nebyla možná ani obžaloba na obnovu řízení. V neposlední řadě mohl být soukromý žalobce odsouzen k náhradě nákladů trestního řízení. Pokud soukromý žalobce zemřel, jeho žalobní právo smrtí zaniklo, pokud nebylo povahy majetkové, v takovém případě přecházelo na případného právního nástupce.¹²

Opak daného zakotvovala osnova nového zákona trestního (respektive jeho vládní předloha z roku 1881). Ta v § 88 uváděla, že po smrti oprávněného

¹² KALLAB, Jaroslav. *Učebnice trestního řízení platného v Čechách a v zemi Moravskoslezské, bledě ke osnově sjednoceného trestního řádu československého z roku 1929*. Brno: nákladem čs. a. s. právník, tiskl pokorný a spol., 1930, s. 87–90.

mohli žalovat jeho dědicové, kromě toho též příbuzní náležející do prvního a druhého stupně a dále pozůstalý manžel nebo manželka, v kontextu tohoto byla stanovena celkem pochopitelná výjimka, v souladu s § 185 dané osnovy, a to pro cizoložství.

Nepochybně zajímavé bylo to, že právo soukromé obžaloby nezáviselo na tom, jestli bylo trestní stíhání již v minulosti odepřeno státním zástupcem.

5 Souběh žalobních práv

Pokud obviněný spáchal více trestných činů, přičemž každý z nich svědčil pro podání jinému soukromému žalobci, upřednostňovalo se společné řízení (za předpokladu oddělenosti předmětu jednotlivých žalob). Jestliže se některý ze žalobců, kterému svědčil nárok, nezúčastnil shora uvedeného řízení, mohl podat samostatnou obžalobu.

Rozdílná situace nastala, pokud více soukromých žalobců opíralo svou žalobu pouze k jednomu trestnému činu, který spáchal obviněný. V tomto případě se mohlo konat toliko jediné řízení. K zahájení řízení mohlo dojít pouze k žádosti prvního oprávněného, ostatní se mohli kdykoli do tohoto trestního řízení připojit. Pokud by se nepřipojili k již započatému řízení, nemohla být jejich obžaloba podána samostatně, a to ani tehdy, pokud by oprávněný, na jehož základě bylo řízení zahájeno, od žaloby ustoupil. Zastavující nález či rozsudek znějící na osvobození měl platnost vůči všem oprávněným, samozřejmě s výjimkou, stalo-li se tak na základě nedostatku žalobní legitimace daného soukromého žalobce.

Nutno si uvědomit, že při pluralitě soukromých žalobců neměla právní účinky ta právní jednání, která byla pro obviněného příznivá. Dokud, byť i jediný ze soukromých spolužalobců na obžalobě trval, nemohlo být takovéto řízení zastaveno či obžalovaný osvobozen.

Pro počítání lhůt platilo, že jejich běh plynul u každého ze spolužalobců samostatně, a tak zmeškání některé nebylo účinné vůči ostatním.

V rámci přestupkového řízení mohl učinit návrh na zákonné potrestání. Pokud učinil u soudu či státního zastupitelství oznámení, nepokládalo se takovéto jednání za podání obžaloby. Soukromý žalobce musel učinit

takový návrh, ze kterého jasné vyplývalo, že se chce zúčastnit trestního řízení v postavení soukromého žalobce.

Vyznat se ve všech úskalích institutu soukromé žaloby nebylo snadné, existovaly různé publikace, které sloužily ke srozumitelnějšímu pochopení. Jednalo se např. o tzv. dělnický sekretář, ten velmi srozumitelně podával přehled lhůt. Lhůta k podání žaloby byla stanovena na šest neděl od okamžiku, kdy se poškozený o trestném činu dozvěděl, při urážce na cti byla stanovena tříměsíční lhůta. Dělnický sekretář také nabádal k tomu, aby soukromý žalobce nezmeškal trestní řízení: „...*budiž zde připamatováno, že je důležité, aby soukromý žalobce přesně v ustanovenou hodinu se dostavil. Snadno by se totiž státi mohlo, že soud zastavil by trestní řízení, jsa v domnění, že soukromý žalobce od žaloby upustil. Naše soudy jsou právě v tomto směru nesmírně dočvilné a proto každý, kdož nechce býti nepřijemně překvapen, ať dostaví se včas.*“¹³

V samotném trestním řízení byl soukromý žalobce v postavení, které bylo srovnatelné s postavením státního zástupce, ovšem s některými okleštěnými právy.

6 Zastupování soukromého žalobce

Zastupování soukromého žalobce zmocněncem bylo dovoleno v zásadě bez omezení.¹⁴

Soukromý žalobce mohl požádat státního zástupce, aby ho zastupoval, ten posléze vstoupil do jeho postavení, ale soukromý žalobce zůstal i nadále pánem daného řízení.

Zvláštní případ paralelního vystupování soukromého žalobce a státního zástupce mohl nastat dle čl. V. zákona ze dne 17. prosince 1862, č. 8 ř. z. z roku 1863 u přečinu proti bezpečnosti cti, který byl spáchán na veřejném úředníku, vojínovi, služebníku nebo duchovním, a to v rámci jejich povolání, neboť se mohli tito poškození připojit ke státnímu zástupci paralelně v postavení soukromého žalobce. V daném případě tedy žalobce vystupoval v rámci stejného řízení vedle státního zástupce. Jejich poměr byl obdobný

¹³ BIERK, I. *Dělnický sekretář: sborník obsahující nejdůležitější ustanovení a výklady ze zákona trestního, tiskového, spolčovacího*. Praha: Dělnická knihtiskárna, 1899, s. 28.

¹⁴ PRUŠÁK, Josef. *Československé řízení trestní platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Věšhrd, 1921, s. 87.

jako mezi soukromými žalobci při jejich pluralitě, ovšem samotná iniciativa zůstala státnímu zástupci.¹⁵

Soukromou žalobou se stíhaly trestné činy jako krádež a zpronevěra mezi manžely, rodiči, dětmi či sourozenci, kteří spolu žili ve společné domácnosti (§ 463 trestního zákona z r. 1852), dále § 467 (který se týkal zásahu do autorských práv – posléze nahrazen zákonem č. 218/1926 Sb., o autorském právu), dále ustanovení § 487–493, 495–497, nahrazeny posléze zákonem č. 108/1933 Sb., § 502–505, tedy cizoložství, či zneužití osoby nezletilé či jiné svedení ku smilstvu, opilství a jiné hrubší nemravnosti dle § 524 a 525, dále se jednalo o celou škálu trestných činů v zákonech: tiskovém, o ochraně tajemství listovního aj.¹⁶

7 Způsobilost být soukromým žalobcem

Poměrně diskutovanou otázkou v souvislosti s institutem soukromé žaloby bylo, jaký vliv má stáří osoby na právo podat soukromou obžalobu. Co se týče nezletilých osob, tedy osob, které byly dle trestního práva ve věkovém rozmezí 14 až 24 let, byla otázka snadno zodpověditelná, tyto osoby byly plně odpovědný za své činy, byly tedy i oprávněné podat soukromou obžalobu, minimálně tedy v hmotněprávní rovině. U dětí a nedospělců, tedy osob od 7 do 14 let bylo nepochybné, že tyto se musely nechat zastoupit. V hmotněprávní rovině mohly být oprávněny, ale z povahy věci se k určitým situacím nemohly dostat (např. zneužití moci úřední).

Některé věci byly vyloučeny přímo ze zákona (nemohly být manželi, rodiči aj.) Pokud měli být tito nedospělci zastupováni, využívali institutu poručníka.

Věnceslav Hrubý byl toho názoru, že u trestných činů urážky na cti nebyly de lege lata děti a nedospělí způsobilí k podání soukromé obžaloby.¹⁷ Též nesouhlasil se Storchem, který dospěl k názoru, že nezletilí soukromí žalobci

¹⁵ STORCH, František. *Řízení trestní Rakouské Díl 1*. Praha: nákladem a tiskem J. Otty, 1887, s. 295–300.

¹⁶ KALLAB, Jaroslav a Vilém HERRNRITT. *Poznámkové vydání ke trestnímu řádu*. S. 13–14. Citováno dle: RŮŽIČKA, Miroslav, František PÚRY a Jana ZEŽULOVÁ. *Poskožený a adhezní řízení v České republice*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 77–78.

¹⁷ HRUBÝ, Věnceslav. O právu soukromé obžaloby osob nezletilých a nedospělých dle rak. práva trestního. *Právník*, roč. 28, 1889, s. 185–186.

mohli podat žalobu pouze přes své zákonné zástupce. V této úvaze se Storch inspiroval analogicky civilním procesem.¹⁸

8 Konkurence veřejnožalobního a soukromožalobního práva

Dr. František Dostál zkoumal konkurenci veřejnožalobního a soukromožalobního práva. Pokud pachatel spáchal například trestný čin vydírání, a to za pomoci urážlivého výroku, bylo by nesprávné vylučovat veřejnou či soukromou žalobu, byť by bylo pochybné, která z nich se má podat. Teprve soudce v rámci potrestání pachatele měl rozhodnout, kterým z těchto trestných činů je pachatel vinen.

Otázka zněla, jak by měl soud postupovat, pokud podal soukromý žalobce žalobu, ale soud shledal v daném činu veřejnožalobní delikt. V daném případě bylo rozhodné stadium řízení, v přípravném řízení soudce uložil povinnost informovat státního zástupce a požádat o jeho vyjádření, byl-li již podán obžalovací spis, mohlo dojít k jeho vrácení, pokud by se ovšem nezhoršilo postavení obviněného. Stalo-li se tak v hlavním líčení – mělo se odročit. Pokud byl obžalovaný pro soukromožalobní trestný čin odsouzen či osvo-bozen, nemohl státní zástupce v zásadě podat opravný prostředek.

Nastala-li opačná situace, kdy bylo řízení zahájeno jako veřejnožalobní, přestože trestný čin mohl být uplatněn jako soukromožalobní, mohl soudce, který vedl přípravné vyhledávání (vyšetřování) oprávněnou osobu uvědomit, pokud se tak stalo po podání obžalovacího spisu, měl soud II. stolice dané trestní řízení zastavit. Pokud soud v rámci hlavního líčení nabyt přesvědčení, že se jedná o soukromožalobní delikt, mohl líčení odročit a oprávněného informovat. Pokud tak neučinil a jednalo se o delikt příslušný soukromému žalobci, vynesl zprošťující rozsudek. Ovšem i přes tento zprošťující rozsudek trval soukromožalobní nárok i nadále. V opravném řízení nebylo již dovoleno, aby soukromý žalobce, do té doby nečinný, podal proti rozsudku opravný prostředek. Další otázka zněla, co v situaci, kdy trestní řízení skončilo bez účasti oprávněného žalobce.

¹⁸ Ibid., s. 253.

Jestliže veřejnožalobní řízení skončilo rozsudkem dle § 259 č. 2 či 3, bylo soukromožalobní právo konzumováno. Pokud se soukromožalobního řízení nezúčastnil státní zástupce, bylo veřejné právo konzumováno, a to již samotným vynesemím rozsudku, nikoliv jeho právní mocí. V tomto ohledu bylo postavení státního zástupce horší.¹⁹

9 Navrhované změny ohledně soukromé žaloby

Osnova z roku 1926 počítala s institutem soukromé obžaloby i nadále, ovšem počítala s prodloužením některých lhůt, dále chtěla zavést, aby mohla být soukromá žaloba kdykoli odvolána; podle platné úpravy šlo obžalobu odvolat pouze do okamžiku, než se soud odebere k poradě o rozsudku (§ 259 č. 2), v řízení porotním byl tento čas zkrácen do okamžiku, než došlo k přečtení otázek porotcům (§ 324).²⁰

Osnova chtěla též zabránit situaci, která rozhodně nebyla chtěná a byla považována za nečistou, respektive úskočnou praktiku. Jednalo se o to, že u vzájemných trestných činů soukromožalobných (vzájemné urážky) se vyčkávalo do posledního dne lhůty, respektive do té doby, než druhá strana podá žalobu, pokud ji nepodala, žalovala pak pouze strana, která tak učinila. Z tohoto důvodu chtěla osnova zavést možnost podání žaloby až do konce důkazního řízení.²¹

Ublížení na cti, urážka a utrhaní na cti se měly i nadále stíhat soukromou obžalobou. Osnova uznávala výjimku, která se týkala urážky presidenta republiky a dále urážky směřované proti orgánu veřejné moci, podmínkou ovšem bylo, že poškozený právě konal úřad, službu nebo výkon. Tehdy veřejný zájem na potrestání převažoval, a tak nezáleželo na tom, zdali poškozený vyslovil souhlas, či ne.²²

10 Judikatura ohledně nedostavení se k hlavnímu přelíčení

Jestliže se soukromý žalobce řídil nesprávně vyplněnou obsílkou a z toho důvodu se dostavil k hlavnímu přelíčení pozdě, neztratil z tohoto důvodu

¹⁹ DOSTÁL, František. Souběh práv žalobních v řízení trestním. *Právník*, 1927, roč. 66, s. 639–643.

²⁰ *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového. II. Odůvodnění osnov.* Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1926, s. 39.

²¹ *Ibid.*, s. 43.

²² *Ibid.*, s. 170.

žalobní právo. Dále nebylo rozhodné, že takové nesprávné vyplnění obsílky zjistil teprve odvolací soud.²³

Pokud se soukromý žalobce nedostavil k odročenému hlavnímu přelíčení z toho důvodu, že soudce vyhlásil ve svém odročovacím usnesení nesprávnou hodinu nového přelíčení, nešlo kvůli tomuto využít § 46 trestního řádu, tedy mít za to, že žalobce od stíhání upustil.²⁴ Aby bylo možno mluvit o tom, že se soukromý žalobce nedostavil k hlavnímu přelíčení v souvislosti s § 46 trestního řádu, bylo zapotřebí, aby mu byla řádně oznámena doba konání nařízeného hlavního přelíčení, v souvislosti s ustanovením § 221 trestního řádu. Dané ustanovení upravovalo lhůty, ve kterých bylo nutné zaslat obsílku.²⁵

Soukromý žalobce byl sice povinen učinit vše potřebné, aby se dostavil k hlavnímu přelíčení, nicméně nevadilo, pokud nebyl přímo v jednací síni, stačilo, pokud se dostavil do bezprostřední blízkosti této síně tak, aby mohl být bez jakékoli námahy a pátrání do této síně přiveden (kupříkladu čekal na chodbě přede dveřmi jednací síně).²⁶ V případě, že se soukromý žalobce nedostavil k hlavnímu přelíčení, když byl vyvoláván, nastala nevratitelná domněnka, že odstoupil od stíhání.²⁷

²³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. července 1922, Kr I 843/22, publikováno pod č. 900. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Právnické vydavatelství v Praze, společnost s r. o., 1922, s. 354.

²⁴ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 24. července 1925, Zm I 520/25, publikováno pod č. 2046. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Právnické vydavatelství v Praze, společnost s r. o., 1925, s. 397.

²⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 4. srpna 1928, Zm I 307/28, publikováno pod č. 3229. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Právnické vydavatelství JUDr. V. Tomsa, společnost s r. o., 1929, s. 509.

²⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 30. října 1933, Zm I 603/33, publikováno pod č. 4827. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Právnické vydavatelství JUDr. V. Tomsa, společnost s r. o., 1934, s. 463.

²⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 4. února 1936, Zm I 758/35, publikováno pod č. 5501. In: VÁŽNÝ, František. *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Tiskem firmy Hejda&Zbroj (Mladá Boleslav), 1937, s. 48.

11 Závěrem

V daném příspěvku jsme mohli vidět, že institut soukromé žaloby byl, až na některé sporné otázky mezi tehdejšími právními kapacitami, velmi propracovaný. Sporné otázky souběhu, zastupování, způsobilosti a konkurence veřejnožalobních a soukromožalobních deliktů byly již v té době překonány, a to i za pomoci judikatury. Soukromá žaloba umožňovala osobě, která byla trestným činem poškozená, vstoupit do postavení státního zástupce, a tak ji dávala prostor pro pocit skutečného zadostiučinění. Přestože uplynulo již 70 let od zrušení soukromé žaloby, je možné, že dojde v rámci nového trestního řádu k znovuoobnovení tohoto institutu, což je milým svědectvím úzkého propojení právní historie a budoucího právního vývoje.

Summary

Private Prosecutor in Criminal Proceedings with a focus on the Criminal Procedure Code of 1873

The institute of private prosecution had its place in much of the legal development in our territory. The medieval process was characterized by a disposition principle, when criminal proceedings were initiated by filing a private lawsuit. In the framework of the Obnovené zřízení zemské after the introduction of inquisitorial proceedings, a private prosecution possibility remains there as well. It was not until 1768, in connection with the adoption of the *Constitutio Criminalis Theresiana*, that a private action was definitively removed from the legal system, but not for long. The first mention of the proposal of a private person who was to initiate criminal proceedings was already mentioned in the *Zákon o zločinech a těžkých policejních přestupcích* from 1803, from 1873 to 1950 there was a firm anchoring of this institute in the Criminal Procedure Code. This paper discusses developments, procedural issues concerning private prosecution and, law cases from the period of the First Republic.

IDEOVÉ VÝCHODISKÁ DETERMINUJÚCE POSTAVENIE MLADISTVÝCH V UHORSKOM TRESTNOM PRÁVE V DRUHEJ POLOVICI 19. A ZAČIATKOM 20. STOROČIA

Dávid Pandý

Právnická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach, Slovenská republika

1 Úvodom

Kľúčovým míľnikom právnej vedy a aplikačnej praxe v oblasti trestného práva hmotného v Uhorsku a tým aj na území dnešného Slovenska bola koncom 19. storočia nepochybne jeho kodifikácia v podobe zákonného článku V/1878 (ďalej len „trestný zákon“), ktorý v spojení so zákonným článkom XL/1879 o priestupkoch predstavoval právny základ trichotomickej štruktúry trestných činov v Uhorsku.

Trestný zákon je považovaný za významné dielo uhorskej legislatívy z dôvodov jeho trvácnosti¹, pre presné vymedzenie jeho pojmov či pre čistotu jeho dogmatického systému.² Podľa Gelléra bol jedným z najvyspelejších kódexov svojej doby na svete.³ Napokon je potrebné dodať, že išlo o prvý moderný, pôvodom uhorský trestný zákon, čo nepochybne zvýrazňovalo jeho význam nielen pre uhorskú právnu vedu ale aj aplikačnú prax. Trestný zákon sa však už v čase jeho prijatia ako aj v priebehu jeho aplikácie v praxi dostával do zorného poľa ostrej kritiky. Za jeho nedostatky boli považované komplikovanosť jeho systému, skutočnosť, že vedľajšie tresty nesystematicky a nesprávne spája s hlavnými trestami,⁴ prílišná zložitosť trestu

¹ Jeho všeobecná časť bola v Maďarsku účinná do roku 1951 a osobitná do roku 1962.

² BALOGH, Ágnes a Mihály TÓTH. *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest: Osiris, 2010, s. 47.

³ GELLÉR, Balázs József. *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest: Magyar közlony és könyvkiadó, 2008, s. 37.

⁴ MEZEY, Barna a kol. *Magyar jogtörténet.* 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 2007, s. 338.

odňatia slobody,⁵ ale aj jeho nedostatočná nacionálnosť – nenadväzovanie na uhorské právne tradície, ale značná inšpirácia v nemeckých vzoroch.⁶ Kriticky bola vnímaná aj skutočnosť, že nevenoval pozornosť náprave nepriaznivých pomerov, z ktorých stíhaný páchatel' vzišiel, a neobsahoval osobitné normy týkajúce sa mladistvých.⁷

Príčiny najmä posledne uvádzaných nedostatkov je podľa nášho názoru možné odvodiť od ideových základov, ktoré viedli zákonodarcu k tvorbe trestného kódexu, a spochybnenia ich dobovej aktuálnosti. Účelom tohto článku je charakterizovať tieto ideové základy a skúmať ich vplyv na uhorskú trestnoprávnú legislatívu týkajúcu sa mladistvých, a to nie len vo vzťahu k trestnému zákonu, ale najmä k neskoršej reformnej legislatíve.

2 Trestný zákon a klasická škola

Klasická trestnoprávna škola sa vyvinula v druhej polovici 18. storočia v snahe modernizovať v súlade s myšlienkami osvietenstva trestné právo, zaseknuté v stredovekej praxi. „Jej ústredným cieľom bolo usporiadanie vzťahu medzi slobodným, zodpovedným občanom disponujúcim morálnym citom a rozumom a medzi novozrodenu štátnou trestnoprávnou autoritou.“⁸

Kľúčovým objektom záujmu klasického trestného práva sa stáva *skutok*. Dôvod tohto javu môžeme hľadať v úsilí o presadenie princípov ochrany ľudských práv, ako výrazu odmietnutia *ancien régime*, v snahe zakotviť systém trestnoprávných garancií, ktorého stredobodom pozornosti boli nescudziteľné práva človeka, osobná bezpečnosť a rovnosť pred zákonom, humanizmus, jednotne upravené (podľa možností kodifikované) trestné právo, úmerný a spravodlivý trest či princípy *nulla poena sine lege*, *nulla poena sine crimine*, *nullum crimen sine lege*.⁹ Je možné sa domnievať, že predovšetkým snaha presadiť princíp rovnosti pred zákonom viedla zákonodarcu k odhliadaniu od osoby

⁵ GÖRGÉNYI, Ilona a kol. *Magyar büntetőjog, Általános rész*. Budapest: CompLex, 2012, s. 51.

⁶ BÉLI, Gábor. *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 1999, s. 338.

⁷ BALOGH, Ágnes a Mihály TÓTH. *Magyar büntetőjog, Általános rész*. Budapest: Osiris, 2010, s. 48.

⁸ BORBÍRÓ, Andrea a kol. *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, s. 58.

⁹ MEZEY, Barna a kol. *Magyar jogtörténet*. 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 2007, s. 345.

páchateľa, jeho spoločenského (eventuálne privilegovaného) postavenia a viedla k potrebe sústrediť sa na skutok bez ohľadu na to, *keď* bol jeho páchatelom.

Sústredenosť trestného práva na skutok nachádzala svoje vyjadrenie aj v princípe pomerného trestania vlastnom klasickej škole, v zmysle ktorého mala byť prísnosť trestu priamo úmerná závažnosti spáchaného skutku – trestného činu. Funkciou trestu bola represia, ako odplata spoločnosti za spáchaný trestný čin, ktorá však má byť úmerná intenzite porušenia objektu chráneného zákonom. Podľa Becariu, popredného predstaviteľa klasickej školy, mal byť trest okrem pomernosti aj *okamžitý*, za účelom dosiahnutia sekundárnej – generálne preventívnej funkcie trestu.¹⁰ Strach zo sankcie mal teda odradiť páchatelja od spáchania trestného činu, inými slovami: „*spoločnosť mohla ovplyvniť správanie páchatelja tým, že bolestivosť trestu urobila silnejšou ako pôžitok zo spáchania trestného činu.*“¹¹

Významnou črtou klasickej školy bola tiež téza, že subjekt sa pre spáchanie trestného činu rozhodne slobodne po tom, čo zvaží následky svojho konania. Podľa klasických kriminológov má jedinec slobodnú vôľu a pre dosiahnutie svojho cieľa si môže vybrať zákonné ako aj nezákonné prostriedky. Toto vnímanie označujeme ako princíp indeterminizmu, teda presvedčenie o osobe samostatne konajúceho, od iných okolností autonómneho, trestne zodpovedného páchatelja.¹²

Csemegi¹³ vybudoval uhorský trestný zákon na princípoch klasickej trestnoprávnej školy¹⁴ s čo najväčšou dôslednosťou a v súlade s nimi vybudoval aj systém kódexu.¹⁵ Je možné zhodnotiť, že vyššie vymedzené kategórie: koncentrácia na skutok (a odhliadanie od osoby páchatelja), s tým súvisiaci

¹⁰ BRÖSTL, Alexander a Pavel HOLLÄNDER (eds.). *Cesare Beccaria: O zločinoch a trestoch*. Bratislava: Kalligram, s. 68 a nasl.

¹¹ ADLER, Freda, Gerhard O.W. MUELLER a William S. LAUFER. *Kriminológia*. Budapest: Osiris, 2002, s. 87.

¹² PALGUTA, Virág. *Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Jogtörténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 60.

¹³ Csemegi Károly (1826–1899), maďarský právnik, advokát, kodifikátor trestného práva hmotného, sudca Kúrie.

¹⁴ PALGUTA, Virág. *Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Jogtörténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 60.

¹⁵ MEZEY, Barna a kol. *Magyar jogtörténet*. 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADO, 2007, s. 345.

indeterminizmus a napokon aj princíp pomerného trestania boli vlastné aj uhorskému trestnému zákonu.

Mezey uvádza,¹⁶ že „...v citovanej dôvodovej správe možno ani nie úmyselne alebo ani nie vedome sa skrýva odmietnutie koncepcie zameranej na páchatel'a, ale rovno úplné opomenutie jeho osoby.“ Dodáva, že aj Balogh Jenő¹⁷ vyčítal Csemegimu, že pred očami mal iba právne otázky, teoretické ťažkosti a dogmatické spory. Sudca však musí brať na zreteľ v prvom rade jedinca, daný prípad, osobitité vlastnosti pred ním stojaceho obvineného. Legislatíva pritom musí umožniť, aby súdnictvo toto hodnotenie a individualizáciu aj mohlo zrealizovať.

Odhliadnuc od zopár výnimiek sa na mladistvých v zásade aplikovali tie isté ustanovenia ako na dospelých páchatel'ov. V kódexe nájdeme iba niekoľko takých noriem, ktoré sa aplikovali výlučne vo vzťahu k mladistvým. Tieto je možné nájsť v VII. kapitole medzi príčetnosť vylučujúcimi alebo znižujúcimi okolnosťami. Trestne zodpovedným mladistvým páchatel'om bolo možné v zásade uložiť tie isté sankcie, aké dospelým, a to v tom zmysle, že neexistovali samostatné typy sankcií, resp. opatrenia reflektujúce osobitosti týchto mladistvých páchatel'ov. Rozdiel spočíval iba v rozsahu ukladanej sankcie a tiež vo vylúčení ukladania niektorých druhov trestov mladistvým.¹⁸ Za mladistvého považoval trestný zákon osobu, ktorá už dovŕšila 12. rok veku, ale neprekročila vek 16 rokov. Pokiaľ takéto osoby boli schopné v čase spáchania skutku rozpoznať jeho protiprávnosť, v zmysle § 85 trestného zákona: „pre zločin, ktorý sa trestá smrťou alebo doživotnou káznicou: je ich možné potrestať žalárom od 2 do 5 rokov, pre zločin, ktorý sa trestá káznicou od 5 do 15 rokov alebo štátnym väzením: je ich možné potrestať žalárom až na dva roky, prípadne štátnym väzením v podobnej výmere, pre iný trestný čin: je ich možné potrestať väzením až na dva roky, prečin je možné potrestať policajným trestom.“ V zmysle § 87 trestného zákona: „kto v čase spáchania skutku ešte neprekročil 20. rok veku, nie je ho možné potrestať smrťou ani doživotnou káznicou“. Podľa chápania Csemegiho kódexu tak mladistvosť nebola ničím iným ako poľahčujúcou

¹⁶ MEZEY, Barna a kol. *Magyar jogtörténet*. 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 2007, s. 332.

¹⁷ Balogh Jenő (1864–1953) univerzitný profesor, minister spravodlivosti, člen Maďarskej akadémie vied, tvorca 1. trestnej novely.

¹⁸ BALOGH, Ágnes a Mihály TÓTH. *Magyar büntetőjog, Altalános rész*. Budapest: Osiris, 2010, s. 361.

okolnosťou.¹⁹ Kódex vnímal túto skupinu páchatel'ov ako „*malých dospievajúcich*“.²⁰ Podľa Balogha neboli ustanovenia zák. čl. V/1878 o mladistvých ani spravodlivé, ani účelné, mali prakticky škodlivé dôsledky. Boli represívneho charakteru a vylučovali prihliadanie na osobitosti mladistvého.²¹ Vo vzťahu k trestne nezodpovedným deťom (mladším ako 12 rokov), ktoré spáchali čin inak trestný, pritom kódex neobsahoval žiadne ustanovenia umožňujúce ich nápravu.²² V zmysle § 83 trestného zákona: „*voči tomu, kto v čase spáchania zločinu alebo prečinu neprekročil 12. rok svojho veku, nemožno podať obžalobu*“. Finkey dodáva, že „*súd jednoducho konanie zastaví hneď ako konštatuje, že dieťa v čase spáchania skutku ešte nemalo 12 rokov, a tým dieťa vráti do potenciálne kriminálneho prostredia, na cestu istého úpadku*“.²³

Vyššie naznačené nedostatky prirodzene ohlasovali potrebu novelizácie trestného kódexu, ktorá vyústila do prijatia zák. čl. XXXVI/1908 (1. trestná novela) a v konečnom dôsledku aj do prijatia jeho dominantne procesného náprotivku – zák. čl. VII/1913 o súdoch mladistvých. Môžeme pritom zhrnúť, že hnacím motorom legislatívnych zmien boli dve skupiny materiálnych prameňov práva: doktrínálne a spoločenské.

3 Materiálne pramene práva podnecujúce reformu trestného práva mladistvých

Doktrínálnymi materiálnymi prameňmi práva rozumieme vznik nových kriminologických škôl, ktoré sa v rozhodujúcich aspektoch dostávali do protikladu s klasickým trestnoprávnym nazeraním.

V roku 1876, dva roky pred prijatím trestného zákona v Uhorsku, vzniká v Taliansku kriminálno-antropologická škola, ktorej zakladateľom bol turínsky profesor súdneho lekárstva Cesare Lombroso. V uvedenom roku publikoval svoje kľúčové dielo *L'uomo delinquente* (Človek – zločinec), v ktorom

¹⁹ Ibid.

²⁰ GÖRGÉNYI, Ilona a kol. *Magyar büntetőjog, általános rész*. Budapest: CompLex, 2012, s. 52.

²¹ NAGY, Ferenc. *Régi és új tendenciák a büntetőjog-tudományban*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2013, s. 73.

²² PALGUTA, Virág. *Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Jogtörténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 62.

²³ FINKEY, Ferenc. *Fiatalkorú bűntettesek és a modern törvényhozás*. Budapest: Frankil-társulat, 1909, s. 42.

prezentoval tézu, že zločincov je možné odlišiť od „normálnych“ ľudí vonkajšími, fyzickými znakmi a anomáliami, napr. tvarom lebky či nepravidelnosťou obočia. Ide pritom o vonkajšie anatomické prejavy chorobných vnútorných sklonov na páchanie trestnej činnosti. Hovorí tak o osobitnej kategórii rodených zločincov,²⁴ ktorí sú determinovaní na páchanie trestnej činnosti. Okrem rodených zločincov tiež rozlišoval aj duševne chorých či tzv. kriminoidov – osoby náchylné na páchanie trestnej činnosti.²⁵ Rozhodujúcim je pre nás v tejto súvislosti skutočnosť, že Lombroso navrhoval pre každú zo skupín odlišné opatrenia ako následky ich trestnoprávne relevantného konania. Pre rodených zločincov ako nenapraviteľných odňatie slobody na doživotie či trest smrti, pre duševne chorých liečbu a výchovu, pre náchylných miernejší represívny a odstrašujúci trest. Je tak celkom zrejmé, že Lombroso si uvedomoval potrebu individualizácie sankcií. Palguta vyvodzuje, že cieľom sankcie podľa Lombrosa má byť *uviedenie do bezbrannosti* namiesto represie.²⁶

Princípy kriminálno-antropologickej školy v určitej miere prenikli aj do Uhorska, prevažne však len do medicínskych kruhov. Psychiater Ernő Emil Moravcsik popísal vlastné anatomické identifikátory zločincov ako napríklad obscénne tetovanie, farbosleposť či skorý pohlavný pud. K Lombrosovmu príliš vyhranenému názoru sa staval kriticky, ale nespochybňoval, že chorobomyselní majú značne väčší sklon ku kriminalite.²⁷ Ako kontroverzné v období silnejúcej maďarizácie je možné hodnotiť výsledky výskumu Józsefa Lenhosség, budínskeho lekára, anatóna a antropológa venujúceho sa kraniometrii – vednej disciplíne zaoberajúcej sa meraním lebky. Svojim výskumom dospel k záveru o nadradenosti Maďarov nad ostatnými národmi v Karpatskej kotline.²⁸ Hoci konkrétnosti učenia kriminálno-antropologickej školy sú v skúmaných prameňoch hodnotené ako absurdné, vo všeobecnosti je nepopierateľný jej prínos predovšetkým v tom, že presunula záujem právnej vedy zo skutku na osobu páchatelia.

²⁴ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Magyar állam-és jogtörténet*. 6. doplnené a prepracované vyd. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, s. 448.

²⁵ BORBÍRÓ, Andrea a kol. *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, s. 68.

²⁶ PALGUTA, Virág. *Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Jogtörténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 60–65.

²⁷ PAPP, László. Új büntetőjogi irányzatok a századfordulón: a kriminálantropológia megjelenése Magyarországon. *Jogtörténeti szemle*, 2008, roč. 22, č. 4, s. 40–44.

²⁸ Ibid.

Z kriminálno-antropologického smeru sa napokon v posledných desaťročiach 19. storočia vyvinul *kriminálno-psychologický smer*, ktorý „*dôvody páchania trestnej činnosti odvodzoval od duševných, rozumových a emocionálnych anomálií, chorobnej mysle a duševného stavu.*“²⁹ Medzi jeho predstaviteľov je možné zaradiť Isaaca Raya, ktorý popísal pojem „morálnej šialenosti“. Tá charakterizovala osoby inak normálne, avšak trpiace defektom časti mozgu zodpovednej za emocionálne reakcie. Načrtol tým otázku právnej zodpovednosti týchto osôb.³⁰ V Uhorsku však tento smer nezískal výraznejší vplyv. Medzi jeho predstaviteľov sa zaraďuje Sándor Ferenczi, ktorý sa snažil pomocou pojmov psychoanalýzy vysvetliť zločinnosť ako ľudské správanie.³¹ Jeho dielo však siaha do obdobia po prijatí prvej trestnej novely. Determinantmi zločinného správania vyššie popísaných smerov boli teda vnútorné biologické a psychické dôvody. Vo svojej jednostrannosti sa nezaoberali eventúalnym vplyvom vonkajších faktorov.

Kriminálno-sociologické smery boli potom v zásade ich protikladom, keďže v ich zmysle práve spoločenské, hospodárske podmienky, resp. prostredie (vonkajšie príčiny) hrajú rozhodujúcu úlohu pri páchaní trestnej činnosti. Podľa Tardeho sú zločinci normálny ľudia, ktorí sa zločinnosť *naučili* rovnako ako napríklad iní ľudia svoje remeslo. Biologické teórie zločinnosti pritom odmietal.³² Ako nedostatok týchto smerov je označované opomenutie individuálnych faktorov, akými sú vášeň, pomsta alebo závisť.³³ Ideové východiská tohto smeru siahajú ku Queletovmu vnímaniu trestnej činnosti ako merateľného zákonitého javu. Práve v súvislosti s ním hovoríme o vzniku kriminálnej štatistiky, ktorá sa v Uhorsku uplatnila predovšetkým zásluhou Bélu Földesa. Földes dospel pri skúmaní štatistických údajov k záveru, že kriminalita je následkom vysokej nezamestnanosti, resp. chudoby z nej prameniacej. Medzi rokmi 1873 a 1879 stúpol počet právoplatne

²⁹ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Magyar állam-és jogförténet*. 6. doplnené a prepracované vyd. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, s. 448.

³⁰ ADLER, Freda, Gerhard O.W. MUELLER a William S. LAUFER. *Kriminológia*. Budapest: Osiris, 2002, s. 105.

³¹ GÖNCZÖL, Katalin, László KORINEK a Miklós LÉVAY. *Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 1999, s. 16.

³² ADLER, Freda, Gerhard O.W. MUELLER a William S. LAUFER. *Kriminológia*. Budapest: Osiris, 2002, s. 108.

³³ PALGUTA, Virág. *Fiatalkorúak és a büntetőnovella. Jogförténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 61.

odsúdených o 15 %. Za príčinu kriminality považoval snahu o uspokojovanie základných potrieb.³⁴ Palguta následne vyvodzuje,³⁵ že následkom vysokej nezamestnanosti bola hlboká chudoba a reakciou na ňu bola tzv. „kriminalita pre prežitie“, pričom v takomto prostredí vyrastajúca mládež bola preto evidentne vystavená škodlivým vplyvom prostredia. Lévy uvádza,³⁶ že v porovnaní s rokom 1896 v roku 1905 narástol pomer chlapcov vo veku 12–16 rokov k celkovému počtu mužských páchatel'ov viac ako dvojnásobne a pomer dievčenských páchatel'ov v tej istej vekovej skupine k celkovému počtu ženských páchatel'ov viac ako trojnásobne. V roku 1896 z celkového počtu mužských odsúdených predstavovali chlapci mladší ako 16 rokov 2,40 %, v roku 1905 už 5,04 %. Pokiaľ ide o pomer žien a dievčat, v roku 1896 to bolo 1,36 %, v roku 1905 už 4,33 %. Aj Balogh a Tóth uvádzajú,³⁷ že na prelome storočí prešla kriminalita mladistvých dramatickými zmenami: počet mladistvých páchatel'ov narástol v porovnaní s údajmi z pred 30 rokov až päťnásobne. Štatistiky indikujúce alarmujúci nárast zločinnosti mládeže preto považujeme za spoločenský materiálny prameň práva, ktorý oprávnenne spochybňoval efektívnosť dovtedajšej trestnoprávnej politiky štátu vo vzťahu k mládeži.

Podľa Czizmadia a kol. „...*boci kriminálno-sociologické školy... potláčajú do úzadia princíp individuálnej zodpovednosti, je ich významným prínosom upriamenie pozornosti na to, nakoľko závisí zločinnosť na určitom mieste a v určitom čase od spoločenských pomerov, od prostredia, a taktiež aj to, že poukazujú na súvislosti trestného práva a sociálnej politiky a to zvlášť vo vzťahu k mladistvým.*“³⁸

Vyššie naznačené kriminologické teórie pomenúva spisba spoločne aj ako pozitivistické.³⁹ Ich spoločným menovateľom bolo deterministické chápanie páchania trestnej činnosti, koncentrácia na osobu páchatel'a, ako aj účel trestu odkláňajúci sa od čírej represie.

³⁴ PALGUTA, Virág. Fiatakorúak és a büntetőnovella. *Jogtörténeti szemle*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 61.

³⁵ Ibid.

³⁶ LÉVAY, Miklós. Az I. büntető novella fiatakorúakra vonatkozó rendelkezései. *Jogtörténeti szemle*, 2008, roč. 22, č. 4, s. 29.

³⁷ BALOGH, Ágnes a Mihály TÓTH. *Magyar büntetőjog, Általános rész*. Budapest: Osiris, 2010, s. 361.

³⁸ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Magyar állam-és jogtörténet*. 6. doplnené a prepracované vyd. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, s. 449.

³⁹ Podľa diela francúzskeho matematika a filozofa Augusta Comte *Cours de philosophie positive*.

Pod determinizmom rozumieme presvedčenie, v zmysle ktorého je trestno-právne relevantné konanie páchatel'a podmienené (vyvolané) určitými faktormi. Pozitivistická škola má za to, že ľudské správanie ovplyvňujú také sily, ktoré jedinec nie je schopný ovládať, pričom tieto sily sú merateľné. V rozpore s klasickými kriminológmi, podľa ktorých ľudia páchajú trestné činy na základe nezávislého, racionálneho rozhodnutia (indeterminizmu), pozitivistickí kriminológovia nahliadajú na kriminálne správanie ako pochádzajúce z biologických, psychologických a spoločenských faktorov.⁴⁰ V prípade pozitivistov preto hovoríme o determinizme, keďže trestná činnosť je podmienená (determinovaná) týmito vonkajšími alebo vnútornými faktormi.

Z uvedeného teda priamo vyplýva, že primárnym objektom záujmu trestného práva už nemá byť skutok, ale subjekt, či už ako nositeľ anatomických zločineckých znakov, trpiaci duševnou anomáliou alebo obeť patologických vplyvov spoločnosti.

Lévay konštatuje, že: „Na rozdiel od chápania klasickej školy, ktorá zmysel trestu videla v samotnom treste ako reakciu (primeranej závažnosti skutku) na spáchaný trestný čin a teda sledujúc represiu – odplatu, pozitivistický smer sa orientoval na budúcnosť. Podľa tohto prístupu legitímnosť trestnoprávnej sankcie pramení z jej užitočnosti, vhodnosti na ochranu spoločnosti a na zabránenie tobo, aby páchatel' spáchal ďalší trestný čin.“⁴¹ Významnou novotou pozitivistického prístupu je individualizácia sankcií. Tá sleduje predovšetkým špeciálnu prevenciu, snahu zabrániť opätovnému spáchaniu trestného činu páchatel'om, na rozdiel od predovšetkým generálnej prevencie, ktorú sledovala klasická škola odstrašujúcim účinkom represie.

Prílišná hraničnosť, resp. absolútnosť vyššie popísaných ideových prúdov nevyhnutne viedla ku vzniku sprostredkovateľského smeru (*mad. közvetítő irányzat*), ktorý sa napokon stal kľúčovým pre otázku vývoja trestnoprávnej úpravy postavenia mladistvých páchatel'ov v Uhorsku. Mezey uvádza⁴², že v uhorskej právnej vede si nenašiel zástancov ani

⁴⁰ ADLER, Freda, Gerhard O.W. MUELLER a William S. LAUFER. *Kriminológia*. Budapest: Osiris, 2002, s. 88.

⁴¹ LÉVAY, Miklós. Az I. büntető novella fiatakorúakra vonatkozó rendelkezései. *Jogtörténeti szemle*, 2008, roč. 22, č. 4, s. 29.

⁴² MEZEY, Barna s kol. *Magyar jogtörténet*. 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 2007, s. 350.

kriminálno-antropologický ani kriminálno-sociologický smer. Príčinou bol jednak neskorý rozvoj klasickej školy v Uhorsku, železná opona rakúskej diktatúry a práce na budovaní dualistického systému po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Klasickí trestní právnici tak takpovediac rovno odovzdali štafetu predstaviteľom sprostredkovateľského smeru. Tento smer vo svojej podstate prepájal kľúčové idey jednotlivých pozitivistických škôl a súčasne ich adaptoval na východiská klasickej trestnoprávnej školy. Snahou jeho nasledovateľov bolo teda klasické trestné právo ďalej rozvinúť, opierajúc sa o nové poznatky vedy a praxe. Sprostredkovateľský smer je v zásade orientovaný na skutok, ale „*trestný čin nepovažuje len za právnu kategóriu... ale aj za antisociálne správanie, a preto považuje za potrebné brať do úvahy aj spoločenské faktory zohrávajúce úlohu v páchaní trestnej činnosti. Súčasne má za to, že páchatel trestného činu je subjekt s antisociálnou osobnosťou, preto je potrebné zohľadniť aj jeho vnútorné nutkanie na spáchanie trestného činu.*“⁴³ Podľa sprostredkovateľskej školy teda trestnú činnosť nemožno odvodzovať od jediného dôvodu, ale rovnako od spoločenských, hospodárskych, biologických, morálnych a iných faktorov. Za dôležitú úlohu považuje mnohostranné preskúmanie príčin trestnej činnosti, jej prevenciu ako aj vypracovanie spôsobov nápravy.⁴⁴ Nie je ani výlučne deterministický ani indeterministický. Trest má byť pomerný ku spáchanému skutku, ale aj individualizovaný.

Medzi zahraničných predstaviteľov sprostredkovateľského smeru sa zaraďujú predovšetkým Franz von Liszt, Adolphe Prins a Gerard van Hamel. Z hľadiska ich „príslušnosti“ k princípom stáli značne bližšie k pozitivistickému ako ku klasickému chápaniu. Pokiaľ ide o mladistvých, tých je podľa nich potrebné v prvom rade prevychovať a nie (len) trestať.⁴⁵ Földvári uvádza,⁴⁶ že Liszt bol determinista a zástanca účelnosti trestu namiesto represie a ideu proporcionálnosti trestu k skutku zmierňoval potrebou jeho individualizácie. Na druhej strane bol však verným zástancam klasických princípov

⁴³ BORBÍRÓ, Andrea a kol. *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, s. 71.

⁴⁴ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Magyar állam-és jogtörténet*. 6. doplnené a prepracované vyd. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, s. 449.

⁴⁵ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Büntetés-tani alapgalmak*. Budapest: Rejtjel, 2005, s. 35.

⁴⁶ FÖLDVÁRI, József. *A büntetés tana*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970, s. 47.

nullum crimen a nulla poena. Zdôrazňuje pritom,⁴⁷ že práve s Lisztovým menom spájaný sprostredkovateľský smer si zobrala 1. trestná novela za svoj ideový základ.

Uhorská kriminológia v skúmanom období považovala zločinnosť za spoločenský jav, ktorého výskyt, kvalitatívne a kvantitatívne ukazatele závisia od životných podmienok. Stavala sa však kriticky k názorom, ktoré mechanicky považovali spoločenské podmienky za determinujúce, no za neakceptovateľné považovala aj krajné formy antropologického smeru. Práca dobových uhorských kriminológov je však charakterizovaná prevažujúcim sociologickým prístupom.⁴⁸ V Uhorsku sa medzi predstaviteľov sprostredkovateľského smeru zaraďujú najmä Jenő Balogh, Pál Angyal, Ferenc Finkey či Rusztém Vámbéry, osobnosti, ktoré povzbudzovali novelizáciu prekonaných ustanovení uhorského trestného zákona.⁴⁹ Aj podľa Kabódiho et al. sa vo vzťahu k tvorbe 1. trestnej novely uplatnili v prvom rade prvky kriminálno-sociologickej školy, ktorá bola odrazom pozitivizmu Jenő Balogha.⁵⁰ Práve on bol v roku 1905 poverený ministrom spravodlivosti Gézom Polónym na vypracovanie právnej úpravy, ktorá by obsiahla najpodstatnejšie problémy uhorského trestného práva⁵¹ – vo výsledku známej ako 1. trestná novela.

Balogh mal za to,⁵² že páchanie trestných činov nemožno odvodiť od jednej príčiny, ale trestnú činnosť vyvoláva súhra viacerých faktorov. Na prvé miesto zaraďuje *značné uvoľnenie väzieb rodinného života*, ktorého výsledkom je zanedbanie výchovy, nedostatok lásky a vnímanie detí ako hospodárskej sily alebo zdroja príjmov. Konštatuje, že množstvo mladistvých páchatel'ov sú polosiroty, ktoré sa stávajú „prekážkou“ nového vzťahu rodiča, čo vedie k nekontrolovanej slobode mladistvého a tá k trestnej činnosti. Tvrdí, že pri stovkách mladistvých je možné zamedziť ich ďalšiemu úpadku disciplínou

⁴⁷ FÖLDVÁRI, József. *Magyar büntetőjog, általános rész*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003, s. 40.

⁴⁸ GÖNCZÖL, Katalin, László KORINEK a Miklós LÉVAY. *Kriminológiai ismeretek, Bűnözés, Bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 1999, s. 12.

⁴⁹ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Magyar állam-és jogtörténet*. 6. doplnené a prepracované vyd. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, s. 449.

⁵⁰ KABÓDI, Csaba, József LŐRINCZ a Barna MEZEY. *Büntetéstani alapfogalmak*. Budapest: Rejtjel, 2005, s. 165.

⁵¹ MEZEY, Barna a kol. *Magyar jogtörténet*. 4. prepracované vyd. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 2007, s. 353.

⁵² BALOGH, Jenő. *Fiatalkoriak és büntetőjog*. Budapest: Athenaeum, 1909, s. 90 a nasl.

a dostatočným dohľadom. Medzi príčiny zločinnosti mládeže zaraďuje ďalej *túžbu po pôžitku a získaní hodnotných predmetov*. To súvisí s narastajúcou nevyhnutnosťou hľadania práce mládežou, ktorá sa však koncentruje najmä do veľkých miest, kde sa ale mladistvý často ocitá ďaleko od svojej rodiny a tým aj od náležitého dohľadu. Medzi príčiny tiež zaraďuje nárast *príležitostí* k majetkovej trestnej činnosti v porovnaní s minulosťou, a to najmä v obchodných domoch či hromadnej doprave väčších miest. Vo veľkých mestách tiež pozoruje *všeobecný úpadok mravnosti, viery a etického vnímania*. Problematickým v tejto súvislosti tiež vníma rozšírenie brakovej literatúry, pornografie, ale aj kín. V tejto súvislosti vyzýva na prijatie legislatívy za účelom ochrany mladistvých pred týmito nepriaznivými vplyvmi. Balogh vníma aj *zhubný vplyv alkoholu*, a to v dvoch smeroch: cieľom krádeží je často zabezpečenie prostriedkov k jeho požívaniu a súčasne má za to, že deti alkoholikov sú „degenerované“ a majú menšiu schopnosť odolania trestnej činnosti. Popri dominujúcom spektre spoločenských faktorov kriminality tak v jeho diele nachádzame aj akceptáciu určitej varianty lombrosovských princípov.

Angyal⁵³ vo svojom diele *Mladiství a trestná novela*⁵⁴ prirovnáva zločinnosť ku chorobe spoločnosti a vyzdvihuje zvýšený význam potreby riešenia kriminality mládeže ako rizika pre život celého národa. Môžeme zhrnúť, že Angyal tiež rozlišuje ako vonkajšie, tak aj vnútorné príčiny kriminality, pričom vonkajšie ďalej rozlične diferencuje. Ako prvú z príčin zločinnosti popisuje *dedičnosť*, pričom hovorí o dispozícii na páchanie trestnej činnosti osôb trpiacimi psychologickými anomáliami. Diet'a podľa neho dedí aj pocity, vášne a sklon k nemravnosti a trestnosti. Ide vlastne o dedičnú chorobu, ktorú je potrebné podchytiť a liečiť. Osobitne zhubným považuje v tomto smere obdobne ako Balog alkoholizmus rodičov. V nadväznosti na to vyzdvihuje potrebu ochrany matky a plodu poukazujúc na súvislosť medzi nedostatočným fyzickým vývojom diet'at'a a jeho nepriaznivým psychickým rozvojom, čo môže v konečnom dôsledku viesť k zníženiu schopnosti diet'at'a osvojiť si morálne normy. Osobitný dôraz kladie aj na potrebu zriadenia jasli v záujme zabezpečenia starostlivosti a rozvoja detí, ktorých rodičia cez deň pracujú. Ako druhú príčinu kriminality uvádza Angyal

⁵³ Angyal Pál (1873–1949), univerzitný profesor, člen Maďarskej akadémie vied.

⁵⁴ ANGYAL, Pál. *Fiatalkoriak és büntetőnovella*. 2. rozšírené vyd. Budapest: Athenaeum, 1912, s. 6 a nasl.

zlé prostredie. Poukazuje predovšetkým na nepriaznivé rodinné pomery – zanedbanie starostlivosti, pochmúrnú náladu v rodine či nevštepovanie nábožensko-morálnych noriem. Za ešte väčší problém vníma absenciu rodinného života, život s rozvedeným rodičom, status mimomanželského dieťaťa a vedomosť detí o nemravnostiach páchaných rodičmi. Medzi vonkajšie faktory kriminality ďalej zaraďuje chudobu, neusporiadanosť bytových pomerov ale aj alkohol, nevhodnú literatúru, kino, pouličný život veľkých miest či nočné zábavné miesta. Podotýka, že do rúk dieťaťa nepatrí nie len nôž, ale ani noviny. Medzi príčiny kriminality zaraďuje aj prílišnú slobodu. Angyal vymedzuje v rámci vonkajších faktorov kategóriu osobitých chýb vyskytujúcich sa často u detí z „najlepších“ rodín. Zaraďuje sem zvyklosť klamať, túžbu po fajčení, sklon k obscénnostiam, sklon k ničeniu, lenivosť a nedostatok rešpektu k vlastníckemu právu.

Úsilie predstaviteľov sprostredkovateľského smeru v Uhorsku prinieslo svoje ovocie v podobe komplexnej reformy trestného práva mladistvých, ktorej princípy je možné zhrnúť v nasledovných bodoch:

- účelom právnej úpravy nech je prevencia; tento cieľ nie je možné dosiahnuť sprísňovaním trestov, ale účinnou *sociálnou politikou*;
- pri určovaní opatrení ako následkov protiprávneho konania nech je kľúčovým prístupom *individualizácia* zohľadňujúca osobitosti mladistvého, jeho fyzické a duševné danosti ako aj úroveň jeho mravného rozvoja;
- cieľom týchto opatrení nemá byť represia, ale *záchrana a výchova*;
- trest odňatia slobody nech je iba *subsidiárnou* sankciou, nakoľko jeho ukladanie hoci v kratšej výmere nemá odstrašujúci účinok, práve naopak, počas jeho výkonu je mladistvý vystavený negatívnym vplyvom a po jeho výkone navyše trpí stigmatizáciou pri snahe o opätovné začlenenie sa do spoločnosti.

4 Záverom

Nedostatočnosť trestnoprávnej úpravy mladistvých v podobe prvého uhorského trestného zákona je celkom zreteľná a jej bezprostredným výrazom bol nárast kriminality mládeže na prelome 19. a 20. storočia v Uhorsku. Príčinu tejto nedostatočnosti je možné vidieť v dobovej neaktuálnosti

ideových základov trestného kódexu. Kým Uhorsko oslavovalo kodifikáciu trestného práva postavenú na princípoch klasickej trestnoprávnej školy, zahraničná odborná verejnosť sa už venovala diskusii o princípoch, ktorých podstata stavala klasickú školu viac-menej do pozície prekonaného myšlienkového prúdu. Je však možné domnievať sa, že predovšetkým stabilizácia politickej situácie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vytvorila uhorskému zákonodarcovi, podnietenému najmä nepriaznivými štatistickými údajmi, priestor pre naliehavú novelizáciu trestného práva. Kľúčovú úlohu v tomto procese pritom zohral sprostredkovateľský kriminologický smer, ktorý paradoxne vďaka jeho neskorému uplatneniu ponúkal pri definícii príčin a riešení kriminality komplexnosť a vyzretosť.

Summary

Ideological Foundations Determining the Position of Juveniles in Hungarian Criminal Law in the Second Half of the 19th and early 20th Century

The article deals with the study of the influence of individual criminological schools or more precisely their principles on the Hungarian criminal legislation of juveniles, while also analyzing and comparing them in a broader context, not only in European but also in Hungarian conditions. The author states that the reason of the insufficient criminal law regulations of juveniles within the limits of the Hungarian Criminal Code was mainly its ideological foundations stemming from the classical school of criminology. It can be concluded, that the reform of juvenile criminal law in Hungary before the outbreak of the First World War was influenced by the „mediatory school“, a mature fusion of positivist criminological ideas that was greatly accepted amongst the most influential hungarian jurists of the researched period.

NÁHRADA ŠKODY V NÁVRHU OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU Z ROKU 1937

Martin Pelikán

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Na vypracování nového občanského zákoníku, který by měl nahradit ABGB, se pracovalo od poloviny 19. století, to však bez zvláštního výsledku. Roku 1904 došlo k ustavení komise k zahájení přípravných prací obecného zákoníka občanského, v jejímž čele stál Joseph Unger. Mezi další členy patřili Randa, Schey, Steilbach aj. Komise však na rekodifikaci téměř nepracovala. Věci se proto ujalo samo ministerstvo, jež počalo s přípravou dílčích novelizací, které se podařilo přijmout teprve v době první světové války v podobě tří dílčích novel, z nichž především poslední měla podstatnější vliv na právní úpravu hrazení způsobených škod.¹ Po založení samostatného Československa zůstávalo soukromé právo ale i nadále zastaralé. Snahy o kodifikaci a unifikaci soukromého práva proto počaly již od roku 1919, a to ze strany Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva unifikací, zřízeného zákonem č. 431/1919 Sb., o zřízení ministerstva pro sjednocení zákonodárství a organisace správní v Československé republice. Názory na rekodifikaci se v této době značně různily. Na jednom konci stál názor, že by mělo postačit pořízení pouhého autentického českého překladu ABGB s rozšířením jeho platnosti také pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. Uvedený názor však narážel na odpor některých slovenských právníků, jakož i například prof. Krčmáře. Podporu nezískal ani opačný názor podporující komplexní rekodifikaci občanského práva, zastávaný např. Sedláčkem. Nakonec se ujala myšlenka určité střední cesty spočívající na pořízení autentického překladu ABGB s tím, že ze zákona by měla být odstraněna zastaralá ustanovení a současně vzato v potaz právo slovenské a právo Podkarpatské Rusi. Na základě tohoto rozhodnutí, jež bylo učiněno na schůzce konané

¹ BIANCHI, Leonard. *Dejiny štátu na území Československa v období kapitalizmu 1848–1945. I.* Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1971, s. 409.

na ministerstvu spravedlnosti dne 6. 3. 1920, došlo ke zřízení celkem čtyř subkomitétů, později rozšířených na pět subkomitétů, z nichž druhý, vedený Dr. Egonem Weissem, se věnoval zvláštní části obligáčního práva, včetně právní úpravy náhrady škody. Komunikaci mezi jednotlivými subkomitétů zajišťovali zástupci ministerstva spravedlnosti a ministerstva unifikací.²

2 Prvotní práce na přípravě právní úpravy náhrady škody v Návrhu z roku 1937

Subkomitét zabývající se mimo jiné náhradou škody zahájil svou činnost dne 10. 12. 1920. Konalo se celkem 48 porad. Návrh subkomitétu k náhradě škody byl dokončen již v roce 1923. K jeho publikaci však došlo teprve následujícího roku, tj. mezi posledními částmi. Po vydání jednotlivých částí návrhu se rozproudila odborná diskuse, oslovily se s prosbou o připomínky jednotlivé instituce, na jejichž základě bylo třeba zohlednit řadu jak odborných, tak i laických připomínek. Na Slovensku došlo v roce 1923 po ukončení práce subkomitétů k vytvoření zvláštní komise, která měla osnovu zhodnotit z hlediska dosavadního slovenského, respektive uherického práva. Ačkoli ke zřízení superrevizní komise došlo teprve roku 1926,³ již na poradách slovenské komise pro obor občanského práva, konaných mezi lety 1923 a 1924, docházelo k přijímání jednotlivých usnesení s doporučeními pro zvážení superrevizní komisí. Náhradou škody se zabývalo například sedmé zasedání slovenské komise v roce 1924, na kterém se současně finalizovaly práce na právu věcném. Tak se slovenská komise vyjádřila například k otázce odpovědnosti státu za škody způsobené jeho zaměstnanci: „*Právo slovenské nemá psaných všeobecných předpisů, dle kterých ručil by za škody, způsobené jeho zaměstnanci činem neb opomenutím bezprávným a spáchaným ve službě. Jenom zvláštní zákony ukládaly státu takovou majetkovou zodpovědnost, jako § 59 zák. čl. XX/1897 za škody (...) dále podle § 91. z. čl. XXI/1886 a § 86 z. čl. XXII/1886 hradí municipium, po případě obec škodu, způsobenou ve službě svými zaměstnanci, je-li tato pro nemajetnost zaměstnancovu na něm nedobytná anebo nelze-li zjistiti, kdo blasoval na usnesení, které je na újmu poškozenému. Ohledně ostatních*

² SALÁK, Pavel a kol. *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937. Inspirace, problémy a výzvy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, 2017, s. 17–19.

³ Ibid., s. 20.

zaměstnanců nutno hledati řešení otázky té ve všeobecných normách práva zvykového. Dle těchto jest právní normou, že stát ručí za škodu, způsobenou státním zaměstnancem nesprávným výkonem služby, nebo úmyslným činem nebo zaviněním při výkonu služby nebo v příčinné souvislosti s touto způsobené.“⁴

Na sedmém zasedání slovenské komise bylo dále mimo jiné uvedeno, že podle práva slovenského za škodu způsobenou zvířetem ručí vždy majitel, i když ji nezavinil. Sprostit se odpovědnosti mohl, prokázal-li, že tu bylo vlastní zavinění poškozeného. Podle slovenského práva také poškozený na těle neměl právo na zaplacení bolestného. Dále se členové slovenské komise vyjadřovali k formulaci jednotlivých ustanovení, přičemž se prozatím vycházelo ze znění ABGB (jeho překladu), čemuž odpovídalo také číslování jednotlivých zákonných ustanovení. Tak například k § 1294 (ABGB) se vyjádřil min. rada Schrotz, zda by nebylo namístě nahradit výraz „*z hým úmyslem*“ výrazem „úmyslně“, jelikož původní sousloví mělo mít příliš „*trestněprávní nádech*“. Předseda komise, Dr. Fajnor, navrhnul, aby se v ustanovení § 1297 (ABGB) nahradilo slovo „nedopatření“, označující pouze určité minimum toho, co je nutné učinit, „*výrazem markantnějším*“, například „*nedbalost*“. Navrženo bylo množství dalších formulačních změn, doporučených k posouzení superrevizní komisi, která je také vesměs přijala. Patrně nejširší diskuse proběhla k otázce, zda by se nemělo pomýšlet na právní úpravu škod způsobených vojskem. Min. rada Schrotz se přimlouval za to, aby tato otázka byla v osnově vyřešena. Dr. Heyrovský podotknul, že se o tom při přípravě návrhu uvažovalo, ale do textu se to nakonec napojalo z toho důvodu, že jde o otázku přílišné politické povahy. Dr. Katona se proto přikláníl k tomu, aby právě proto bylo ručení za vojenské škody do osnovy pojato, jelikož jinak v dohledné době se tato oblast právních vztahů nijak na zákonné úrovni upravovat nebude. Předseda komise, Dr. Fajnor, k tomu uvedl, že se skutečně jedná „*o veliké politicum*“ a nelze k tomu navíc přehlédnout okolnost, že „*branná moc vystupuje za zcela jiných poměrů, když vojsko zakročuje, že při této příležitosti může se státi škoda vždycky a je skoro čin ji vyvolávající nekontrolovatelným, pročť doporučuje se otázku tuto jako otázku speciální ponechati zákonu zvláštnímu.*“ Slovenská komise se na tomto základě pak také usnesla na tom, že řešení

⁴ ROUČEK, František. *Revise občanského zákona. Záznamy z porad slovenské komise pro obor občanského práva v Bratislavě. II.* Praha: Ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy spolu s Právníkou jednotou na Slovensku v Bratislavě, 1924, s. 17–18, 23–24.

nemá být pojmáno v rámci osnovy, ale má dojít v dohledné době k vydání „*zákona speciálního*“⁵

Již v této době se k připravované osnově vyjadřovala odborná veřejnost. Tak například Vašina ve svém článku z roku 1929 uvedl mezi hlavními změnami v oblasti náhrady škody snížení věkové hranice rozhodné pro civilní odpovědnost na 7 let. Podle jeho názoru se neměla uvedená změna pravděpodobně projevit „*praktickými důsledky*“ a zůstat tak na tehdejšímu stavu, jelikož návrh ponechával soudci, aby rozhodl podle slušného uvážení jen na částečnou náhradu, nemohl-li nedospělý či slabomyslný, dopouštěje se škodlivého jednání, posoudit, jaké bude mít následky. Za jednu z nejdůležitějších změn považoval Vašina zavedení ručení státu a veřejných zaměstnanců, dále rozšíření ručení za výsledek a konečně rozšíření povinnosti hradit imateriální škodu.⁶

Jak již bylo uvedeno, roku 1926 byla zřízena superrevizní komise, vedená Dr. A. Hartmannem a tvořená hlavními představiteli jednotlivých subkomitétů. Výsledkem práce této komise byl Návrh z roku 1931. Po jeho zveřejnění společně s důvodovou zprávou počala vedle pokračujících odborných právnických debat také diskuse na politické úrovni. V létě 1934 došlo k předání Návrhu z roku 1931 do meziministerského řízení, které řídili dr. Srb, dr. Schotz a dr. Rouček a v jehož rámci se vyjadřovala se svými připomínkami jednotlivá ministerstva a další centrální úřady.⁷ Návrh z roku 1937 doznal oproti Návrhu z roku 1931 některé změny, které se projeví rovněž v důvodových zprávách. Nejednalo se však vesměs o změny, které by do textu zasahovaly koncepčním způsobem. Proto byla i důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 v podstatných ohledech převzata do důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937, v jejímž úvodu se uvádělo: „*(...) jednotný stát vyžaduje jednotného právního řádu především v oboru tak důležitém a každého člena státu se dotýkajícím, jako je právo občanské (...)* Na obšírnější práci zákonodárnou nebylo ovšem v prvních dobách

⁵ ROUČEK, František. *Revize občanského zákona. Záznamy z porad slovenské komise pro obor občanského práva v Bratislavě. II.* Praha: Ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizaci správy spolu s Právníkou jednotou na Slovensku v Bratislavě, 1924, s. 17.

⁶ VAŠINA, Antonín. Náhrada škody. In: SEDLÁČEK, Jaromír. *Dvě studie k osnově československého občanského zákoníku.* Brno: Právníká fakulta University Masarykovy, Ministerstvo školství a národní osvěty, 1929, s. 31.

⁷ SALÁK, Pavel a kol. *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937. Inspirace, problémy a výzvy.* Brno: Masarykova univerzita v Brně, Právníká fakulta, 2017, s. 21–22.

Československé republiky možno pomysleťi (...) pozornost byla věnována především likvidaci následků světové války a řešení nutkových problémů hospodářských a sociálních.“

3 K dílčím otázkám hrazení škod v Návrhu z roku 1937

Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 uvádí v části o náhradě škody hned na svém začátku, že nedošlo k převzetí těch ustanovení o hrazení škody, která dosud stála mimo občanský zákoník, jako například ustanovení o náhradě škod důlních, škod způsobených komunikačními prostředky apod., a to z toho důvodu, aby rozsah hlavy o náhradě škody příliš nevzrostl. Ustanovení § 1120 Návrhu z roku 1937 stanovilo: „*Škodou jest jednak všíeliká újma, která někomu vznikne na osobě, na majetku nebo vůbec na právech (skutečná škoda), jednak to, co někdo ztratí na zisku, kterého by se mu dostalo podle pravidelného běhu věci (ušlý zisk).*“

Ustanovení na první pohled převzala § 1293 ABGB. Oproti němu však došlo k zdůraznění škod na osobě jejich postavením na první místo. Pojem ušlého zisku se navíc měl nyní určovat objektivně, což vyjadřoval výraz „*by se mu dostalo podle pravidelného běhu věci*“ namísto dosavadního „*může očekávati podle pravidelného běhu věci*“. Škoda, za níž někdo odpovídal, měla podle Návrhu z roku 1937 vznikat buď z jeho jednání, které se mu dalo přičíst k vině (činu nebo opominutí), nebo bez jeho viny. Poškození zaviněné se mohlo stát buď úmyslně, totiž vědomě a s vůlí, nebo z nedbalosti, totiž z nedostatku náležité pozornosti nebo péče, anebo z nedostatku potřebných vědomostí nebo zkušeností. Oproti ustanovení § 1294 ABGB se již nemluvilo o škodě vzniklé náhodou, ale o škodě vzniklé bez viny. Navíc došlo k připojení dodatku poukazujícího na měřítko, k nimž se mělo sloušet přihlídnout při posuzování viny znalců. Zůstával pojem zavinění, který se však nepřekrýval s pojmem viny podle návrhů nového zákona trestního. Superrevizní komise v tomto ohledu nepovažovala za nutné udržení konformity mezi návrhem zákona občanského a trestního.⁸

Ustanovení § 1122 Návrhu z roku 1937 stanovilo: „*Takový nedostatek jest, když někdo nejedná tak pozorně, pečlivě a s takovými vědomostmi nebo zkušenostmi, jako obyčejně jednají v pospolitém životě lidé průměrných vlastností. U toho však, kdo*

⁸ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1120 a 1121. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1111 a 1112.

výkonem povolání nebo jinak si přiznává znalosti v nějakém oboru vědění nebo dovednosti, nebo kdo, nejsa k tomu nucen se zaváže vykonati něco, k čemu se žádají zvláštní znalosti, dovednosti nebo mimořádná péče, je takový nedostatek, nemá-li potřebných znalostí a dovedností nebo neužije-li náležité péče.“

Uvedené ustanovení mělo shrnovat pojem zavinění, posuzovaného objektivním měřítkem obvyčejné pozornosti v pospolitém životě. Zvláštní měřítko platilo pro toho, kdo si přiznával buď výkonem povolání nebo jinak zvláštní vlastnosti, nebo si na sebe vzal úkol vyžadující zvláštních osobních vlastností. Jako příklad uvádějí důvodové zprávy rolníka, po kterém by bylo možné žádat vyšší míru pozornosti stran věcí týkajících se zemědělství.⁹ Dané ustanovení doznalo některých formulačních úprav oproti Návrhu z roku 1931, které však nepředstavovaly podstatnější věcné změny.

Každý měl mít podle Návrhu z roku 1937 právo domáhat se náhrady škody na tom, kdo mu ji protiprávně způsobil svou vinou, ať škoda vznikla porušením povinnosti vyplývající z právního jednání či mimo takovou povinnost.¹⁰ Oproti ustanovení § 1295 ABGB se naroveň porušení smluvních povinností stavělo také porušení povinností z jiných právních jednání. Podle ustanovení § 1124 Návrhu z roku 1937 se také ten, kdo způsobil úmyslně škodu způsobem přičítícím se dobrým mravům, odpovídal za ni. Stalo-li by se však poškození při výkonu práva, měl odpovídat pouze tehdy, když by poškození bylo patrně účelem výkonu práva. Dále navazovalo ustanovení § 1125 Návrhu z roku 1937, které stanovilo: „*Mimo tento případ neodpovídá za vzniklou škodu ten, kdo nepřekročí hranice určené právním řádem (§ 1124).*“

Nově zde byl připojen dodatek, podle kterého se mimo případ šikany neodpovídalo za vzniklou škodu, nebyly-li překročeny hranice určené právním řádem. Tento dodatek, oproti Návrhu z roku 1931 jinak formulovaný, odpovídal ustanovení § 1305 ABGB. Zmínka o hranicích určených právním řádem měla znamenat odkaz na právo objektivní a zahrnovat tak rovněž dobré mravy.¹¹

V pochybnostech se mělo mít za to, že škoda nevznikla něčí vinou. Jestliže by však někdo nesplnil svoji povinnost z právního jednání nebo povinnost

⁹ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1122. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1113.

¹⁰ Ustanovení § 1123 Osnovy z roku 1937.

¹¹ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1123–1125.

zákonnou, mělo se mít za to, že škoda vznikla jeho vinou. Za škodu způsobenou nesprávnou informací nebo radou, udělené bezplatně, se mělo odpovídat pouze tehdy, když by škoda byla způsobena vědomě. Byla-li by nesprávná informace či rada udělena za plat nebo osobou jmenovanou v ustanovení § 1122 věť 2 Návrhu z roku 1937, odpovídalo by se také za nedbalost.¹² Znalci se již vedle odborníků nadále neuváděli, jelikož výraz „*znalec*“ se hodil jen na osoby, jež soud nebo úřad vyzýval k podání posudku. Znění ustanovení § 1127 Návrhu z roku 1937 se změnilo oproti znění Návrhu z roku 1931, nikoliv podstatnějším způsobem.¹³

4 Nutná obrana a krajní nouze

Podstatnější změny byly prováděny v rámci ustanovení o nutné obraně a krajní nouzi upravené v Návrhu z roku 1931 v návaznosti na přípravu nového trestního zákona (osnova z roku 1926). Tuto koncepci Návrh z roku 1937 přehodnotil, jelikož konečná podoba tohoto právního předpisu nebyla stále zřejmá. Ustanovení § 1133 a 1134 Návrhu z roku 1937 tak měla znít: „*Kdo provede beztrestný úkon obrany, neodpovídá za škodu způsobenou útočníku.*

Je-li úkon obrany trestný, protože byly překročeny její meze, může soudce škodu přiměřeně rozdělit, přibližuje k povaze obrany a k poměrům, za kterých se stala. Ze závažných důvodů může soudce uložit přiměřenou náhradu i obránci, který překročil meze obrany beztrestně.“

Krajní nouze pak měla být v Návrhu z roku 1937 upravena v ustanoveních § 1135 až 1138 následujícím způsobem: „*Byla-li škoda způsobena beztrestným úkonem v nouzi, může soudce od uložení povinnosti k náhradě škody vůbec upustit nebo škodu přiměřeně rozdělit, přibližuje zejména k tomu, zdali poškozený upustil od obrany vzhledem k nebezpečství brozícímu škůdci, pak k tomu, v jakém poměru je škoda k tomuto nebezpečství, a konečně k majetkovým poměrům škůdce a poškozeného.*

Přibližuje k týmž skutečnostem, může soudce škodu přiměřeně rozdělit, když byla způsobena trestným úkonem v nouzi.

Povinnost k náhradě škody nevznikne, jestliže by cizí statek bez jednání v nouzi byl vzal zkrátka. Třetí osoba, která svou vinou uvedla škůdce do nouze, odpovídá za škodu jím v nouzi způsobenou.“

¹² Ustanovení § 1126 a 1127 Osnovy z roku 1937.

¹³ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1127.

Jak již bylo naznačeno, superrevizní komise dala v Návrhu z roku 1931 ustanovením o škodě způsobené v obraně či v nouzi novou podrobnou úpravu vztahující se k osnově trestního zákona z roku 1926. Účelem mělo být jednotné řešení otázek pojících se k problému obrany a nouze v novém občanském i trestním zákoně. Podle důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937 však nebylo možné „říci, jak bude upravena v příštím trestním zákoně trestní odpovědnost za jednání v obraně a v nouzi. Zejména nelze s jistotou předvídati, zda a s jakými změnami bude vzata za podklad této úpravy přípravná osnova trestního zákona z r. 1926, ke níž se úprava navržená superrevizní komisí k osnově z r. 1931 – jak řečeno – přimykala. Protože by však bylo povážlivé, aby osnova občanského zákona nekryla s příští úpravou v trestním zákoně, takže by při posuzování povinností k náhradě škody v obraně nebo v nouzi způsobené mohly vycházeti pochybnosti a zmatky, nebylo než podstatně přepracovati § 1123 až 1125 osnovy z r. 1931, aby mohly obstáti jak vedle dosavadního (neunifikovaného) práva trestního, tak vedle trestního práva nového, ať v podrobnostech určí o trestnosti či beztrestnosti jednání v obraně a v nouzi cokoliv.“¹⁴

Základní myšlenkou navrhované úpravy zůstávalo ve shodě s Návrhem z roku 1931, že se za beztrestné poškození v obraně zpravidla nemělo odpovídat a za beztrestné poškození v nouzi se zpravidla odpovídalo, pokud zvláštní okolnosti jednotlivého případu nevyžadovaly řešení jiné. S beztrestnými úkony v obraně či v nouzi počítal již Návrh z roku 1931, ale vytýkal přímo jejich charakteristické znaky podle návrhu trestního zákona z roku 1926. Takto bylo napojení jejich znaků řešeno bez ohledu na obsah budoucího trestního práva. Tím, že soudce „mohl“ škodu rozdělit, naznačovalo se, že při zvlášť hrubém překročení mezi obrany by se mohla obránci uložit povinnost škodu nahradit v plné výši. Za měřítko se považovala povaha obrany a poměry, za kterých k ní docházelo. Zvláště se mělo hodnotit, na jaký právní statek byl útok podniknut a jakým způsobem, z jakých důvodů byly meze překročeny a jak dalece. Otázka možného překročení mezi obrany se však měla posuzovat výhradně podle práva trestního. Jednání v nouzi pak mělo být založeno na principu opačném, kdy se vytýkaly případy, u nichž se škoda nenahrazovala buď vůbec, nebo pouze částečně. Trestnost či naopak beztrestnost úkonu činěného v nouzi by se opět posuzovala podle předpisů práva trestního. Při beztrestném úkonu v nouzi se mělo

¹⁴ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1133–1138.

bud' vůbec upouštět od uložení povinnosti k náhradě škody, nebo ukládat náhradu částečnou. Nezáleželo však na tom, zda pachatel bude či může být potrestán. Co se tedy uvádělo o trestných úkonech v obraně či v nouzi, mělo platit i tehdy, pokud by trestnost pachatele zanikla například promlčením či abolicí, byl-li by pachatel amnestován apod. Ustanovení § 1137 Návrhu z roku 1937 vzniklo z třetího odstavce § 1305 písm. (b) návrhu subkomitétu, podle čehož nevznikla povinnost k náhradě škody mimo jiné tehdy, pokud by cizí statek obětovaný v nouzi i bez jednání v nouzi byl vzal zkázu, takže jeho obětováním nemohla být zhoršena hospodářská pozice vlastníka. Oproti právní úpravě v ABGB se jednalo o jednu ze zásadnějších změn.¹⁵

5 Způsobilost k hrazení škody

Byla-li škoda způsobena nedospělci, osobou choromyslnou nebo slabomyslnou či osobou dočasně nepřičetnou, hradily by podle Návrhu z roku 1937 škodu osoby, jež zanedbaly náležitý dohled.¹⁶ Dřívější Randův návrh v tomto ohledu doporučoval, aby nárok na náhradu škody byl vyloučen jediné u dětí pod sedm let věku, zatímco tehdejší stav hovořil pouze o nedospělých, tedy o osobách mladších 14 let věku, čímž povinnost k náhradě škody, co se týkalo věku, v dalece širším rozsahu omezoval. Randa odůvodňoval ve své době vlastní stanovisko tím, že menší rozsah odpovědnosti podporuje nezvedenost mládeže a neodůvodněným způsobem zeslabuje odpovědnost rodičů a vychovatelů. Superrevisní komise však měla za to, že podstatných výchovných účinků by nebylo možné od Randova návrhu očekávat a takováto změna neměla být proto podle superrevisní komise provedena. Nadále se také nemělo již hovořit (oproti dikci ABGB) o šílených a blbých, ale docházet k užívání názvosloví o zbavení svéprávnosti.¹⁷

Podle ustanovení § 1140 Návrhu z roku 1937 i na samých „nedospělých, osobách choromyslných nebo slabomyslných, pak na osobách dočasně nepřičetných lze se domáhati náhrady škody jimi způsobené, a to zcela nebo přiměřenou částí, zejména tehdy, když škůdce přece jen předvídal následky svého jednání, když poškozený se nebránil ze šetrnosti ke škůdci nebo když je to spravedlivé se zřetelem k majetkovým poměrům škůdce

¹⁵ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1133–1138.

¹⁶ Ustanovení § 1139 Návrhu z roku 1937.

¹⁷ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1139.

a poškozeného. “Nejednalo se přitom pouze o nárok podpůrný. Soudce měl při určování náhrady v takových případech přihlížet mimo jiné k alimentacním povinnostem škůdce, jakož i k důchodům, nikoliv však ke jmění kapitálovému. Výčet konkrétních okolností, jež se měly zohledňovat, byl pouze příkladný (demonstrativní). Proto došlo také oproti ustanovení § 1306a ABGB k vypuštění výrazu „*konečně*“.¹⁸

Jestliže by se někdo z vlastní viny uvedl do přechodné nepřičetnosti, měl odpovídat za škodu v ní způsobenou. To platilo stejně o třetí osobě, která svou vinou uvedla škůdce do tohoto stavu.¹⁹ Podle důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937²⁰, pokud se někdo opil ve svém bytě, a pak se náhodou či jednáním třetí osoby dostal z bytu ven, kde způsobil škodu, nebylo sice možné mluvit o jeho zavinění, přesto však za škodu odpovídal.²¹ Sedláček se naopak domníval, že v takovémto případě opilci povinnost hradit škodu nevznikala, jelikož ten proti jejímu vzniku učinil uzavřením se v bytě potřebná opatření. Třetí osoby, které opatření porušily, měly být za škodu však odpovědné.²² Proti tomuto stanovisku se stavěl například Krčmář,²³ jehož názor se zjevně projevil právě v rámci důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937.

6 Rozsah náhrady škody

Volba mezi náhradou *in natura* (navrácení v předešlý stav) a náhradou v penězích se měla podle důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937 ponechávat soudu, nikoliv poškozenému. Náhrada *in natura* by přitom nebyla možná především tam, kde by její provedení znamenalo nepoměrně vysoké náklady.²⁴ Moderační právo soudce v rámci druhé věty ustanovení § 1156 Návrhu z roku 1937 bylo vloženo teprve ze strany superrevizní komise v samotné

¹⁸ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1140. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1129.

¹⁹ Ustanovení § 1141 Návrhu z roku 1937.

²⁰ Shodně důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931.

²¹ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1141. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1123.

²² ROUČEK, František a Jaromír SEDLÁČEK. *Komentář ke československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl I.* Reprint původního vydání. Praha: CODEX Bohemia, s. r. o., 1998, s. 825.

²³ KRČMÁŘ, Jan. *Právo obligační*. 3. vyd. Praha: Všechno, 1936, s. 346.

²⁴ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1155. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1142.

konečné redakci. Její základní myšlenka spočívala v tom, že výše náhrady měla být stanovena vždy tak, aby spravedlivě vyrovnávala zájmy poškozeného i toho, kdo by za škodu odpovídal. Pokud by se při přesném lpění na předpisech upravujících výši náhrady škody nemohlo dospět k takovémuto spravedlivému vyrovnání sporných zájmů plně vyhovujícím konkrétnímu případu, měl mít soudce možnost, aby se od těchto předpisů odchýlil a náhradu určil buď vyšší či naopak nižší. Snížení povinnosti k náhradě škody mohlo mít podle Návrhu z roku 1937 místo pouze při náhradě skutečné škody, tedy tehdy, když se nejednalo o škodu způsobenou úmyslně či z hrubé nedbalosti, a projevovalo se tím, že soudce přiznal poškozenému méně než by činila skutečná škoda. Zvýšení povinnosti k náhradě škody by naopak znamenalo, že by soudce mohl přisoudit poškozenému také ušlý zisk, ačkoli podle zákonných předpisů měla být hrazena pouze skutečná škoda (nešlo o škodu způsobenou úmyslně či z hrubé nedbalosti), a to buď v plném, nebo jen částečném rozsahu.²⁵

Ublížilo-li by se jinému na těle či na zdraví, měly se hradit náklady na léčení poškozeného, ušlý či v budoucnu ucházející výdělek, jakož i bolestné přiměřené vytrpěným bolestem, jež se mělo rovnat duševním útrapám. Bolestné podle Návrhu z roku 1937 nemělo příslušet v případech § 1152 a 1153 Návrhu z roku 1937. Jako náhrada výdělku v budoucnosti ucházejícího by se vyměřoval peněžitý důchod. Z důležitých důvodů měl mít soudce na návrh poškozeného právo přiznat přiměřené odbytné. Pokud by byl poškozený podle zákona povinen jinému konat práce v jeho domácnosti či v podniku, měl být povinen této jiné osobě platit peněžitý důchod za tyto ucházející práce. V případě zohyždění poškozeného se k tomu mělo při výměře náhrady škody hledět, pokud zohyždění bylo na překážku jeho lepší budoucnosti a škůdce se dopustil alespoň hrubé nedbalosti.²⁶

Oproti právní úpravě ABGB (§ 1325) měly být podle Návrhu z roku 1937 hrazeny škody nikoliv na těle, nýbrž „na zdraví“, což by pokrývalo mimo jiné i způsobení případných duševních poruch. Nevyhovělo se návrhu, aby se bolestné omezovalo pouze na případy, kde došlo ke způsobení škody úmyslně či z hrubé nedbalosti. Náhrada výdělku v budoucnu ucházejícího

²⁵ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1156.

²⁶ Ustanovení § 1157–1160 Návrhu z roku 1937.

se měla zpravidla hradit peněžitým důchodem. Na návrh poškozeného však přicházelo v úvahu, aby soud povolil jednorázové odbytné. Jednotlivé typy náhrady škody při poškození na zdraví by stály samostatně vedle sebe. Rovněž třetí osoby měly mít možnost odvozovat svá práva z poškození někoho na jeho těle či zdraví. Odkaz na obecné ustanovení o náhradě škody se nezdálo být dostatečným, jelikož z ustanovení § 1162 a násl. Návrhu z roku 1937, vypočítávajících osoby, kterým se zakládají nároky z usmrcení určité osoby, mohlo by být argumentem *a contrario* dovozováno, že z poškození na těle či na zdraví jiným osobám nároky vzniknout nemohou. Podle ustanovení § 1159 Návrhu z roku 1937 ten, komu byla podle zákona poškozená osoba povinna konat určité práce, mohl se domáhat peněžitého důchodu. Za nutné se přitom nepovažovalo uvést, že muselo jít o práce bezplatně poskytované. Nárok za zohyzdění se omezoval pouze na případy, kde se dala škůdci přičítat alespoň hrubá nedbalost.²⁷

V případě usmrcení člověka měly být hrazeny v první řadě náklady na pohřeb. Jestliže by usmrcená osoba byla v době zranění podle zákona povinna vyživovat jinou osobu nebo mohla-li by jí v budoucnu taková povinnost vzniknout, měl mít škůdce povinnost poskytnout náhradu toho, co jí ucházelo, a to placením peněžitého důchodu, pokud by byla usmrcená osoba se zřetelem k pravděpodobné době jejího života bývala povinna vyživovat onu třetí osobu. Podle ustanovení § 1163 Návrhu z roku 1937 pak přicházelo z důvodů zvláštního zřetele hodných v úvahu přiznat příspěvek na výživné jiným blízkým osobám příbuzným usmrcené osoby, jimž tato osoba poskytovala plat, ačkoli k tomu nebyla podle zákona povinna, pokud by o jejich nutnou výživu bez takového příspěvku nebylo postaráno. Při tom se mělo hledět k tomu, jak dlouho by se pravděpodobně onen plat poskytoval. Dané ustanovení přitom podle Návrhu z roku 1937 (oproti Návrhu z roku 1931) neplatilo při odpovědnosti za škodu vzniklou z nebezpečného podnikání. Ustanovení o povinnosti placení peněžitého důchodu při konání prací v domácnosti či v podniku poškozeným platilo rovněž v případě usmrcení.²⁸

²⁷ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1157–1160. Shodně také důvodová zpráva k Návrhu z roku 1931 – k § 1144–1146.

²⁸ Ustanovení § 1161–1164 Návrhu z roku 1937.

V ustanovení § 1163 Návrhu z roku 1937 byly důvody „*zvláštního zřetele hodné*“ v konečné redakci položeny na místo důvodů „*slušnosti*“. Učinilo se tak podle důvodové zprávy k Návrhu z roku 1937 pro zdůraznění nutnosti opatrného výkladu a aplikace zákona. Konečná redakce se také odchyluje od Návrhu z roku 1931 tím, že nárok měl být přiznán pouze blízkým osobám příbuzným, když původní návrh zamýšlel přiznání daného nároku například i starým osobám služebným, které usmrčený podporoval, a to pouze těm, které by byly vydány v nouzi, když by o jejich nutnou výživu jinak nebylo postaráno. Nadto se již Návrh z roku 1937 nezmiňuje o „*výživném*“, ale pouze o „*příspěvku na výživné*“, což mělo zaručit, že „*praxe nového ustanovení nebude příliš benevolentní*“.²⁹

7 Závěrem

Jednání na vládě o Návrhu z roku 1937 probíhala na podzim 1936. V posledních bodech však došlo k nalezení kompromisu až v lednu 1937. Dne 15. dubna 1937 byl konečně Návrh z roku 1937 předložen oběma komorám Národního shromáždění pod názvem „*Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*“, a to jako sněmovní tisk č. 844.³⁰ K jeho projednávání došlo v druhé polovině dubna 1937 na 92.–94. schůzi Poslanecké sněmovny a 67.–70. schůzi Senátu. Přiostrující se mezinárodní situace však vedla postupně k odkládání schválení Návrhu z roku 1937 v podobě zákona. Po dobu druhé republiky se sice ještě uvažovalo, že by byl text vydán alespoň formou vládního nařízení ve smyslu ústavního zákona č. 330/1938 Sb. z. a n., o zmocnění ku zmenám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimoriadnej moci nariadení. Následný zánik samostatného československého státu v březnu 1939 však tyto naděje definitivně ukončil.³¹

²⁹ Důvodová zpráva k Návrhu z roku 1937 – k § 1163.

³⁰ Jednalo se o sněmovní tisk č. 844/1937 pro Poslaneckou sněmovnu a o tisk č. 125/1937 pro Senát. Viz SALÁK, Pavel a kol. *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937. Inspirace, problémy a výzvy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, 2017, s. 24.

³¹ Ibid., s. 23–26.

Summary

The Compensation of Damage in Proposal of Civil Code from 1937

The contribution is dealing with the compensation of damage in the Proposal of the Civil Code from 1937. It's focusing on preparing works of relevant parts of newly arising code, including the individual observations and objections from central administrative authorities, compensation of damage in the necessary defence, compensations in cases of drunkenness etc.

TRESTNĚPRÁVNÍ OCHRANA MAJETKU V SOCIALISTICKÉM VLASTNICTVÍ V DOBOVÉ PRÁVNÍ VĚDĚ

Karel Rohr

Advokátní kancelář, Pardubice; Fakulta ekonomicko-správní,
Univerzita Pardubice, Česká republika

1 Úvodem

V naší recentní právní teorii i praxi právo vlastnit majetek patří k základním lidským právům. Je zakotveno nejen v občanském zákoníku, ale zejména v ústavním zákoně č. 2/1993 Sb., v Listině základních práv a svobod (*dále jen „Listina“*), jež je součástí ústavního pořádku České republiky. Její čl. 11 odst. 1 zní: „*Každý má právo vlastnit majetek. Vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu...*“. Takto (*stejný zákonný obsah a stejná ochrana*) tomu ovšem nebylo vždy, resp. nebylo tomu tak v naší poměrně nedávné minulosti, kdy ústavněprávní i trestněprávní úprava v období panování komunistické strany a jejího politického režimu jednoznačně upřednostňovala ochranu majetku v tzv. socialistickém vlastnictví.

V trestním právu se to projevilo přísnějšími trestními sazbami za útoky proti tomuto majetku. Tak záhy po únoru 1948 trestní zákon z r. 1950 přinesl novou, komplexní a razantní ochranu národního a komunálního majetku, resp. majetku lidových družstev (*resp. vlastnictví označované jako socialistické*), která byla ve srovnání s ochranou vlastnictví soukromého či osobního zcela zjevně vyšší a výraznější. Konkrétně dle prvního odstavce § 245, tedy trestného činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, hrozil pachateli trest tři měsíce až pět let – přitom nezáleželo na výši škody. Ve druhém odstavci hrozil pachateli již trest tři roky až deset let, přičemž dle druhého odstavce se trestala taková jednání, kdy se pachatel dopustil činu výdělečně, jako člen spolčení, v recidivě nebo pro jinou zvláště přitěžující okolnost. Teprve třetí odstavec pracuje s výši škody, kdy uvádí, že způsobí-li pachatel činem značnou škodu, je ohrožen trestní sazbou pět až dvanáct let. Konečně ve čtvrtém odstavci sice zůstala

výše škody stejná, tedy značná, ovšem pachatelem byla již osoba ve zvláštním postavení, tedy speciální subjekt, veřejný činitel zneužívající svého postavení, a hrozila zde sankce deset až dvacet let odnětí svobody.

K právě uvedenému je na místě ještě uvést, že také Trestní zákon správní z. č. 88/1950 Sb., znal od r. 1957 přestupek rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví s trestem až tříměsíčního odnětí svobody.

Oproti tomu u trestného činu krádeže § 247 již nebylo objektem socialistické vlastnictví a v prvním odstavci bylo spáchání tohoto trestného činu „prosté“ krádeže trestáno odnětím svobody až na dva roky bez ohledu na škodu. Druhý odstavec u trestného činu krádeže sankcionoval pachatele trestem odnětí svobody v trvání rok až deset let, přičemž kvalifikací podle druhého odstavce bylo spáchání skutku se zbraní, výdělečně, za použití násilí nebo jiná zvlášť přitěžující okolnost. Rozsah škody nebyl dle slov zákona relevantní, resp. zákon u krádeže s rozsahem škody nepracoval.

Rozdílnost zákonné ochrany tzv. socialistického a individuálního (*osobního, soukromého*) vlastnictví je zjevná. U prosté krádeže pachatel byl ohrožen trestní sazbou odnětí svobody nejvýše na deset let. Oproti tomu u rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví se jednalo již ve třetím odstavci o trestní sazbu až patnáct let a byl-li pachatel speciálním subjektem (*veřejným činitelem*), byl ohrožen trestem odnětí svobody v trvání až dvacet let.

Následující trestní zákon č. 140/1961 Sb. hned v prvním paragrafu vyjme-
noval ochranu socialistického vlastnictví jako jeden ze svých účelů. Trestný
čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví pak byl ustanoven v § 132
a bylo jej možno spáchat jednáním odpovídajícím formám krádeže, zprone-
věry a podvodu (*seřazeno v odst. 1 v tomto pořadí*). I v tomto trestním zákoně
byly potvrzeny rozdílné trestní sazby podle formy napadeného vlastnictví,
resp. setrval stav, kdy pachatelé útoků proti majetku v socialistickém vlastnic-
tví byli postihováni citelně přísnějšími trestními sazbami oproti pachatelům,
kteří se dopouštěli deliktů proti vlastnictví soukromému. Trestný čin rozkrá-
dání majetku v socialistickém vlastnictví pak zanikl novelou č. 175/1990 Sb.
k 1. červenci 1990.

Tento příspěvek dokumentuje vybrané postoje některých československých
autorů k principu zvýšené ochrany majetku v socialistickém vlastnictví

na úkor ochrany majetku soukromého, publikovaných v odborných periodikách z let 1953 až 1989.

2 Dr. Josef Pipek

Dr. Josef Pipek publikoval v časopise *Socialistická zákonnost* v roce 1957, číslo V., článek s názvem „*Stíhání drobného rozkrádání nebo poškozování majetku v socialistickém vlastnictví*“.

Autor se ve svém pojednání zabývá poměrně zajímavým právním předpisem, a to konkrétně zákonem č. 24/1957 Sb. o kárném (*disciplinárním*) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. K důvodu přijetí tohoto zákona autor vychází z prohlášení zpravodaje v někdejších Národním shromáždění a uvádí, že orgány na pracovišti lépe znají místní poměry a situaci a současně že projednávání předmětných deliktů bude mít lepší preventivní účinek nejen na konkrétního pachatele, ale i z hlediska prevence generální, myšleno v prostředí pracoviště.¹ Účinností tohoto zákona pak byl nastolen stav, kdy pachatele rozkrádání či poškozování socialistického vlastnictví bylo možno stíhat v závislosti na okolnostech podle tří právních předpisů, resp. ve třech různých druzích řízení, a sice pro spáchání trestného činu v trestním řízení, pro spáchání přestupku v přestupkovém řízení a konečně i pro spáchání kárného deliktu v disciplinárním řízení.

Ve stručnosti se pak Dr. Pipek zabývá nejprve stíháním po novele trestního zákona z r. 1950 provedené zákonem č. 63/1956 Sb. Konstatuje zejména nově zavedení dolní hranice trestní sazby v tehdy novém trestním zákoně a tuto odůvodňuje potřebou stíhat jako trestné činy toliko skutky závažnějšího charakteru. Současně také jen ve stručnosti uvádí, jaká konkrétní jednání trestní zákon dle daného ustanovení stíhá.²

Dr. Pipek dále popisuje přestupek rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví dle Trestního zákona správního, tedy z. č. 88/1950 Sb., který byl v roce 1957 vložen do tohoto právního předpisu novelizací. Konkrétně se jednalo o ustanovení § 35a z. č. 88/1950 Sb., podle kterého „*Kdo rozkrádá nebo úmyslně poškozují majetek, který je v socialistickém vlastnictví,*

¹ *Socialistická zákonnost*, 1957, č. 5, s. 579 a násl.

² *Ibid.*

a jde o čin malého významu, bude potrestán pokutou do 5.000 Kč nebo veřejným pokáním nebo odnětím svobody až na tři měsíce“. Protože tento zákon nijak podrobněji nerozebírá, co se myslí rozkrádáním majetku v socialistickém vlastnictví, konstatuje autor, že je třeba zde vyjít ze samotného trestního zákona, resp. jeho ustanovení § 245. Autor si všímá, že protože z. č. 88/1950 Sb. neobsahuje ustanovení o škodě nikoliv nepatrné způsobené z nedbalosti, tak jako tehdejší zákon trestní (§ 246), bude se u nedbalostního způsobení škody nikoliv nepatrné vždy jednat o trestný čin a nikoliv o přestupek. Autor akcentuje, že u přestupkového jednání musí dále vždy jít o čin malého významu, přičemž ale výše škody není jediným hlediskem pro posouzení otázky, zda jde o čin malého významu. Pro posouzení této otázky, a tedy mimo jiné i pro odlišení mezi jednáním přestupkovým a disciplinárním, jsou tak taková kritéria jako motiv, způsob provedení, míra zavinění, subjekt, následky činu apod.³

Podrobně se autor zabývá stíháním podle zákona č. 24/1957 Sb. o kárném (*disciplinárním*) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví, což byl právní předpis, účinný v době od 10. 5. 1957 do 1. 1. 1966, kdy byl zrušen zákonem č. 65/1965 Sb. (*pro zjednodušení dále jen „zákon o kárném stíhání“ nebo jen „ZoKS“*).

Konstatuje se, že zákon o kárném stíhání postihoval drobné rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví, pokud útok směřoval proti majetku ve správě organizace socialistického sektoru (*úřad, ústav, podnik...*), a současně pachatel byl k poškozené organizaci v pracovním poměru a dále současně škoda nepřevyšovala částku 500 Kč. Navíc nesmělo jít o recidivu, ale pouze o ojedinělý exces. K popisu jednání pachatele resp. popisu skutkové podstaty autor odkazuje opět na tehdy platný a účinný trestní zákon, resp. na jeho ustanovení § 245. K zákonným podmínkám podřaditelnosti jednání pod zákon o kárném stíhání dále autor doplnil, že k jeho aplikaci se požadovalo, aby udělené kárné opatření bylo dostatečné pro převýchovu (*nápravu*) pachatele, a konečně, že muselo absentovat rozhodnutí ministra, Krajského národního výboru či představeného ústředního úřadu o tom, že v dané konkrétní organizaci nelze postupovat podle zákona o kárném

³ *Socialistická zákonnost*, 1957, č. 5, s. 581.

stíhání.⁴ Všechny uvedené podmínky musely být splněny kumulativně a dále muselo být v možnostech poškozené organizace věc vyšetřit (*objasnit*). Autor doplňuje, že podle jeho názoru k určení, zda se jednalo o drobné rozkrádání či nikoliv, nedostačovala výše způsobené škody, ale bylo na místě posoudit minimálně také motiv a osobu pachatele a dále hmotný předmět útoku, myšleno ve smyslu zda se jedná o věc obvyklou, existující v mnoha opakujících se exemplářích, nebo naopak o věc ojedinělou nebo obtížně nahraditelnou, jejímž zcizením či poškozením může dojít k ohrožení výrobního procesu apod. Z uvedeného dle autora vyplývá, že pokud by například osoba bez pracovního poměru k poškozené organizaci navedla pachatele, aby jí „...*poskytoval z uvedené jídelny obědy*...“⁵, bude pachatel stíhán dle zákona o kárném řízení, zatímco návodce již v takovém případě bude stíhatelný podle trestního zákona správního. Stejně tak nelze dle zákona o kárném stíhání postupovat v případě, pokud pachatel sice odcizí drobnou věc v socialistickém vlastnictví, která se sice právě nachází v prostorách socialistické organizace, k níž je v pracovním poměru, ovšem tuto věc nemá jeho zaměstnavatel ve správě (*autor uvádí příklad drobného příslušenství motorového vozidla z jiné organizace*). Dále si autor všímá, že zákon o kárném stíhání se vztahuje jak na socialistické vlastnictví tak i vlastnictví družstevní, když ale u družstev je třeba rozlišit, že pokud je pachatelem zaměstnanec družstva, lze jej stíhat dle uvedeného zákona bez dalšího, zatímco jde-li o pachatele v postavení nikoliv zaměstnance ale člena družstva, lze jej stíhat dle uvedeného zákona za podmínky, že poškozené družstvo se na takovém postupu usneslo stejným způsobem, jaký je třeba k přijetí stanov družstva (§ 13 z. č. 24/1957 Sb.), resp. má takovou možnost ve svých stanovách zakotvenu, přičemž je nutné ještě potvrzení rady okresního národního výboru. Kárným orgánem pak bude představenstvo (*zejména případy vztahující se k JZD, jednotným zemědělským družstvům*) nebo výbor (*případy vztahující se k výrobním družstvům*).

Dr. Pipek rozvažuje, že přechod mezi trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a přestupkem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví je plynulý a že to samé platí pro přechod mezi přestupkovým jednáním a kárným proviněním dle zákona o kárném stíhání. Dle autora

⁴ *Socialistická zákonnost*, 1957, č. 5, s. 584.

⁵ *Ibid.*, s. 583.

je v těchto případech (*je-li škoda do 500 Kčs*) nutno individuálně posuzovat, který právní předpis je na místě použít, zda trestní zákon správní, nebo zákon o kárném provinění. Hlavní rozlišovací kritérium přitom spatřuje zejména v subjektu protiprávního jednání a dochází k závěru, že zákon o kárném stíhání se má uplatnit především v těch případech, kdy lze důvodně očekávat nápravu pachatele, zatímco trestní zákon správní bude na pořadu především tehdy, když očekávání nápravy pachatele by bylo nerealistické, tedy zejména v těch případech, kdy pachatelé jsou osoby těžko zařaditelné do tehdejší společnosti, recidivisté apod. Stejně tak autor upozorňuje, že nebylo možné stíhání dle zákona o kárném stíhání v těch případech, kdy se závadového jednání dopustila osoba ve vedoucí funkci poškozeného podniku, a dále pokud ministr, rada krajského národního výboru nebo vedoucí ústředního orgánu rozhodl, že v konkrétních organizacích uvedeného zákona užít nelze.⁶

Autor zdůrazňuje, že sankcí podle ZoKS není trest, ale kárné opatření (*důtka, veřejná důtka, důtka s pokoutou s horní hranicí 1.000 Kčs*), což přisuzuje výchovnému záměru zákonodárce, spojovanému s tímto právním předpisem.

K samotnému srovnání přestupkového řízení a řízení dle zákona o kárném stíhání autor poznamenává, že pro přestupkové řízení je standardně příslušný výkonný orgán okresního národního výboru (*dle závažnosti trestu výbor nebo trestní komise okresního národního výboru*), případně u skutků polní a lesní pých je to pak trestní komise místního národního výboru. Pro řízení dle zákona o kárném stíhání je příslušný kárný orgán, kterým může být buď vedoucí funkcionář dané organizace, případně jím zmocněný zaměstnanec, nebo jiný kárný orgán zřízený dle jiného právního předpisu. Důvodem pro takto ustavený kárný orgán má být dle autorem citované důvodové zprávy osobní znalost kárného orgánu o poměrech v organizaci, a to opět se snahou co nejvíce docílit výchovného efektu, a to nikoliv jen ve smyslu individuální ale také generální prevence. Řízení samotné dle zákona o kárném stíhání má být dle autora pokud možno nezatížené nadbytečnými formalitami, pružné, současně ale mají být objasněny všechny skutkové okolnosti, podstatné pro správné rozhodnutí. Autor upozorňuje na důvodovou zprávu, podle které „...tím, že se zajišťuje součinnost odborové organizace...bude zajištěno bezprostřední působení celého kolektivu na provinilého zaměstnance a bude

⁶ *Socialistická zákonost*, 1957, č. 5, s. 584.

zvyšena výchova celého kolektivu k uvědomělému vztahu k socialistickému vlastnictví“⁷ a sám doplňuje, že „Ustanovením o povinném slyšení provinivšího se zaměstnance je zajištěno jeho právo na obhajobu“⁸.

Dr. Pipek ve svém pojednání v té části, která se věnuje rozhodnutí kárného orgánu (B 4), výslovně připouští, že rozhodnutí nemusí být písemné, resp. připouští či předpokládá je i ve formě ústní.⁹ Vychází zřejmě z ustanovení § 7 odst. 2 ZoKS, dle kterého *„Po skončení jednání kárný orgán zpravidla ihned vyhlásí přítomnému zaměstnanci své rozhodnutí; pouze žádá-li o to zaměstnanec, doručí se mu opis rozhodnutí. Opis rozhodnutí se doručí zaměstnanci též, konalo-li se jednání v jeho nepřítomnosti.“* S tím lze však polemizovat. Předně prostým jazykovým výkladem opis je kopie prvopisu, neboli opsaný původní text. Proto opis lze vyhotovit pouze z prvopisu, a tedy existenci prvopisu před zhotovením opisu je na místě předpokládat. Dále fakt, že právní norma stanoví, kdy je povinnost doručit opis, ještě neznamená, že není povinnost vyhotovit prvopis. Lze se zřejmě smířit s praxí doby aktuální – „digitální“ a „informační“, kdy řada informací spravovaných osobami soukromého práva i správními úřady nemusí existovat v písemném prvopisu, ale pouze ve formě informace zachycené na tom kterém médiu, a přece je lze vyhotovit ve formě „opisu“ z originální digitální evidence (např. data z katastru nemovitostí, z rejstříku trestů apod.), to však jistě nebylo možné v době účinnosti ZoKS. Tedy v době účinnosti ZoKS nelze předpokládat nic jiného, než že opisem se v té době skutečně myslelo pořízení kopie fyzicky existujícího prvopisu. Krom toho i organizace spravující socialistický majetek musela v dané době vést něco jako osobní spis zaměstnance a to bez ohledu na fakt, že ještě z. č. 65/1965 Sb., zákoník práce, jej neupravoval. V nějaké složce musely být vedeny listiny k osobě zaměstnance, dokládající jeho vzdělání, praxi, pracovní smlouvu, mzdové výměry, zkrátka všechny listiny související s konkrétním pracovněprávním vztahem. Pokud bylo vedeno proti zaměstnanci kárné řízení, lze si jen s velmi velkými obtížemi představit, že právě tyto skutečnosti by se nevedly, nearchivovaly v jeho osobním spise. Jinou možnost, jak informaci o kárném stíhání archivovat, než vyhotovením rozhodnutí v písemné formě, založeném do osobního spisu, lze jen obtížně připustit.

⁷ *Socialistická zákonost*, 1957, č. 5, s. 587.

⁸ *Ibid.*, s. 587.

⁹ *Ibid.*, s. 588.

Nad to nutno poznamenat, že jak autor konstatuje k opravnému prostředku, bylo možno do tří dnů od vyhlášení, resp. oznámení odsuzujícího rozhodnutí pachateli je zneplatnit, a to tak, že pachatel písemně oznámil kárnému orgánu, že s jeho rozhodnutím nesouhlasí. Bylo-li tedy možné podat i jediný možný opravný prostředek toliko ve formě písemné, opět to podporuje úvahu, že i samotné rozhodnutí mělo být vyhotoveno také písemně, a to bez ohledu na to, zda se kárně stíhaný k jednání kárného orgánu dostavil osobně a osobně byl přítomen vyhlášení rozhodnutí, či nikoliv a bylo mu rozhodnutí oznámeno až dodatečně, doručením v písemné podobě.

3 Dr. František Stýblo

V časopise *Socialistická zákonnost* v roce 1965, č. 2, publikoval Dr. František Stýblo článek s názvem „*Podíl rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví na kriminalitě v ČSSR*“.¹⁰

Autor uvádí, že statistické údaje, vyplývající z činnosti soudů, jsou zavádějící, neboť se v nich neodráží přestupková a disciplinární jednání, dále ty případy, kdy věc je vyřešena jinak, a konečně ani ty případy, kdy pachatel není vůbec dopaden. Přesto však lze z těchto údajů dle autora dojít k závěru, že obecně se kriminalita v celé ČSSR v letech 1955–1965 snižuje. Zajímavá je však situace nahlížená podle jednotlivých druhů trestné činnosti. Zde Dr. Stýblo uvádí, že majetkové trestné činy tvořily 30 % všech kriminálních deliktů, z těchto pak skutková podstata rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (podle § 245 trestního zákona z roku 1950 a podle § 132 trestního zákona z roku 1961) byla zastoupena podílem 16% ze všech odsouzených trestných činů. Současně však autor přiznává, že uvedené údaje jsou navíc ovlivněny směrem k nižším číslům legislativou, neboť v daném období došlo k přesunu části méně společensky nebezpečných jednání před místní lidové soudy, které v roce 1963 projednaly více než tisíc provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví, a dále že zůstalo velké množství pachatelů předmětné trestné činnosti neodhaleno. Dr. Stýblo dále upozorňuje, že ještě vyšší podíl (22–33 %) odsouzených pachatelů pro trestné činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví činily v roce 1963 ty případy,

¹⁰ *Socialistická zákonnost*, 1965, č. 2, s. 12 a násl.

kde subjektem trestného činu byly osoby mladistvé. Dr. Stýblo tuto tendenci považuje za alarmující a to zvláště s ohledem na skutečnost, že i v celkovém poměru odsouzené trestné činnosti klesaly absolutní počty zletilých pachatelů a naopak stouply počty pachatelů mladistvých. Autor pak ze statistických dat dovozuje, že klesala výše škody způsobené spácháním trestného činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, nestaví to ale do protikladu s vysokým podílem této trestné činnosti na množině všech páchaných a odsuzovaných skutkových podstat trestných činů. Stejně tak autor konstatuje vysokou recidivu u předmětné skutkové podstaty, dovozuje z ní pak jen závažnost tohoto celospolečenského fenoménu a obtížnost zápasu s ním.

Pro nás lze z výše uvedeného pojednání Dr. Stýbla uzavřít, že i přesto, že statisticky v desetiletce¹¹ 1955 až 1965 v absolutních číslech kriminalita klesala, tak podíl skutkové podstaty rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví je dominantní, resp. jedná se o nejčastější trestnou činnost – to je třeba ještě akcentovat přesunem méně závažných jednání do odvětví správního a disciplinárního trestání v daném období. Navíc se jeví jako oprávněný předpoklad, že pokud pro zletilé pachatele představovalo socialistické vlastnictví „*nejoblíbenější*“ objekt trestné činnosti, tak pro mladou generaci to dle stejného pramene vyplývá ze statistických dat dvojnásob. Lze tak odůvodněně predikovat, že již v období krátce po počátcích „*nadšeného*“ budování socialismu se i přes přísnější sankce přinejmenším u části populace netěšil majetek v socialistickém vlastnictví vyšší úctě, než majetek ve vlastnictví soukromém, ale právě naopak. Že u mladé generace pachatelů byl tento progres ještě výraznější, lze považovat za potvrzení trendu, který se dále ověřil v období tzv. normalizace, což dokládají společné zprávy generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu, přednášené pravidelně před zákonodárnými sbory.¹²

Autor se pak vyslovuje proti podle jeho názoru neúměrně nízkým trestům, když pro vyšší tresty má hovořit jednak vysoké procento recidivy u této trestné činnosti, spojené dále se soudobými ekonomickými problémy státu.¹³ Explicitně pak Dr. Stýblo přiznává, že „...*Vysoký počet recidivistů a zvláště*

¹¹ *Socialistická zákonost*, 1965, č. 2, s. 12 a násl.

¹² Tyto jsou aktuálně zpracovávány autorem tohoto příspěvku pro jinou práci, do tohoto pojednání se jejich zařazení nejeví vhodné z důvodu nedostatku místa [pozn. KR].

¹³ *Ibid.*, s. 16.

*nebezpečných recidivistů na tomto úseku trestné činnosti svědčí o závažnosti problému a obtížnosti boje s tímto druhem trestné činnosti...*¹⁴

4 Václav Kvasnička

V roce 1966 publikoval Václav Kvasnička v časopisu Socialistická zákonost článek s titulkem „*K motivaci rozkrádání*“.¹⁵ Autor se v článku specializuje na předmětnou kriminalitu se vztahem ke strojírenství v letech 1963–1964. Přitom i tento autor používá zhusta statistických dat uspořádaných do tabulek, kdy za povšimnutí stojí například tabulka označená jako Tab. 2, z níž vyplývá, že 74 % pachatelů ve sledovaném období byli dělníci a učni a pouze ve zbytku se rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dopouštěli techničtí a administrativní pracovníci.¹⁶ A co se jeví ještě zajímavější, je závěr, že podle Tab. 1¹⁷ i podle konstatace autora samotného, pachatelé patřili v naprosté většině do stejné sociální skupiny i v době před rokem 1948, tedy skupina pachatelů označená v roce 1966 jako dělníci, nebyly osoby, které by v dobách předchozích vykazovaly „...někdejší příslušnost k buržoazii...“.¹⁸ To ale není vše, autor si dále všímá, že celých 34,6 % pachatelů předmětné kriminální činnosti jsou osoby mladší 25 let. Zde je tedy nutno učinit závěr, že v případě více než třetiny všech pachatelů se jedná o osoby, které dospívaly a byly vychovávány již v době poúnorové, v atmosféře „*naděného*“ budování socialismu. V článku se lze dále dočíst, že průměrně jeden ze čtyř pachatelů byl aktivní ve veřejném životě, z čehož i sám autor usuzoval na výrazné nedostatky v právním vědomí společnosti a mimo jiné konstatoval, že „...*práve oblast postojů k socialistickému vlastnictví je relativně málo stabilizována*...“.¹⁹ Autor pak sám formuluje předpoklad, že „...*Mezi pachateli trestných činů je nikoli bezvýznamný počet jedinců bez vybraných protispoločenských postojů, kteří jsou obecně schopni morálního odsouzení trestné činnosti, ale kteří si... vytvořili nepravdivou představu o tom, že právě tento určitý trestný čin (rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví) není morálně závadný, a tak si jeho spáchání sami před sebou ospravedlnili*...“.

¹⁴ *Socialistická zákonost*, 1965, č. 2, s. 17.

¹⁵ *Socialistická zákonost*, 1966, roč. 14, č. 1, s. 1 a násl.

¹⁶ *Ibid.*, s. 2.

¹⁷ *Ibid.*, s. 2.

¹⁸ *Ibid.*, s. 3.

¹⁹ *Ibid.*, s. 7.

a tento proces pak označuje jako „*vnitřní ospravedlnění*“.²⁰ Byť se autor věnoval specifickému prostředí strojírenství jako jedné z oblastí socialistické ekonomiky, uzavírá, že jeho závěry jsou obecně platné a lze je vztáhnout na trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví obecně.

Pojednání tohoto autora lze v širším porovnání ostatních dobových příspěvků k dané problematice označit za výrazné a vyčnívající v tom směru, že se v něm víceméně otevřeně konstatuje problematický postoj významné části obyvatelstva k majetku v socialistickém vlastnictví. Je zde ustavena hypotéza o rozdílném vnitřním vztahu pachatelů k objektu trestného činu, je-li jím majetek v socialistickém vlastnictví a majetek individuální, kdy útokem proti individuálnímu majetku je způsobena újma přímo konkrétní osobě soukromého práva, zatímco útokem proti majetku v socialistickém vlastnictví snad buď nevznikne újma nikomu, nebo si pachatel své jednání ospravedlní.

5 Dr. Jiří Jelínek, CSc.

Ještě před společenskými a politickými změnami v závěru roku 1989 publikoval Dr. Jiří Jelínek, CSc. v časopise *Socialistická zákonost*, ročník XXXVII, s. 582 a násl. v článku pod názvem „*K podnětům sovětské nauky při úpravě majetkových trestných činů pro čs. právní úpravu*“ názor tendující pro zrušení rozdílné trestněprávní ochrany majetku ve vlastnictví soukromém a socialistickém.

Dr. Jelínek se v uvedeném pojednání vyslovil pro opuštění doktríny duálního trestání majetkových trestných činů v závislosti na druhu objektu, resp. druhu vlastnictví. Argumentoval praktickým odpadnutím některých otázek při stíhání pachatelů daných trestných činů, jako např. posuzování druhu napadeného majetku, zjednodušením a zpřehledněním zvláštní části trestního zákona, zánikem duálnosti prakticky obdobných skutkových podstat odlišných toliko svým objektem, odpadnutím vzniku a tím i nutnosti následného právního zkoumání skutkového omylu na straně pachatele (*omylu v otázce zda se jedná o majetek v soukromém či socialistickém vlastnictví*).²¹ Autor také upozornil, že tehdejší zákon č. 173/1988 Sb. o podniku se zahraniční majetkovou účastí

²⁰ *Socialistická zákonost*, 1966, roč. 14, č. 1, s. 10.

²¹ *Socialistická zákonost*, 1989, roč. 37, s. 585 a násl.

zakládal podniky se smíšenou účastí československého podniku a zahraniční firmy, tedy pokud by se majetek takového podniku se zahraniční účastí stal objektem majetkového trestného činu podle československého trestního zákona, vyvstala by řada obtížných otázek souvisejících s určením druhu objektu takového trestného činu – tedy i pro takové případy byla duplicita stíhání majetkových trestných činů podle druhu objektu nežádoucí, velmi nepraktická, obtížně právně řešitelná.

Lze konstatovat, že autor se s problematikou vypořádal velmi precizně a v dobrém slova smyslu pokrokově. Jiná věc je, že tehdy zamýšlené úpravy trestního zákona šly opačným směrem, když například tehdejší § 139, který „*zastřelil*“ působnost celého oddílu majetkových trestných činů proti socialistickému vlastnictví, měl být rozšířen právě i na podniky se zahraniční majetkovou účastí²². Tedy legislativní záměry tehdejší byrokracie socialistického státu šly opačným směrem než vyslovený a nanejvýš pádně odůvodněný názor Dr. Jelínka.

6 Závěrem

Tento příspěvek reflektuje vybrané články dobové právní vědy k problematice dualnosti stíhání některých majetkových trestných činů a jiných protiprávních jednání podle povahy objektu takového jednání. Je signifikantní, že až na v závěru uváděný příspěvek prof. JUDr. Jiřího Jelínka, CSc., žádný z dalších autorů nepolemizoval o vhodnosti či nevhodnosti takového právního řešení. V naprosté většině tak autoři vycházejí z teze, že majetku v tzv. socialistickém vlastnictví má náležet důraznější právní ochrana než majetku ve vlastnictví soukromém či osobním.²³

Krom jiného pak z jednotlivých příspěvků lze vysledovat, že bez ohledu na vyšší právní ochranu se útoky proti majetku v socialistickém vlastnictví vyskytovaly hojně, resp. že patřily k nejběžnější majetkové kriminalitě, a to i u generace, která již od útlého věku vyrůstala v atmosféře budování socialismu.

²² *Socialistická zákonost*, 1989, roč. 37, s. 588.

²³ Vztaheno k provedenému průzkumu mnohem většího počtu dohledaných příspěvků, než je zde možno z důvodu omezeného místa prezentovat.

Summary

Criminal Law Protection of Property in Socialist Ownership in Contemporary Legal Science

The paper reflects selected articles of contemporary legal science on the issue of the duality of the prosecution of certain property crimes and other illegal acts according to the nature of the object of such conduct. It is significant that except for the contribution of prof. JUDr. Jiří Jelínek, CSc., none of the other authors disputed the suitability or unsuitability of such a legal solution. In the vast majority of cases, the authors proceed from the thesis that property in the so-called socialist ownership should have stronger legal protection than property in the private ownership.

Among other things, it can be seen from the articles that, regardless of the higher legal protection, attacks on property in socialist property were plentiful, resp. that they belonged to the most common property crime, even among the generation that grew up from an early age during the reign of the Communist Party and its political regime, in the atmosphere of building socialism.

STŘEDOVĚKÉ PRÁVNÍ NORMY NA OCHRANU PŘÍRODY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Milan Šimandl

Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Česká republika

1 Úvodem

Právní ochraně přírody je v současné době věnována velká pozornost, již několik desetiletí existuje celé jedno právní odvětví – právo životního prostředí. Jedná se o dynamicky rozvíjející se odvětví zahrnující široký záběr společenských vztahů souvisejících s péčí o životní prostředí. Vznik odvětví práva životního prostředí můžeme položit do druhé poloviny 20. století, bylo by však chybou domnívat se, že předtím žádná právní ochrana životního prostředí neexistovala. V předkládaném příspěvku se pokusím čtenáři přiblížit vývoj norem chránících přírodu ve středověku,¹ neboť toto nejstarší období právní ochrany přírody v českých zemích bývá často opomíjeno,² což odpovídá skutečnosti, že někteří autoři považují za vznik uvědomělé

¹ Období označované jako středověk nebývá vnímáno jednotně, a to především v závislosti na rozvoji civilizace v různých místech světa. Pravděpodobně nejčastěji je středověk vymezován obdobím od pádu Západořímské říše roku 476 do dobytí Konstantinopole Osmany v roce 1453 nebo objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem v roce 1492. Ve svém příspěvku se zabývám obdobím od Velké Moravy po vydání Vladislavského zřízení zemského v roce 1500 s občasným přesahem do 16. století.

² Např. ČEŘOVSKÝ, Jan. Ochrana přírody a krajiny v České republice. In: MACHAR, Ivo a Linda DROBILOVÁ. *Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. I. Díl*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012, s. 65; LIPSKÝ, Zdeněk. Vývoj ochrany přírody v českých zemích. *Životné prostredie*, 2016, roč. 50, s. 205–208; ŠVĚDOVÁ, Daniela. Stromy jako doprovod pozemních komunikací a jejich postavení v právních předpisech. *Strom pro život, život pro strom VII*. Praha: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu, 2008, s. 9–10; ŽIDEK, Dominik. Právo životního prostředí. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. VII. svazek Právo pra – Prob*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2017, s. 761–762; VÍCHA, Ondřej. Ochrana lesů. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. IV. svazek N–O*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2016, s. 709–710; STEJSKAL, Vojtěch. Ochrana zvířat. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. IV. svazek N–O*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2016, s. 719–723.

ochrany přírody až 19. století,³ jiní jej kladou již do období vlády Karla IV. (Codex Carolinus).⁴ Tato nejednotnost v názorech jednotlivých autorů je způsobena genezí vnímání přírody a přístupu k ní. Zájem o její ochranu byl zpočátku utilitaristický, popř. kultovní, teprve později začali lidé vnímat též estetický a ekologický význam přírody. Ostatně vztah k ochraně přírody prodělal vývoj i za posledních několik desetiletí – např. v posunu vnímání ochrany přírody od ochrany pro blaho člověka po ochranu pro blaho přírody samotné.⁵

Právní normy chránící přírodu můžeme rozdělit na přímé (ochrana přírody, popř. některé z jejích složek, je primárním cílem normy) a nepřímé (ochrana přírody nebo některé její složky není primárním cílem, ale pouze vedlejším důsledkem). Historické normy chránící přírodu jsou v naprosté většině pouze normami nepřímými, zatímco nárůst počtu přímých norem v této oblasti je znatelný až od druhé poloviny 19. století, razantněji až ve 20. století, což souvisí s výše uvedeným rozvojem uvědomělé ochrany přírody.

Starověké kultury žily zpravidla v symbióze s přírodou (s jistou výjimkou mohutného odlesňování ve středomoří, které způsobilo nevratné ekologické problémy – degradaci půdy a erozi)⁶ a jejich náboženství často vedla k ochraně přírody. Mnohé z těchto civilizací uctívaly stromy, posvátné háje, zvířata či jiné přírodniny, kterým zajišťovaly zvýšenou ochranu.

Rozvoj civilizace a kolonizace na území českých zemí a nárůst počtu obyvatel vedl k ničení do té doby málo obydlené a dotčené přírody. Středověké

3 STEJSKAL, Vojtěch. Úvod do právní ochrany přírody a péče o biologickou rozmanitost. Praha: Linde, 2006, s. 398; ČEŘOVSKÝ, Jan. *Vznik, vývoj a současný stav ochrany přírody ve světě i u nás*. Praha: Společnost Národního muzea, Sbor ochrany přírody, 1965, s. 5–10.

4 KUBA, Ludvík Mario. Deset let. Ab urbe condita. *Ochrana přírody*, 1966, roč. 21, č. 1, s. 35; FRANKOVÁ, Martina. Právní úprava chráněných území na ochranu přírody do roku 1956. *České právo životního prostředí*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 103.

5 Důkazem toho je čl. 15 odst. 2 Ústavy z roku 1960. V jeho původním znění bylo deklarováno, že „stát pečuje o zvelebování a všestrannou ochranu přírody a o zachování krajinných krás vlasti, aby tím vytvářel stále bohatší zdroje blahobytu lidu a vhodné prostředí, které by prospívalo zdraví pracujících a umožňovalo jejich zotavení“, přičemž v témže ustanovení po novele provedené ústavním zákonem č. 100/1990 Sb. již bylo uvedeno, že „stát dbá o vytváření ekologické rovnováhy ochranou přírody a péčí o tvorbu a ochranu zdravého životního prostředí i o šetrné využívání přírodních zdrojů.“

6 Podrobněji BEDNÁŘIKOVÁ, Jarmila. Mezi uctíváním a drancováním. Vztah k lesu v klasickém starověku. In: KYSUČAN, Lubor. *Člověk a les. I*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 18–27.

právní normy chránící přírodu lze do té doby rozdělit podle jejich předmětu na:

1. normy chránící lesy a stromy,
2. normy upravující lov, rybolov a myslivost,
3. ostatní normy.

Středověké právo se rozdělovalo na několik oblastí, nejdůležitějším bylo zemské nebo též šlechtické právo. Upravovalo základní vztahy ve středověkém státě a ostatní později vznikající práva (např. městské, horní) s ním nesměla být v kolizi. Hlavním pramenem zemského práva byly zpočátku obyčeje, nařízení panovníka, později se k nim přidaly i psané prameny, právní knihy, soudní nálezy, sněmovní usnesení a nakonec i psané kodifikace.

2 Ochrana lesů a stromů

Středověké právo týkající se lesů mělo dvě roviny. První byl boj s pohanstvím a likvidace pohanských posvátných hájů a stromů. V polovině 11. století si probošt Arnold postěžoval, že prostý lid se bál kácet pro pohany posvátné stromy⁷ a konečně v roce 1092 dal kníže Břetislav II. vymýtít pohanské posvátné háje.⁸

Druhou skupinou středověkých právních norem dotýkajících se lesů jsou normy upravující jejich ochranu jako předmětu vlastnictví. Dřevo bylo základní surovinou, a proto není divu, že ustanovení o ochraně lesů nalezneme téměř ve všech významnějších právních památkách. Již nejstarší slovanská právní památka, Zákon sudnýj ljudem z druhé poloviny 9. století, obsahuje v čl. 14 ustanovení, že „*kdo podpaluje cizí les nebo z něj kácí stromy, jest povinen dvojnásobkem*.“⁹ Pokuta ve výši dvojnásobku prozrazuje římskoprávní vliv – stejnou pokutu znalo římské právo pro delikt poražení cizího stromu (viz prétorická žaloba *actio arborum furtim caesarum*). Čl. 15 obsahoval mj. úpravu případů, kdy při vypalování strnišť nebo křoví na poli přeskočil oheň na cizí pole či vinici. Stalo-li se tak z nevědomostí nebo lehkomyšlnosti, měl dotyčný povinnost poškozeného odškodnit.

⁷ ZÍBRT, Čeněk. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku = Indiculus superstitionum et paganiarum*. 2. vyd. Praha: Academia, 1995, s. 36.

⁸ TOMEK, Wacław Władiwoj. *Kosmův Letopis český s pokračováními Kanovníka vyšebrodského a Mnicha sázavského*. Praha: Nadání Františka Palackého, 1882, s. 106.

⁹ ADAMOVÁ, SOUKUP, 2010, op. cit., s. 13.

V přemyslovských Čechách byla zpočátku půda považována za vlastnictví panovníka, který ji propůjčoval členům své družiny za jejich zásluhy, nebo daroval církevním řádům za účelem založení kláštera. Mezi jedny z prvních úředníků přemyslovského státu patřil mj. i správce lesů (venator).¹⁰ V době dovršení procesu vzniku feudálního vlastnictví půdy bylo v čl. 28 Statut Konrádových z roku 1189 uvedeno pravidlo týkající se stíhání lesních krádeží: „*Mimo to nikdo z těch, kdož hlídají les, nemá nikoho obírat na cestě nebo na tržišti, než ať jej obere tenkrát, když jej najde, jak seká strom; k tomu soudce ať nikdy nenalézá na (pokutu) 300 denárů, nýbrž na 60.*“¹¹ Z uvedeného vyplývá, že lesní hlídač mohl zabavit pachatele nářadí, pomocí kterého se pychu dopustil, ale pouze pokud jej přistihl při činu v lese, nikoli mimo les.

Další právní památka, česky psaná Kniha Rožmberská zachycující právní obyčeje z konce 13. a první poloviny 14. století, obsahovala v čl. 158 ustanovení: „*Z lesa porubanie jeden pónon; jako z plena; právo voda.*“¹² Dokazování probíhalo ordálem vody spočívajícím v ponoření toho, kdo jej podstupoval, do vody – potopil-li se, voda jej přijala a byl nevinný, zůstal-li na hladině, voda jej jako vinného odmítla přijmout.¹³

Nejvýznamnější středověký dokument chránící lesy byl zákoník Karla IV. Codex Carolinus (známější jako Maiestas Carolina). Ačkoli tento zákoník zůstal pouze ve formě návrhu, neboť jej v roce 1355 odmítl přijmout generální sněm, je dokumentem svědčícím o důležitosti, jakou lesy a jejich ochrana pro Karla IV. měly. Zároveň jej lze označit za první přímou normu chránící přírodu v českých zemích, neboť si ustanovení chránící lesy všímají i jejich estetické hodnoty a vyzdvihují je jako přírodní bohatství. Ochrana lesů je v Karlově zákoníku věnován velký prostor (čl. 49–57, 63). Zákoník zdůrazňoval obrannou funkci hlubokých pohraničních lesů, které chtěl panovník, pokud nebyly v jeho vlastnictví, připojit zpět ke královské komoře, aby byla zabezpečena jejich existence i do budoucna. V lesích bylo zakázáno bezdůvodné kácení, vyjma souší a vývratů, případné kácení mohl povolit panovník. Pokud by některý lesník kácel v lesích bez takového povolení, měla mu být useknuta ruka a zabráný veškeré statky, kterých nabyl od krále,

¹⁰ MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde, 2003, s. 31.

¹¹ ADAMOVÁ, SOUKUP, 2010, op. cit., s. 27.

¹² Ibid., s. 37.

¹³ MALÝ a kol., 2003, op. cit., s. 116.

když byl vybrán k ostraze lesů. Návrh zákoníku počítal s přísnými tresty – kdo sloupł kůru stromu, měla mu být sedřena ruka, lesní žhář měl být upálen. Purkrabí měli dbát, aby se pod jejich hrady nekácelo a neplavilo kradené dřevo. Každého podezřelého měli zadržet a dotázat se královské komory, zda byla těžba povolena. Pokud by tak purkrabí nečinili a plavení kradeného dřeva by svou nečinností umožnili, ztratili by úřad a platili pokutu.¹⁴

Kodex byl inspirací i pro vznik některých pozdějších předpisů, např. Řádu práva zemského, upravujícího v čl. 55–60 procesní postup při soudním sporu z pychu. Stejný procesní postup se týkal i sporu o neoprávněné pokosení cizí louky, krádež ryb z cizí vody a krádež štěpů z cizího pozemku.

Do roku 1379 se datuje nejstarší lesní řád na našem území. Jeho vznik je spojen se spory a nejasnostmi týkajícími se chebských lesů. Z popudu Karla IV. byli vyslechnuti tamní lesníci o jejich zvyklostech a tyto zvyklosti byly posléze sepsány v první lesní řád. Podle tohoto lesního řádu nesměl nikdo bez vědomí lesníka kácet stavební dřevo a sedláci měli povoleno brát pouze dřevo z polomů a na zemi ležící klacky.

Rovněž městské právo znalo lesní pych. Například dle brněnského práva ten, kdo odvezl z cizího lesa dříví, zaplatil jeho vlastníku půl zlatého. Pokud ukradl celé kmeny, zaplatil „majetníkovi lesa 72 malé denáry (*denarii parvi*), rychtáři však podle rozsouzení porotců 60 denárů.“¹⁵ Podle jihlavského práva, kdo kradmo odvezl „tyčky a křoví, mají mu býti vůz, koně neb voli zabaveni, které však může vyba-viti za půl věrduňku¹⁶ neb vůbec jak by se s žalobníkem o tom dohodl.“¹⁷

Na přelomu středověku a novověku bylo vydáno roku 1500 Vladislavské zřízení zemské obsahující kusá ustanovení o lesním pychu. Podle nich měl vlastník lesa škůdce nejprve napomenout a vyzvat k nápravě. Teprve když tento napomenutí nedbal, mohl jej poškozený žalovat z pychu.

S rozvojem hospodářství šlechtického velkostatku po skončení husitských válek a zejména v 16. století bylo vydáno mnoho vrchnostenských instrukcí a řádů pro jednotlivá panství obsahujících pochopitelně i ustanovení o lesním

¹⁴ Podrobněji ŠIMANDL, Milan. Nástin historie ochrany stromů v českých zemích. *Prameny a studie 60*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2017, s. 128–129.

¹⁵ DUDÍK, Beda. *Dějiny Moravy. Díl VIII. Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306*. Praha: F. Tempský, 1882, s. 316.

¹⁶ Věrduňk stříbra se rovnal 16 pražským grošům.

¹⁷ DUDÍK, 1882, op. cit., s. 316.

hospodářství a prodeji dřeva. Tyto však již spadají do období raného novověku mimo období sledované v tomto příspěvku.

3 Lov, rybolov a myslivost

Lov zvěře je starý jako lidstvo samo, lidé si jím zajišťovali obživu a nebyl po dlouhou dobu svázán žádnými pravidly. V rodícím se feudalismu začalo být právo lovu spjato s vlastnictvím půdy. Za nejstarší právní pravidlo na území dnešní České republiky je považován tzv. Honební regál Boleslava I. z doby okolo roku 950, podle nějž byla zvěř výsadním právem panovníka, jakožto vlastníka veškeré půdy.¹⁸ Panovník mohl toto právo propůjčovat, nejdříve členům své družiny, později postupně se vyvinuvší šlechtické vrstvě. Z práva lovu se až na výjimky stala výsada šlechty jako pozemkové vrchnosti. Nejstarší právní normy týkající se lovu jsou primárně zaměřeny na ochranu majetku, kdy zvíře je bráno toliko za majetek vrchnosti. Například Kniha Rožmberská ve svém čl. 175 uvádí: „*Z lovu, jež v ciziem loví, jeden póhon, že je zlodějstvo; právo sehnati jako z plena.*“¹⁹ Kniha Rožmberská znala ještě póhon z krádeže, usmrcení či zadržení klisen – sveřepic (čl. 177) a včel (čl. 179). Dokazování jejich krádeží probíhalo ordálem železem, který mohl mít podobu zkoušky žhavým ručním železem nebo chůzi přes rozžhavené radlice. Podobná úprava byla obsažena již v čl. 19 Statut Konrádových, podle nějž měl pachtel, který jinému tajně uzmul dobytčata nebo lidi z čeledi či ukradl včely, podstoupit „*soud železa, to jest radlic.*“²⁰

Základní pravidla lovu zvěře obsahoval též výše zmíněný chebský lesní řád z roku 1379. Lesníci směli lovit veškerou zvěř kromě jelenů a laní, jejichž přírodní lov jim musel povolit správce. Naopak bez omezení byl lov jakýchkoli ptáků, přičemž toto právo náleželo i chebským měšťanům.

V literatuře²¹ bývá často zmiňován dekret o ochraně zvěře v královských lesích v Čechách vydaný císařem Zikmundem v roce 1436. Znění tohoto předpisu se mi nepodařilo dohledat.

¹⁸ LOJEK, Antonín. Regál honební. In: SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. X. svazek R – Řř.* Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2017, s. 279.

¹⁹ ADAMOVÁ, SOUKUP, 2010, op. cit., s. 37.

²⁰ ADAMOVÁ, SOUKUP, 2010, op. cit., s. 27.

²¹ Např. ČEŘOVSKÝ, 2012, op. cit., s. 65; LIPSKÝ, 2016, op. cit., s. 205.

Z roku 1492 pochází svědectví rybáře Jana Vrbovského o rybářských řádech při lovení ryb a bití bobra na Labi u Kolína. Toto svědectví bylo poskytnuto v souvislosti se spory o rybolov, které měli kolínští se sousedními pány.²² Shrnovalo místní pravidla rybolovu a rovněž obsahovalo zmínku o způsobu zabíjení bobrů, jejichž ocasy s nohami měly být odevzdávány purkmistru a konšelům.

Vladislavské zřízení zemské z roku 1500 v článku č. 531 zakazovalo sedlákům držení tenat²³ bez dovolení. Pokud by nějaký sedlák tenata měl a byl by usvědčen, měla být jeho tenata dána tomu, kdo jej usvědčil. Nevydal-li sedlák tenata, mohl udavač požadovat 20 kop pražských grošů po pánovi provinilého sedláka. Obdobné pravidlo odměňování udavačů přinesl i čl. 533 zakazující lov neprivilegovaným vrstvám. Byl-li někdo přistižen při lovu anebo z takového lovu usvědčen, zaplatil pokutu 50 kop grošů českých, polovinu z toho králi a druhou polovinu tomu, kdo jej přistihl nebo usvědčil. Zemské zřízení dále nařizovalo „s ručnicemi aby žádný nechodil ani jezďil po myslivosti.“²⁴

Ostatně s pojmem myslivost či myslivec se setkáváme až ve vrcholném a pozdním středověku. Jan Matis považuje za jednu z nejstarších zmínek o užití pojmu myslivec dopis zvíkovského písaře krumlovskému purkrabímu z roku 1474: „A račte věděti, že Šmelický pánu mému JMti lehavého psa dal, kteréhož Rada myslivec vás přistrojil jest Šmelickému.“²⁵ Středověké pojetí myslivosti neodpovídá současné definici,²⁶ která zahrnuje daleko širší okruh činností, především komplexní péči o volně žijící zvěř, přičemž jednou z mnoha složek

²² KALOUSEK, Josef. *Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXII.* Praha: Komise knihkupectví Bursík a Kohout, 1905, s. 39–41.

²³ Tenata jsou sítě na chytání drobnější zvěře a ptáků.

²⁴ PALACKÝ, František. *Archiv český. V. díl.* Praha: Komise knihkupectví Friedrich Tempský, 1862, s. 251.

²⁵ MATIS Jan. *Vývoj práva myslivosti na českém území od 2. pol. 18. století až po současnost.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Katedra právních dějin, 2019, s. 1; KALOUSEK, Josef. *Archiv český XV.* Praha: Komise knihkupectví Bursík a Kohout, 1896, s. 6; Na uvedené téma je rovněž zajímavý článek Jana Sommera, shrnující dosavadní poznatky o pravděpodobném nejstarším užití pojmu myslivost (1374) a myslivec (1464). SOMMER, Jan. Z historie názvu myslivost. *Myslivecké zábury, příloha časopisu Myslivost*, 2012, č. 1, s. 2–3.

²⁶ Ust. § 2 písm. a) zákona č. 449/2001 Sb., o myslivosti: „Myslivostí (se rozumí) soubor činností prováděných v přírodě ve vztahu k volně žijící zvěři jako součásti ekosystému a spolková činnost směřující k udržení a rozvíjení mysliveckých tradic a zvyků jako součásti českého národního kulturního dědictví.“

této péče je i lov. Ve středověku byl naopak lov zcela dominující složkou myslivosti, přičemž komplexnější péče o zvěř zpravidla absentovala.

V rámci myslivosti je nezbytné zmínit nejen normy, které chránily zvěř, nýbrž i normy, jejichž cíl byl právě opačný. Lov škodných zvířat byl nařízen poddaným již Boleslavem I. Mezi taková zvířata patřili převážně vlci, lišky, rysy a medvědi, tedy především velké šelmy nebezpečné pro obyvatele a působící jim značné škody na domácích zvířatech; rovněž bobři a vydry, škodící na rybách. Jejich likvidace probíhala po staletí a současná zákonná ochrana těchto zvířat je jejím důsledkem. Již německá právní kniha zvaná Švábské zrcadlo z druhé poloviny 13. století obsahovala ustanovení, že „*in ſchierem zwierra-tóm je příměrie i mír ustaven krom vlkův a medvědův, nad těmi nikdo neručie i jednoho příměrie*.“²⁷ Uvedené ustanovení dávalo všem zvířatům určitou dobu hájení, vyjma vlků a medvědů, kteří mohli být loveni po celý rok. Doba hájení zvířat však nebyla primárně dána zájmem na ochranu těchto zvířat, ale spíše zájmem lovců, neboť v některých obdobích byl lov obtížnější.

Podle tzv. Dražického kodexu nařídil král Přemysl Otakar II. v roce 1268 ve všech vsích vykopat vlčí jámy a položit do nich jako návnadu husu či sele.²⁸ Lov vlků do vlčích jam byl tradiční po dlouhá staletí, z pozdějších dob máme o něm různá svědectví a předpisy, které jej upravovaly, zakazovaly či naopak povolovaly.

Pravidla lovu a rybolovu obsahovalo mnoho z pozdějších raně novověkých vrchnostenských řádů a instrukcí pro hospodaření na panstvích. Tyto instrukce rovněž zahrnovaly pokyny k hubení škodných zvířat, např. podle Grispekovy instrukce pro Nelahozevské panství z roku 1588 měli být bobři a vydry zabíjeni, aby se nemohli množit, neboť způsobovali značné škody na rybách.²⁹

Na závěr této kapitoly je třeba poznamenat, že ačkoli bychom mohli předpokládat, že s koncem středověku se tresty humanizovaly, v případě pytláctví tomu bylo právě naopak. V průběhu 16. století se tresty za pytláctví zostrily, nezřídka bylo pytláctví hrdelním zločinem. Podobný trend se držel po další

²⁷ ČABART, Jan. *Vývoj české myslivosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, s. 42.

²⁸ ANDRESKA, Jan a Dominik ANDRESKA. Lovecké techniky a právní normy vedoucí k vyhubení vlka evropského (*Canis lupus*) v Českých zemích. *Prameny a studie* 49, Praha: Národní zemědělské muzeum, 2012, s. 111. Citované dílo přináší unikátní popis právních norem týkajících se hubení vlků v průběhu celých českých dějin.

²⁹ KALOUSEK, 1905, op. cit., s. 306.

dvě století. Jiří a Erika Andreskovi ve své knize *Tisíc let myslivosti* popisují případ z roku 1562, kdy pytlák Vašek Jurka z Vřesovic „*líčil sídla (osídla, oka) na zvěř, sopíky (tenátka) na zajíce líčil. Doznal, že jednu lani a dvě mladých zvěřů a srnu popadl a to doma s čeledí strávil. Za trest byl oběšen v kožích srnách a zvířecích a nad ním rohy jelení přibity.*“³⁰

4 Ostatní právní normy

Současné právo životního prostředí obsahuje značné množství norem zasahujících do mnoha odvětví lidské činnosti, jejichž kořeny zasahují i do středověku. Typickým příkladem je horní právo; přičemž jeho moderní pojetí musí ochranu přírody respektovat. Ve středověku tomu bylo ovšem zcela jinak. V nejstarších právních předpisech z této oblasti – Jihlavském horním právu z poloviny 13. století a posléze horním zákoníku Václava II. (*Ius regale montanorum*, nebo též *Constitutiones iuris metallici*) bychom marně hledali jakékoli ustanovení, které by se byť okrajově dotýkalo ochrany přírody. Obdobné platí i pro odvětví vodního práva.

Na tomto místě je nezbytné zmínit rovněž předpisy viničního práva. Vinařství má v České republice dlouhou tradici, jejíž počátky bývají spojovány se svatým Václavem. Významným pro rozvoj českého vinařství bylo nařízení císaře Karla IV. z 16. února 1358, aby v okolí tří mil od Prahy byly na pustých vrších a stráních zakládány vinice. Na provedení tohoto nařízení měl dohlížet perk-mistr hor viničných. Nařízení uvádělo, aby „*nižádný v nich (na vinicích) škody nečinil, ni ve dne ni v noci, malé ni velké. A jestliže by se stalo to, že by keto koho buďto urozený aneb neurozený, že by druhému na jeho vinnici anebo požitcích v některu škodu na vínovém réví, na brozniech vinných aneb na dřevě, aneb na ovoci učinil jězdu aneb chodbu aneb cestu děláním, aneb kteroužkolivě jinú příčinu to bylo, ketož by to ve dne učinil a popaden byl, ten má svú ruku ztratiti, jestliže by jie dvadeceti kopami nevyplatil a jeho jiný statek má spadnutí na perk-mistra.*“³¹ Nařízení dále podrobněji popisovalo nakládání s viničným zlodějem, například pokud by jej někdo dopadl při činu a zabil, má pouze na čelo zabitého položit dva haléře.

³⁰ ANDRESKA, Jiří a Erika ANDRESKOVÁ. *Tisíc let myslivosti*. Vimperk: Tína, 1993, s. 420.

³¹ KALOUSEK, Josef. *Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XV*. Praha: Komise knihkupectví Bursík a Kohout, 1896, s. 511–512.

Ochrana přírody zahrnuje i oblast ochrany zvířat proti týrání. Tento v současné době aktuální problém (například snaha o potírání tzv. „množiren“ psů) je však fenoménem velmi starým. Vojtěch Stejskal považuje za první právní předpis přímo zaměřený na ochranu zvířat proti týrání nařízení č. 31/1855 ř. z., jímž se vydává zákonný předpis proti týrání zvířat.³² Historie ochrany zvířat je však mnohem starší, nepřímou ochranu zvířat zajišťovaly již nejstarší právní předpisy. Zákon sudnyj ljudem ve svém čl. 23 stanovil, že *„kdo zavrhl cizí dobytek, a buď hladem umoril, nebo nějak jinak zhabubil, bude odsouzen k dvojnásobku.“*³³ Toto ustanovení je primárně zaměřeno na ochranu dobytka jako předmětu vlastnictví, tedy před ztrátou či snížením hodnoty majetku, přesto se však zmínka o umorění hladem a zahubení dotýká též ochrany dobytka jako živých zvířat. Na obdobném principu je postaven předchozí čl. 22 týkající povinnosti náhrady v případě poranění či uhynutí vypůjčeného koně.

Jak již bylo nastíněno v předchozí kapitole, existovaly i normy, které se zdají ze současného pohledu na ochranu zvířat a koncept tzv. „animal welfare“ značně problematické a neakceptovatelné. Přesáhneme-li sledované období do 16. století, může se nám zdát kuriózní povinnost useknout hlídacímu psovi jednu zadní tlapku, pokud nebyl trvale přivázán. Takové ustanovení obsahovaly Artykulové rychtářům na panstvích Rožmburských z roku 1560.³⁴ Rovněž praxe odřezávání hlav ulovených vlků a rysů a jejich přinášení hejtmanovi, který uřízl hlavě jedno ucho, se zdá být podivná, byť měla své opodstatnění.³⁵ Za každého uloveného vlka či rysa byla totiž vyplácena odměna – přinesení hlavy hejtmanovi bylo důkazem ulovení zvířete a uříznutí ucha zase bránilo opakovanému vyplácení odměny za totéž zvíře.

5 Závěrem

Ochrana přírody nebyla ve středověku, až na výjimečné ustanovení návrhu zákoníku Karla IV., primárním cílem právních norem. Jednotlivé části přírody požívaly nepřímé ochrany na základě norem, sledujících jiný účel,

³² STEJSKAL, 2016, op. cit., s. 720.

³³ ADÁMOVÁ, SOUKUP, 2010, op. cit., s. 14.

³⁴ KALOUSEK, 1905, op. cit., s. 175.

³⁵ Ibid., s. 245.

nejčastěji ochranu majetku. Nejstarší ustanovení dotýkající se ochrany přírody nalezneme již v *Zákoně sudnyj ljudem*, staroslovanské právní památce vzniklé s největší pravděpodobností na Velké Moravě. Nejčastějším objektem ochrany dle středověkých předpisů byly lesy, jako majetkové hodnoty a zdroje surovin, a lesní zvěř, jejíž lov byl pouze pro privilegované vrstvy společnosti. Porušení zákonných ustanovení bývala přísně trestána, mnohdy trestem smrti.

Vedle norem chránících přírodu existovalo mnoho dalších norem vedoucích k jejímu poškozování, např. normy nařizující zabíjení zvířat, považovaných za škodlivá (medvědi, vlci, rysy, lišky, bobři, vydry apod.). Přístup k ochraně přírody byl ve středověku ryze utilitaristický, ve starších dobách ještě částečně kultovní (např. posvátné háje). Rozvoj normotvorby chránící přírodu a její části je patrný až s nástupem novověku v 16. století, moderní pojetí ochrany přírody se začalo utvářet až v 19. století.

Summary

Medieval Legal Norms for Nature Protection in the Czech Lands

The article deals with the legal protection of nature in the Middle Age in the Czech lands. The medieval concept of nature protection was completely different from the current one. Nature protection was not the primary goal of legal norms, with the exception of the draft code of Charles IV. Individual parts of nature were protected on the basis of standards protecting property. The oldest provisions on nature protection can be found in the law „*Zákon sudnyj ljudem*“, an Old Slavic legal monument. The most common object of protection according to medieval regulations were forests and forest animals, the hunting of which was only for the privileged part of society. Violations of legal provisions were often severely punished, often with the death penalty. On the other hand, there were many other standards leading to damage to nature, such as standards governing the killing of animals considered harmful (bears, wolves, lynx, foxes, beavers, otters, etc.). In the Middle Age the approach to nature protection was mainly utilitarian. The development of norm-setting protecting nature and its parts occurred to a greater extent in the 16th century, the modern concept of nature protection began to take shape only in the 19th century.

VZŤAHY VLASTNÍKA POZEMKU A VLASTNÍKA STAVBY V HISTORICKOM A PRÁVNOM KONTEXTE ÚZEMIA SLOVENSKA

Martin Skaloš

Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici, Slovenská republika

1 Úvodom

Vznik prvej Československej republiky mal významný vplyv pre rozvoj legislatívy a uplatňovania písaných zákonov na našom území, a to aj z pohľadu existencie a uplatňovania inštitútu práva stavby. Aj keď do prijatia Občianskeho zákonníka z roku 1950 na území ČSR platil tzv. právny dualizmus, možno povedať, že napriek tomu dochádzalo k významnému ovplyvňovaniu a modernizácii práva na území Slovenska. Právo stavby sa až do prijatia zákona č. 88/1947 Zb. o práve stavby uplatňovalo iba v Čechách a na Morave v podobe zákona č. 86/1912 r. z., ktorý bol prijatý ešte za existencie Rakúsko-Uhorska a uplatňoval sa pre oblasti predlitavskej časti monarchie.¹

Dňa 1. 1. 1951 nadobudol účinnosť zákon č. 141/1950 Zb. Občiansky zákoník. Tzv. stredný občiansky kódex zavrhol po storočia osvedčenú zásadu rímskeho práva „superficies solo cedit“² a výslovne ustanovil, že stavba nie je súčasťou pozemku. Bol opustený intabulačný princíp zápisov do pozemkových kníh a vlastníctvo sa naďalej nadobúdalo samotnou zmluvou,³ pričom k prechodu vlastníctva dochádzalo aj inými spôsobmi. Zápisy vecných

¹ Zákomom z roku 1912 bol vo forme práva stavby zavedený nový druh vecného práva. Právo stavby sa zaraďovalo do skupiny vecných práv k cudzím veciam. Takéto zaradenie bolo logické, keďže pozemok, na ktorom bola stavba zriadená a ktorý „okupovala“, patril inej osobe ako zriaďovateľovi stavby. Právna teória ako aj prax jasne stanovovala nemožnosť zriadenia práva stavby v prospech stavebníka, ktorý bol zároveň vlastníkom pozemku, na ktorom sa stavalo.

² Bližšie pozri SALÁK, Pavel. Hromada kamení. In: *COFOLA 2009: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 415 a násl.

³ Od účinnosti zákona č. 65/1951 Zb. sa okrem konsenzu na prevod (ale aj nájom) nehnuteľností vyžadoval aj súhlas ONV.

práv k nehnuteľnostiam do pozemkových kníh boli od 1. 1. 1951 fakultatívne a mali iba deklaratórnu povahu. Teda dovtedajší tradičný princíp pri prevodoch vlastníctva bol nahradený konsenzuálnym princípom.

2 Zákon o práve stavby

Zákon č. 86/1912 r. z. o práve stavby (vtedy označovaný ako zákon o stavebnom práve) sa prvýkrát, aj keď nie priamo na území Slovenska ale v predlitavskej časti Rakúsko-Uhorskej monarchie, výslovne zaoberal úpravou inštitútu práva stavby. Predmetný názov vychádzal z nemeckého označenia „Baurecht“, čo v preklade znamená právo k stavbe, resp. právo stavby. Označenie ako stavebné právo nie je až tak vhodné, pretože sa viac používa a označuje právnu oblasť zaoberajúcu sa otázkami územného plánovania, stavebného konania, ako aj rozhodovacích procesov orgánov štátnej správy spojených s vydávaním povolení na prípravu, realizáciu a následné užívanie stavby. Vzhľadom aj na túto skutočnosť sa postupom času prioritne zaviedlo do užívania označenie „právo stavby“.⁴

Zákon o práve stavby a jeho ustanovenia sa zameriavali najmä na zriaďovanie práva stavby na pozemkoch patriacich štátu, okresu, obci, ako aj verejnému pozemkovému fondu. Cieľom bolo predovšetkým využiť pozemky štátu a územnej samosprávy na realizáciu bytovej výstavby. V prípade, ak bolo úradne skonštatované, že zriadenie práva stavby slúži verejnému záujmu, mohlo sa zriadiť aj na cirkevnej pôde resp. pozemkoch všeobecne prospešných organizácií.⁵ Okrem taxatívneho vymedzenia pozemkov, ktoré mohli byť podriadené právu stavby, významná charakteristická črta spočívala v tom, že predmetný zákon právo stavby považoval za nehnuteľnosť. Znamená to, že právo stavby ako právo, t. j. niečo nehmotné, sa považovalo za hmotnú a dokonca nehnuteľnú vec. Samotná stavba, ktorá sa priamo viazala na právo stavby, sa považovala za príslušenstvo práva stavby.⁶

Systém, na ktorom bol postavený vzťah medzi zásadou superficies solo cedit a inštitútom práva stavby, spočíval na určitom vylučovacom princípe. Stavba,

⁴ TAKÁČ, Juraj. Pojmové vymedzenie a charakteristika inštitútu práva stavby. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*, 2015, roč. 19, s. 299 a násl.

⁵ Ustanovenie § 2 zákona č. 86/1912 r. z. o stavebnom práve.

⁶ Bližšie pozri tiež ustanovenie § 6 zákona č. 86/1912 r. z. o stavebnom práve.

ktorá bola zriadená z titulu práva stavby podľa zákona č. 86/1912 r. z., sa nepovažovala za súčasť pozemku, na ktorom bola zriadená. Vyplyvalo to z toho, že stavba sa považovala za príslušenstvo práva stavby ako nehnuteľnej veci v právnom zmysle. Keďže právo stavby sa zriaďovalo iba na dobu určitú, absentovala tu podmienka trvalosti, čo bolo hlavným dôvodom nepodliehania práva stavby a s ňou spojenej stavby pod zásadu „superficies solo cedit“. Preto podobne ako pri iných stavbách, ktoré boli zriadené dočasne pre určitý účel a ich užívacie právo bolo stavebníkom obmedzené, napr. maštale, ohrady, kiosky, turistické chaty atď., išlo o výnimku nepodliehajúcu zásade „vrch ustupuje spodku“.

Podľa predmetného zákona z roku 1912 sa právo stavby mohlo zriaďovať minimálne na 30 rokov a maximálne na 80 rokov.⁷ Išlo o kogentné ustanovenie, ktoré museli zmluvné strany dodržiavať a stanoviť si dĺžku trvania v rámci zákonom určenej časovej periódy.⁸ V prípade, ak si strany trvanie práva stavby dohodli v období kratšom ako 80 rokov, mohli ho vzájomnou dohodou predĺžiť až na celých 80 rokov, ale nie na viac. Ak uplynulo maximálnych 80 rokov, strany síce nemohli predĺžiť trvanie práva stavby, ale mohli sa dohodnúť na zriadení nového.⁹

Charakteristickou črtou novozavedeného inštitútu bola tiež jeho povaha dediteľnosti a scudziteľnosti. Právo stavby predstavovalo vecné právo k cudzej veci, ktoré mohlo prejsť na právnych nástupcov (dedičov)¹⁰ a zároveň toto právo bolo aj scudziteľné, teda mohlo dôjsť k jeho prevodu medzi živými, a to buď z titulu predaja, zámeny alebo darovania. Oprávneným z práva stavby mohli byť aj viaceré osoby, či už išlo o manželov, spoludedičov, ako aj osoby v príbuzenskom pomere (osoby blízke), resp. osoby žijúce v spoločnej domácnosti. Rovnako právo stavby mohlo slúžiť ako predmet zálohu v rámci zriadenia záložného práva ako zabezpečujúceho prostriedku.

⁷ Ustanovenie § 3, prvá veta, zákona č. 86/1912 r. z. o stavebnom práve.

⁸ Jeden z dôvodov, prečo sa právo stavby mohlo zriaďovať síce na dobu určitú, avšak na dobu vyše tridsať rokov bol, že obdobie minimálne tridsať rokov priemerne predstavovalo obdobie potrebné na splatenie všetkých pôžičiek, úverov – hypoték spojených s realizáciou stavby, pre ktorú sa právo stavby zriaďovalo.

⁹ KASANDA, Vojtěch. Právo ke stavbě. *Právník – Časopis věnovaný vědě právní i státní*, 1913, roč. 52, sešit XX., s. 741.

¹⁰ K vývoju dedičského práva na území Slovenska bližšie pozri GANDŽALOVÁ, Daniela. *Vývoj dedičského práva a jeho ďalšie smerovanie*. 1. vyd. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 2012, s. 25 a násl.

Zákon pripúšťal v rámci určitej kompenzácie možnosť zriadenia práva stavby za odplatu. Išlo však o ustanovenie dispozitívnej povahy, a teda účastníci predmetného právneho vzťahu sa mohli dohodnúť aj na bezplatnom zriadení práva stavby. Spôsob úhrady nebol výslovne zákonom stanovený. Mohlo ísť či už o jednorazovú úhradu, ale zvyčajne išlo o určitý druh pravidelného poplatku (vtedy označovaného ako stavebná činža, resp. stavebné). V prípade opakujúcich sa platieb zákon stanovoval, že výška jednotlivých platieb mala byť na začiatku pevne stanovená a nemala sa meniť podľa udalostí, ktoré mohli nastať v budúcnosti a určitým spôsobom ovplyvniť aj výšku „stavebného“. Toto ustanovenie však nemalo brániť akejkolvek zmene výšky pravidelnej úhrady.

Právo stavby sa mohlo vzťahovať nielen na pozemok, na ktorom bola stavba zriadená, ale rovnako na príľahlé pozemky, ktoré mali umožniť plnohodnotné a riadne užívanie zriadenej stavby. Mohlo ísť o takú časť pozemku, na ktorom stavba neležala, ale zároveň mohlo ísť aj o úplne iný pozemok, ktorý však umožnil stavbu prospešne užívať. S realizáciou stavby sa dostávala do popredia otázka, čo sa stane so zemou a inými nerastmi, ktoré boli vyťažené. Ak sa strany nedohodli inak, predmetné suroviny zostali stavebníkovi, ktorý ich mohol použiť pri realizácii stavby. Vo vzťahu k stavbe však zákon neumožňoval, aby sa právo stavby vzťahovalo len na určitú časť stavby, resp. na konkrétne poschodie.¹¹

Na základe zákona z roku 1912 právo stavby mohlo zaniknúť dvoma ustanovenými spôsobmi: uplynutím doby, na ktorú bolo zriadené, a rovnako v prípade viac ako dvojročného omeškania stavebníka s úhradou poplatkov v prípade odplatného zriadenia práva stavby. Po zániku práva stavby sa stavba stala vlastníctvom vlastníka pozemku, na ktorom bola zriadená.¹²

Pokiaľ došlo k zániku práva stavby, stavba ako vec zriadená natrvalo (na rozdiel od práva stavby) znova spĺňala predpoklady byť spravovaná zásadou „superficies solo cedit“. Po zániku práva stavby sa začalo na stavbu nazerať

¹¹ TAKÁČ, Juraj. Zavedenie zásady „superficies solo cedit“ a inštitútu práva stavby do právneho poriadku Slovenskej republiky a ich vzťah k bytom a nebytovým priestorom. In: *Interpolis 14: zborník vedeckých prác, medzinárodná vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Banská Bystrica, 13. novembra 2014*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 393 a násl.

¹² Ustanovenie § 9 zákona č. 86/1912 r. z. o stavebnom práve.

ako na súčasť pozemku a na základe superficiálnej zásady sa automaticky zo zákona považovala za vlastníctvo majiteľa pozemku.¹³

3 Právo stavby v medzivojnovom období

Inštitút práva stavby v rámci návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937¹⁴ bol upravený v samostatnej 12. hlave (§ 241–§ 259), kde bol postupne v predmetných paragrafových zneniach zadaný pojem inštitútu práva stavby, následne vznik a zánik práva stavby a nakoniec aj právne pomery z práva stavby, ktoré vznikli zainteresovaným subjektom.¹⁵ Podľa ustanovenia § 241 návrhu OZ „*Pozemok môže byť zaťažený vecným právom inej osoby (stavebníka) mať stavbu na jeho povrchu alebo pod povrchom (právo stavby). Nezáleží na tom, či ide o stavbu už postavenú alebo doteraz nepostavenú.*“¹⁶

Predmetné zákonné ustanovenia v značnej miere vychádzali z právnej úpravy z roku 1912, aj keď v porovnaní s ňou možno povedať, že boli v určitej miere stručnejšie a viac všeobecné. Podobne ako zákon o práve stavby z roku 1912 aj návrh Občianskeho zákonníka z roku 1937 považoval právo stavby za scudziteľné a dediteľné. Rovnako zotrval na tom, že právo stavby je nehnuteľná vec, pričom aj stavba sa spravuje ustanoveniami o nehnuteľných veciach, aj keď sa nepovažuje za samostatnú vec.¹⁷ Takéto ustanovenie malo byť pre slovenské právo značnou novinkou, keďže podľa slovenského práva:

- a) právo stavby nie je nehnuteľnou vecou, lebo nie je vôbec vecou (je nehnuteľným právnym predmetom),
- b) stavba je nehnuteľnou vecou.¹⁸

¹³ K danej problematike bližšie pozri TAKÁČ, Juraj. *Superficiálna zásada a inštitút práva stavby na Slovensku*. Banská Bystrica: Belianum – vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2020, s. 46 a násl.

¹⁴ Predmetný unifikačný návrh zákona z roku 1937 považoval za časť pozemku priestor nad jeho povrchom ako aj pod ním, rastlinstvo a zároveň aj stavby a iné diela na ňom trvale zriadené, čím kontinuálne nadviazal na úpravu ABGB v uplatňovaní zásady „superficies solo cedit“. Návrh počítal aj so zachovaním inštitútu práva stavby, pričom na rozdiel od predchádzajúcej právnej úpravy ho mal upravovať priamo Občiansky zákonník.

¹⁵ Pre analyzovanie inštitútu práva stavby na našom území je predmetný návrh Občianskeho zákonníka z roku 1937 značne významný, keďže v ňom po prvýkrát mal byť na území Slovenska výslovne zakotvený aj inštitút práva stavby.

¹⁶ Ustanovenie § 241 návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937.

¹⁷ Ustanovenie § 243 návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937.

¹⁸ LUBY, Štefan. *Československý Občiansky zákonník a slovenské súkromné právo*. Bratislava: Právnická jednota, 1947, s. 116.

Podobne ako pri zákonnej úprave z roku 1912 aj podľa návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937 právo stavby sa mohlo zriadiť za odplatu, ak sa na tom zmluvné strany dohodli. Zároveň ani zákonný návrh nepripúšťal výšku a splatnosť pravidelných finančných dávok odvíjať od neistých budúcich udalostí. Rovnako ako v zákone č. 86/1912 r. z., právo stavby nemohlo byť obmedzované rozvázovacou podmienkou.

Odišne však bola upravená dĺžka trvania práva stavby. Aj v tomto prípade sa mohlo dané právo zriaďovať na dobu určitú, ale na rozdiel od úpravy z roku 1912 nebola presne vymedzená lehota minimálneho a maximálneho trvania. Dĺžka bola ponechaná na vôľu strán. Takéto ustanovenie sa na jednej strane mohlo javiť ako z časti rizikové z dôvodu neuvedenia minimálnej doby trvania, čím mohlo častejšie dochádzať k situáciám neplnenia si peňažných povinností a splácania dlhov, na zabezpečenie ktorých bolo zriadené záložné právo k právu stavby. Na druhej strane mali účastníci takéhoto občianskoprávneho vzťahu väčšiu voľnosť stanoviť si dĺžku trvania práva stavby a rovnako túto dobu následne predlžovať. Zákonný návrh podmienoval predĺženie súhlasom subjektov, pre ktorých boli na zaťaženom pozemku zapísané knižné práva v poradií za právom stavby.

Pri úprave právnych pomerov práva stavby návrh Občianskeho zákonníka z roku 1937 priznával stavebníkovi v podstate identické práva, ako keby bol vlastníkom stavby a pozemku pod ňou. V prípade ostatných pozemkov alebo ich častí, na ktorých reálne stavba nestála, mal stavebník právo ich požívať, ak si strany nedohodli niečo iné. Požívacie právo malo väčší rozsah ako užívacie právo, keďže oprávnenému umožňovalo okrem užívania veci brať z nej plody a úžitky.¹⁹

Novinkou v rámci úpravy bolo ustanovenie, že v zmluve si môžu strany dohodnúť, aby stavba bola postavená do určitého času. Zároveň sa navrhovalo zaviesť predkupné právo pre stavebníka na stavebný pozemok a zároveň pre vlastníka pozemku na právo stavby. Znamená to, že ak si strany nedohodli niečo iné, v prípade ak chcel vlastník pozemku, na ktorom bola stavba zriadená, tento predat', musel ho najprv ponúknuť stavebníkovi, zároveň ak chcel stavebník scudzit' právo stavby, musel ho prioritne ponúknuť vlastníkovi pozemku. Týmto spôsobom sa malo docíliť postupné zjednotenie

¹⁹ Ustanovenie § 251 návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937.

stavby ako aj pozemku v osobe jedného vlastníka, a tým aj nastolenie superficiálnej zásady.

Návrh Občianskeho zákonníka mal prioritne odstrániť právny dualizmus, ktorý v Československej republike stále pretrvával. Okrem iného sa mal priamo zaoberať aj úpravou práva stavby. Jeho prioritným cieľom bola snaha zefektívniť využívanie tohto inštitútu, a to cestou odstránenia jednotlivých prekážok obsiahnutých v zákone č. 86/1912 r. z. Išlo najmä o odstránenie striktného časového vymedzenia existencie práva stavby, ktoré brzdilo ochotu stavať na cudzích pozemkoch a zároveň sťažovalo možnosti získania úveru pre realizáciu plánovanej výstavby. Rovnako bolo cieľom odstrániť taxatívne určenie pozemkov, na ktorých zákon umožňoval zriadiť právo stavby, a tým umožniť jeho zriadenie bez ohľadu na to, kto je vlastníkom pozemku. K týmto zmenám inštitútu práva stavby prostredníctvom prijatia vládneho návrhu z roku 1937 síce nedošlo, ale v konečnom dôsledku boli tieto snahy pretransformované do zákona č. 88/1947 Zb. o práve stavby.²⁰

4 Vlastníctvo k stavbe a právo stavby

Z pohľadu nášho územia sa inštitút práva stavby²¹ v uzákonenej forme uviedol do praxe až prijatím zákona č. 88/1947 Zb. o práve stavby.²² Predmetný zákon v značnej miere prevzal ustanovenia z návrhu Občianskeho zákonníka z roku 1937 (§ 241),²³ ale ponechal si aj niektoré časti právnej úpravy zákona č. 86/1912 r. z. o stavebnom práve, ktorá platila na území Rakúska

²⁰ Dôvodová správa k vládnomu návrhu zákona č. 88/1947 Zb. o práve stavby.

²¹ Bližšie pozri TAKÁČ, Juraj. Stručný náhľad do historického vývoja inštitútu práva stavby. *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitas Matthiae Belii Neosolii*, 2014, roč. 18, s. 320 a násl.

²² Podľa ustanovenia § 1 zákona č. 88/1947 Zb. o práve stavby „*Pozemek může býti ztížen věcným právem jiné osoby (stavebníka), míti stavbu na jeho povrchu nebo pod povrchem (právo stavby). Nezáleží na tom, zdali jde o stavbu již zřízenou či dosud nezřízenou.*“

²³ TAKÁČ, Juraj. Komparácia navrhovanej predvojnovovej právnej úpravy Občianskeho zákonníka z roku 1937 a prijatého povojnového Občianskeho zákonníka č. 141/1950 Zb., v oblasti vecných práv. In: SKALOŠ, Martin a Michal TUROŠÍK (eds.). *Historicko-právna analýza príčin a následkov druhej svetovej vojny: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, organizovanej pri príležitosti 70. výročia ukončenia II. svetovej vojny, konanej v dňoch 4.–6. marca 2015 na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2015, s. 397 a násl.

a následne v rámci právneho dualizmu prvej Československej republiky na území Čiech a Moravy.²⁴

Uvedený zákon č. 88/1947 Zb. o práve stavby sa snažil vo svojich ustanoveniach zvýrazniť dvojakú funkciu práva stavby.²⁵ Na jednej strane upravoval právny vzťah stavebníka k samotnej stavbe, či už z pohľadu zriadenia stavby, jej užívania alebo nakladania s ňou atď. Na druhej strane právo stavby predstavovalo vecné právo k cudzej veci, ktoré umožňovalo stavebníkovi obmedziť vlastnícke právo vlastníka pozemku tým, že zo strany stavebníka došlo k užívaniu nielen stavby ale aj pozemku, na ktorom bola stavba postavená. Zákon v § 2 umožňoval zriadiť právo stavby aj na pozemok, ktorý nebol potrebný na zriadenie stavby, ale umožňoval jej lepšie využitie.²⁶

Zákon o práve stavby z roku 1947 nemal dlhú životnosť, pretože už v roku 1950 bol prijatý zákon č. 141/1950 Zb. označovaný aj ako stredný Občiansky zákonník, ktorý okrem iného zahŕňal aj úpravu práva stavby. V tomto prípade však už nešlo o právo stavby v pravom slova zmysle. Občianskym zákonníkom došlo k značnej modifikácii práva stavby, a to hlavne vo vzťahu k zásade „superficies solo cedit“. Podľa ustanovenia § 25 OZ „*súčasťou pozemku je všetko, čo na ňom vzniká. Stavby nie sú súčasťou pozemku*“. Na základe tohto ustanovenia dochádza k nahradeniu dovtedy zaužívanej zásady „superficies solo cedit“ novou zásadou „superficies non solo cedit“, podľa ktorej stavba už nepredstavuje súčasť pozemku.²⁷

²⁴ Aj keď sa odklonil od „príliš umelej konštrukcie“ upravenej v § 6 ods. 1 zákona č. 86/1912 r. z., predmetnú myšlienku ponechal zachovanú: stavba sa nepovažuje za samostatnú vec, a preto nemôže byť sama o sebe predmetom exekúcie, ale inak sa na ňu vzťahujú všetky predpisy o nehnuteľnostiach, a to aj z pohľadu predpisov finančného práva.

²⁵ Právo stavby bolo označované ako špecifická forma nehnuteľnej veci, súčasťou ktorej bola samotná stavba. Toto právo umožňovalo jeho nositeľovi po dobu určitú užívať stavbu zhotovenú na cudzom pozemku. Zásada „superficies solo cedit“ zostala zachovaná, keďže uplynutím práva stavby pripadla stavba vlastníkovi pozemku, ale zároveň došlo k poskytnutiu určitej právnej istoty pre zhotoviteľa stavby.

²⁶ Právo stavby malo dočasný charakter a mohlo sa uzatvárať iba na dobu určitú. Na rozdiel od predchádzajúcej právnej úpravy nebola stanovená minimálna a maximálna dĺžka trvania, ale závisela od dohody stavebníka a vlastníka pozemku. Podmienkou pre vznik práva stavby však bolo presné vymedzenie jeho doby trvania, pričom údaj, kedy malo právo zaniknúť, sa zapisoval aj do pozemkovej knihy.

²⁷ TAKÁČ, Juraj. „Superficies solo cedit“ a jeho znovuzavedenie do slovenského právneho poriadku. In: *Akademické akcenty 2013; odborný seminár doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov konaný dňa 09. 12. 2013 pod záštitou dekana Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy prof. JUDr. Jaroslava Ivora, DrSc.* (elektronický zdroj / CD-ROM). Žilina: EUROKÓDEX, 2014, s. 65 a násl.

Stredný Občiansky zákonník sa právom stavby zaoberal v rámci svojej ôsmej hlavy,²⁸ pod názvom „Vlastnícke právo k stavbe a právo stavby“.²⁹ Hlavná zmena oproti úprave zákona č. 88/1947 Zb. spočívala v pripustení rozdielnosti v osobe vlastníka stavby a vlastníka pozemku, na ktorom je stavba zriadená. Túto možnosť ustanovuje hneď v úvode predmetnej úpravy § 155 OZ tak, že stavba sa prestala vnímať ako súčasť pozemku, ale stala sa samostatnou vecou a pripustila sa možnosť diferenciácie osôb vlastníka stavby a pozemku, na ktorom bola zriadená. Teda Občiansky zákonník pripúšťal, aby stavba bola samostatným predmetom vlastníctva bez ohľadu na to, či išlo o socialistické vlastníctvo (štátne a družstevné) alebo osobné vlastníctvo a súkromné vlastníctvo. Pri osobnom a súkromnom vlastníctve to však musela pripúšťať povaha stavby. Ak išlo o stavbu, ktorá patrila do tzv. národného majetku, mohla sa nachádzať výlučne v štátnom socialistickom vlastníctve (§ 102 OZ).

Ak osoba vlastníka stavby a pozemku bola odlišná, muselo dôjsť k úprave právnych pomerov medzi nimi (§ 156 OZ).³⁰ Išlo najmä o vyriešenie otázky, v akom rozsahu môže vlastník stavby užívať pozemok, na ktorom je stavba zriadená. Strany mali svoje vlastnícke práva vykonávať v miere primeranej pomerom, čo sa zakladalo najmä na ich vzájomnej dohode. Ak strany neboli schopné určiť rozsah užívania tej ktorej nehnuteľnosti, mal o tom následne rozhodnúť súd. Právne pomery medzi rozdielnymi vlastníkmi malo čiastočne upravovať aj zákonné predkupné právo, ktoré mali navzájom voči sebe vlastníci stavby a vlastníci pozemku.³¹ Aj keď sa OZ odklonil od superfičialnej zásady, existovala snaha, aby stavba i pozemok boli prioritne vo vlastníctve totožnej osoby.

²⁸ Ustanovenia ôsmej hlavy úzko súvisia so zásadou vyjadrenou v druhej vete § 25 OZ. Každá stavba bude samostatnou vecou. Ani stavby trvalé nebudú súčasťou pozemku. Vlastníkom pozemku a vlastníkom stavby môžu byť v budúcnosti rozdielne osoby (§ 155 OZ).

²⁹ Bližšie pozri TAKÁČ, Juraj. Pojmové vymedzenie a charakteristika inštitútu Práva stavby. *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*, 2015, roč. 19, s. 229 a násl.

³⁰ ŠTEFANKO, Jozef (ed.). *Prvý Občiansky zákonník: platný od roku 1951 do roku 1964 s dôvodovou správou a so súvisiacimi predpismi zameranými na vecné právo*. Šamorín: Heuréka, 1999, s. 101.

³¹ Ak nie je nič iné dojednané, má vlastník stavby predkupné právo (§ 375 a násl.) na stavbný pozemok a vlastník tohto pozemku predkupné právo na stavbu (§ 157 OZ).

Rozdielnosť v osobe vlastníka sa týkala len vybraných subjektov, a to výlučne socialistických právnických osôb, ktorým bol pozemok, na ktorom stavba stála, odovzdaný do trvalého užívania.³² V tejto súvislosti ustanovenie § 158 OZ vyjadruje predovšetkým, že socialistická právnická osoba, napr. jednotné roľnícke družstvo, ktorému boli odovzdané pozemky do trvalého užívania, je tiež oprávnené na týchto pozemkoch stavať bez toho, že by k tomu potrebovalo udelenie osobitného práva (právo stavby). Okrem toho je v § 158 OZ ustanovené, že vlastníkom stavby, zriadenej na pozemkoch odovzdaných do trvalého užívania, napr. JRD, môže byť aj toto družstvo. Tak tomu bude v prípadoch, keď stavbu zriadi vlastným nákladom. JRD môže však nadobudnúť vlastnícke právo aj k stavbám už skôr zriadeným na pôde takto odovzdanej.

Možnosť deleného vlastníctva pozemku a stavby na tomto pozemku zriadenej bolo inštitúciou dôležitou pre budovanie JRD.³³ Vo vzťahu k ostatným fyzickým resp. právnickým osobám sa aj naďalej uplatňoval inštitút práva stavby. Tento model práva stavby však už neobsahoval pravidlo, podľa ktorého by po uplynutí určitej doby musela stavba pripadnúť vlastníkovi pozemku.³⁴ Teda možno povedať, že právo stavby predstavovalo už len určitú formu povolenia zriadiť a užívať stavbu na cudzom pozemku bez toho, aby sa táto následne stala vlastníctvom vlastníka pozemku, na ktorom stála.³⁵

Právu stavby nemôžu v poradí predchádzať záložné práva a iné bremená, ktoré viaznu v peňažných pleniach alebo odporujú účelu práva stavby. Ak sa účastníci nedohodnú na tom, aby také bremená nepredchádzali právu stavby, urobí potrebné opatrenia okresný národný výbor; ak to žiada všeobecný záujem, môže vysloviť aj ich zánik (§ 161 OZ). Podľa

³² Bližšie pozri § 158 OZ z roku 1950 a Dôvodovú správu k tomuto zákonníku (zákon č. 141/1950 Zb.).

³³ TAKÁČ, Juraj. *Právo stavby (dizertačná práca)*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2014, s. 62.

³⁴ Podľa OZ z roku 1950 je však zriadenie stavby na cudzom pozemku možné len na základe práva stavby. Právo stavby môže vzniknúť zo zákona, úradným výrokom alebo zmluvou; v prípade zmluvy musí dať súhlas okresný národný výbor.

³⁵ Otázku zriadenia stavby na cudzom pozemku bez takéhoto „povolenia“ (bez práva stavby) OZ z roku 1950 výslovne neupravoval. V súdnej praxi sa v takomto prípade postupovalo spôsobom, že stavba ako aj pozemok mohli mať iba rovnakého vlastníka, pričom analogicky sa použilo ustanovenie § 125 a násl. OZ z roku 1950, ktoré riešilo otázku nadobudnutia vlastníckeho práva spracovaním cudzej veci resp. zmiešaním alebo zlúčením vecí rôznych vlastníkov.

ustanovenia § 163 OZ právo stavby možno zriadiť za odplatu alebo bezodplatne. Ak odplata pozostáva z opakujúcich sa dávok, nemožno jej výmeru a zročnosť urobiť závislými od budúcich neistých udalostí. V ustanovení § 165 OZ sa uvádza, že právo stavby sa zapíše v pozemkovej alebo železničnej knihe, a to aj vtedy, ak je právo stavby zriadené priamo zákonom alebo úradným výrokom (§ 114 OZ).³⁶

5 Zánik práva stavby

Zákon č. 40/1964 Zb., ktorý nahradil stredný Občiansky zákonník z roku 1950, inštitút práva stavby vo svojich ustanoveniach neobsahoval. Prijatím predmetného Občianskeho zákonníka, právo stavby ako také prestalo existovať.³⁷ Občiansky zákonník z roku 1964 zaviedol inštitút „osobného užívania pozemkov“, ktorý mal určitým spôsobom spoločné charakteristické črty s právom stavby. Išlo najmä o to, že na základe osobného užívania pozemkov si občan mohol zriadiť stavbu na štátnom pozemku a následne pozemok spolu so stavbou užívať. Avšak cieľ, ktorý predmetný inštitút sledoval, sa diametrálne odlišoval od podstaty práva stavby. Právo stavby malo určitým spôsobom prelomiť zásadu „superficies solo cedit“, umožniť stavebníkovi zriadiť stavbu na cudzom pozemku a následne ju užívať.

Všeobecne vlastníctvo pozemkov a disponovanie s nimi bolo značne obmedzené. Medzi súkromnými osobami nemohlo dochádzať k vzájomnému prevodu vlastníckych práv k pozemku, ktoré boli určené pre výstavbu. Ak vlastník chcel pozemok scudziť, mohol ho predat' výlučne štátu. Malo to zabrániť neplánovanej a živeľnej výstavbe, ktorá údajne spôsobovala úbytok lesnej a poľnohospodárskej pôdy, ako aj rôznym „špekuláciám“ s pozemkami. Ako vyplýva z ustanovenia § 198 a násl. OZ, právo osobného užívania pozemkov slúžilo k tomu, aby si občania mohli na pozemkoch patriacich do socialistického spoločenského vlastníctva vystavať rodinné domy, rekreačné chaty, garáže a zriaďovať záhradky. Na realizáciu takejto výstavby sa mohli využiť

³⁶ KNAPP, Viktor a kol. *Učebnica občianskeho a rodinného práva, I. sväzok*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1953, s. 277–278.

³⁷ Bližšie pozri TAKÁČ, Juraj. Stručný náhľad do historického vývoja inštitútu práva stavby. *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitas Matthiae Belii Neosolii*, 2014, roč. 18, s. 320 a násl.

iba pozemky, ktoré na to boli určené územným plánom a územným rozhodnutím. Pozemky do osobného užívania prideľoval okresný národný výbor.³⁸

Taktiež maximálna výmera pozemkov bola presne určená, pričom sa odvíjala od jeho využitia. *„Výmera pozemku prenechaného na výstavbu rodinného domčeka alebo na výstavbu rekreačnej chaty sa určí podľa územného plánu alebo územného rozhodnutia. Pozemok na výstavbu rodinného domčeka nesmie byť väčší ako 800 m², pozemok na výstavbu rekreačnej chaty väčší ako 400 m² a pozemok prenechaný na zriadenie záhradky nesmie byť väčší ako 400 m²; výmera pozemku prenechaného na výstavbu garáže nesmie prevyšovať výmeru na ten účel nevyhnutne potrebnú.“*³⁹

Novozavedený inštitút sa zameriaval výhradne na úpravu užívateľských práv k pozemku. Vzhľadom na to, že stavba sa považovala za samostatnú vec, zákon pripúšťal, aby jej vlastníkom bol stavebník.⁴⁰ Pozemok zase zostával výhradne vo vlastníctve štátu a práve na základe osobného užívania mohol stavebník pozemok, na ktorom si stavbu zriadil, užívať.

Predmetné užívacie právo na pozemok stavebník nadobudol na dobu neurčitú (t. j. nebolo zákonom časovo obmedzené) a zároveň mohlo prechádzať na dedičov jeho nositeľa. Zákon však neumožňoval, aby stavebník predmetné osobné užívanie pozemku previedol na inú osobu, čo malo zabrániť nekontrolovateľným machináciám s pozemkami.⁴¹

Prevod užívacieho práva na tretiu osobu prichádzal do úvahy iba súčasným prevodom stavby, ktorej sa právo užívania pozemku týkalo. V takom prípade *„nový vlastník stavby je povinný vysporiadať sa s predchádzajúcim užívateľom pozemku; pritom treba priblíadiť na výšku úhrady, ktorá bola za užívanie zaplatená, ako aj na náklady, ktoré pôvodný užívateľ účelne vynaložil na trvalé zlepšenie pozemku, prípadne na jeho osadenie. Doboda o vysporiadaní je súčasťou zmluvy o prevode stavby.“*⁴²

³⁸ Podľa Dôvodovej správy k zák. č. 40/1964 Zb. *„dobodu o zřízení práva osobního užívání pozemku uzavře s občanem národní výbor nebo organizace, které mají podle předpisů o správě národního majetku pozemek ve správě, anebo organizace, která je vlastníkem pozemku. Dobodu o zřízení práva osobního užívání lze uzavřít na základě rozhodnutí o přidělení pozemku do užívání.“*

³⁹ Ustanovenie § 200 zák. č. 40/1964 Zb.

⁴⁰ Rodinný domček, rekreačná chata alebo garáž vystavané užívateľom na pozemku na ten účel určenom sú v jeho osobnom vlastníctve (§ 217 zák. č. 40/1964 Zb.).

⁴¹ K danej problematike bližšie pozri TAKÁČ, Juraj. *Superficiálna zásada a inštitút práva stavby na Slovensku*. Banská Bystrica: Belianum – vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2020, s. 69 a násl.

⁴² § 218 ods. 2 OZ z roku 1964.

Právo osobného užívania sa zvyčajne zriaďovalo za odplatu, pričom výnimku musel stanovovať osobitný predpis. Užívateľ mohol pozemok užívať iba pre potrebu svoju, svojej rodiny a domácnosti, a to v súlade s účelom, pre ktorý bolo toto právo zriadené. Zároveň zákon pripúšťal, aby užívateľ pre rovnaký účel mohol užívať iba jeden pozemok, čo malo zamedziť prílišnému kumulovaniu majetku v jednej osobe a zároveň „čeli možnosti zneužívať inštitutu osobného užívania ke spekuláciám.“⁴³

V súčasnosti Občiansky zákonník (zákon č. 40/1964 Zb.) predmetné ustanovenia o osobnom užívaní pozemku neobsahuje, keďže novelou č. 501/1991 Zb. právo osobného užívania pozemku, ktoré vzniklo do účinnosti predmetnej novely zákona podľa dovtedy platných právnych predpisov, sa zmenilo na vlastníctvo fyzických osôb. „Právo osobného užívania pozemku vzniknuté podľa doterajších predpisov, ktoré trvá ku dňu nadobudnutia účinnosti tohto zákona, mení sa dňom účinnosti tohto zákona na vlastníctvo fyzickej osoby.“⁴⁴ Znamenalo to, že občan, ktorý z titulu osobného užívania zriadil stavbu na pozemku patriacemu štátu, sa týmto stal vlastníkom predmetného pozemku. Toto bol prvý krok k zjednocovaniu vlastníctva stavby a pozemku v jednej osobe, ako tvorby vhodných podmienok k navráteniu sa k superficiálnej zásade⁴⁵ a znovuzavedeniu práva stavby.

6 Vzťahy vlastníka pozemku a vlastníka stavby

Aj keď naďalej na území Slovenska je účinný Občiansky zákonník č. 40/1964 Zb., po dobu svojej existencie prešiel viacerými, častokrát radikálnymi novelizáciami. Významné politické a sociálne zmeny, ktoré nastali po roku 1989, sa postupne odzrkadlili aj v znení Občianskeho zákonníka. Novelu (najmä veľká novela č. 509/1991 Zb.) sa však vyhli otázke možného vrátenia sa k zásade „superficies solo cedit“, a tým aj k právu stavby. Práve naopak, doplnením § 120 OZ o druhý odsek, ktorý výslovne ustanovuje,

⁴³ Bližšie pozri Dôvodová správa k zák. č. 40/1964 Zb., resp. TAKÁČ, Juraj. *Právo stavby (dizertačná práca)*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2014, s. 67.

⁴⁴ § 872 ods. 1 zák. č. 509/1991 Zb.

⁴⁵ TAKÁČ, Juraj. „Superficies solo cedit“ a jeho znovuzavedenie do slovenského právneho poriadku. In: *Akademické akcenty 2013: odborný seminár doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov konaný dňa 09. 12. 2013 pod záštitou dekana Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy prof. JUDr. Jaroslava Ivora, DrSc.* (elektronický zdroj / CD-ROM). Žilina: EUROKÓDEX, 2014, s. 65 a násl.

že stavby, vodné toky a podzemné vody nie sú súčasťou pozemku, sa ešte zvýraznila zásada „superficies non solo cedit“.

Tým, že vlastník pozemku sa môže odlišovať od vlastníka stavby, môže nastať situácia, kedy dôjde k postaveniu stavby na cudzom pozemku proti vôli jeho vlastníka (tzv. neoprávnená stavba). K ochrane vlastníka pozemku v týchto prípadoch prispieva ustanovenie § 135c OZ, podľa ktorého, ak stavebník zriadi stavbu na cudzom pozemku bez oprávnenia, môže súd na návrh vlastníka pozemku rozhodnúť o odstránení stavby na náklady stavebníka. Pokiaľ odstránenie neoprávnenej stavby by bolo neúčelné, môže súd prikázať za náhradu stavbu vlastníkovi pozemku, ak ten s tým súhlasí. V opačnom prípade môže usporiadať pomery medzi stavebníkom a vlastníkom pozemku inak, a to najmä zriadením za náhradu vecného bremena, ktoré je nevyhnutné na výkon vlastníckeho práva k stavbe.⁴⁶

Vlastníkom stavby sa stáva stavebník. Stavebníkom v zmysle občianskeho práva je ten, kto stavbu uskutočnil s úmyslom mať ju pre seba (stavebník). V prípade stavby neoprávnenej, postavenej za účinnosti Občianskeho zákonníka pred 1. januárom 1992, upravenej v § 221, vlastníkom stavby sa stal stavebník len v tom prípade, ak o tom rozhodol súd. O neoprávnenú stavbu išlo, resp. ide v prípade, že niekto zriadi stavbu na cudzom pozemku, hoci na to nemá právo. Zatiaľ čo existenciu neoprávnenej stavby je treba posúdiť podľa právnej úpravy, aká bola v čase vzniku stavby, spôsob vysporiadania medzi stavebníkom a vlastníkom pozemku, na ktorom je stavba umiestnená, prebieha podľa právnej úpravy platnej v čase rozhodovania súdu.⁴⁷

Neoprávnená stavba pred 1. januárom 1992 bola upravená v § 221 OZ,⁴⁸ v zmysle ktorého existovali dva prípady neoprávnených stavieb:

- a) ak si na pozemku (bez ohľadu na to, o aký pozemok išlo) postavil stavbu občan, ktorý nebol oprávnený pozemok užívať; mohlo ísť o prípady postavenia stavby na cudzom pozemku omylom (napr. stavebník sa domnieval, že stavia na vlastnom pozemku alebo pozemku,

⁴⁶ TAKÁČ, Juraj. Možné postavenie zásady „superficies solo cedit“ a inštitútu práva stavby v právnom poriadku Slovenskej republiky. In: *Dny práva 2014 – Days of law 2014: Soukromé právo a civilní proces v dynamice vývoje*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 412 a násl.

⁴⁷ Rozsudok NS ČR zo 17. 4. 2001, sp. zn. 22 Cdo 2392/99.

⁴⁸ WEISSOVÁ BAKIČOVÁ, Jana. Stavba na cudzom pozemku v dočasnom užívaní. *Justičná revue*, 2007, roč. 59, č. 11, s. 1449 a násl.

ktorý užíva), alebo úmyselne porušujúc právo niekoho iného (právo štátu alebo súkromného vlastníka pozemku a pod.);

- b) ak bol síce občan oprávnený pozemok užívať, avšak na iný účel než výstavbu; napr. občan získal právo užívania k záhrade, a postavil si v nej rodinný domček a pod.⁴⁹

Neoprávnená stavba a spôsoby jej vysporiadania sú po 1. januári 1992 upravené v § 135c OZ. Stavba je neoprávnená vtedy, ak staval niekto na cudzom pozemku bez toho, aby mu svedčil právny titul umožňujúci na cudzom pozemku zriadiť stavbu. Pre kvalifikáciu stavby ako neoprávnenej stačí, ak je na cudzom pozemku zriadená len sčasti. Aj naďalej platí, že v prípade neoprávnenej stavby na cudzom pozemku nemožno použiť proti stavebníkovi vlastnícku žalobu.⁵⁰

V prípade stavby upravenej v OZ po 1. 1. 1992 (§ 135c), sa stavebník, ktorý stavbu zriadil, stal jej vlastníkom aj napriek tomu, že išlo o stavbu neoprávnenú. O vlastníctve k neoprávnenej stavbe, na rozdiel od neoprávnenej stavby upravenej v § 221 OZ (pred 1. 1. 1992),⁵¹ už preto súd nerozhodoval. Súd rozhodoval už len o spôsobe vyporiadania medzi stavebníkom a vlastníkom pozemku, na ktorom je stavba umiestnená.⁵²

Pri voľbe spôsobu vysporiadania neoprávnenej stavby by sa malo vychádzať z poradia, v akom sú tieto spôsoby upravené v predmetnom ustanovení

⁴⁹ V prípade neoprávnenej stavby upravenej v OZ pred 1. 1. 1992 (§ 221) sa stavebník, ktorý neoprávnenú stavbu zriadil, nestal jej vlastníkom bez ďalšieho. O vlastníctve k neoprávnenej stavbe musel rozhodnúť súd, výnimočne ju mohol priznať stavebníkovi, alebo mohol nariadiť stavbu odstrániť.

⁵⁰ Ustanovenie § 135c OZ je vzhľadom k § 126 OZ ustanovením špeciálnym. Z občianskoprávného hľadiska nie je pre kvalifikáciu stavby ako neoprávnenej významné, či stavebník mal stavebné povolenie, rovnako tak nie je rozhodujúce vedomie vlastníka pozemku (resp. štátnych orgánov) o stavbe. Existencia týchto skutočností však môže byť významná pri posúdení dobrej viery stavebníka.

⁵¹ Pokiaľ stavebník zriadi na základe dohody s vlastníkom pozemku stavbu na pozemku, ktorý je podľa tejto dohody oprávnený užívať len dočasne (napr. na základe nájomnej zmluvy), stráca po uplynutí dojednanej doby (príp. po inom spôsobe zániku práva) právo mať na tomto pozemku umiestnenú stavbu. Keďže po tom neoprávnené zasahuje do vlastníckeho práva vlastníka pozemku, ten sa môže domáhať odstránenia stavby, avšak nie postupom podľa § 135c OZ, ale žalobou na odstránenie stavby podľa § 126 ods. 1 OZ (vlastníckou žalobou).

⁵² Odstránenia stavby sa môže vlastník pozemku domáhať buď postupom podľa § 135c OZ, ktorý sa týka neoprávnenej stavby, alebo vlastníckou žalobou podľa § 126 OZ, a to v prípadoch tých stavieb, na ktoré nedopadá hypotéza § 135c OZ ako aj hypotéza jeho predchádzajúceho ustanovenia (§ 221), ktorá vykazuje určité znaky odlišnosti.

§ 135c OZ, a z princípov, na ktorých je postavené občianske právo poskytujúce prioritne ochranu tomu, do ktorého práv sa neoprávnene zasiahlo, pred osobou, ktorá sa takéhoto neoprávneného zásahu dopustila. Pri rozhodovaní však súd musí prihliadať na všetky okolnosti odôvodňujúce účelnosť konkrétneho spôsobu rozhodovania o osude neoprávnenej stavby. Najmä čo sa týka jej likvidácie, prihliada na dobromyseľnosť stavebníka, povahu a rozsah hospodárskej straty, dobré mravy, rozsah a druh zastavaného pozemku, účel zriadenia stavby atď. Pokiaľ by odstránenie stavby nebolo účelné, prikáže ju súd za náhradu do vlastníctva vlastníkovi pozemku, pokiaľ s tým vlastník pozemku súhlasí. Tým pádom by vlastníkom pozemku aj stavby bola totožná osoba. Posledným spôsobom je zriadenie vecného bremena *in rem*, umožňujúce vlastníkovi stavby za odplatu užívať pozemok, na ktorom je stavba zriadená.

7 Záverom

Ďalekosiahly význam malo mať zavedenie zásady „*superficies solo cedit*“ do nového Občianskeho zákonníka znamenajúcej, že stavby postavené na pozemku sú súčasťou pozemku, okrem prípadov, ak zákon alebo zmluva ustanovuje niečo iné. Tým sme sa v občianskom práve na Slovensku mali vrátiť k právnomu stavu, ktorý platil na území bývalého Československa do 31. 12. 1950 a ktorý je vo všetkých európskych krajinách pravidlom.

Na rozdiel od Legislatívneho zámeru Občianskeho zákonníka z roku 2009 princíp „stavba nie je súčasťou pozemku“ zostane nezmenený. Zadefinuje sa pojem stavba, stavba a pozemok budú dva prvky. Odstránia sa rozpory medzi chápaním stavby v zmysle občianskeho práva a v zmysle administratívnych stavebných predpisov. Zavedie sa pravidlo, že stavba na cudzom pozemku je postavená oprávnené iba vtedy, ak oprávnenie zriadiť stavbu vyplýva z vecného bremena na pozemku. Právo zodpovedajúce vecnému bremenu bude mať charakter práva *in rem* (spojené s vlastníctvom stavby postavené na cudzom pozemku, príp. s vlastníctvom inej stavby, ak má stavba na cudzom pozemku iba povahu vedľajšej stavby), do zhotovenia stavby bude mať charakter *in personam*.⁵³

⁵³ Bližšie pozri Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva Komisie pre rekodifikáciu súkromného práva za spoluúčasti podpredsedníčky vlády a ministerky spravodlivosti Lucie Žitňanskej a koalíčných partnerov zo dňa 20. apríla 2017.

Summary

Relations between the Owner of the Land and the Owner of the Building in the Historical and Legal Context of the Territory of Slovakia

On the 1st January 1951 Act no. 141/1950 Coll. Civil Code, so-called The First Civil Code came into force. The Code rejected the principle of Roman law “*superficies solo cedit*”, which was proven for centuries and it also explicitly stated, that the building was not a part of the land. Unlike the Legislative intent of the Civil Code adopted in 2009, the principle commonly known as “the building is not a part of the land” according to the last decision of the Commission of re-codification of private law in the conditions of the Slovak Republic will remain unchanged.

K OTÁZCE NABYTÍ VLASTNICKÉHO PRÁVA AKCESÍ V PRAMENECH BRNĚNSKÉHO MĚSTSKÉHO PRÁVA¹

Lenka Šmídová Malárová

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Brněnské městské právo lze optikou moderní právní teorie označit za soubor právních norem,² který od 40. let 13. století do přijetí Koldínovy kodifikace na Moravě tvořil právní základ tamního právního okruhu, do jehož působnosti náleželo několik desítek obcí a měst, jež byly Brnu formálně podřízeny.³

Významného reprezentanta brněnského městského práva představuje zejména *Právní kniha* města Brna z pol. 14. století, jež v nemalé míře vychází z děl středověkých římskoprávních škol, odkud recipuje řadu původních

¹ Příspěvek představuje podstatnou část jedné z kapitol mé disertační práce. Viz ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. *Římskoprávní vlivy v právní úpravě nabytí vlastnického práva přírůstkem v novém občanském zákoníku*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2020, s. 107–116.

² Myšleno obecně, nejen ve smyslu normativních pravidel, tedy takových, které jsou obsaženy v královských privilegiích a jiných nařízeních vynutitelné povahy, ale také ve vztahu k právním knihám, jež měly ryze soukromý charakter.

³ Prvním městem, které brněnské městské právo obdrželo, bylo Uherské Hradiště. Stalo se tak z titulu listiny Přemysla Otakara II. z 23. května 1258, která je edičně zpřístupněna v českém diplomatáři. Viz ŠEBÁNEK, Jindřich a Sáša DUŠKOVÁ (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V-1*. Pragae: Sumptibus Academiae scientiarum Bohemoslovaciae, 1974, s. 245–248, č. 156.

K povinností, které z udělení brněnského městského práva vyplývaly, náležel mimo jiné také závazek uherskohradištských radních obracet se do Brna s žádostmi o právní naučení v případech, že si s interpretací některých pramenů nevěděli rady, nebo také tehdy, nebyli-li sto spor, který spadal do jejich jurisdikce, spolehlivě vyřešit. Častou spoluprací mezi brněnskými přísedními a Uherským Hradištěm dokládají dochované knihy právních naučení, které evidují několik stovek případů, které se v Hradišti od pol. 13. století do pol. 16. století reálně odehrály. Obě knihy byly edičně zpřístupněny. Viz FLODR, Miroslav (ed.). *Nálezy brněnského městského práva. svazek I. (-1389)*. Brno: Archiv města Brna, 2007; TKÁČ, Ignác (ed.). *Liber informationum et sententiarum čili Naučení Brněnská Hradištské městské radě daná od r. 1447 až do r. 1509 s dodatky do roku 1540*. Uherské Hradiště: Nákladem historicko-statistického odboru a. t. d. v Brně, 1882.

i modifikovaných pravidel římského práva.⁴ V návaznosti na to se pak přirozeně nabízí otázka, která římskoprávní pravidla se do brněnské právní knihy promítla a která nikoliv.

Navzdory tomu, že máme k dispozici několik římskoprávních analýz brněnské právní knihy, žádná z nich se nedotýká úvahy, zda tato právní památka umožňovala nabytí vlastnického práva akcesí (tj. přírůstkem).⁵ Uvedená skutečnost tak dává prostor pro dílčí bádání, jehož výsledky na následujících stranách představíme a pokusíme se je zhodnotit.

Odhlédneme-li od toho, že ve vztahu ke starším dějinám lze jen stěží uvažovat o tradičním (římskoprávním) pojetí vlastnického práva, je zřejmé,

4 Stěžejní římskoprávní rozbor *Právní knihy města Brna* uvádím v poznámce níže. Z nejnovější právněhistorické literatury k brněnské právní knize odkazují zejména na: FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (-1359)*. Brno: Matice moravská, 2001; K otázce uplatnění *Právní knihy města Brna* v právní praxi brněnského právního okruhu viz ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. „Causa legitimae absentiae“ a její římskoprávní základ v naučeních brněnského městského práva pro Uherské Hradiště. In: FÜHRER, Lukáš, Ivana MUSILOVÁ, Josef VOBORNÝ a Radana ČERVENÁ. *Datum per Manus. Přátelé, kolegové a žáci Zbyňku Svitákovi k 60. narozeninám*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2015, s. 147–160. Text vyšel také v angličtině, viz ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka „Causa legitimae absentiae“ in legal praxis of the medieval town law in Moravia. *Journal on European history of Law*, 2016, roč. 7, č. 1, s. 125–129; ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. Delikt krádeže ve světle uherskohradištské knihy právních naučení liber informationum et sententiarum. In: VOJÁČEK, Ladislav a Jaromír TAUCHEN (eds.). *Majetkové a hospodářské trestné činy věra a dnes. Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 53–59; ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. K významu právních naučení města Brna z perspektivy právní romanistiky. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav a Tereza VINTROVÁ. *Bibliotheca antiqua 2015*. Olomouc: Vědecká knihovna, 2015, s. 27–31; Nejnověji k tomu srov. FIEDLEROVÁ, Nad'a a Lenka ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ. The Earliest Law Books of the City of Brno and Their Relation to the Contemporary Legal Practice. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, č. 2, s. 263–287.

Další literaturu k brněnské právní knize a k brněnskému městskému právu obecně viz ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. Výběrová bibliografie prací k dějinám brněnského městského práva a správy do roku 1620. I. část. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, 2016, roč. 30, č. 2, s. 181–197; ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. Výběrová bibliografie prací k dějinám brněnského městského práva a správy do roku 1620. II. část. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 138–152.

5 Navzdory tomu, že předmětné práce na příslušné regule, které zmíníme v dalších kapitolách tohoto příspěvku, poukazují, do souvislosti s akcesí je kupodivu nedávají. Viz BOHÁČEK, Miroslav. Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana. Praha: Nákladem vydavatelovým, 1924, s. 13–14; SCHUBART-FIKENTSCHER, Gertrude. Römisches Recht im Brünnner Schöffnenbuch. Ein Betrag zur Rezeptionsgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 1947, roč. 65, s. 98–100.

že i feudální podoba tohoto institutu (tj. dělené vlastnictví), která se navíc neustále vyvíjela, sehrávala v majetkoprávních vztazích tehdejší společnosti významnou roli.⁶ Ten, kdo věc „vlastnil“, byl oprávněn s předmětem „vlastnictví“ disponovat, zejména jej užívat, požívat, případně jej zcizit. Právě zcizovací právní jednání, jehož prostřednictvím dosavadní „vlastník“ věc pozbyl ve prospěch nabyvatele, představovalo jedno z nejdůležitějších a nejsilnějších dispozičních práv.⁷ To bylo v praxi realizováno prostřednictvím odvozených (derivativních) nabývacích způsobů, mezi nimiž v obecné rovině převažovalo smluvní odevzdání věci (tradice), případně dědění. Vedle těchto případů, pro něž je typické právě volní jednání, v praxi bezesporu docházelo také k situacím, kdy nabyvatel získal věc bez vůle jejího dosavadního vlastníka. Kromě vydržení, které většina středověkých a raně novověkých právních památek znala, se zpravidla jednalo ještě o přivlastnění věci, které nicméně jen zřídkakdy vedlo k nabytí vlastnictví.⁸

Výše popsané nabývací způsoby, které se ve větší či menší míře promítly do právních úprav jednotlivých partikulárních práv, ovšem nebyly aplikovatelné na situace, kdy se stávající vlastnictví rozšířilo o přírůstky věci. Otázka nabytí vlastnického práva přírůstkem (akcesí), která nejen ve středověku, ale prakticky po celé období raného novověku byla řešena převážně v akademické rovině, v prostředí západoevropských právních škol, byla v právních příručkách určených do praxe reflektována pouze sporadicky.⁹

⁶ K dělenému vlastnictví viz zejména URFUS, Valentin. Středověké představy o děleném vlastnictví a jejich oživení na konci feudalismu. *Acta universitatis Brunensis. Iuridica. Sborník učitelů právnické fakulty v Brně*, 1976, roč. 6, s. 183–201.

⁷ K tomu podrobněji ŠTACHOVÁ, Naďa a Ondřej HORÁK. Věc v právním smyslu. Historicko-srovnávací úvaha. In: CZUDEK, Damian, Josef KOTÁSEK a Jan NECKÁŘ (eds.). *Interakce českého a evropského práva* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 419–420 a 434. Dostupné z: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/sbornik/sbornik.pdf> [cit. 30. 9. 2020].

⁸ Národním příkladem je brněnská právní kniha, která sice přivlastnění (*occupatio*) znala, nikoliv však jako titul vedoucí k nabytí vlastnictví. O přivlastnění se totiž PK (tj. *Právní kniha města Brna*) zmiňuje pouze v souvislosti s nabytím zlovolné držby, ke které docházelo tehdy, chopil-li se okupátor předmětu držby násilně, případně s vědomím, že mu věc nepatří. K tomu srov. např. čl. 328 PK.

⁹ Přehled děl jednotlivých římskoprávních škol, které akcesi reflektují, podává ÁLVAREZ-SALAMANCA, Leitoa Francisca. La formación histórica del modo de adquirir denominado „accesión“. *Revista de Derecho de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*. 2007, roč. 29, s. 61–117.

2 Akcese a její místo v *Právní knize města Brna* z pol. 14. století

V domácím právním prostředí je právní úprava akcese relativně podrobně obsažena v *Právní knize* města Brna, která počítala s derivativními¹⁰ i originárními¹¹ způsoby nabývání vlastnictví. Akcesi je v *Právní knize* věnováno několik ustanovení, která se dotýkají právního režimu osetého pole, neoddělených plodů rostlin a mláďat, v poslední řadě pak půdy naplavené na cizí pozemek.

Přestože právní materie brněnské právní knihy v nemalé míře vycházela z rukopisů vzešlých z produkce středověkých římskoprávních škol, zejména z díla Accursia a Azona, což se primárně odráží ve vysokém výskytu doslovně převzatých, případně modifikovaných regulí, systematika pramene odpovídá dobovým zvyklostem.¹² Jednotlivé oddíly *Právní knihy* jsou řazeny abecedně, nikoliv podle věcného hlediska, jak je typické pro římskoprávní prameny. Důvod, proč na tuto skutečnost upozorňujeme, je ten, že brněnská *Právní kniha* neobsahuje samostatný titul o nabytí vlastnického práva, jako *Institute*, a příslušná právní úprava je zde porůznu roztržena do několika oddílů.¹³

¹⁰ Odvozené bylo v brněnském městském právu možné nabýt vlastnictví buďto tradicí (*traditio*), která připadala v úvahu u věcí movitých, dále rezignací (*resignatio*), jež se vztahovala zásadně na nemovitosti a svou obřadností a předepsaným formálním postupem představovala obdobu římskoprávní *injurecesse*. Srov. čl. 323 PK.

¹¹ Z originárních způsobů, co do rozsahu právní úpravy, převažuje vydržení (*praescriptio*), které přicházelo v úvahu pouze v případě oprávněné držby nemovitých věcí. K tomu srov. čl. 332 PK: „... *In solis enim hereditatibus et non in causis aliis praescriptio locum habet.*“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 257).

Překlad: „*Vydržení se může týkat pouze věcí nemovitých.*“

¹² Vedle římského práva, vtěleného do Accursiovy *Glossy* a Azonovy *Summy in codicem*, které měl notář Jan, autor *Právní knihy*, v době svého působení v brněnské městské kanceláři k dispozici, tvoří pramennou základnu jeho díla zápisy v dnes již nedochované *Knize sentenci*, jež sloužila k evidenci nálezů a právních naucení vydaných v Brně v 1. polovině 14. století. Jednotlivé nálezy, resp. právní naucení, které se staly nedílnou součástí vlastního jádra brněnské právní knihy, Jan v řadě případů opatřil citacemi z *Digesta* a *Institucí*, přičemž respektoval dosavadní právní úpravu, kterou současná literatura obvykle označuje za nejstarší soubor brněnského městského práva. To sestávalo především z královských a markraběcích privilegií, jež Brno obdrželo mezi léty 1243 a 1357, dále ze starého svodu brněnského městského práva z počátku 14. století, který obsahoval 77 článků. K těmto a dalším pramenům, které lze označit za bezprostřední zdroje brněnské právní knihy, podrobně: FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 62 a násl.

¹³ Viz Inst. 2,1 *De rerum divisione*.

Zatímco problematika převodu nemovitostí (*resignatio*) je, včetně vydržení nemovitých věcí, upravena v rámci titulu *De hereditatibus*, možnosti nabytí vlastnického práva akcesí reflektuje oddíl věnovaný otázce kupních smluv (*De emptioibus*).

Tato skutečnost má poměrně jednoduché vysvětlení – na přírůstky věci hlavní, která byla předmětem prodeje, se v té době nepohlíželo z perspektivy akcese, neboť v praktické rovině nebyla vnímána jako svěbytný nabývací způsob. I přesto se obecná pravidla, která jsou s římskoprávním pojetím akcese obvykle spojována, do předmětného oddílu *Právní knihy* promítla. Jedná se o zásadu *accessio cedit principali*, která se dostává ke slovu tam, kde brněnská právní kniha stanovuje vlastnický režim hříbat, která kobyly, jež byla předmětem prodeje, porodila po perfekci kupní smlouvy. Podle tohoto ustanovení, které má ryze kazuistický charakter a dalo by se proto vztáhnout i na jiné případy domestikovaných zvířat, připadlo hříbě vždy kupujícímu.¹⁴

Výjimku z výše uvedené zásady pak představoval případ prodeje osetého pole. Pokud taková situace v praxi nastala, mělo se dle *Právní knihy* posoudit, zda bylo obilí v okamžiku uzavření kupní smlouvy zaseto. Byla-li odpověď kladná, přičemž by z dohody mezi stranami nevyplývalo, že předmětem prodeje je *oselý* pozemek, platilo, že obilí v takovém případě náleželo prodávajícímu.¹⁵

K tomuto ustanovení se váže ještě jiná regule, rovněž recipovaná z římského práva. Také v tomto případě se jedná o ustanovení, které *Právní kniha* upravuje v rámci oddílu o kupních smlouvách (*De emptione*). Zde se uvádí, že to, co voda

¹⁴ K tomu srov. znění druhého odstavce čl. 278 PK, kde se uvádí, že: „*Secus autem esset, si venderetur cabella impregnata. Talem enim vendicionem poledrus in utero cabelle existens, quia sine labore venditoris Ibidem conceptus esset, merito sequeretur; oculis etiam talis poledrus videri non potuit, quando cabella vendebatur.*“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 237).

Překlad: „Něco jiného však je, pokud je prodávána březí kobyla. Pokud se totiž hříbě nachází v děložce kobyly již v době prodeje, platí, že [přírůstek] následuje věc hlavní; a to i tehdy, nebyla-li přítomnost hříběte [v děložce] okem rozpoznatelná.“

¹⁵ Srov. první odstavce čl. 278 PK: „*Petrus vendidit agrum Paulo et interim ager seminatus fuit cum tritico, quod triticum Petrus non excepit nec Paulus ipsum triticum empcioni inclusit. Modo queritur, cui sit triticum, cum neuter eorum vendicionis tempore de ipso fecerit mencionem. Super quo diffinitum est, quod triticum est venditoris, qui ipsum seminavit.*“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 237).

Překlad: „Petr prodal Pavlovi pole oseté obilím, nicméně Petr ani Pavel toto obilí nezabrnuli do kupní smlouvy. Je proto otázkou, komu obilí patří, když o něm ani jeden z nich při prodeji neučinil žádnou zmínku. K tomu se stanovuje, že obilí patří prodávajícímu, který jej zasel.“

naplaví k pozemku po uzavření kupní smlouvy, náleží vždy tomu, koho stíhá větší riziko – tedy kupujícího (zás. *eius commodum, cuius periculum*).¹⁶ Toto pravidlo, které má původ v *Institucích* a které se dotýká právního režimu naplaveniny (*alluvio*), lze i přes jeho kazuistický charakter považovat za obecně aplikovatelnou reguli. Jejím smyslem totiž bylo poukázat na skutečnost, že přírůstky, které k věci přibudou až po její koupi, případnou vždy novému nabyvateli – tedy kupujícímu, aniž by mezi stranami vznikla povinnost vzájemného vyrovnání.¹⁷

Další k naší problematice relevantní ustanovení sleduje právní režim plodů pozemku nabytého od nevlastníka. Také v tomto případě následovala *Právní kniha města Brna* tradiční římskoprávní úpravu. Neoddělené plody byly přírůstkem pozemku a jako takové stále náležely pravému vlastníkovu plodnosné věci jako její součást. Držitel, který pozemek nabyt od nevlastníka, ať už koupí, darováním nebo na základě jiného právního důvodu, nabýval plody nejdříve okamžikem jejich separace (*separatio*). To ovšem za podmínky, že pozemek držel v dobré víře. V ostatních případech docházelo k nabytí vlastnického práva k plodům teprve v momentě jejich sklizně (*perceptio*).¹⁸

¹⁶ Čl. 281 odst. d) PK: „*Item, si post empcionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet, nam et commodum eius esse debet, cui est periculum.*“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 240*). Překlad: „*Jestliže k pozemku po uzavření kupní smlouvy něco přibude naplavením, přírůstek bude náležet kupujícímu, protože platí zásada, že ten, komu patří přírůstek, současně odpovídá za nebezpečí.*“

¹⁷ Inst. 3,23,3
„...sed et si post empionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet cuius periculum est.“ (Překlad viz poznámka výše).

¹⁸ Srov. čl. 274 PK: „*Ad interrogacionem iuratorum de Kalic sentenciatum est: Si quis a non vero domino, quem dominum esse credebat, bona fide fundum emerit vel ex donacione aliave iusta causa qualibet bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos perceperit, eius esse pro cultura et cura. Et ideo, si postea dominus supervenerit et fundum vendicat, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero, qui sciens fundum alienum possederit, non idem concessum est; itaque etiam fructus cum fundo, licet consumpti sint, cogitur restituere.*“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 235*).

Překlad: „*Na žádost přísedících ze Skalce je rozhodnuto takto: Jestliže někdo od nevlastníka, kterého za vlastníka považoval, v dobré víře koupí pozemek nebo jej dobromyslně získá z titulu darování nebo na základě jiného právního důvodu, pak platí, že plody, které posbíral, patří jemu jako náhrada za obdělávání pozemku a vynaložené náklady. A pokud by se vlastník později objevil a pozemek by vindikoval, nemůže držitele žalovat o plody, které již spotřeboval. To neplatí, jestliže se ukáže, že věděl, že drží cizí pozemek. V takovém případě by musely být spolu s pozemkem vráceny také spotřebované plody.*“

Z literatury k tomu podrobněji MALÁROVÁ, Lenka. Zásada „bonae fidei“ a institut nabytí věci od nevlastníka v Příručce práva městského Jana z Gelnhausenu. In: ŽATECKÁ Eva, LUCIA KOVÁČOVÁ, JAN HORECKÝ a VOJTĚCH OMÁČKA (eds.). *Cofola 2011* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 130–137. [cit. 30. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2011/files/mravy/Malarova_Lenka_6051.pdf

Poslední případ, který se však netýkal akcese jako takové, nýbrž jiného nabývacího způsobu, totiž zpracování (*specificatio*), je v *Právní knize města Brna* reflektován nepřímo.¹⁹ Ačkoliv brněnské městské právo možnost nabytí vlastnického práva zpracováním (*specificatio*) explicitně neupravovalo, právní následky zpracování cizí věci byly částečně zohledněny v oddíle o krádežích (*De furtis*).

Stručný dodatek k ustanovení čl. 314 PK, který se týká přechodu závazků ze zůstavitele (zloděje) na jeho dědice, připomíná, že šat zhotovený z kradené vlny musí být vydán vlastníkově vlny, neboť na to, co bylo vytvořeno z kradené věci, se pohlíží jako na věc kradenou.²⁰ Skutečnost, že ke zpracování cizího materiálu v praxi nezdědkadly docházelo, potvrzuje dochované právní naučení pro Uherské Hradiště z počátku 16. století.

Předmětné právní naučení, které bylo později zapsáno do *Liber informationum et sententiarum*, informuje o sporu mezi dvěma muži o postav sukna, které měl jeden z nich druhému odcizit a ušít z něj šaty.²¹ Vlastník sukna si uherskohradištským přísežným později stěžoval, že šaty, které žalovaný z jeho sukna ušil, viděl na jiné osobě a své plátno tak bezpečně poznal. Brněnští přísežní,

¹⁹ Navzdory tomu, že Římané mezi akcesí a specifikací striktně rozlišovali, v dílech středověkých římskoprávních škol se lze setkat s názorem, že *specificatio* je jedním z případů přírůstku (*accessio*). Poprvé lze tuto myšlenku zaznamenat v Placentinově *Summē*. Placentinus, který na boloňské univerzitě působil koncem 1. pol. 12. století a patřil k italským glosátorům, ve svém spise uvádí, že *specificatio* (zpracování), stejně jako *foetus* (mláďata), *partus ex ancillis* (dítě otrokyně) a *insula in mare nata* (ostrov, který povstal z moři), patří do jedné z kategorií přírůstku, kterou autor označil jako *accessio discretam*. Viz PLACENTINUS. In *Summam Institutionum Sive Elementorum D. Iustiniani*. Moguntiae, 1537, s. 11. (Liber secundus – *De rerum divisione*. Titulus I).

Na Placentinovo dílo později navázali také jeho nástupci a právě v jeho spise lze spatřovat prvopočátky širšího pojetí akcese, jež je známé především z novodobých soukromoprávních kodifikací, které specifikaci mezi přírůstek obvykle začleňují, byť se oba nabývací způsoby od sebe liší. V domácí právní realitě je to případ zejména Codicis Theresiani a na něj navazujících osnov, které předcházely pozdějšímu vydání ABGB v roce 1811. K tomu podrobněji viz MALÁROVÁ, Lenka. *Římskoprávní vlivy v právní úpravě nabývání vlastnického práva přírůstkem v novém občanském zákoníku*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2020, s. 120 a násl.

²⁰ Čl. 314 PK: „... Item, si ex lana furtiva vestimentum feceris, vestis erit furtiva et dominus lane vestem repetere potest.“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Díl I. Edice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990, s. 248).

Překlad: „... Rovněž, pokud z cizí vlny zhotovíš šaty, také šaty budou považovány za kradené a vlastník vlny bude moci žádat jejich vydání.“

²¹ Postav představuje staročeskou jednotku určenou pro měření délky sukna, přičemž jeden postav odpovídá necelým osmnácti metrům. Viz HOFFMANN, Gustav. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: Státní oblastní archiv, 1984, s. 80.

kteří měli na žádost zaslanou z Uherského Hradiště k tomuto případu vyhotovit právní naučení, které se později mělo stát závazným stanoviskem pro vydání soudního nálezu, otázku vlastnického režimu k plátnu neřešili a vzhledem k tomu, že žalobce tvrdil, že v domě žalovaného plátno nenašel, vydali doporučení, aby své nároky směřoval vůči člověku, který šat ušitý z jeho látky nosil.²²

3 Příručka práva městského Jana z Gelnhausenu

Těchto několik ustanovení, na něž jsme v předchozí kapitole upozornili a které námi sledovanou problematiku reflektují spíše v obecné rovině, bylo později recipováno do některých dalších pramenů městského práva, jež na tradici brněnské právní knihy bezprostředně navázaly. Příkladem toho je *Příručka práva městského Jana z Gelnhausenu* z 80. let 14. století, která v rámci oddílu *De regulis iuris et de verborum significatione*, v němž jsou soustředěny výkladové regule a definice převzaté z 16. a 17. titulu 50. knihy *Digest*, obsahuje

²² Srov. text právního naučení, které je evidováno v uherskohradištské městské knize *Liber informationum et sententiarum*.

10. O krádež (postavu sukna)

„Purgistr a rada města Kroměříže moudří a opatrní páni atd. Píší nám Ostronští v tato slova: Službu naší vzkazujem moudré opatrnosti: Páni susedé a přítelé naši milí, věděti vaší miti dáváme, že jsú přistúpily před nás dvě osobě, pan Marek s židem Benešem, i žaluje pan Marek právu spravedlivému na žída Beneše, že jeden čas minulý ukraden mi jest postav sukna i našel jsem jeho na lidech, kterěz jest žid Beneš mé sukno prodával. Zná-li se k slovím mým, kterěz já k němu žaluji, znát' mi se k věrnej pravdě; pakli při, na jeho při dosti nejmám, než buď o to ctě právo věrné. — Odpor žída Beneše: že žaluje pan Marek k věrnému právu, že bych já žid Beneš jeho sukno prodával, že u mne jest tobo nikdy nenašel, než že jsem já sukno své prodával, kterěz jsem já na svobodném jarmarku kúpil za své peníze a také jsem svobodně prodával. — Odpor pana Marka: Tak pravi pan Marek v své povité pomluvě pokládá: Jakož žid Beneš v svém odporu klade, že jest žid na svobodném jarmarku kúpil za své peníze. A prvé jest pravil, že: jsem za činy vyfajmarčil' i protož žádam právem městským naučen býti podle práva městského, ať nejma sūkupa jmenovaného, anebo jej postaviti; budiž co ctě právo rozkáže. — Odpor žída: Jakož pravi pan Marek, že bych za činy vyfajmarčil' i za peníze kúpeny; než za svú robotu kúpil jsem. Než jakož pan Marek volal jest na bodné svědomie, na dobrého člověka, jménem Vaníka z Veselé, že mně ukázal, že v pana Markově sukni chodí, že jest ukázal Vaně z Veselé, že v jeho sukni chodí, a k tomu se ten člověk nezná. A jakož pan Marek to svědomie opúští, ale já jeho žid Beneš nechci opustiti, než jestli on die, že já chci na tom přestati. A na to[m] žádam věrného práva naučení. I poněvadž jsme sami v to uboditi nemohli, prosíme vaší miti za naučení, kterak jich o to rozdělití jmáme. etc. dat. anno 1503.

Na to vás naučijem, že v tejto při Beneš žid Markovi odpovídati není povinen, poněvadž jest u něho nic nenašel. Chce-li pak Marek těch lidí viniti, na kterýchž pravie, že sukně z sukna svého našel, tobo on vuoli jměj.“ (Cit dle TKÁČ, Ignác (ed.). *Liber informationum et sententiarum* čili Naučení Brněnská Hradištské městské radě dávaná od r. 1447 až do r. 1509 s dodatky do roku 1540. Uherské Hradiště: Nákladem historicko-statistického odboru a. t. d. v Brně, 1882, s. 11–12).

několik zásad, které předmětná pravidla *Právní knihy* vhodně doplňují. V první řadě se jedná o poučku, která upozorňuje na závislost existence věci vedlejší na věci hlavní (Dig. 50,17,178).²³ Dále o dvě definice týkající se vymezení pojmu *tignum* a *glans*. Ty ve své podstatě plnily funkci obdobnou moderním legálním zkratkám a užívaly se tam, kde bylo zapotřebí vyjádřit určitou množinu pojmů jedním termínem. Proto pojem *tignum*, který se v římsko-právních pramenech běžně používal pro označení dřevěných trámů, měl být interpretován obecně ve smyslu veškerého stavebního materiálu.²⁴ Stejně tak termín *glans*, jenž pocházel z řečtiny, sloužil k označení všech plodů obecně.²⁵ Definice termínu *tignum*, která byla do *Příručky práva městského* recipována spolu s dalšími třemi sty římskoprávními výkladovými regulemi, měla v římském právu stěžejní význam zejména ve spojitosti s dalšími pravidly, jež se dotýkaly náhrady staviva vloženého do stavby na cizím pozemku (*inaedificatio*). Vzhledem k tomu, že se jako stavební materiál používaly nejen trámy, ale také kameny a jiné stavivo, nebylo účelné je v rámci předmětné právní úpravy pokaždé zvlášť vyjmenovávat. Z důvodu toho se v pramenech ustálil obecný termín *tignum*, který v této souvislosti bylo nutno interpretovat ve smyslu jakéhokoliv použitého stavebního materiálu.²⁶

Přestože je zřejmé, že v právní praxi středověkých měst běžně docházelo k tomu, že stavitel ke zřízení stavby použil cizí materiál, nutno říci, že žádná z dochovaných právních knih domácí provenience otázku nabytí vlastnického práva tímto způsobem nerefletovala. Totéž platí také o Koldínově

²³ Čl. 1237: „Cum principalis causa non consistat, plerumque ne ea quidem que secuntur locum habent...“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Jan z Gelnhausenu. Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Brno: Maticе moravská, 2008, s. 188).

Překlad: „Jestliže neexistuje věc hlavní, pak nelze hovořit ani o tom, co jí [obvykle] následuje.“

²⁴ Čl. 895: „Tigni‘ appellacione in lege XII tabularum omne genus materiae, ex qua edificia constant, significantur.“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Jan z Gelnhausenu. Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Brno: Maticе moravská, 2008, s. 147).

Překlad: „Termín ‚trámy‘ zahrnuje dle Zákona dvanácti desek veškerý stavební materiál, ze kterého je budova postavena.“

Jedná se o doslovně převzatý fragment Dig. 50,16,62.

²⁵ Čl. 1052: „Glandis‘ appellacione omnis fructus continetur, exemplo Greci sermonis.“ (Cit. dle FLODR, Miroslav (ed.). *Jan z Gelnhausenu. Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Brno: Maticе moravská, 2008, s. 164).

Překlad: „Termín ‚orech‘ zahrnuje všechny plody.“

Text ustanovení odpovídá Dig. 50,16,236,1.

K tomu srov. čl. 910 *Příručky*, který obsahuje legální definici pojmů frux a frumentum, rovněž převzatou z římskoprávních Digest (viz Dig. 50,16,77).

²⁶ Srov. např. Dig. 41,1,7,10.

kodifikaci²⁷ i jí předcházející právní knize Brikcího z Licska²⁸ z 1. pol. 16. století. Obě právní památky sice většinu výše uvedených pravidel souvisejících s nabytím vlastnického práva přírůstkem z brněnského městského práva převzaly, dotčenou právní úpravu o další případy akcese, známé z římského práva, nicméně nerozšiřují.

V souvislosti s právním režimem staveb lze navíc předpokládat, že ve středověkém a raně novověkém městském právu se zásada *superficies solo cedit* neuplatnila vůbec. Tato hypotéza, která má podporu také v literatuře,²⁹ vychází z existence práva městského nájmu (purkrechtu). Ten opravňoval nájemce k výstavbě domu na cizím (městském) pozemku a umožňoval, aby osoba vlastníka pozemku byla odlišná od osoby vlastníka stavby. Obdobně lze také uvažovat v rovině zemského práva, kde stavba obvykle představovala samostatný objekt právních vztahů, jejíž osud zpravidla nebyl svázán s osudem pozemku. Odpověď na tuto otázku nicméně nemůže být jednoznačně formulována, protože až do vydání ABGB v roce 1811, potažmo ještě určitou dobu poté, platilo, že předmětem vlastnictví i jiných majetkových práv mohla být v zásadě jakákoliv obchodovatelná hodnota. To v praxi znamenalo, že vlastník, resp. držitel, mohl pronajmout např. patro domu apod.³⁰

4 Exkurs k *Právům městským* P. K. z Koldína

Vrátíme-li se zpět ke Koldínově kodifikaci, to, že Koldín z brněnské právní knihy převzal několik pravidel týkajících se akcese, jsme zmínili již výše.

²⁷ K tomu podrobněji viz výklad v kapitole 4. Exkurs k *Právům městským* P. K. z Koldína.

²⁸ Brikcí z Licska z brněnské právní knihy převzal všechna pro naše téma relevantní ustanovení, jež jsou v jeho díle zahrnuta v XXI. kapitole, nesoucí název „O prodávajích a kupování vuobec“. Konkrétně se jedná o právní režim plodů (užitků), které vydala věc nabytá od nevlastníka, viz art. II (*Kaupí-li keto co od cizieho nevěda, tu věc má vrátiti, ale užítku nic*), dále o obilí, které vzešlo na poli, jež bylo v době prodeje oseté, viz art. VI. (*Prodá-li kdo dědinu bez výměnky obilí, to obilí jest prodávajícího*); totéž ustanovení pak bez ohledu na název rubriky podává odpověď na otázku, komu případně hříbě, které kobyla vrhla po perfekci kupní smlouvy. Viz JIREČEK, Josef a Hermenegild JIREČEK (eds.). *M. Brikcího z Licska Práva městská*. Praha: Nákladem Právnické jednoty, 1880, s. 147–148.

²⁹ Viz poznámka níže.

³⁰ Podrobněji viz STIEBER, Miroslav. *Dějiny soukromého práva v střední Evropě*. Reprint. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2016, s. 162.

J. Vašečka k tomu dále uvádí, že „*věcmi jsou i díly domu pro indiviso a pro diviso, a dokonce i díly dílců*.“ VAŠEČKA, Jan. *Věc v právním smyslu v historickém pohledu*. 1. vyd. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1979, s. 54; K tzv. patrovému vlastnictví viz s. 58 tamtéž.

Jen v krátkosti proto připomeňme, že se jednalo o pravidlo dotýkající se vlastnického režimu plodů pozemku³¹ a mláďat, které samice, jež byla předmětem prodeje, vrhla po uzavření kupní smlouvy.³² Dále o ustanovení, které řešilo, komu připadne úroda z pozemku, který byl prodáván již osetý.³³ Jiná ustanovení, která by se otázky nabytí vlastnického práva přírůstkem, případně zpracováním (či smísením a slitím), nějak, byť nepřímo, dotýkala, Koldín do svého díla nezahrnul, ačkoliv je známo, že pracoval s různými předlohami a římské právo mu nebylo cizí.

Avšak nejen v Koldínově kodifikaci, ale i v jí předcházejících právních památkách, na které jsme se v rámci tohoto příspěvku zaměřili, úplně absentuje právní úprava svaření (*ferruminatio*), sletování (*adplumbatio*), mechanického spojení (*adiunctio*), pomalování (*pictura*), popsání (*scriptura*) apod. Kromě naplaveniny (*alluvio*), kterou částečně reflektuje *Právní kniha města Brna* a v návaznosti na ni také *Příručka práva městského*, není vlastnický režim přírůstků vzniklých v prostředí vodních toků (*avulsio, insula in flumine nata*) ve středověkém a raně novověkém městském právu domácí provenience řešen vůbec. Totéž platí o pramenech zemského práva, které příslušnou problematiku neupravují ani okrajově. Výjimku v tomto ohledu představují pouze některé horenské řády. Konkrétně je to *Strážnický horenský řád* z druhé dekády 17. století a o sto let mladší *Maršovický horenský řád*, jež se dotýkají

31 Čl. H. XV: „Kdožby dobruu měrau a dobrú věrau to jest z pravé upřímnosti od nepořádného pána kteréhož nadál se býti pořádným pánem a gruntu některého držitelem koupil nějaký grunt aneb něco jiného aneb jinými slušnými prostředky jakožto freymarkem postaupením odkázáním dáním takový grunt žeby mu se dostal a onby dobruu měrau gruntu takového v držení justo titulo vešel a potom našel by se pořádný a pravý tébož gruntu pán ten pak kdožby to koupil aneb jemu se tobo tak dostalo z držení takového gruntu pořádem práva by ryveden byl tehdy z přirozeného rozumu a spravedlnosti za slušné se uznává aby všech a všelijakých důchodův i užtůkův kteréž z tobo gruntu v tom času držení svého bral za práci a péči svou požil Než ten tobo neužije ani užiti moci nebude kterýžby vědomě cizí grundy kupoval a jich v držení vcházel.“ JIREČEK, Josef (ed.). *Práva městská království českého a markrabství moravského. Spolu s krátkou jich summu*. Praha: Nákladem Spolku českých právníků „Všehrd“, 1876, s. 227.

32 Čl. H. XVII, odst. II: „Ale když se kráva aneb klisna březí prodává což se potom z té klisny aneb krávy urodí kupujícímu náležeti bude.“ Ibid., s. 228.

33 Čl. H. XVII, odst. I: „Prodává-li se dědina pšenici aneb jakýmkoli jiným obilím ositá a při trhu o pšenici aneb o tom obilí žádné by důminky nebylo že se i s gruntem kupujícímu prodává tehdy takové obilí při prodávaci a grunt samý hojí při kupujícím zůstaň Kupuješ li dědinu jakým koli obilím ositau a při trhu by žádné důminky o tom obilí nebylo tehdy obilí při prodávaci a grunt samý hojí při kupujícím zůstaň.“ Ibid., s. 228.

právního režimu náplavy (*alluvio*) a půdy sesuté na hranici mezi vinohrady (*avulsio*).³⁴

5 Závěrečné shrnutí

Právní kniha města Brna z pol. 14. století, která na dlouhou dobu tvořila jádro brněnského městského práva, představuje významnou právní památku domácí provenience. To je dáno nejen tím, že se jedná o pramen z velké míry romanizovaný, ale zejména také proto, že byl určen do praxe a v praxi se skutečně používal. Obě skutečnosti pak vedou k otázce, zda brněnská právní kniha reflektovala problematiku nabytí vlastnického práva akcesí, neboť je zřejmé, že věci, jež patřily do vlastnictví (resp. držby) určitého subjektu, čas od času vydávaly, resp. mohly vydávat přírůstky, ať již živé nebo neživé, nebo se spojit s věcí jiného vlastníka a bylo tak nutné určit, komu věc jako celek připadne.

Právní kniha města Brna obsahuje několik pravidel, z nichž lze právní režim přírůstku věci vyvodit, v oddíle věnovaném právní úpravě kupních smluv (*De emptionibus*). Zde je řešena otázka, komu případnou neoddělené plody pozemku a zvířat. Vedle toho se ke slovu dostává vlastnický režim úrody, jež vzešla na poli, které bylo prodáváno již oseté. Zatímco v prvních dvou případech mělo být postupováno dle zásady *accessio cedit principali* a přírůstek měl připadnout vlastníkově věci hlavní, obilí, které na poli vyrostlo, náleželo stále prodávajícímu, s výjimkou případů, kdy mezi stranami prokazatelně vznikla dohoda o opaku. Podle jiné, rovněž římskoprávní zásady, měl být stanoven právní režim nánosu půdy, který voda naplavila na pozemek, jenž byl předmětem prodeje. Zde bylo v duchu regule *eius commodum, cuius periculum*

³⁴ K tomu viz podrobněji příspěvky J. L. Bílého, který na přítomnost naplaveniny a strže v uvedených horenských řádech upozornil. BÍLÝ, Jiří Libor. Římskoprávní prvky v moravském horenském právu. In: SCHELLE, Karel (ed.). *Římské právo a jeho odkaz v současném právu. Sborník z vědecké konference věnované prof. JUDr. Janu Vážnému*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, s. 62–67; BÍLÝ, Jiří Libor. Římskoprávní základ lokálního a agrárního práva středoevropských vinohradních hor. *Acta facultatis iuridicae Universitatis Comenianae*, 2009, roč. 27, s. 9–39; Z právního prostředí raně novověkých Uher k tomu srov. Idem. Modranský horenský řád v kontextu organizace a práva středoevropských vinohradních hor (1. část). *Notiitae ex Academia Bratislavensi Iurisprudentiae*, 2008, č. 1, s. 32–56; Na autorovy poznatky jsem následně navázala v své disertační práci. Srov. proto též ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka. *Římskoprávní vlivy v právní úpravě nabytí vlastnického práva přírůstkem v novém občanském zákoníku*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2020, s. 116–120.

zakotveno, že vše, co k pozemku přibude po uzavření kupní smlouvy, připadne kupujícímu. Nelze nechat bez povšimnutí, že *Právní kniha města Brna* do jisté míry reflektovala také právní úpravu specifikace. Navzdory tomu, že *specificatio* do kategorie akcese nenáleží, díla středověkých římskoprávních škol přísně romanistické pojetí akcese rozšířila a zpracování označila za jeden z případů nabytí vlastnického práva přírůstkem.

Uvedená pravidla následně recipovaly další právní památky, které na tradici brněnské právní knihy navázaly. To se týká především *Příručky práva městského Jana z Gelnhausenu*, která do právní úpravy včlenila několik obecných pouček a legálních definic, které stávající penzum pravidel doplnily. Ačkoliv některá z těchto ustanovení lze nalézt také v díle Brikciho z Licska a v Koldínově kodifikaci, další případy spojení, dobře známé z římského práva, v domácích pramenech absentují úplně (tj. *ferruminatio*, *adplumbatio*, *adiunctio*, *pictura*, *scriptura*) a lze se s nimi setkat až v návrhu tereziánské kodifikace z r. 1766.

Summary

On the Issue of Acquiring Ownership by Increase in the Legal Sources of Municipal Law of Brno

The *Legal Book of the City of Brno* from the middle of the 14th century represents a remarkable legal source, which is largely based on the works of medieval Roman law schools, from where it takes over a number of Roman law rules. Given that the *Legal Book of the City of Brno* was intended for practice and thus reflected the reality of everyday life in medieval society, the question arises to what extent and whether this legal source reflects the rules of acquisition of ownership by increase, which are so typical for Roman law. Although the older literature focused on the content of the *Legal Book of the City of Brno* is silent on this issue, it is clear from the analysis of the Legal Book presented by us that this legal source knew the acquisition of ownership by increase, at least on a theoretical level. This follows from several rules, which are set out in the section on purchase contracts (*De emptiōnibus*). There is provided that the increases to the thing which was the object of the sale, with a few exceptions, will belong to the buyer. These rules were subsequently taken over and extended by Jan, the notary, and incorporated into his *Handbook of municipal law (Manipulus)* from the 80s of the 14th century.

ACTIO DE EFFUSIS ET DEIECTIS VČERA A DNES

Alžbeta Sztuková

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen „o. z.“), s účinností od 1. 1. 2014 přinesl do českého právního řádu mnoho změn a novinek, a to nejen v terminologické rovině (např. právní úkon $\times$ právní jednání; svéprávnost $\times$ způsobilost k právním úkonům atp.). Výrazných změn doznala také úprava deliktního práva, přičemž jednou z novinek, na niž bude zaměřen tento konferenční příspěvek, je i zvláštní úprava odpovědnosti za škodu způsobenou pádem či vyhozením věci.

Ačkoliv by se mohlo zdát (vzhledem k absenci této specifické úpravy v předcházejícím zákoně č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění do 31. 12. 2013), že se jedná o úpravu novou, optikou právní historie je přiléhavější označit tuto spíše za „znovu objevenou“ – ač v modifikované podobě – jak bude vyloženo dále v příspěvku. Nelze totiž přehlížet, že kořeny úpravy problematiky náhrady škody způsobené pádem nebo vyhozením věci lze vysledovat až k římskému právu – ke známé *actio de effusis et deiectis* (k žalobě o vylitém a vyhozeném).

Cílem tohoto konferenčního příspěvku je – vzhledem k dlouhému a rozsáhlému historickému vývoji této oblasti a limitaci rozsahem příspěvku¹ – především poukázat na římskoprávní kořeny tohoto institutu a historické důvody a podmínky při jeho vzniku, které by snad i v současnosti mohly sloužit jako vodítko při interpretaci problematických oblastí, o které (i přesto, že úprava v o. z. je v tomto ohledu bezpochyby skrovná), jak bude dále vyloženo, zřejmě nebude nouze.

¹ Pravidla o odpovědnosti za škodu způsobenou vylitím či vyhozením věci obsahovalo právo na českém území po staletí (čl. XXVII a násl. Koldínových Práv městských, § 1318 císařského patentu č. 946/1811 Sb. zák. soud., Obecného zákoníku občanského; § 350 odst. 2 zákona č. č. 141/1950 Sb., Občanského zákoníku). Srov. MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX.* § 2894–3081. Praha: Leges, 2018, s. 721.

2 Římskoprávní kořeny *actio de effusis et deiectis*

Historický vznik žaloby o vyhozeném a vylitém (*actio de effusis et deiectis*) je spjat s činností římského praetora. Jak je známo, klasické římské právo rozlišovalo toliko 4 civilní delikty (*furtum*, *rapina*, *inuria* a *damnum*). Vzhledem k tomu, že tyto základní skutkové podstaty mnohdy nedokázaly postihnout všechny případy bezprávního mimosmluvního zásahu do oprávněných zájmů jiného, jež se v právní praxi objevily, působením praetora se začaly formovat nové žaloby založené na původních 4 deliktech, pod něž je z určitého důvodu nebylo možné subsumovat. Tyto případy „analogické“ aplikace původních deliktů jsou tradičně označovány jako „*obligationes quasi ex delicto (maleficio)*“.^{2,3} Mezi ně se pak řadila i žaloba o vylitém a vyhozeném, jež vycházela z civilního deliktu *damnum inuria datum*.⁴

Speciální zakotvení odpovědnosti za věc vyhozenou či vylitou vyplývající z ediktální činnosti praetora překlenulo rovněž nedostatek *Lex Aquilia*, neboť tato nová žaloba se vztahovala i na nemajetkovou újmu spočívající v poškození zdraví svobodného člověka. *Lex Aquilia* rovněž nebylo možné aplikovat v případech, na něž se mohla vztahovat *actio de effusis et deiectis*, neboť v těchto případech zpravidla nebyla naplněna podmínka přímého tělesného působení na věc „*corpori corpore*“.⁵

² V tomto příspěvku bude pro zjednodušení užito označení „*quasi-delikt*“, ač v Justiníánských Digestech se s pojmem „*quasi delictum*“ či „*quasi maleficium*“ neseťkáváme; jde o zkrácený výraz pro „*obligatio quae quasi ex delicto nascitur*“. Srov. STEIN, Peter. The *Actio De Effusis Vel Deiectis* and the Concept of Quasi-Delict in Scots Law. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1955, roč. 4, č. 3, s. 363. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/755133>

³ V rámci působení praetora byly mimo těchto žalob, založených analogicky na původních 4 civilních deliktech, poskytovány i žaloby z nových skutečností, jež nebylo možné pod původní civilní delikty subsumovat, ani analogicky tuto úpravu aplikovat. Jedná se např. o žaloby z donucení či podvodu apod. Tato skupina žalob pak byla označována jako „*ex facto actione tenetur*“. V Justiníánském právu se však rozdíl mezi těmito kategoriemi stírá, když jsou rozlišovány toliko obligace z deliktů a obligace z *quasi-deliktů*, jež jsou považovány za jakési nedokonale delikty, neboť postrádají některou z tradičních charakteristik deliktů (typicky zavinění). Blíže viz VÁŽNÝ, Jan. *Římské právo obligační. Část I.* Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1924, s. 24. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/100344>

⁴ VÁŽNÝ, Jan. *Římské právo obligační. Část I.* Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1924, s. 24–25. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/100344>

⁵ WOŁODKIEWICZ, Witold. „*Deiectum vel effusum*“ oraz „*positum aut suspensum*“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 29.

Jádro této žaloby spočívalo v tom, že pokud bylo z domu něco vyhozeno nebo vylito na obecně přístupné místo, bylo možné se na majiteli bytu dožadovat náhrady škody.⁶ Jak uvádí W. Wolodkiewicz, potřeba vyřešit otázky související se vznikem újmy způsobené věcí vyhozenou nebo vylitou vyvstala zvláště v souvislosti s rozvojem výstavby vyšších budov a rostoucí hustotou zalidnění. Vzhledem k charakteru městské zástavby v nejlidnatějších oblastech Římského impéria, kde se lze setkat s výstavbou vysokých budov a na současné poměry úzkými ulicemi,⁷ začalo docházet k potřebě reagovat na značné nebezpečí, že dojde ke vzniku újmy procházejícím jedincům, když na nich dopadne něco z určité výšky. Je nutno si uvědomit, a lze se domnívat, že tohoto rizika si byli vědomi již starověcí Římané, že i pádem relativně malého tělesa z určité výšky, může dojít ke vzniku nezanedbatelné škody. W. Wolodkiewicz dále dovozuje, že nebezpečí bylo ještě větší v noci, kdy v ulicích jezdily i vozy, jejichž jízda byla přes den zakázaná, protože tak museli chodci procházet těsně při zdech domů. Je však nejasné, zda se praetorský edikt vztahoval toliko na škodné události přihodivší se za dne nebo i v noci.⁸

V Digestech je problematika odpovědnosti za vylití či vyhození („*de his, qui effuderint vel deiecerint*“) obsažená v knize 9., ve 3. titulu, přičemž se všechny v tomto titulu uvedené fragmenty vážou právě k praetorskému ediktu.⁹ Tato skutečnost jen podporuje konkluzi, že vývoj actio de effusis et deiectis je úzce spjat právě s činností tohoto magistráta. Jak se podává z dotčených fragmentů, zřejmým účelem a záměrem praetora byla ochrana každého, kdo

⁶ K tomu viz také např. BONFANTE, Pietro. *Instituce římského práva*. Brno: Čs. A. S. Právnick v Brně, 1932, s. 562. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/11420>; či HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1929, s. 312. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/14364>; nebo také VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl II*. Praha: J. Vančura, 1923, s. 366. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/14332>

⁷ Srov. typ římské stavby „*domus*“ a „*insula*“, přičemž o rozmachu výstavby budov do výšky svědčí i snaha o veřejnoprávní regulaci maximální výšky výstavby (za Oktaviána omezení do 70 stop výšky /cca 21, 3 metru/), přičemž šířka ulic za republiky byla cca 4–4,5 metru, nejširší ulice dosahovaly 6 metrů. Blíže srov. WOŁODKIEWICZ, Witold. „*Deiectum vel effusum*“ oraz „*positum aut suspensum*“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 27.

⁸ WOŁODKIEWICZ, Witold. „*Deiectum vel effusum*“ oraz „*positum aut suspensum*“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 28–29.

⁹ Jak již výše uvedeno, actio de effusis et deiectis vznikla činností praetora rozšířením klasického civilního deliktu *damnum* a tradičně se řadí mezi tzv. quasi-delikty.

procházel (po silnici) v místech, kde je obvyklé, že lidé prochází nebo stávají.¹⁰ Bylo přitom nevýznamné, zda místo, kde se obvykle pohybují lidé, bylo prostranstvím soukromým či veřejným.¹¹ Subjektem odpovědným za způsobenou újmu dle praetorského ediktu byl (faktický) uživatel¹² místa, odkud došlo k vylití či vyhození, následkem kterého vznikla újma, a to v době, kdy k této skutečnosti došlo. Odpovědným tedy nemusel být vždy vlastník, neboť culpa se váže k prvnímu uvedenému.¹³ Odpovědná dle této žaloby nebyla osoba, která skutečně věc vyhodila či vylila, ale ten, kdo trvale obýval prostor, z něhož k vyhození či vylití došlo.¹⁴ Je přitom nerozhodné, zda uživatel prostory užíval na základě svého vlastnického práva či v rámci nájmu, úplatně nebo bezúplatně.¹⁵ Muselo přitom jít o trvalý stav, proto například za újmu způsobenou věcí vyhozenou či vylitou neodpovídá host, či jiná osoba krátkodobě pobývajících v dotčených prostorách.¹⁶

Obývalo-li prostory více lidí najednou, bylo možné žalovat kteréhokoliv z nich – odpovídali solidárně, neboť nebylo možné určit, který z nich újmu způsobil.¹⁷ Bylo-li však užívání rozděleno mezi osoby tak, že bylo zřejmé, kdo kterou část obýval (např. více osob obývalo byt, přičemž každá z nich měla pro sebe určen pokoj, který výlučně obývala), byl odpovědný pouze ten, z jehož části došlo k vylití či vyhození.¹⁸ Specificky však bylo stanoveno, že pokud dal někdo do užívání jiným subjektům část svého obydlí tak, že sám nadále užíval majoritní část, bude z odpovědnosti zavázán sám, zatímco v případech, kdy přenechal k užívání své prostory tak, že sám nadále

¹⁰ D 9. 3. 1; D 9. 3. 1. 1.

¹¹ D 9. 3. 1. 2.

¹² Texty fragmentů pracují především s pojmy „*habitor*“ či „*habitare*“ – např. D 9. 3. 1. 8. ; D 9. 3. 1. 9. ; či D 3. 6. 2., které lze překládat jako obyvatel či obývat, bydlet.

¹³ D 9. 3. 1. 4.

¹⁴ Viz také DESCHEEMAER, Eric. Obligations quasi ex delicto and Strict Liability in Roman Law. *Edinburgh School of Law Research Paper*, 2012, č. 3, s. 10–11. Dostupný také z: <https://ssrn.com/abstract=1988263>

¹⁵ D 9. 3. 2. 9.

¹⁶ D 9. 3. 1. 9. Srov. také WOŁODKIEWICZ, Witold. „*Deiectum vel effusum*“ oraz „*positum aut suspensum*“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1968, roč. 20, č. 2, s. 30.

¹⁷ D 9. 3. 1. 10. ; D 9. 3. 2., D 9. 3. 3.

¹⁸ D. 3. 5. ; dále srov. D 9. 3. 5. 2. dle něhož, došlo-li k vylití či vyhození z prostředku obydlí, byli odpovědní všichni obyvatelé.

užíval toliko malou část, odpovědná by byla osoba, jež užívala konkrétní prostory, z nichž došlo k vyhození či vylití.¹⁹

Římské právo rovněž řešilo otázku přechodu nároků v případě této specifické odpovědnosti za škodu. Při poškození či zničení věci nebyla možnost uplatnit žalobu na dvojnásobek způsobené škody časově limitována a nárok přecházel na dědice poškozeného, nebylo však možné žalovat dědice škůdce (dlužníka).²⁰ Naproti tomu v případě usmrcení svobodného člověka musela být žaloba podána do jednoho roku a nebyla ani aktivně ani pasivně zděditelná.²¹ Pokud nedošlo k zabití, ale pouze k újmě na zdraví svobodného člověka, nebyl poškozený k podání žaloby časově limitován, pokud však chtěla žalobu podat jiná osoba jako *actio popularis*, musela tak učinit do jednoho roku, přičemž tato žaloba rovněž nepřecházela na dědice.²²

V návaznosti na uvedené vymezení subjektu odpovědného za škodu způsobenou vylitím či vyhozením je vhodné rovněž stručně nastínit otázku charakteru této odpovědnosti v římském právu. V názorech na vývoj odpovědnosti za škodu způsobenou vylitím či vyhozením lze vysledovat dvě tendence. První z nich je, že odpovědnost se odvozuje od *utilitas publica*, zdůvodněnému zajištěním bezpečného průchodu ulicemi, druhou je pak konstrukce této odpovědnosti z důvodu zjednodušení důkazního postavení poškozeného, jež nemusel zjišťovat totožnost skutečného „pachatele“. ²³ Oba tyto aspekty by mohly naznačovat, že se v tomto případě jednalo o odpovědnost za výsledek. Ostatně i P. Bonfante uvádí, že vytvoření skupiny *quasideliktů* bylo patrně projevem snahy o větší zdůraznění zavinění pro kategorii deliktů. ²⁴ Ačkoliv se v textu dotčených fragmentů Justiníánských *Digest* lze setkat s pojmem „*culpa*“, ²⁵ je sporné, zda toliko z této skutečnosti lze usuzovat na to,

¹⁹ D 9. 3. 5. 1.

²⁰ D 9. 3. 5. 5.

²¹ Viz WOŁODKIEWICZ, Witold. „Deiectum vel effusum“ oraz „positum aut suspensum“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 33. Aktivní a pasivní neděditelnost byla odůvodněna skutečností, že šlo o žalobu poenální a *popularis*. D 9. 3. 5. 5.

²² WOŁODKIEWICZ, Witold. „Deiectum vel effusum“ oraz „positum aut suspensum“ w prawie rzymskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 40–41.

²⁴ BONFANTE, Pietro. *Institute římského práva*. Brno: Čs. A. S. Právnick v Brně, 1932, s. 562. Dostupné také z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/11420>

²⁵ Viz např. 9. 3. 6. 2. („*Habitator suam suorumque culpam praestare debet.*“), či 9. 3. 1. 4. („*Haec in factum actio in eum datur, qui inhabitat, cum quid deiceretur vel effunderetur, non in dominum aedium: culpa enim penes eum est. Nec adicitur culpa mentio vel infitiationis, ut in duplum detur actio, quamvis damni iniuriarum utrumque exigit.*“).

že by se v případě odpovědnosti za škodu způsobenou vylitím či vyhozením mělo jednat o odpovědnost za zavinění. Již glosátoři řešili otázku charakterizace skupiny quasi-deliktů, přičemž jedním z kritérií, jež zvažovali, byla právě otázka, zda je charakteristickým znakem culpa. Argumentem proti tomu, aby byla culpa považována za charakteristický znak quasi-deliktů, však byla skutečnost, že culpa (stejně jako dolus), byla charakteristická pro *damnum iniuria datum* jako civilní delikt.²⁶

3 Částečné shrnutí římskoprávní úpravy

Z výše uvedeného vyplývá, že účelem *actio de effusis et deiectis* byla zejména ochrana každého, kdo prochází v místech, kde je to obvyklé, před vznikem škody způsobené pádem tělesa z výšky. Odpovědným za takto vzniklou škodu byl faktický obyvatel (uživatel) místa, odkud došlo k vylití či vyhození, přičemž významná byla trvalost takového užívání. V případě společného užívání prostor, tj. obývalo-li prostory více obyvatel najednou, odpovídali za škodu společně. Toto pravidlo se neuplatnilo, bylo-li užívání specificky rozčleněno tak, že určitý uživatel výlučně užívá určitou část prostoru (pokoj, místnost), a k vylití či vyhození došlo právě z takto užívaného prostoru. Pak odpovídal toliko tento výlučný uživatel.

4 Škoda způsobená pádem nebo vyhozením věci v o. z.

Úprava zvláštního typu povinnosti k náhradě škody způsobené pádem nebo vyhozením věci dostala prostor i v o. z. Je obsažená v ustanovení § 2937 odst. 2 o. z. Dle citovaného ustanovení, způsobila-li škodu věc pádem nebo vyhozením z místnosti nebo podobného místa, nahradí škodu společně a nerozdílně s tím, kdo je povinen k náhradě dle odstavce 1 citovaného ustanovení (tedy ten, kdo nad věcí měl mít dohled), i osoba, která takové místo užívá, a nelze-li ji určit, vlastník nemovité věci. Jak plyne z důvodové zprávy k o. z., mělo by se v tomto směru jednat o úplně novou úpravu (když tato uvádí, že obdobná úprava doposud chyběla), jež by měla posunout úpravu

²⁶ Blíže viz STEIN, Peter. The *Actio De Effusis Vel Deiectis* and the Concept of Quasi-Delict in Scots Law. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1955, roč. 4, č. 3, s. 363–364. Dostupný také z: <http://www.jstor.org/stable/755133>

soukromého práva na roveň standardu dalších civilních kodexů kontinentální Evropy.²⁷

Z hlediska systematiky se jedná o zvláštní typ povinnosti k náhradě škody zařazený do Pododdílu 2 (pod názvem Zvláštní ustanovení), Oddílu 2 (Povinnost nahradit škodu), Dílu 1 (Náhrada majetkové a nemajetkové újmy), Hlavy III (Závazky z deliktů). Za účel tohoto ustanovení lze považovat ochranu osob pohybujících se v blízkosti míst (místností, event. podobných míst), kde může dojít ke škodní události pádem věci z výšky.²⁸ Lze tedy vymezit, že v případě sporu by měl poškozený prokázat, že došlo k pádu nebo vyhození věci z místnosti nebo podobného místa, vznik újmy a kauzální nexus mezi uvedenými.²⁹

Pojem věci je nutno vykládat tak, že se může jednat o jakýkoliv hmotný předmět, jenž je schopen způsobit újmu pádem z výšky. Dle názorů se tak může jednat i o předměty, jež samy o sobě nebudou naplňovat definiční znaky věci v právním smyslu dle § 489 o. z.³⁰ Někteří autoři uvádějí, že padající věci může být i sněž (lavina), voda z prasklého potrubí či dokonce i jiskra, která může být příčinou vzniku škody).³¹ Typičtějšími příklady však patrně budou květináč nebo sněž spadnuvší z parapetu okna, sušící se prádlo, či jiný předmět nacházející se na místě (např. v otevřeném okně, na parapetu), odkud může dojít k jeho pádu. Vzhledem k okruhu chráněných zájmů a charakteru způsobení škody tak lze uvažovat o věcech hmotných, přičemž toto pravidlo platí i pro jiná tělesa (např. zvíře).³² Specifickou otázkou je pád či vyhození těla člověka. Při pádu živého člověka dle některých autorů nebude naplněn předpoklad pádu věci,³³ naopak někteří analogickou aplikaci připouštějí, když podle nich není relevantní, zda je pohyb tělesa z místnosti iniciuje

²⁷ Důvodová zpráva k NOZ (konsolidovaná verze). *Nový občanský zákoník* [online]. [cit. 1. 10. 2020]. Dostupné z: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

²⁸ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1641–1642.

²⁹ Ibid., s. 1641.

³⁰ Ibid., s. 1641.

³¹ TICHÝ, Luboš a Jiří HRÁDEK. *Delikt ní právo*. Praha: C. H. Beck, 2017, s. 381.

³² MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX. § 2894–3081*. Praha: Leges, 2018, s. 721.

³³ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1641.

třetí subjekt nebo člověk, který sám vyskočí. Proto zde subsumují i škodu způsobenou pádem sebevraha.³⁴ Při vyhození či pádu mrtvého těla člověka by bylo lze o aplikaci ustanovení § 2937 odst. 2 o. z. uvažovat vzhledem k jeho účelu.³⁵

Není nutné prokazovat, kdo věc z okna vyhodil, příp. kdo věc umístil na místo, odkud došlo k jejímu pádu, relevantní je toliko objektivní skutečnost pádu či vyhození, přičemž také není rozhodné, zda a jak byla věc proti pádu upevněna. Pod pojem „*vyhození*“ je pak nutno subsumovat také případy vylití, neboť jak uvádí komentář k o. z. nakladatelství C. H. Beck, rozdíl je toliko ve skupenství věci.³⁶ Místo dopadu věci pak musí patrně ležet mimo místnost nebo obdobné místo, odkud věc spadla nebo byla vyhozena (srov dikci „*vyhozením z místnosti nebo podobného místa*“). Co se rozumí místností nebo podobným místem o. z. blíže nespecifikuje. Lze snad vycházet z obecného chápání tohoto pojmu jako prostoru ohraničeného stěnami, podlahou a stropem jako součástí budovy.^{37,38} Je však diskutabilní, co měl zákonodárce na mysli pod pojmem „*podobné místo*“. Je totiž nutné vykládat rozebírané ustanovení komplexně.

Ustanovení § 2937 odst. 2 o. z. v závěru své dikce v rámci vymezení odpovědného subjektu normuje, že nelze-li odpovědnou osobu určit dle žádného z dalších zakotvených pravidel, je odpovědným „*vlastník nemovité věci*“. Bylo by pak z toho možné patrně dovozovat, že úmyslem zákonodárce bylo navázat tuto odpovědnost na vlastnictví právě nemovitých věcí. Nicméně se v odborné literatuře lze setkat s názory, dle nichž se odpovědnost dle ustanovení § 2937 odst. 2 o. z. uplatní kupříkladu při vzniku újmy způsobené pádem či vyhozením věci z lodní kabiny či kajuty (tedy i prostory

³⁴ MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX. § 2894–3081*. Praha: Leges, 2018, s. 725.

³⁵ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1641.

³⁶ Ibid, s. 1641.

³⁷ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1642.

³⁸ Místnost je pro účely stanovení technických požadavků na výstavbu [dle § 194 písm. a) zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)] definována také v § 3 písm. h) vyhlášky č. 268/2009 Sb., o technických požadavcích na stavby, jako „*místností prostorově uzavřená část stavebního díla, vymezená podlahou, stropem nebo konstrukcí krovu a pevnými stěnami*“.

nenacházející se v budovách),³⁹ či dalších obdobných míst. Při zvažování odpovědnosti za pád či vyhození věci z lodní kabiny či kajuty se nabízí otázka, zda se tato uplatní obdobně i při pádu či vyhození věci z jiného dopravního prostředku – například automobilu (obytného vozu) či letadla. V tomto směru se domnívám, že v případě posledních uvedených se tato speciální úprava neuplatní. Zde lze právě poukázat na kořeny této odpovědnosti v římském právu, kdy se zdůrazňoval aspekt „*travalisti*“ užívání místa, o kterém v případě lodních kajut lze uvažovat (vycházím přitom z povahy námořní přepravy, způsobu života námořníků a jejich dlouhodobého pobytu na lodích, kde vykonávají své povolání).

Restriktivním výkladem vztahujícím odpovědnost za újmu způsobenou pádem či vyhozením věci toliko k nemovitostem by dle mého názoru praktická aplikace analyzované právní úpravy byla značně omezena, a proto nelze vyloučit, že se bez ohledu na dikci tohoto ustanovení bude analogicky postupovat i v případech, kdy místnost nebo podobné místo nebude součástí nemovité věci.^{40, 41} V literatuře se lze setkat i s názory, že mezi místa podobná ve smyslu komentovaného ustanovení lze zařadit i reklamní tabule či obchodní štíty, případně také tzv. číhanou (prístřešek v koruně stromu).⁴²

Jako odpovědný subjekt zákon primárně normuje toho, kdo měl mít nad věcí dohled, a pokud ji není možné jinak určit, uplatní se nevyratitelná domněnka,⁴³ že osobou povinnou dohledem je vlastník věci. Společně a nerozdílně s tím, kdo měl mít dohled nad věcí, odpovídá za újmu způsobenou pádem nebo vyhozením věci dle § 2937 odst. 2 o. z. také uživatel místa, odkud k vyhození nebo k pádu došlo. Může jít o fyzickou nebo i právnickou osobu, přičemž stěžejní je fakticita užívání místnosti (obdobného místa) a nikoliv

³⁹ Srov. např. HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část* (§ 2055–3014). Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1642.

⁴⁰ K vymezení pojmu nemovitostí srov. § 498 o. z., z komentářové literatury pak např. LAVICKÝ Petr a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část* (§ 1–654). Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1762–1768.

⁴¹ S obdobným závěrem přichází také komentářová literatura – srov. HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část* (§ 2055–3014). Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1642.

⁴² TICHÝ, Luboš a Jiří HRÁDEK. *Delikt ní právo*. Praha: C. H. Beck, 2017, s. 380.

⁴³ Srov. dikci užitou v ustanovení § 2937 odst. 1 o. z. „platí, že“ v korelaci s konsolidovanou verzí důvodové zprávy k o. z. Důvodová zpráva k NOZ (konsolidovaná verze). *Nový občanský zákoník* [online]. [cit. 1. 10. 2020]. Dostupné z: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

právní titul neboli dokonce užívání neoprávněné (např. squatting). Je nutno zkoumat faktickou možnost místo ovládat (např. předání a převzetí bytu při nájmu) a úmysl místo užívat (např. zloděj v bytě).⁴⁴ V případě, že takovou osobu nelze určit, nastupuje odpovědnost vlastníka nemovité věci. Dovozuje se, že odkaz na určení odpovědného subjektu dle § 2937 odst. 1 o. z. pokrývá i odkaz na možnost tohoto subjektu se zprostit odpovědnosti tím, že prokáže, že náležitý dohled nezanedbal.⁴⁵

V souvislosti s uvedeným vyvstala také v současnosti v praxi otázka (obdobně jak tomu bylo v souvislosti s právem římským), zda posuzované ustanovení zakotvuje odpovědnost objektivní či naopak subjektivní.⁴⁶ Odborná literatura je v náhledu na tuto otázku nejednotná.⁴⁷ Lze se však spíše přiklonit k argumentaci obsažené v komentáři nakladatelství Leges,⁴⁸ že odpovědnost dle § 2937 odst. 2 o. z. je odpovědností objektivní za ohrožení pádem tělesa z vyvýšeného místa v souvztažnosti s důkazní nouzí poškozeného. Rovněž se ztotožňuji s názorem, že se v tomto směru nelze bez dalšího přiklonit k rakouské doktríně, v níž se v určité míře akcentuje také prvek zavinění (a na kterou poukazuje i komentář nakladatelství C. H. BECK),⁴⁹ neboť rakouská úprava předpokládá nebezpečné zavěšení či postavení věci, které však o. z. už neuvádí.⁵⁰ V případě škody způsobené prádlem či vyhozením věci se však nelze zcela oprostit od úzké souvztažnosti s konkrétním jednáním jedince (tedy subjektivním aspektem této odpovědnosti).

⁴⁴ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1642.

⁴⁵ Ibid., s. 1643.

⁴⁶ Tedy zda se v daném případě bude jednat o situaci předvídanou ustanovením § 2895 o. z., dle něhož je škůdce povinen nahradit škodu bez ohledu na své zavinění v případech stanovených zvlášť zákonem, tedy zda v případě § 2937 odst. 2 o. z. půjde o „případ stanovený zvlášť zákonem“.

⁴⁷ Zatímco v komentáři Ibid., s. 1641–1643, autor komentáře dovozuje, že jde o odpovědnost subjektivní s možností exkulpace, komentář MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX. § 2894–3081*. Praha: Leges, 2018, s. 723, dospívá k závěru o objektivní odpovědnosti.

⁴⁸ MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX. § 2894–3081*. Praha: Leges, 2018, s. 723; V tomto směru lze také odkázat na komentář P. Vojtky k § 2937 o. z. obsažený v publikaci ŠVESTKA, Jiří a kol. *Občanský zákoník: komentář. svazek VI, (§ 2521 až 3081)*. Praha: Wolters Kluwer, 2014.

⁴⁹ HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014)*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1642.

⁵⁰ MELZER, Filip a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. svazek IX. § 2894–3081*. Praha: Leges, 2018, s. 723.

5 Závěrem

Jak však vyplývá z podaného výkladu, mezi římskoprávní a současnou úpravou lze nalézt mnohé paralely. Ať už půjde o účel, jímž je ochrana osob pohybujících se v blízkosti míst (místností, event. podobných míst), kde může dojít ke škodní události pádem věci z výšky, zakotvení odpovědné osoby (faktického uživatele místa) nebo polemiky ohledně charakteru této speciální odpovědnosti.⁵¹

Ačkoliv se dle dikce zákona může zdát na první pohled jasná, je pravděpodobné, že v aplikační praxi budou (i vzhledem k názorové nejednotnosti odborné literatury) vznikat (jak už to u úpravy na první pohled zdánlivě zcela jednoznačné bývá) různé komplikace. Ke dni zpracování tohoto příspěvku nebylo ustanovení § 2937 odst. 2 o. z. soudy, jejichž judikatorní praxe je veřejnosti přístupná (tj. v rozhodovací praxi Nejvyššího soudu, Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu) dosud aplikováno⁵², protože bude bezpochyby zajímavé sledovat vývoj judikatorní praxe, a to zejména s ohledem na množství diskutabilních otázek, nejen těch, jež byly v tomto příspěvku nastíněny. Ať už půjde o otázku výkladu pojmu „věc“ (např. vzhledem k otázce náhrady škody způsobené skokem sebevraha), místnost či místo podobné (lodní kajuty, paluby letadel, či jiná místa nacházející se mimo nemovité věci), děditelnost nároků vyplývajících z této odpovědnosti nebo o vymezení této odpovědnosti jako objektivní, či subjektivní.

Jak bylo v úvodu vyloženo, ambicí tohoto příspěvku nebylo poskytnout přesné odpovědi na problematické otázky, ale především poukázat na kořeny a původní smysl a účel vzniku tohoto speciálního druhu odpovědnosti v římském právu, na které bychom neměli zapomínat.

⁵¹ Dle je mého názoru otázkou, zda je v současné době ve vztahu k aktuální úpravě vůbec teoretická subsumpce odpovědnosti dle rozebíraného ustanovení pod jeden z typů odpovědnosti (objektivní vs. subjektivní) z pohledu praxe nevyhnutelná, jelikož i v případě, že by šlo o odpovědnost subjektivní, poškozený by zavinění nemusel prokazovat, neboť toto se v souladu s úpravou v o. z. (srov. ustanovení § 2911 o. z.) presumuje, přičemž možnost zproštění se odpovědnosti má toliko osoba povinná náležitým dohledem. Dle mého názoru lze také spíše předpokládat, že v praxi budou žalovány spíše osoby dle druhého odstavce dotčeného ustanovení § 2937 o. z., a to právě z důvodu nemožnosti zproštění se a jednodušší důkazní situace poškozeného.

⁵² A bude-li vůbec toto ustanovení aplikováno, vzhledem k určité skepsi ve vztahu k praktické využitelnosti ustanovení § 2937 odst. 2 o. z.

Summary

Actio de effusis et deiectis in the Past and Today

Act No. 89/2012 Coll., The Civil Code with effect from 1 January 2014, introduced many changes and innovations into the legal order. One of these innovations is a special regulation of liability for damage caused by a fallen or thrown item. The roots of the regulation of the issue of compensation for damage caused by the fall or throwing of a thing can be traced back to Roman law to the well-known *actio de effusis et deiectis* (to the action on spilled and thrown out). The main focus of this conference paper is – due to the long and extensive historical development of this issue in the Czech legal tradition and the limitation of the scope of the paper – to highlight the Roman roots of this institute and the reasons for its creation. It could thereafter possibly serve as a guideline in interpreting problematic areas.

PRAMENY K ČINNOSTI APELAČNÍHO SOUDU KOLEM ROKU 1700¹

Josef Vacek

Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Česká republika

1 Úvodem

Cílem této studie je přinést přehled a základní popis nejdůležitějších pramenů, které lze využít k poznání činnosti Apelačního soudu na přelomu 17. a 18. století. V minulosti byl zpřístupněn² a zanalyzován³ především právní rámec fungování a rozhodování Apelačního soudu, nicméně četné prameny vzniklé jeho činností dosud nebyly uspokojivě reflektovány. Dochází tak k jisté disproporci poznání, kdy výzkum právního rámce, v němž se měla činnost apelačního soudu odvíjet, již do značné míry pokročil, avšak zkoumání samotného reálného fungování této instituce významně zaostává, a to zvláště v uvedeném období.⁴

Obecně lze konstatovat, že k poznání činnosti apelačního soudu mohou sloužit četné prameny, a to od právní úpravy fungování soudu, přes účetní materiály, koncepty a opisy podkladů, korespondenci až po jednotlivá rozhodnutí či zápisy z jednání soudu či jeho orgánů. V tomto ohledu je možné vyjít z premisy, že činnost soudu ve své hlavní podstatě je především činností soudců, jejichž úkolem je rozhodovat v konkrétních záležitostech a dávat stanoviska či posudku k jednotlivým kauzám. Od toho se pak odvíjí spektrum pramenů, jež jsou představeny v tomto textu.

¹ Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy, projekt č. 266120, řešený na Katedře právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

² Např. SCHMIDT, Johann Ferdinand. *Monographie des kaiserl. königl. Böhm. Appellations-Gerichtes seit dessen Errichtung als Appellationskammer in dem Jahre 1548 bis zu dessen im Jahre 1850 erfolgter Umwandlung in das kais. kön. Oberlandesgericht des zu dem constitutionellen Kaiserthume Oesterreich gehörigen Kronlandes Böhmen*. Praha, 1850.

³ ADAMOVÁ, Karolína. Apelační soud v Českém království v letech 1548–1651. In: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněčkovi septuagenario ab amicis discipulisque oblata* = *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, s. 101–112.

⁴ Z hlediska praktického zkoumání činnosti apelačního soudu lze poukázat především na práci Daniela Wojtuckého, který se zabývá odrazem působení apelačního soudu ve slezských městech.

Vybraná perioda, období kolem roku 1700, byla zvolena na základě datace jednotlivých pramenů. Krom ortelových knih apelačního soudu se totiž ostatní typy pramenů dochovaly pouze pro určitá období,⁵ přičemž období kolem roku 1700 nabízí nejširší paletu pramenů, ze které je tak možné skládat obraz činnosti apelačního soudu.⁶ V souhrnu jde především o: rozhodnutí apelačního soudu, zápisy z jednání jeho senátů, knihy právních případů a knihy dobrých zdání. Výhodou takto zvoleného období je navíc skutečnost, že roku 1707 byl vydán Hrdelní řád císaře Josefa I., který nově upravoval trestání některých činů a nastavoval vyšetřovací proces. Na většině zkoumaných pramenů je pak možné studovat proměnu praxe apelačního po zavedení *Constitutio Criminalis Josephina* včetně toho, jak dlouho trvalo, než se začal aplikovat, a jaké důsledky tato aplikace měla.⁷

Pro zkoumané období je z právního hlediska zásadní úprava apelačního soudu obsažená v tzv. Linecké instrukci z roku 1644, neboť tou byly nahrazeny a doplněny instrukce starší.⁸ Z hlediska rozpoznávání jednotlivých dochovaných pramenů druhé poloviny 17. a počátku 18. století tak tvoří vhodný výchozí bod.

2 Pramen I.: Rozhodnutí v konkrétních věcech

Jednou z hlavních a jednoznačně nejviditelnějších činností Apelačního soudu bylo vydávání (konečných) rozhodnutí v konkrétních, zejména kriminálních kauzách.⁹ Rozhodnutí byla vydávána na podkladě odvolání, resp. žádosti

⁵ Například rejstříky české taxy z let 1612 až 1644 (NA, AS, inv. č. 48 až 56), zasedací protokoly pro lenní záležitosti z let 1763 až 1783 (NA, AS, inv. č. 28 až 37), knihy právních případů z let 1683 až 1763 (NA, AS, inv. č. 58 až 61) a podobně.

⁶ O podobný úkol se pokusila ve své dílčí studii i WOITSCHOVÁ, Klára. *Obraz činnosti pražského apelačního soudu v letech 1672–1682 ve světle ortelních manuálů a knih protokolů. *Paginae historiae: Sborník národního archivu* 19, 2011, s. 97–115.*

⁷ K tomu zejména VACEK, Josef. *Sexuální delikty před Apelačním soudem v letech 1687–1727: Proměna rozhodovací praxe po přijetí *Constitutio Criminalis Josephina**. Praha: Academia, 2021 (v tisku).

⁸ Autor čerpal z popisu instrukce z roku 1662 uložené v Národní archiv, Apelační soud, inv. č. 74a, Instrukce AS vydaná Ferdinandem II. (opis). Je-li dále odkazováno na články této instrukce, pak je jejich obsah převzat z tohoto pramene. Popis jednotlivých článků přinesl AUERSBERG, Joseph Kajetan von. *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes. První díl*. Praha: Caspar Widtmann, 1805, s. 29–64.

⁹ Lze se rovněž setkat s rozhodnutími v části věci či procesními, předmětem této studie jsou však pouze rozhodnutí, jimiž Apelační soud řízení končil. Rovněž je třeba upozornit, že civilněprávní záležitosti tvořily kolem roku 1700 zcela minoritní část agendy soudu.

o naučení doručené nižším právem apelačnímu soudu jakožto druhoinstančním.¹⁰ Dotčená rozhodnutí měla být vynášena jménem panovníka a měla počínat přesně určenou formulí, kterou stanovil čl. 32 Linecké instrukce.¹¹ Dle vnější podoby se pak lze setkat se třemi druhy rozhodnutí: listinným originálem, opisem v ortelových knihách Apelačního soudu a ostatními opisy.

Poté, co se plénium Apelačního soudu usneslo na právním řešení konkrétní kauzy, bylo dle konceptu vypracováno konečné rozhodnutí, které mělo být následně zasláno právu, od kterého podání v dané věci přišlo. Jazyk rozhodnutí závisel na tom, v jakém jazyce bylo podání, jímž řízení u Apelačního soudu započalo, soudu doručeno.¹² Takto vzniklý listinný originál vyhotovil písař a měl být podepsán prezidentem (v jeho nepřítomnosti viceprezidentem) a sekretářem Apelačního soudu a následně pak stvrzen pečetí soudu.¹³

Místo viceprezidenta přitom mohlo být zastáváno i fakticky, bez řádného jmenování, jak tomu patrně bylo koncem 80. let 17. století. Zdá se, že od roku 1683 nebyl řádně obsazen post viceprezidenta, neboť dosavadní viceprezident Jan František z Vrbna se stal prezidentem Apelačního soudu a jeho nástupce nebyl jmenován. Od roku 1688 byl pak prezidentem Václav Norbert Kinský, který patrně v důsledku kumulace funkcí nebyl schopen vyřizovat svou agendu, protože se lze setkat s rozhodnutím, které namísto něj stvrdil svým podpisem Jindřich Julius, svobodný pán z Blumen, toho času apelační rada a lenní referent. Prezidenta Apelačního soudu zastoupil na základě čl. 3 Linecké instrukce jako věkem nejstarší soudce z panského stavu.¹⁴

¹⁰ K působnosti Apelačního soudu klasicky ADAMOVÁ, K. Apelační soud, s. 101–112.

¹¹ „Im Nahmen und von wegen der Röm. Kajt. auch zu Hungarn und Böheimb Könih. Majt. Unsers Allergnedigisten Herrn“, transliterováno. Citováno dle Národní archiv v Praze, Apelační soud, Instrukce AS vydaná Ferdinandem II. 1644, 1662 (opis). V české verzi se pak tato formule užívala často v následujícím znění: „Jménem a na Místě Jeho Milosti Římského Císaře, Uberského a Českého krále, Pána Nejmilostivějšího“, přičemž titulatura se pak odvíjela od konkrétního vladaře.

¹² WOITSCHOVÁ, Klára. Ortelní manuály a knihy protokolů apelačního soudu v Praze z let 1548–1783. *Paginae historiae: Sborník národního archivu* 16. Praha: Národní archiv, 2008, s. 545–558, zde s. 550.

¹³ Viz čl. 32 Linecké instrukce z roku 1644.

¹⁴ Blíže viz rozhodnutí ve věci Jana Koniase a Kateřiny Kodedové pro spáchaný incest z 27. července 1690. Státní okresní archiv v Berouně, Archiv města Žebráku, inv. č. 474, sign. 8, kt. 12, Trestní spisy, vyšetřování, rozsudky, 1637–1747, značka 19, běžné číslo 5, fol. 4; WOITSCHOVÁ, Klára. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548–1783*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, s. 43 a 46.

Se zněním rozhodnutí měl být po jeho doručení danému právu seznámen obviněný a v případě odsuzujícího rozsudku se měl tento vykonat. O datech vyhlášení (přečtení) rozsudku a o jeho případném výkonu činila některá práva poznamenání přímo na listinu s textem rozhodnutí. Listinné originály rozhodnutí jsou zpravidla zachována v archivech jednotlivých měst, kterým byla adresována, případně v archivech vrchnostenských kancelářů, šlo-li o poddaná města či jiná práva. Takto zasláná rozhodnutí mohla být doprovázena misivami, ve kterých Apelační soud určil některé podrobnosti výkonu rozhodnutí či další procesní postup (mohlo jít o pokyny pro kata, napomenutí stran nedodržení procesních pravidel či instrukci o tom, kdy vykonat trest).

Druhým typem podoby konečného rozhodnutí je jeho koncept v ortelových knihách apelačního soudu.¹⁵ Tuto verzi lze považovat za kvazi oficiální, neboť není opatřena žádným podpisem ani pečeti, na druhou stranu je vyhotovena specializovaným personálem Apelačního soudu do knih k tomu určených. Svým obsahem jsou koncepty takřka totožné s originály rozhodnutí zasílanými jednotlivým právům.¹⁶ Rozhodnutí zapsaná v ortelových knihách je možné považovat za existující, skutečně vydaná, současně je však třeba upozornit na jejich mezerovitost – zdaleka ne každý listinný originál rozhodnutí nalezený v městském archivu má svůj protějšek v ortelových knihách.¹⁷ O jejich relevanci pro soudní praxi pak svědčí skutečnost, že z nich čerpali apelační radové v případech, kdy se před soud tentýž případ dostal opakovaně – pak se lze setkat s odkazy na to které konkrétní (především) rozhodnutí.¹⁸

¹⁵ K ortelovým knihám, jejich obsahu a podobě rozhodnutí v nich zapsaných blíže VACEK, Josef. *Ortelové knihy pražského Apelačního soudu a jejich interpretace. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, roč. 66, č. 1, s. 77–87.

¹⁶ Odchyly lze nalézt především ve standardizovaných formulacích, které byly v ortelových knihách zkracovány – to se týká především incipitu a další obecných náležitostí, což je dáno povahou konceptu.

¹⁷ Ke stejnému závěru dochází i NEUDERTOVÁ, Michaela a Lenka KUTHANOVÁ. Ke komunikaci apelačního soudu a městských hrdelních soudů v době pobělohorské. In: FRANCEK, Jindřich (ed.). *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.–18. století: Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 21.–22. 9. 1995*. Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích, 1996, s. 119–132, zde s. 120–121.

¹⁸ Ortelové knihy viz Národní archiv, Apelační soud, (dále jen „NA, AS“) inv. č. 96–182 a 183–280. K jejich přehledu pak podrobně KREUZ, Petr. *Das Appellationsgericht in Prag 1548–1783. Bisherige Forschung, erhaltene Quellen und historische Entwicklung*. In: AUER, Leopold, Eva ORTLIEB a Ellen FRANKE. *In letzter Instanz: Appellation und Revision im Europa der Frühen Neuzeit [= Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs]*, 2013, sv. 1]. Vídeň, 2013, s. 231–250.

Z hlediska badatelského jsou ortelové knihy přínosné zejména pro jmenné a místní rejstříky, které jsou k nim připojeny. V tomto ohledu je nutno upozornit na skutečnost, že ortelové knihy byly vedeny ve dvou řadách: řadě české a řadě německé, přičemž to, kam bude zapsáno každé jednotlivé rozhodnutí, se řídilo především tím, v jakém jazyce bylo sepsáno. Obecně lze říci, že města ležící ve středních Čechách byla jazykově česká, zatímco města v pohraničí a ve Slezsku byla především německá, na Moravě pak ani jeden z jazyků významně nepřevládala.¹⁹

Třetím typem rozhodnutí byly nejrůznější opisy, které vznikaly v prostředí městských či vrchnostenských kanceláří. Tyto opisy mohly nabývat nejrůznější forem a podob, ať už se jednalo o samostatné listy či přímo celé knihy, do nichž byla rozhodnutí apelačního soudu po jejich doručení opisována.²⁰ Tyto opisy plnily zejména funkci evidenční, v některých případech pak lze knihy považovat za kopiáře došlé pošty v kriminálních věcech. Opisy listinné pak poznáváme ve dvou formách – ověřené a neověřené. Zatímco neověřené opisy (prosté přepsání textu rozhodnutí bez signace či pečeti) bývaly vyhotovovány k interním účelům toho kterého úřadu, ověřené (s dovětkem o pravosti či účelu opisu, otiskem pečeti a podpisem písaře, který opis vyhotovil) mohly být využívány dále v úředním styku. Četné ověřené opisy soudních rozhodnutí se dochovaly z konce první dekády 18. století, kdy jimi jednotlivá práva na žádost krajských hejtmanů (z pokynu české komory, resp. místodržitelství) dokládala oprávnění k užívání útrpného práva.²¹

Lze shrnout, že konečná rozhodnutí Apelačního soudu jsou zachována ve značném rozsahu, přičemž pro fungování této soudní stolice v 18. století lze hovořit v souvislosti s ortelovými knihami o takřka komplementárním prameni umožňujícím poznání rozhodovací činnosti soudu. Z hlediska procesního postupu jsou pak cenné zejména listinné originály, které často obsahují příписы učiněné nižšími právy. Opisy vytvořené kanceláři jednotlivých práv pak svědčí o dosahu a významu této agendy pro toto právo, jejich

¹⁹ Blíže VACEK, Josef. Proměny praxe Apelačního soudu po přijetí josefinského hrdelního řádu: trestání incestu v letech 1687–1727. *Právněhistorické studie*, roč. 47, č. 2, s. 18–32.

²⁰ Srov. např. Knihu právních výpovědí při městském právu a dekretů apelačního soudu a královské komory (1658–1789), uloženou ve Státním oblastním archivu Praha-východ. Blíže ke knize PÁTROVÁ, Karin. *Hrdelní zločiny na brandýském panství v 16.–18. století*. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav: Kamil Vočera, Foto-grafika, 2018.

²¹ Tento jedinečný materiál zejména NA, AS, kartony 34 až 38.

podoba je však nejednotná a často se odvíjela od konkrétního písaře a účelu, za kterým opis vznikl. Vedle konečných rozhodnutí je pak třeba rozeznávat rozhodnutí procesní či dílčí vydávaná apelačním soudem před rozhodnutím v celé věci. Těmito rozhodnutími mohly být upravovány podmínky výsledku obviněného, pokyny ke shromažďování důkazů, naučení stran formálních procesů a podobně; většina těchto rozhodnutí byla vydána na podkladě zasedání menšího senátu Apelačního soudu, který se těmto záležitostem věnoval.

3 Pramen II.: Zasedání senátů

Právní základ pro vznik senátů lze nalézt v čl. 31 Linecké instrukce, který nadál prezidenta Apelačního soudu pravomocí ke „*zřízení dvou či tří senátů*“,²² v nichž by se projednávaly méně závažné záležitosti. Do té doby senáty podle všeho neexistovaly.²³ Bližší vymezení však instrukce postrádá a dále se s právní regulací soudních senátů setkáváme až v druhé polovině 18. století v instrukci Marie Terezie z roku 1763.²⁴

Z období do roku 1700 se dochovaly dvě řady knih – zápisů z jednání většího a menšího senátu apelačního soudu.²⁵ Výše uvedený článek Linecké instrukce předpokládá zřízení knihy vyřízených věcí (v originále jsou tyto knihy nazvány „*Erledigungebuech*“), a je proto otázkou, zda je lze ztotožnit právě s těmito knihami ze zasedání senátů. Dochované knihy ze zasedání senátů totiž (mají-li nějaké původní označení) nesou jednoduše označení „*Protocollum*“ s případným dovětkem určujícím rok a zda se jedná o zápisy z jednání většího nebo menšího senátu, označovaného též „*senatus specialis*“.

Z hlediska formy a vnější úpravy si jsou obě řady knih (tedy jedna řada pro zasedání velkého a jedna pro zasedání malého senátu) podobné. Knihy se skládají ze záznamů z jednotlivých schůzí senátů, které obsahují datum schůze a přehled přítomných radů. Po tomto uvedení následují již jednotlivé kauzy, které byly na daném zasedání představeny soudci-referenty, kteří

²² V originále „*zween oder drey senatus ordnen*“.

²³ Shodně PLESKOT, Jaroslav. *Apelační soud v první fázi svého působení (od poloviny 16. století do počátku 17. století)*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta, 2016, s. 163.

²⁴ PLESKOT, Jaroslav. *Úloha apelačního soudu v letech 1548 až 1783*. Disertační práce. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2012, s. 246.

²⁵ Celkem 27 knih pro období 1672 až 1697, viz NA, AS, inv. č. 1 až 27.

je dostali přidělené ke zpracování od prezidenta. Soudce poté, co kauzu nastudoval, zpracoval k ní návrh rozhodnutí a následně jej přednesl v rámci daného senátu. Jméno referenta, který měl kauzu přidělenou, je uvedeno v marginálii vedle zápisu daného případu, a tudíž lze každou jednu věc spojit s konkrétním soudcem; složitější kauzy mohly být přiděleny i dvěma soudcům. Ze samotné kauzy je uvedena její podstata, jsou určeny strany a rovněž je poznamenán závěr „conclusum“, k jakému senát ve svém hlasování došel.

Zaměříme-li se na obsah zápisů ze zasedání menšího senátu, lze konstatovat, že se scházel v počtu čtyř až sedmi mužů (nejčastěji v šesti), z čehož lze usuzovat, že sedm byl plný počet, přičemž k přijetí stanoviska či rozhodnutí bylo zapotřebí většiny hlasů radů tvořících toto těleso.²⁶ Mimo řádných schůzí, na kterých byly řešeny obsahově jednotlivé kauzy, pořádal rovněž jakási pracovní setkání, ze kterých se zápis omezuje pouze na konstatování, že jde o přípravu čistopisů ze schválených konceptů. Menší senát se vyznačoval nestálostí svého složení, neboť do něj docházeli postupně všichni radové apelačního soudu, jeho prezident však nikoli. Vzhledem k typům rozhodnutí, která menší senát přijímal, lze usuzovat na to, že právě v jeho rámci vznikala většina písemností vydávaná apelačním soudem. Šlo zejména o komunikaci s nižšími právy ohledně postupu v řízení, povolování tortury, mezitímní či částečná rozhodnutí a další nepojmenované akty.

Na druhou stranu větší senát byl tvořen plénem a v ideálním případě se jeho schůzí měli účastnit všichni radové za přítomnosti prezidenta apelačního soudu. V rámci většího senátu se pak přijímala meritorní rozhodnutí ve věci; referent, který věc připravoval v rámci zasedání menšího senátu, pak tutéž věc zpravidla prezentoval i na zasedání většího senátu. Na rozdíl od zápisů menšího senátu lze začasto ztotožnit rozhodnutí zanesené v ortelových knihách se zasedáním, na němž bylo vyneseno.

4 Pramen III.: Knihy dobrých zdání

V pořadí třetím pramenem, který je možné k poznání činnosti apelačního soudu využít, jsou knihy dobrých zdání. Dochovalo se celkem pět svazků

²⁶ Tento stav by odpovídal hlasování v plénu, neboť bylo zapotřebí se sejít alespoň v počtu devíti radů z celkových sedmnácti (včetně prezidenta).

z let 1658 až 1734.²⁷ Jejich počátek je možné spojit s článkem 31 Linecké instrukce z roku 1644, dle jejíhož bodu 2 si císař mohl dát v některých veřejných věcech („publica“) vyhotovit dobrozdání („gutachten“). Na zpracování tohoto dobrozdání pak měli radové 14 dní (možno v případě složité věci prodloužit buď císařem nebo prezidentem soudu) – ti, kteří se na vyhotovení textu zúčastnili, měli být pod ním rovněž podepsáni.

Uvedené knihy obsahují opisy vyhotovených dobrozdání, originály byly odesílány císaři a není zřejmé, zda se dochovaly a kde jsou případně dochovány.²⁸ Jazykem dobrozdání je takřka výhradně němčina, pouze výjimečně se objevuje čeština. Struktura dobrozdání je poměrně jednoduchá – v nadpisu je uvedeno, na které místo odpověď směřuje, text samotného dobrozdání a v marginálii jméno rady, který odpověď připravil. Konečné datum vyhotovení přípisu je uvedeno v samotném závěru textu.

Pokud se týká nadpisu, je zřejmé, že o dobrozdání nežádal apelační soud pouze přímo císař, ale i české místodržitelství, jemuž je adresována značná většina dobrozdání, a dále česká komora a hejtmanství německých lén. Ze samotného textu dobrozdání není zřejmé, zda tak tyto úřady činily na základě císařova pokynu či o své vůli v rámci přípravy podkladů ke konečnému rozhodnutí císaře v dané věci.²⁹ Naopak se neobjevují dobrozdání, která by byla zasílána nižším právům či soukromým osobám. Nadpis vedle uvedení místa, kam mělo být dobré zdání odesláno, obsahoval též stručné uvedení stran a případně problematiky, o níž se jednalo.

Apelační soud vyhotovoval zhruba stovku dobrozdání ročně, přičemž jejich délka záležela na složitosti právního případu a detailnosti rozboru. Ten zpravidla zahrnoval shrnutí dosavadního řízení a následně byl připojen právní rozbor kauzy, včetně četných odkazů na konkrétní ustanovení právních předpisů či na právní knihy. Z hlediska obsahu se dobrozdání zabývala jak věcmi kriminálními, tak civilními, přičemž hledisko, zda se jedná o věc

²⁷ NA, AS, inv. č. 38, 39, 40a, 40b a 41.

²⁸ Nelze vyloučit, že podobně jako u ortelových knih se i zde jedná o knihu konceptů, nicméně vzhledem k rozsahu textu, který je v drtivé většině uváděn bez oprav, škrtnutí či doplnění, je možné se přiklonit k předběžnému závěru, že jde o opisy konečných rozhodnutí, jež si apelační soud ponechával pro vlastní potřebu.

²⁹ K místodržitelství blíže zejména ROUBÍK, František. Místodržitelství v Čechách v letech 1577–1749. *Sborník archivních prací*, 1967, roč. 17, č. 2, s. 539–603. K reskriptům císaře viz NA, AS, inv. č. 77 až 95.

veřejnou, posuzoval pouze zadavatel a apelační soud nikterak nezpochyboval volbu věci, k nimž bylo dobrozdání vyžadováno.

5 Pramen IV.: Knihy právních případů

Čtvrtým typem pramenů k činnosti apelačního soudu zde představovaným jsou knihy právních případů,³⁰ latinsky *Liber casuum*.³¹ Jedná o latinsky psané rozborů jednotlivých kauz, které byly ukládány při zkouškách apelačních radů před složením jejich přísahy.³² Právním základem pro zavedení zkoušek a tedy i pro vznik těchto knih se stal reskript císaře Ferdinanda II. z 29. listopadu 1628, který radům stanovil povinnost skládat zkoušku v podobě zpracování dvou těžkých případů, z nichž jeden měl být z práva civilního, druhý z práva trestního.³³ Obdobně pak tuto povinnost upravuje rovněž čl. 1 Linecké instrukce.³⁴

Povinnost složit zkoušku ze dvou případů byla v praxi řešena buď zadáním dvou oddělených případů, které jsou v knihách nadepsány „*Casus Civilis*“ resp. „*Casus Criminalis*“, nebo zadáním jediného případu smíšeného, označovaného jako „*Casus Mixtus*“. Samotnému zadání případu přitom předcházelo popsání, který (budoucí) rada jej zpracovává, a že mu je zadání fiktivního případu („*casus illustrissimi*“) předkládáno právě za účelem vykonání zkoušky. V některých případech je pak doplněno i datum konání zkoušky, z čehož lze srovnáním zjistit, že zkouška byla vyhodnocena ještě téhož dne, neboť ke stejnému dni skládal dotýčný rovněž přísahu.³⁵

Tento pramen je zásadní pro poznání rozsahu znalostí, kterými měli (budoucí) soudci oplývat k výkonu své funkce. Pro účely poznání právního

³⁰ Celkem se dochovaly čtyři knihy z rozpětí let 1683 až 1763, viz NA, AS, inv. č. 58 až 61. Pro účely této studie byly využity knihy inv. č. 58 (pro roky 1683 až 1703) a č. 59 (pro roky 1719 až 1726).

³¹ Viz titulní list inv. č. 59: „*Liber Casuum a Dominis Dominis Regiarum Appellationum. Consiliarijs ante Installationem Resolutorum*“.

³² Srov. PLESKOT, 2012, op. cit., s. 154 a násl.

³³ WEINGARTEN, J. J. *Vindemiae judicialis*. Praha: Jan Karel Jeřábek a Johann Zieger, 1692, s. 332–335: „*jeden zween schwere Casus, und zwar einer in casusa Civili, der ander in causa Criminali zu referiren*“ (s. 334b).

³⁴ Blíže též AUERSBERG, 1805, op. cit., s. 25–26.

³⁵ Shodně PLESKOT, 2012, op. cit., s. 156; Pro srovnání dat přísah lze užít práci WOTISCHOVÁ, Klára. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548–1783*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010.

prostředí a pramenů práva je přitom zásadní řešení daných případů, neboť v něm je odkazováno na konkrétní ustanovení jednotlivých předpisů a na další zdroje, které dotýčný zkoušený využíval. Alespoň příkladmo lze pro účely této studie uvést některé z citovaných autorů: Martin Delriom, Hermann Vultejus, Julius Clarus, Jean Bodin, Domingo de Soto či Jacobus Menochius. Ve výsledku by tak mělo být možno sestavit přehled užívaných právních předpisů a dalších právních textů, tedy proniknout do právního povědomí daného období.

6 Závěrem

Představené prameny vzniklé v souvislosti s činností apelačního soudu představují výšeč celistvého obrazu, která dovoluje poznat některé aspekty právního prostředí kolem roku 1700. Jde zde nejen o přímou aplikaci práva, která se projevuje ve vydaných rozhodnutích, ale rovněž je možné zkoumat odraz právních předpisů v organizaci soudu – ať už skrze fungování jednotlivých senátů (od jejich zřízení a obsazení až po jejich další fungování a rozhodování), vyhotovování dobrých zdání (od jejich zadání po vyhotovení) či skládání zkoušek jednotlivými rady apelačního soudu. Každý z uvedených pramenů lze zkoumat jak celistvě a vyvozovat z něj obecné závěry (především z formálního hlediska), tak rovněž v detailu, kde prostor dostanou jednotlivé zápisy řešící projednávání konkrétních kauz či ideální řešení vzorového právního případu.

Z hlediska významu pak je nutno poukázat na skutečnost, že vzhledem k nahodilosti některých z pramenů nelze podat souhrnnou informaci o vývoji a proměnách toho kterého druhu činnosti. Přesto se podařilo najít období, kde dochází k významnému protnutí a kde lze ve stejném okamžiku porovnat vícero pramenů a složit z nich obraz instituce pro daný moment – tím je období kolem roku 1700.

Pro další bádání je potřeba upozornit na skutečnosti, že zatímco rozhodnutí v konkrétních věcech obsažená v ortelových knihách či jiných formách konečného rozhodnutí (resp. v zápisech ze zasedání senátů) takřka nikdy neobsahují odkaz na ustanovení právních předpisů, u dobrých zdání a řešení vzorových případů je tomu přesně naopak. Oba posledně uvedené prameny

odkazují na desítky právních předpisů či relevantní dobovou literaturu, která tvořila páteř právní argumentace, jež byla u soudů užívána. Toto téma by stálo za samostatné zpracování, i kdyby pouze jako přehled podkladů, na něž je odkazováno, neboť se jedná o zdroje práva, z nichž radové apelačního soudu reálně vycházeli při posuzování kauz.

V tomto ohledu lze upozornit i na skutečnost, že v současné době probíhají práce na vytvoření pramenné edice, která by umožnila v širším měřítku zanalyzovat prameny související s činností apelačního soudu. V té by měly být zahrnuty nejen čtyři v tomto textu uvedené typy pramenů, ale i další, jako jsou císařské reskripty, korespondence, dochovaná spisová agenda (nejen apelačního soudu, ale i městských soudů a dalších práv).³⁶

Summary

Historical Sources to the Activity of the Court of Appeal around 1700

This paper's purpose is to introduce main primary sources to the study of practices of the Bohemian Appellate court around 1700. These cover its final decisions in particular cases, books of proceedings of its senates, expertise opinions and books of examinations of judge candidates. In contrast with existing research which so far focused on a formal point of functioning of the Court, the present paper deals with sources produced by the Court in its practice. Besides the detailed descriptions of above-mentioned sources, the paper contains also an analysis of particular minutes.

³⁶ Edice vzniká v rámci projektu GAUK 266120 s názvem Apelační soud a proměna jeho rozhodovací praxe v letech 1687–1727 a její vydání je plánováno na rok 2022. Grant je řešen na pracovišti autora článku.

SPRÁVNÍ SOUDNICTVÍ ZA PRVNÍ REPUBLIKY U OKRESNÍCH A ŽUPNÍCH ÚŘADŮ

Pavel Vetešník

Vysoká škola CEVRO Institut, Česká republika

1 Úvodem

Přijetím zákona Národního výboru československého č. 11/1918 Sb. z. a n., ze dne 28. října 1918, o zřízení samostatného státu československého (zákon je označován jako „recepční zákon“), byl sice převzat celý rakouský a uherský systém veřejné správy a právní řád, správního soudnictví se však netýkal. Po vzniku samostatného československého státu patřilo k prvním krokům na úseku veřejné správy vytvoření ústředních správních úřadů, aby byla završena recipovaná správní soustava nejvyššími články. Tohoto cíle bylo dosaženo zákonem Národního výboru č. 2/1918 Sb. z. a n., ze dne 2. listopadu 1918, jímž se zřizují nejvyšší správní úřady ve státě československém. V tento den také současně došlo ke zřízení Nejvyššího správního soudu, a to zákonem č. 3/1918 Sb. z. a n., ze dne 2. listopadu 1918, o nejvyšším správním soudě a o řešení kompetenčních konfliktů (dále jen „zákon o nejvyšším správním soudě“). Ústavní základy správního soudnictví v Československé republice byly vymezeny v § 88 odst. 1 zákona č. 121/1920 Sb. z. n., ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky (dále jen „Ústavní listina z roku 1920“), kdy soudní ochranu proti správním úřadům měl poskytovat v nejvyšší stoli ci soud složený z nezávislých soudců a zřízený pro území celé republiky. Tímto soudem byl již zmíněný Nejvyšší správní soud a tímto zákonem byl zákon o nejvyšším správním soudě.¹ Ústavní listina z roku 1920 dále v ustanovení § 86 předpokládala, že správní soudnictví nebude vykonáváno pouze Nejvyšším správním soudem, jakožto soudem jediným, ale i nižší

¹ VETEŠNÍK, Pavel. Vznik Nejvyššího správního soudu. In: FRUMAROVÁ, Kateřina (ed.). *„Osmičkové roky“ v historii československého a českého a slovenského správního práva a veřejné správy, jejich význam pro rozvoj, jakož i stávající podobu správního práva a jeho aplikaci v praxi*. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, o. p. s., 2018, s. 101–133.

soudní instancí.² Tyto nižší soudy neměly být soudy v technickém smyslu, a proto musel být Nejvyšší správní soud složen pouze z nezávislých soudců a současně ze soudců z povolání.³ Nejvyšší správní soud byl tak soudem v technickém smyslu.⁴

Na ustanovení § 86 Ústavní listiny z roku 1920 tak navazoval zákon č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví u úřadův okresních a župních (dále jen „zákon o správním soudnictví“), který v ustanovení § 1 stanovil, že správní soudnictví mělo být vykonáváno u okresních úřadů okresními senáty a u župních úřadů župními senáty. Předpokládalo se tak vybudování správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí.⁵ Weyr k tomu dodal: „*Správní soudnictví, t.j. nalézání práva ve věcech správních ve formách nápodobných řízení před řádnými soudy, mělo býti... zavedeno i u nižších úřadů správních.*“⁶ Jak bude uvedeno dále, ke vzniku nižších soudů však bohužel nedošlo,⁷ a Nejvyšší správní soud tak byl po dobu své existence obecným správním soudem jediným. Svůj příspěvek tak zaměřím na správní soudnictví za období tzv. první republiky, tedy na období od 28. října 1918, tj. od zřízení samostatného státu československého, do 30. září 1938 tj. do podepsání mnichovské dohody, u okresních a župních úřadů.

2 Veřejná správa za první republiky

Jak již bylo výše uvedeno, recepčním zákonem byl převzat celý rakouský a uherský systém veřejné správy, který však nové Československé republice

² V nižších státních úřadech správních budiž podle možnosti zastoupen živel občanský a budiž postaráno při správních úřadech o nejvyšší ochranu práv a zájmů občanstva (správní soudnictví).

³ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo: část všeobecná*. 2. přeprac. vyd. Praha: Melantrich, 1937, s. 426.

⁴ § 94 a násl. zákona č. 121/1920 Sb. z. n., ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

⁵ JEMELKA, Luboš, Milan PODHRÁZSKÝ, Pavel VETEŠNÍK, Jitka ZAVŘELOVÁ, David BOHADLO a Petr ŠURÁNEK. *Soudní řád správní. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 1.

⁶ WEYR, František. *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 246.

⁷ VETEŠNÍK, Pavel. Vývoj správního soudnictví na území České republiky. In: VOJÁČEK, Ladislav, Pavel SALÁK a Jiří VALDHANS (eds.). *Dny práva 2013 – Days of Law 2013. Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 383.

nevyhovoval.⁸ Ministerstvo vnitra přistoupilo k přípravě nového zákona, který by reformoval veřejnou správu. Byl to však nelehký úkol s ohledem na různé zájmy jednotlivých politických stran a zájmových skupin.⁹ Výsledkem těchto prací byl zákon č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé (dále jen „zákon o zřízení župních a okresních úřadů“), který v ustanovení § 1 stanovil, že: „*Vnitřní správu v republice Československé vykonávají, pokud není nebo nebude zvláštními právními ustanoveními svěřena úřadům jiným, ve svém obvodu v mezích platných zákonů, nařízení a předpisů úřady župní a jim podřízené úřady okresní. Úřady tyto jsou služebně podřízeny ministerstvu vnitra, jsou však povinny ve věcech, jež v nejvyšší instanci spadají do působnosti jiných ministerstev, šetřit i nařízení, předpisů a pokynů těchto ministerstev a je provádět.*“ Zákon o zřízení župních a okresních úřadů rozdělil území republiky na 21 žup, v Čechách jich bylo 9, na Moravě 5, ve Slezsku 1 a na Slovensku 6. Území Podkarpatské Rusi na župy rozděleno nebylo, což vyvolávalo pochybnosti o tom, zda se na toto území zákon o zřízení župních a okresních úřadů vztahuje. Župy se dále dělily na okresy s okresními úřady, kdy na jejich úrovni byla v českých zemích města se zvláštním statutem a na Slovensku města s municipální správou.¹⁰ Sídlo a místní obvod župního úřadu měla určit příloha k zákonu o zřízení župních a okresních úřadů a nařízení vlády mělo stanovit, který okresní úřad je podřízen župnímu úřadu, a taktéž obvod a sídlo těchto okresních úřadů. Zákon o zřízení župních a okresních úřadů se nevztahoval na území hlavního města Prahy, jehož správa měla být upravena zvláštním zákonem.¹¹ Podle čl. 1 zákona o zřízení župních a okresních úřadů byla vláda zmocněna vládním nařízením stanovit termín a rozsah jeho účinnosti. S ohledem na řadu kritiků tohoto zákona nebyl zákon o zřízení župních a okresních úřadů v českých zemích realizován a na Slovensku byl nedůsledně zaveden v roce 1923.¹² K zavedení došlo nariadeniem č. 310/1922 Sb., ktorým sa zavádza župné sriadenie v niektorých častiach uzemia republiky Československej.

⁸ SCHELLE, Karel. *Organizace Československého státu v meziválečném období (1918–1938)*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o, 2006, s. 228.

⁹ MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vyd. Praha: Leges, 2010, s. 377–378.

¹⁰ Ibid., s. 379–380.

¹¹ § 3 zákona č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920, o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

¹² VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 314.

Druhá správní reforma byla provedena zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n., ze dne 14. července 1927, o organizaci politické správy, (dále jen „zákon o organizaci politické správy“). Ač byla prezentována jako novela zákona o zřízení župních a okresních úřadů, svým obsahem se vracela ke starému centralistickému zemskému uspořádání, avšak bez jeho dvoukolejnosti.¹³ Jedním z hlavních účelů župní reformy tak měla být snaha o odstranění přílišného zatížení zemských politických správ zejména v Čechách a hlavní změna měla spočívat pouze v územním rozsahu správních celků.¹⁴ Hoetzel k tomu dodává, že: „Pokud jde o vlastní obsah zákona 125/1927, zákon sám vydává se za pouhou změnu a doplnění zákona župního č. 126/1920. Pravdy je na tom jen tolik, že nový zákon převzal bez nevalných změn vůdčí myšlenky župního zákona a pokud bylo možno, i jeho doslov. Politicky znamená arci nový zákon veliké novum proti zákonu župnímu. Celá stavba jeho byla zvýšena o několik poschodí.“¹⁵ Ke vztahu těchto dvou zákonů, k jejich protichůdnosti, podobnosti a odlišnosti, k jejich zastáncům a kritikům lze odkázat na odbornou literaturu.¹⁶ Zákon o organizaci politické správy nabyl účinnosti dne 1. 7. 1928 pro Slovensko a Podkarpatskou Rus a dne 1. 12. 1928 pro historické české země.

3 Správní soudnictví u okresních a župních úřadů

Jak již bylo uvedeno, ustanovení § 86 Ústavní listiny z roku 1920 předpokládalo, že správní soudnictví nebude vykonáváno pouze Nejvyšším správním soudem jakožto soudem jediným, ale i nižší soudní instancí. Ústava tak předpokládala správní soudnictví podle pruského vzoru.¹⁷ Ačkoliv bylo ustanovení § 86 Ústavní listiny z roku 1920 zařazeno do hlavy třetí s názvem Moc vládní a výkonná a kapitoly s názvem Ministerstva a nižší správní úřady, a nikoliv do hlavy čtvrté s názvem Moc soudcovská, je nesporné, že správní

¹³ MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vyd. Praha: Leges, 2010, s. 377–381.

¹⁴ ŘÍHA, Jan. *Organisace politické správy v republice Československé: zákony a nařízení, k ní se vztahující*. Praha: Československý Kompas, 1928, s. 77–78.

¹⁵ HOETZEL, Jiří. *Nová organizace politické správy (Připojení zákony číslo 125 a 126 1927 Sb. z. nař.)*. Praha: Všehrad, 1927, s. 8.

¹⁶ ŠOUŠA, Jiří. Unifikace a jednokolejnost, dva pilíře snah o reformu veřejné správy v letech 1918–1938. In: MALÝ, Karel a Ladislav SOUKUP (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) s jejich místo ve střední Evropě*. Praha: Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 884–897.

¹⁷ MAZANEC, Michal. *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, a. s., 1996, s. 31.

soudnictví vykonávané orgány organizovanými jako soudy patřilo mezi moc soudcovskou.¹⁸ Na ustanovení § 86 Ústavní listiny z roku 1920 navazoval zákon o správním soudnictví, který v ustanovení § 1 stanovil, že správní soudnictví (správní jurisdikce) mělo být vykonáváno u okresních úřadů okresními senáty a u župních úřadů župními senáty.

Podle § 4 a § 5 zákona o zřízení župních a okresních úřadů se ve vnitřní správě vykonávané těmito úřady účastnilo obyvatelstvo prostřednictvím okresních výborů (župních zastupitelstev) a okresních senátů (župních senátů). Ve vztahu ke správnímu soudnictví zákon o zřízení župních a okresních úřadů v ustanovení § 58 a § 93 uzákonil decentralizovaný systém správního soudnictví.¹⁹ V nové koncepci kontroly správy reprezentované tzv. jurisdikčními senáty namísto soudu jediného (Nejvyššího správního soudu) měl být zastoupen laický živel jako projev demokratizace.²⁰ K zastoupení laického živu však Hoetzel dodává: „*Zákon o župních a okresních senátech jurisdikčních ztroskotal právě na nevhodné organisaci, při které odborníci-úředníci byli v menšině proti župním občanským.*“²¹

Jak předpokládal § 43 zákona o správním soudnictví, okresní a župní senáty měly vyřizovat věci ve zvláštním řízení správním, které do jejich působnosti měl stanovit zákon. Z tohoto pohledu tak můžeme za správní soudnictví považovat správní řízení ve věcech právních upravených zvláštním zákonem. Zákon o správním soudnictví tak nevytvářel zvláštní justiční orgán oddělený od ostatní správy, ale vytvořil zvláštní obor správního řízení uvnitř správy.²² Ve zprávě ústavního výboru k osnově zákona o správním soudnictví je k tomu uvedeno: „*Správní soudnictví, to jest řešení veřejnoprávních sporů obstarávají u okresních úřadů okresní senáty, u župních úřadů župní senáty. Tím jest řečeno, že správní soudnictví, jak jest upraveno v osnově, jest sice nalézáním práva, jest zápasem o právo a rozhodováním o tom, co jest právem, ale že zůstává stále ještě funkcí správy jako takové. Úkolem jejím jest nejen udržování právního řádu, nýbrž i hájení veřejných zájmů,*

¹⁸ WEYR, František. *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 242.

¹⁹ HLEDIKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 341.

²⁰ ŠOUŠA, Jiří. Unifikace a jednokolejnost, dva pilíře snah o reformu veřejné správy v letech 1918–1938. In: MALÝ, Karel a Ladislav SOUKUP (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) s jejich místo ve střední Evropě*. Praha: Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 891.

²¹ HOETZEL, Jiří. *Nová organizace politické správy (Připojeny zákony číslo 125 a 126 1927 Sb. z. nař.)*. Praha: Všehrd, 1927, s. 20.

²² KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 97.

jako u správy veřejné vůbec. Proto také jurisdikční senáty nejsou nezávislými soudy, nemohou tedy zkoumat např. platnost nařízení, nemohou přijíti do kompetenčních konfliktů se správními úřady a p.“²³ Zákon o správním soudnictví v § 42 také konstatoval, že předpisy o moci donucovací okresních a župních úřadů nejsou tímto zákonem dotčeny. S přijetím zákona o správním soudnictví mělo také dojít k revizi zákona o Nejvyšším správním soudě,²⁴ k čemuž však nedošlo.

Právo měly nalézat senáty složené z úředníků a laiků (přisedící a náhradníci), což byl ústupek socialistickým stranám.²⁵ Jejich postavení nebylo v zákoně o správním soudnictví zakotveno, a nebylo možné je tak považovat za nezávislé soudce požívající záruk soudcovské nezávislosti. Z tohoto důvodu tak senáty nemohly zkoumat platnost nařízení.²⁶

Účinnost zákona o správním soudnictví byla stanovena současně s účinností zákona o zřízení župních a okresních úřadů. Termín a rozsah účinnosti zákona o zřízení župních a okresních úřadů měl být stanoven vládním nařízením. Jak již bylo uvedeno, zákon o zřízení župních a okresních úřadů s ohledem na jeho rozsáhlou kritiku nebyl v českých zemích realizován a na Slovensku byl zaveden v roce 1923. Účinnost zákona o správním soudnictví byla dále podmíněna tím, že okresní a župní senáty budou zřízeny nejdříve od účinnosti zákona, který upraví, které věci patří do působnosti okresních a župních senátů ve zvláštním řízení správním.²⁷ Takový zákon však nikdy přijat nebyl a Nejvyšší správní soud zůstal v rámci správního soudnictví soudem jediným,²⁸ což mělo za následek jeho celkové přetížení. Důvod přetíženosti Nejvyššího správního soudu Hácha spatřoval zejména ve snadném přístupu k Nejvyššímu správnímu soudu, často i ve věcech nepatrné hodnoty.²⁹

²³ Zpráva ústavního výboru k osnově zákona o správním soudnictví na úřadech okresních a župních (tisk č. 2414). In: *psp.cz* [online]. [cit. 10. 5. 2018]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2414_00.htm

²⁴ Ibid.

²⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 341.

²⁶ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 98.

²⁷ § 44 zákon č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

²⁸ VETEŠNÍK, Pavel. Organizace správního soudnictví v Československu za první republiky. In: VOJÁČEK, Ladislav a Jaromír TAUCHEN (eds.). *I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva. Sborník příspěvků z konference*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 385.

²⁹ HÁCHA, Emil a Zdeněk RÁDL. *Nejvyšší správní soud: normy o jeho zřízení a působnosti, komentované podle judikatury býv. správního soudního dvora a nejvyššího správního soudu s použitím materiálů a písemnictví*. Praha: Československý kompas, 1933, s. 13–14.

K účinnosti zákona o správním soudnictví tak nikdy nedošlo a tento zákon byl zrušen zákonem o organizaci politické správy.³⁰ Podle § 6 odst. 1 zákona o organizaci politické správy, který novelizoval § 6 a de facto i § 4 odst. 2 a § 5 odst. 2 zákona o zřízení župních a okresních úřadů, se ve správě okresní mělo účastnit obyvatelstvo okresními a ve správě zemské zemskými zastupitelstvy, výbory a senáty. Převzetí občanského (laického) živlu „... mělo být prostředkem organisovati zemskou správu jako část správy státní.“³¹ Jak vyplývá z úvodního ustanovení o organizaci politické správy: „*Pokud z tohoto zákona se jinak nepodává, nastupují tam, kde župní zákon anebo jiné zákony mluví o župě, županovi, župních úřadech, župních zastupitelstvech, župních výborech a senátech, zřízených podle župního zákona, na jejich místo země, zemský president, zemské úřady, zemská zastupitelstva, zemské výbory a senáty; kde se mluví o zvláštních výborech (komisích) podle § 28 župního zákona, nastupují na jejich místo zemské komise. Kde jiné zákony mluví o zemských župních svazech anebo jejich orgánech, nastupují na jejich místo země nebo příslušné zemské orgány,*“ čímž došlo i ke změně § 58 zákona o zřízení župních a okresních úřadů,³² a zákonem o organizaci politické správy došlo i ke změně v pojmosloví v § 93 zákona o zřízení župních a okresních úřadů.³³ Podle § 6 odst. 2 zákona o organizaci politické správy správní senáty měly být zavedeny zvláštním zákonem, což se však nestalo. Ustanovením § 6 zákona o organizaci politické správy tak došlo k zrušení zákona o správním soudnictví.³⁴ Zrušení zákona o správním soudnictví vyplývá i z rezoluce přijaté poslaneckou sněmovnou, kterou byla vláda vyzvána, aby osnovu zákona o správním soudnictví v okresech a zemích předložila poslanecké sněmovně v co nejbližší době.³⁵

Zákon o organizaci politické správy tak okresním a zemským zastupitelstvím sice přiznával funkce ve správním soudnictví, ale protože prováděcí předpisy nebyly vydány, zůstalo správní soudnictví doménou byrokracie

³⁰ WEYR, František. *Československé právo ústavní*. Praha: Melantrich, 1937, s. 246.

³¹ HOETZEL, Jiří. *Nová organizace politické správy (Připojeny zákony číslo 125 a 126 1927 Sb. z. nař.)*. Praha: Všechno, 1927, s. 9.

³² Jak zemská zastupitelstva se zúčastňují při rozhodování veřejnoprávních sporů (zemské senáty), určuje zvláštní zákon.

³³ Jak okresní zastupitelstvo spolupůsobí při rozhodování veřejnoprávních sporů (okresní senáty), určí zvláštní zákon.

³⁴ ŘÍHA, Jan. *Organizace politické správy v republice Československé: zákony a nařízení, k ní se vztahující*. Praha: Československý Kompas, 1928, s. 192–193.

³⁵ Ibid., s. 268–269.

a bylo centralizováno v jediné instituci, a to v Nejvyšším správním soudě.³⁶ Mazanec k tomu dodává: „*S existencí těchto senátů počítal i zák. č. 125/1927 Sb., jímž došlo k zavedení zemského uspořádání a zrušení župního systému. Správní řád formou zákona vydán nebyl, čímž zůstaly správní senáty na nižší úrovni než živnotnou institucí.*“³⁷ Jak k osudu zákona o správním soudnictví dodává odborná literatura: „*V roce 1937 byla diskutována rozsáhlá novela zákona o správním soudnictví a nakonec byla přijata jako zákon č. 164/1937 Sb. z. a n. o Nejvyšším správním soudu.*“³⁸

Zákon o správním soudnictví předpokládal vykonávání správního soudnictví u okresních úřadů okresními senáty,³⁹ u župních úřadů župními senáty a dále předpokládal správní jurisdikci v městech s vlastním statutem.

Okresní senát se měl skládat z okresního náčelníka a dvou přísedících.⁴⁰ Pro každé místo přísedícího měl být současně ustanoven i jeden náhradník, který měl mít bydliště v sídle okresního úřadu.⁴¹ Župan měl v září každého roku stanovit, kolik je zapotřebí zřídit senátů a kolik je zapotřebí zřídit míst přísedících pro správní soudnictví u okresního úřadu na příští rok, a oznámit svoje rozhodnutí okresnímu výboru. Okresnímu výboru měl v listopadu každého roku zvolit pro příští rok tolik přísedících a náhradníků, kolik jich župan určil. Působnost okresního výboru ve správním soudnictví předpokládal již zákon o zřízení župních a okresních úřadů.⁴² Volby se měly konat podle zásady poměrného zastoupení a podle pravidel stanovených jednacím řádem okresního výboru.⁴³

³⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 342.

³⁷ MAZANEC, Michal. *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, a. s., 1996, s. 32.

³⁸ ŠOUSA, Jiří. Unifikace a jednokolejnost, dva pilíře snah o reformu veřejné správy v letech 1918–1938. In: MALÝ, Karel a Ladislav SOUKUP (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) s jejich místo ve střední Evropě*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 892.

³⁹ § 93 zákona č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

⁴⁰ § 2 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁴¹ § 5 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁴² § 93 zákona č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

⁴³ § 77 zákona č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

Aby vykonávání správní jurisdikce bylo zaručeno, zákon o správním soudnictví zavedl devoluci.⁴⁴ Proto pokud by nebylo zvoleno tolik přísedících a náhradníků, kolik jich mělo být zvoleno, příslušelo župnímu výboru, aby na neobsazená místa přísedících a náhradníků sám do jednoho měsíce volbu provedl podle předpisů platných pro volby v župních výborech. Pokud by župní výbor volby neprovedl, příslušelo by županovi, aby přísedící a náhradníky sám jmenoval. Přísedící a náhradníci měli být okresním náčelníkem vyzváni, aby se do 14 dnů vyjádřili, zda členství v okresním senátu přijímají. Pokud by se do této lhůty nevyjádřili, mělo by se za to, že členství odmítají, což by znamenalo provedení nové volby. O těchto následcích měli být přísedící a náhradníci poučeni.⁴⁵ Přísedící a náhradníci by měli vykonávat svůj úřad v okresním senátu jako úřad čestný, měli by však mít nárok na cestovné a diety, které by se hradily ze státních prostředků, které měl určit župní úřad.⁴⁶

Okresní náčelník by mohl pověřit svým zastupováním některého z úředníků okresního úřadu, který složil praktickou zkoušku politickou, a byl by k tomu zmocněn županem. V takovém případě by měl zástupce okresního náčelníka provést mimo nutné případy celé řízení od začátku až do konce.⁴⁷ Správní jurisdikce by se tak stala zvláštní povinností okresního náčelníka, který ji nemohl libovolně převést na jiného, čímž by měla být zajištěna dostatečná kvalifikace úředníků vykonávajících správní jurisdikci.⁴⁸ Okresní senát po celé řízení by jako předseda řídil okresní náčelník nebo jeho zástupce. Bylo-li by zapotřebí zřídit více okresních senátů, záleželo by na okresním náčelníkovi, zda by je zřídil podle místních obvodů, podle povahy agendy, nebo podle jiných okolností.⁴⁹ Těmito jinými okolnostmi by mohly být např. národnostně smíšené okresy (národnostní senáty).⁵⁰

⁴⁴ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 103.

⁴⁵ § 9 a § 10 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁴⁶ § 13 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁴⁷ § 3 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁴⁸ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 101.

⁴⁹ § 17 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁵⁰ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 104.

Župní senát se měl skládat ze dvou úředníků a tří přísedících.⁵¹ Jedním z těchto úředníků měl být župan a druhým měl být konceptní nebo odborný úředník župního úřadu. Župan by byl předsedou senátu, ale se souhlasem ministra vnitra by mohl pověřit svým zastupováním i některého vyššího konceptního úředníka župního úřadu. V říjnu každého roku by určil župan na příští rok, kolik míst přísedících by bylo zapotřebí zřídit, a informoval by o tom župní zastupitelstvo. Župní zastupitelstvo by mělo vykonat volby přísedících a náhradníků podle zásady poměrného zastoupení a podle pravidel platných pro volby župního výboru. Pokud by nebylo zvoleno tolik přísedících a náhradníků, kolik míst bylo zapotřebí obsadit, příslušelo by županovi, aby na neobsazená místa jmenoval přísedící a náhradníky sám. Působnost župního zastupitelstva ve správním soudnictví předpokládal již zákon o zřízení župních a okresních úřadů.⁵² Přísedící a náhradníci by měli být županem dotázáni, zda členství v župním senátu přijímají. Pokud by neodpověděli do 14 dní, mělo se za to, že členství odmítají, což by znamenalo provedení nové volby. O těchto následcích měli být přísedící a náhradníci poučeni. Přísedící a náhradníci by měli vykonávat svůj úřad v župním senátu jako úřad čestný, měli by však mít nárok na cestovné a diety ze státní pokladny, které by určilo ministerstvo vnitra. Záleželo by pouze na županovi, zda by stanovil župní senáty podle místních obvodů, podle povahy agendy, nebo podle jiných okolností.⁵³

Ve městech s vlastním statutem (Praha, Liberec, Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště, Kroměříž, Opava a Frýdek)⁵⁴ a ve městech municipálních by byl povolán k výkonu správního soudnictví starosta města spolu se dvěma přísedícími. Nesložil-li by starosta některou z praktických zkoušek právních (nejen politickou, ale též soudcovskou, notářskou nebo advokátní), musel by, v ostatních případech by mohl, k řízení přelíčení zřídit zástupce z městských úředníků, kteří některou praktickou zkoušku právní

⁵¹ § 24 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁵² § 58 zákona č. 126/1920 Sb. z. a n., ze dne 29. února 1920, o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

⁵³ § 25 až 31 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁵⁴ KLIMENT, Josef. *Obecní zřízení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Linhart, 1936, s. 51–52.

složili a byli by pověřeni županem a v Praze ministrem vnitra. Starosta obce by určil v září každého roku, kolik je zapotřebí zřídit míst přísedících pro příští rok, a oznámil by to městskému zastupitelstvu, aby zvolilo potřebný počet přísedících a náhradníků. Voleny by nemohly být osoby, které by byly aktivními úředníky nebo zřizenci obce nebo nadřízeného župního úřadu, dále členové nadřízeného župního zastupitelstva nebo senátu, členové zákonodárných sborů a ti, kdož by nemohli být voleni do obecního zastupitelstva nebo do obecní rady.⁵⁵ Volba se měla provádět v listopadu každého roku podle zásady poměrného zastoupení a podle předpisů platných pro volby do městského zastupitelstva. Přísedící a náhradníci senátu, kteří by výkonem této funkce utrpěli hmotnou újmu, by měli nárok na náhradu dietami, které mělo určit městské zastupitelstvo.⁵⁶

Zákon o správním soudnictví vymezil pozitivní a negativní podmínky⁵⁷ pasivního volebního práva.⁵⁸ Do senátu by mohl být volen státní občan Československé republiky bez rozdílu pohlaví, který by v den volby dosáhl věku 30 let a bydlel v některé obci okresu (župy) alespoň 1 rok. Do senátu by nemohl být volen ten, kdo by byl vyloučen ze zápisu do stálých seznamů voličských.⁵⁹ Do senátů by nemohli být voleni úředníci okresních a župních úřadů v činné službě, dále osoby, které by nemohly být voleny do okresního výboru, členové zákonodárných sborů a příslušného okresního výboru i župního zastupitelstva. Přísedícím nebo náhradníkem by nemohly být osoby, které by byly ve svazku manželském nebo příbuzní nebo sešvagření do druhého stupně.⁶⁰

Zákon o správním soudnictví pro župní senáty a pro správní jurisdikci ve městech s vlastním statutem nad rámec výše uvedeného stanovil,

⁵⁵ § 4 zákona č. 75/1919 Sb., ze dne 31. ledna 1919, kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé.

⁵⁶ § 19 až 22 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁵⁷ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 102.

⁵⁸ § 61 zákona č. 330/1920 Sb. z. a n., ze dne 14. dubna 1920, o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební).

⁵⁹ § 2 zákona č. 330/1920 Sb. z. a n., ze dne 14. dubna 1920, o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební), § 3 zákona č. 663/1919 Sb. z. a n., ze dne 19. prosince 1919, o stálých seznamech voličských.

⁶⁰ § 6 až 8 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

že pro ně obdobně platily, s rozdíly plynoucími z povahy věci, předpisy o okresních senátech.⁶¹

Přijetí volby do senátu by bylo občanskou povinností⁶² a přísedící a náhradníci by mohli další vykonávání činnosti v senátu odmítnout pouze ze závažných důvodů, o čemž s konečnou platností by měl rozhodnout okresní výbor (městské a župní zastupitelstvo). Měla-li by být činnost senátu úmyslnou neúčastí přísedících nebo náhradníků trvale znemožňována, mohl by župan (ministr vnitra) vyslovit, že správní soudnictví příslušející senátu přechází na rok na předsedu senátu. Přísedící a náhradníci by měli být okresním náčelníkem (županem a starostou) vzati do přísahy, přičemž přísežní formule měla být určena nařízením.⁶³

Nemohl-li by přísedící dočasně (např. z důvodu nemoci či zaneprázdněnosti) vykonávat činnost v senátu, nastoupil by na jeho místo náhradník. Byla-li by však nemožnost vykonávat činnost v senátu trvalá, nebo pokud přísedící zemřel, nastoupil na jeho místo trvale náhradník, za kterého by musela být provedena nová volba. Tento postup by platil i v případě, pokud by nemohl trvale vykonávat činnost v senátu náhradník nebo pokud by zemřel. Jestliže by byl zřízen jediný stálý senát, byli by přísedící povolováni k vykonávání svých funkcí podle pořadu, který by určil na celý rok dopředu okresní náčelník (župan, starosta). Pořad by mohl být změněn pouze v případě, že by nemohl být zachován. Změna by však vyžadovala schválení županem (ministrem vnitra). Nemohl-li by se přísedící nebo jeho náhradník, který by byl podle pořadu na řadě, dostavit k líčení, příslušelo by předsedovi senátu, aby povolal kteréhokoli jiného přísedícího. Bylo-li by zřízeno více okresních senátů, byli by přísedící k jednotlivým senátům k výkonu svých funkcí přiřazováni podle pořadu, který by určil okresní náčelník (župan, starosta). Ve složitějších věcech (např. v dlouhodobějších sporech, kde by mohl být ohrožen výsledek dosavadního řízení)⁶⁴ by mohl předseda senátu provést opatření, aby byl k líčení přibrán i třetí přísedící, který by nastupoval

⁶¹ § 23 a § 32 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁶² KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 103.

⁶³ § 11, § 12 a § 14 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁶⁴ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 105.

tehdy, když by některý přísedící během líčení ubyl.⁶⁵ Přísedící by měli pouze právo účastnit se ústního líčení a právo hlasovat o usneseníh a rozhodnutích, ať již byla činěna v ústním líčení, po ústním líčení nebo bez něho.⁶⁶

Závěrem lze ještě uvést, že zákon o správním soudnictví v § 33 předpokládal, že bližší předpisy o ustanovení senátů a povolávání přísedících a náhradníků u okresních a župních senátů a měst se zvláštním statutem (municipálních) vydá ministr vnitra nařízením, k čemuž však nedošlo.

Príslušnost jurisdikčních senátů byla stanovena v ustanovení § 34 zákona o správním soudnictví a pro její vymezení byl stejně jako u Nejvyššího správního soudu zvolen princip všeobecné klausule.⁶⁷ Okresní senáty měly být příslušné rozhodovat právní věci, které podle platných předpisů náležely do působnosti těch okresních úřadů, u nichž by byly okresní senáty zřízeny, a župní senáty měly být příslušné rozhodovat právní věci, které by podle platných předpisů náležely do působnosti těch župních úřadů, u nichž byly zřízeny. U okresních úřadů to byly záležitosti, které by spadaly do působnosti okresních politických správ a zastupitelských okresů, respektive silničních výborů, nebo které by byly zákony okresním úřadům svěřeny. U župních úřadů by to byly záležitosti, které by spadaly do působnosti zemských politických správ a zemských výborů nebo které by župnímu úřadu svěřil zákon. Ve městech s vlastním statutem a městech municipálních by to byly záležitosti, které by spadaly do jejich působnosti.⁶⁸

Právní věci se podle zákona o správním soudnictví rozuměla každá záležitost, v níž vystupovala před úřadem aspoň jedna strana.⁶⁹ K právu a právnímu zájmu zpráva ústavního výboru k osnově zákona o správním soudnictví

⁶⁵ § 15 až 18 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁶⁶ § 4 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁶⁷ KLAPKA, Otakar. *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Parlament, 1923, s. 105.

⁶⁸ Ibid., s. 106.

⁶⁹ Podle § 36 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních, se stranou ve smyslu tohoto zákona rozuměla každá fyzická nebo právnická osoba, která podle platných předpisů byla oprávněna takovým způsobem hájiti u okresních nebo župních úřadů svého práva nebo právního zájmu, že úřady ty byly povinny o tom jednati a vydati vyřízení. Také veřejné korporace a úřady pokládaly se za strany, pokud byly povolány hájiti veřejných zájmů jim svěřených před úřady, jež vykonávají správní soudnictví.

uvádí, že: „*Straně přísluší buď veřejné právo subjektivní nebo jiný zvláštní zájem právem uznaný a právně chráněný. Zájem ten se projevuje zejména v tom, že interestent má býti přibrán k řízení a že může uchopiti se opravných prostředků; tím liší se právní zájem od zájmu faktického, který může býti interestentem ku platnosti přiváděn jen různými peticemi u úřadu, a pod. aniž však úřad jest povinen o nich jednati a rozhodovati. Kdy interestentu přísluší subjektivní právo a kdy má právní zájem ve věci (a contrario zájmu faktického), nelze všeobecně říci, nýbrž nutno usuzovati z jednotlivých zákonů.*“⁷⁰

Příslušnost jurisdikčních senátů zákon o soudnictví vymezil i negativně. Z působnosti okresních a župních senátů by byly vyloučeny trestní věci policejní.⁷¹ Zákon o správním soudnictví navíc zmocnil vládu v prvních 5 letech ode dne účinnosti tohoto zákona vládním nařízením vyjmout některé právní věci z působnosti okresních a župních senátů. Takové nařízení by následně podléhalo dodatečnému schválení Národním shromážděním. Pokud by ke schválení nedošlo, pozbylo by nařízení platnosti. Z působnosti okresních a župních senátů by byly dále vyloučeny případy, kdy by zvláštní předpisy stanovily přezkoumatelnost rozhodnutí nebo opatření politických úřadů řádnými soudy.⁷²

Řízení před jurisdikčním senátem se mělo zahajovat jak na žádost strany,⁷³ tak i z úřední povinnosti. Vyžadoval-li by to veřejný zájem a bylo by nebezpečí z prodlení, mohly by úřady, u nichž by byly zřízeny okresní nebo župní senáty, pokud by byly povolány v právních věcech stran rozhodovat z moci úřední, samy v právní věci vydat rozhodnutí nebo opatření. O této skutečnosti by měly být strany vyrozuměny s připojením doložky, že proti rozhodnutí nebo opatření může strana podat do 14 dnů odpor u úřadu, který by rozhodnutí nebo opatření vydal. Byl-li by odpor podán, rozhodoval by o něm ve správním soudnictví příslušný senát.⁷⁴

⁷⁰ Zpráva ústavního výboru k osnově zákona o správním soudnictví na úřadech okresních a župních (tisk č. 2414). In: *psp.cz* [online]. [cit. 10. 5. 2018]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2414_00.htm

⁷¹ § 37 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁷² § 38 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

⁷³ Každá fyzická nebo právnická osoba, veřejná korporace nebo úřad, jež jest pokládati v nějaké záležitosti za strany, mohou se dovolávati správního soudnictví.

⁷⁴ § 40 a § 41 zákona č. 158/1920 Sb. z. a n., ze dne 9. března 1920, o správním soudnictví a úřadův okresních a župních.

4 Závěrem

Ústavní listina z roku 1920 předpokládala, že správní soudnictví nebude vykonáváno pouze Nejvyšším správním soudem jakožto soudem jediným, ale i nižší soudní instancí. Na Ústavní listinu z roku 1920 navazoval zákon o správním soudnictví, který stanovil, že správní soudnictví mělo být vykonáváno u okresních úřadů okresními senáty a u župních úřadů župními senáty. Účinnost zákona o správním soudnictví byla stanovena současně s účinností zákona o zřízení župních a okresních úřadů. Termín a rozsah účinnosti zákona o zřízení župních a okresních úřadů měl být stanoven vládním nařízením. Zákon o zřízení župních a okresních úřadů však s ohledem na jeho rozsáhlou kritiku nebyl v českých zemích realizován a na Slovensku byl zaveden v roce 1923. Účinnost zákona o správním soudnictví byla dále podmíněna tím, že okresní a župní senáty budou zřízeny nejdříve od účinnosti zákona, který upraví, které věci patří do působnosti okresních a župních senátů ve zvláštním řízení správním. Takový zákon však nikdy přijat nebyl a Nejvyšší správní soud zůstal v rámci správního soudnictví soudem jediným, což mělo za následek jeho celkové přetížení. Ačkoliv první republika zřejmě zamýšlela již v počátcích vytvořit účinný filtr proti přetížení Nejvyššího správního soudu vybudováním správního soudnictví u správních úřadů s obecnou kompetencí, k naplnění tohoto záměru bohužel nedošlo.

Summary

Administrative Justice during the First Republic at District and County Offices

The article focuses on administrative justice for the period of the First Republic in administrative offices with general competence. First, the public administration for the First Republic and the legislative definition of administrative justice for the First Republic will be discussed. The Constitutional Charter presupposed that administrative justice will be exercised not only by the Supreme Administrative Court, as the sole court, but also by a lower court. Subsequently, the contribution will be directed to the administrative judiciary at the district and county offices. District senates, county senates and senates exercising administrative jurisdiction in cities with their own

status will be defined. Then the conditions for the performance of administrative justice, jurisdiction in administrative justice and the commencement of administrative justice will be defined. In the article, I will mention the effectiveness of the Act on Administrative Justice and subsequently the repeal of the Act on Administrative Justice. Although the First Republic apparently intended in the beginning to create an effective filter against the Supreme Administrative Court's overload by building an administrative judiciary in administrative offices of general competence, this intention was unfortunately not fulfilled, and the Supreme Administrative Court remained the only court in the administrative judiciary.

NĚKTERÉ PRÁVNÍ ASPEKTY SMLUV ZAKLÁDAJÍCÍCH ČESKOSLOVENSKÁ SVOBODNÁ PŘÍSTAVNÍ PÁSMATA VE SVOBODNÉM A HANZOVNÍM MĚSTĚ HAMBURKU

Vojtěch Vrba

Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni, Česká republika

1 Úvodem

Tato práce navazuje na můj příspěvek publikovaný v rámci loňského ročníku právněhistorické doktorandské konference. Ten se zaměřoval obecně na vymezení abstraktního práva na přístup všech států k moři. Tentokrát se věnujme problematice navazující, a sice jak to bylo s realizací tohoto práva ze strany Československa? Kdo, proč a jakým způsobem s ním vedl jednání? Do jakých úrovní právní regulace a jakých odvětví se abstraktní právo na přístup k moři promítalo?

O problematice psal sumarizující texty zejména Bohumil Poláček.¹ Hlavním pramenem jsou však přímo smlouvy, které se problematiky týkají. Jejich znění se podařilo sehnat díky ochotnému jednání nejvyšších míst Ředitelství vodních cest ČR, za což tímto velmi děkuji. Tolik k úvodu a nyní přistupme k samotnému řešení otázek.

2 Přístavní pásmo nebo pásma?

Historie dnešního českého přístavního pásma v Hamburku se začíná psát poté, co v lednu 1919 zasedli diplomaté k jednacím stolům ve Francii,

¹ POLÁČEK, Bohumil. *Mezinárodní říční doprava*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 245–278; POLÁČEK, Bohumil. Československý a český přístav v Hamburku v kontextu Versailleské mírové smlouvy a nájemní smlouvy mezi Československou republikou a Svobodným a Hanzovním městem Hamburk. *Právněhistorické studie*, 2012, č. 4, s. 323–340; POLÁČEK, Bohumil. Československý přístav v Hamburku v kontextu nájemní smlouvy. *Právní rádce*, 2010, roč. 18, č. 9, s. 48–52; POLÁČEK, Bohumil. Československý a český přístav v Hamburku v kontextu dodatkových protokolů nájemní smlouvy. *Právní rádce*, 2010, roč. 18, č. 10, s. 51–54; POLÁČEK, Bohumil. Československý přístav v Hamburku v kontextu Versailleské smlouvy. *Právní rádce*, 2010, roč. 18, č. 8, s. 27–31.

aby se vypořádali se zmatkem práv utichnuvší Velké války. Výsledkem se staly články 225 smlouvy ze Saint-Germain² a 273 Versailleské smlouvy³. O dva roky později se ještě objeví velmi stroze znějící úmluva z Barcelony.⁴ Všechny tyto právní dokumenty se ovšem týkaly zejména mezinárodněprávního zakotvení obecného práva vnitrozemských států na přístup k moři. To bylo opakovaně argumentačně využíváno a posléze deklarováno právě těmito ustanoveními a úmluvami jako právo námořní vlajky vnitrozemských států, resp. povinnost jeho respektu.⁵

Aby toto právo mohlo být vykonáno, musely být splněny dvě náležitosti: jednak stanoven domovský přístav pro lodě nesoucí takovou vlajku a jednak musely jednotlivé státy získat možnost přístupu k moři. První z nich byla svěřena individuálním legislativám států. V československém zákoně o vlajce a rejstříku lodí námořních se tak poprvé v historii českých zemí uvádí, že domovským – rejstříkovým – přístavem se stává pro lodě plující pod československou námořní vlajkou Praha.⁶ Druhá náležitost postupně prošla všemi úrovněmi práva od mezinárodního práva veřejného až po právo vnitrostátní – soukromé. Sama Versailleská smlouva totiž hovořila velmi specificky: „*V přístavech hamburském a štětínském pronajme Německo státu československému na období 99 let prostory, které budou podřízeny obecnému řádu o svobodných pásmech a určeny pro přímý průvoz zboží pocházejícího z tohoto státu anebo určeného do něho.*“⁷

Značně dvojsečné ustanovení smlouvy tak ukládalo velmi konkrétní povinnost Německé říši. Vynutitelnost zůstávala toliko v režimu mezinárodního práva veřejného, a tím pádem v rukách signatářů samotné smlouvy. Ostatně k naplnění povinnosti došlo až deset let po jejím uložení.

² Publikována jako zákon č. 507/1921 Sb. z. a n., Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Rakouskem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919. Dále jen „Saint-Germainská smlouva“.

³ Publikována jako zákon č. 217/1921 Sb. z. a n. Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919. Německé, francouzské a anglické znění čerpáno z: RGB Nr. 140/1919, Gesetz über den Friedensschluß zwischen Deutschland und alliierten und assoziierten Mächten. Dále jen „Versailleská smlouva“.

⁴ Publikována jako zákon č. 267/1924 Sb., Úmluva a statut o režimu splavných cest mezinárodního významu Dodatečný protokol k této úmluvě a Prohlášení, kterým se uznává právo států, jež nemají mořského pobřeží, na vlajku.

⁵ Čl. 225 Saint-Germainské smlouvy; čl. 273 Versailleské smlouvy.

⁶ § 12 zákona č. 316/1920 Sb., o vlajce a rejstříku lodí námořních.

⁷ Čl. 363 Versailleské smlouvy.

Stejně jako i u jiných ustanovení Versailleské smlouvy, i zde se projevuje určitá velmi zvláštní kazuistika. Ta je podmíněna zejména historicky. Nechme zcela stranou problematiku štetínské pásma, která by si zasloužila vlastní pojednání a soustředíme se na pásmo hamburské. Důvod, proč právě o něj šlo na mezinárodní konferenci, na které navíc nově vzniklé Československo rozhodně nebylo jedním z největších hráčů (ačkoliv neradno jeho roli podceňovat!), dlí v prvé řadě daleko v minulosti evropské diplomacie a takřka o století předchází výstřely, které padly v Sarajevu. V centru všeho leží řeka Labe. Její mezinárodní režim se začal definitivně utvářet na Vídeňském kongresu v roce 1815. Přispěla k tomu závěrečná akta, která ji vymezila jako mezinárodní plavební cestu, resp. mezinárodní řeku.⁸ Bezprostředně na ně navázala tzv. Labská akta z roku 1821 – úmluva, ve které se všechna suverénní území, kudy Labe protékalo, svorně zavázala dodržovat režim jimi stanovený. Jakkoliv Labská akta reálně omezila přístup k moři pro vnitrozemské státy, první vlastovka budoucího československého práva na přístup k moři vylétla.⁹ V roce 1919 pak bylo více než logickým, že pro Československo bude rozhodnou přístupovou linií k moři právě Labe s dlouhodobě udržovaným statutem mezinárodní řeky.¹⁰

Do vod národní regulace otevírala dveře Versailleská smlouva svým článkem 364, podle kterého měly konkrétní podrobnosti dohody o přístavním pásmu vyjít z mezinárodní arbitráže. Měli se jí zúčastnit po jednom zástupci Československa, Německa a Velké Británie. Ačkoliv v Československu se už bezprostředně po zahájení mírových konferencí začaly vřít podnikatelské vody, které nakonec vydaly v roce 1922 zakladatelské jednání Československé plavební akciové společnosti labské,¹¹ proces arbitráže zabral dlouhých deset let. Zapříčinila to zejména možnost různých výkladů některých ustanovení Versailleské smlouvy – a paradoxně nešlo přímo o ta, která se týkala přímo existence přístavního pásma.¹² Už zde se projevil dualismus problematiky,

⁸ Čl. 109, resp. čl. 108 Vídeňských akt, viz *Acte final du Congrès de Vienne de 9. Juin 1815. Digibéque MJP* [online]. 2019 [cit. 5-10-2020]. Dostupné z: <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1815vienne2.htm#nav>

⁹ Viz POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 82–83.

¹⁰ O mezinárodních řekách viz krátce Poláček, Bohumil. *Kapitoly z mezinárodního dopravního práva II*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 371–375.

¹¹ Měla provozovat také námořní obchod. POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 249.

¹² POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 250–251.

který ji provází dodnes: zatímco na hamburském pásmu určeném pro říční plavbu Československo vyjadřovalo primární zájem, a linie jednání tak počítala s maximální kontrolou nad územím takového pásma, k námořnímu pásmu přistupovalo spíše vlažněji, ač na jeho vytvoření trvalo také.¹³

Výsledkem jednání se nakonec staly dva, resp. tři zásadní dokumenty. V první řadě „Rozhodnutí“ – Ujednání o nájemním pásmu československém v přístavu hamburském.¹⁴ To vzešlo z dokončené arbitráže a skutečně otevřelo možnost vzniku dvou značně hybridních dvoustranných smluv. Díky nim můžeme definitivně odlišit dvě pásma, která Československo a následně Česká republika dodnes v Hamburku provozuje.

První se týká námořní plavby. Ačkoliv jej literatura a zřejmě i dotyčné Rozhodnutí označuje jako „Československé nájemní pásmo pro vnitrozemskou plavbu ve svobodném přístavu hamburském“, jedná se o přístavní pásmo pro plavbu námořní, resp. pro překlad na loď určené k námořní přepravě. Vyplyvá to z mnoha míst základního dokumentu, který pásmo vymezuje: Nájemní smlouvy mezi Československou republikou a Svobodným a Hansovním městem Hamburkem o nájem prostor v hamburském přístavě podle článků 363 a 364 mírové smlouvy Versailleské¹⁵ a prvního dodatkového protokolu k této smlouvě, podepsaného spolu s ní.¹⁶ Nachází se na Hallesches Ufer a Dresdener Ufer, tedy v oblasti Moldauhafen a Saalehafen.¹⁷

Nejexplicitněji se o určení pro námořní plavbu dočteme z tvrzení, že „*nájemce dostává přednostní právo na užívání vodních ploch před pronajatými plochami k přístavování plavidel, která v přímém průvozu do Československa a z něho jsou určena do československého nájemního pásma (...)*“.¹⁸ Přímým průvozem se přitom rozumí „*přímý průvoz mezi Československem a mořem, i když se děje po železnici*

¹³ POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 251–252.

¹⁴ POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 252.

¹⁵ Nájemní smlouva mezi Československou republikou a Svobodným a Hansovním městem Hamburkem o nájem prostor v hamburském přístavě podle článků 363 a 364 mírové smlouvy Versailleské z 2. 11. 1929. Dále jen „Nájemní smlouva“.

¹⁶ Protokol I o Zvláštních ujednáních, jež byla sjednána mezi Československou a Německou vládou při vydání Rozhodnutí podle článků 363 a 364 mírové smlouvy Versailleské. Dále jen „Protokol I“.

¹⁷ Příloha, Nájemní smlouva.

¹⁸ Čl. 2 Nájemní smlouvy.

mezi Československem a československým nájemním pásmem v Hamburku.“¹⁹ Ostatní odkazy jsou pak spíše implicitní, zejména ty, které zmiňují články 363 a 364 versailleské smlouvy – tedy ty, které upravují československý přístup k moři, nikoliv k mezinárodní vnitrozemské plavbě.

Samotná smlouva i s protokolem je z právního pohledu značně zajímavým hybridním aktem. Na jednu stranu se skutečně jedná o mezinárodní smlouvu vymezující svobodné pásmo ve smyslu článků 328-330 versailleské smlouvy, a tudíž lze konstatovat, že pro něj platí jejich režim. Na druhou stranu z článku 14 smlouvy vyplývá, že na pronajatém území platí „*zákony a nařízení, které po ten čas jsou všeobecně platné v hamburském svobodném přístavu.*“²⁰ Zároveň je pásmo „*částí hamburského přístavu vyloučeného z německého celního území.*“²¹ Ačkoliv se tak jedná o území s mezinárodněprávním prvkem, nejde o území exteritoriální. Na první pohled se tak jedná primárně o dvoustrannou mezinárodní smlouvu.

Věc ovšem komplikuje objekt právního vztahu, resp. pojetí obsahu smlouvy, které je od něj do značné míry odvozeno. Nejedná se totiž o obecně vymezené právo ke svobodnému pásmu, jakkoliv následně konkrétně vymezenému, ale o právo ke konkrétně určenému pozemku – věci nemovitě – a o individualizovaný smluvní typ. Vystává tak otázka, zda se nemůže jednat o čistě soukromoprávní vztah, kde ovšem vystupují dva veřejnoprávní subjekty v roli subjektů soukromoprávních. Vzhledem ke koncepci i jazyku smlouvy by se dalo spíše přiklonit k tomuto druhému pomyslnému pólu této problematiky. Subjektivně se domnívám, že pravda bude kdesi na půl cesty – z dokumentu lze „extrahovat“ jak ustanovení týkající se typicky mezinárodních záležitostí (např. diskutovaný čl. 14), tak ustanovení zabývající se otázkami čistě soukromoprávní povahy (např. čl. 4, který vymezuje nájemné²² nebo čl. 5 zabývající se povinností vyhotovit předávací protokol k věci²³).

K soukromoprávní stránce věci se váže ještě jeden klíčový aspekt smlouvy, a sice její smluvní typ. A zde se frontálně střetávají oba dva zúčastněné právní řády. Zatímco české znění hovoří o „nájemní smlouvě“, znění německé vytrvale užívá výrazu „Pachtvertrag“, tedy smlouva o pachtu.

¹⁹ Písm A, Protokol I.

²⁰ Čl. 14 odst. 1 Nájemní smlouvy.

²¹ Čl. 15 odst. 1 Nájemní smlouvy.

²² Čl. 4 odst. 1 a 2 Nájemní smlouvy.

²³ Čl. 5 Nájemní smlouvy.

Oba smluvní typy stojí na oddělení užívacího a požívacího práva. Československé právo je však od sebe odděluje méně výrazně. Dokonce definuje tzv. „nájem v širším smyslu“, pod který spadá jak nájem, tak pacht.²⁴ Nájem v užším smyslu pak předpokládá, že pronajímatel (pronájemce) získá výměnou za periodickou platbu užívací právo.²⁵ Zároveň musí být prostor, jež obdrží, schopný sloužit účelu bez jiných než nutných nákladů.²⁶ Značně podobný pacht by pak počítal s „*pílí a přičiněním*“ pachtýře při výkonu jeho práva, které nájemce vyvinout nemusí.²⁷

Německý občanský zákoník oba smluvní typy důsledně rozlišuje. Zatímco nájemní kontraktem se věc přenechává za úplatu k užívání,²⁸ smlouva o pachtu umožňuje kromě toho brát z věci i plody a užitky – přechází její prostřednictvím tedy právo požívací.²⁹

Jak je vidět, paradoxně jsou obě znění i přes svou jazykovou odlišnost v praxi kompatibilní. Československou jazykovou verzi lze vyložit jako nájem v širším slova smyslu – tedy pacht – a využitím pozemku se tedy dostaneme německé verzi na roveň. Perličkou na závěr budiž, že kromě klíčových ustanovení typických pro nájemní, resp. pachtovní smlouvu (nájemné/pachtovné, předmět nájmu/pachtu, jeho doba a účel) obsahuje smlouva navíc i částečně skrytý oddíl, který lze označit jako smlouvu kupní (trhovou). Týká se staveb a zařízení na předmětných plochách, které československý stát obdrží za 230 000 říšských marek.³⁰ Jde tedy bez jakýchkoliv pochyb o smlouvu smíšenou, kombinovanou a tedy inomínatní.

Kromě jiných, obsahuje smlouva i jedno ujednání, které upoutalo mou pozornost. Podle písm. B, článku 2, odst. 2 Protokolu I se „*nájemci vybražuje užívání vodního můstku, který se dnes nalézá v Saalehafen, ve shodě s jeho určením. Na přání nájemcovy odstraní pronájemce zcela nebo zčásti tento vodní mostek svým nákladem.*“ Otázka zní, jak takto konkrétní ustanovení vykládat.

²⁴ ROUČEK, František a Jaromír SEDLÁČEK. *Komentář k Československému občanskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Sv. V.* Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 19.

²⁵ ROUČEK, SEDLÁČEK, op. cit., s. 20.

²⁶ § 1091 zákona č. 946/1811 Sb. z. s., Obecný zákoník občanský. Ve stavu k 1. 1. 1917. Dále jen „OZO“; ROUČEK, SEDLÁČEK, op. cit., s. 20.

²⁷ § 1091 OZO; ROUČEK, SEDLÁČEK, op. cit., s. 20.

²⁸ § 535 Bürgerliches Gesetzbuch. Ve stavu k 22. 1. 1919. Dále jen „BGB“.

²⁹ § 581 BGB.

³⁰ Čl. 6 Nájemní smlouvy.

Možnost první je, že se jedná o stavbu dnes nazývanou jako Sachsenbrücke. Úvaha šla směrem, že v době uzavření nájemní smlouvy ještě Sachsenbrücke nestál ve své dnešní podobě – tedy jako mohutná, z velké části betonová stavba – a na jeho místě šlo narazit pouze na nevýznamnou lávku. Dva nálezy mě přesvědčily o tom, jak moc jsem se mýlil. Zaprvé – už v příloze nájemní smlouvy se nachází plánec prostorů určených k pronájmu.³¹ Na něm se skutečně Sachsenbrücke nachází, ovšem bez jakéhokoli popisu. Jeho rozměry pak vypovídají, že spíše nepůjde o „lávku“, ale o most, nicméně díky podstatě plánu, tedy spíše rámcovému zobrazení určitého území, nemůže taková samotná námitka být zaměněna s jistotou. Proto jsem vyhledal dobové letecké foto z roku 1932,³² které Sachsenbrücke zachycuje. Je z něj zcela jisté, že rozhodně nešlo o jakoukoliv lávku, ale o plnohodnotný most, jehož stavba s největší pravděpodobností proběhla mnohem dříve, než uzavření nájemní smlouvy o moldauhafenském pásmu.

Druhá, pravděpodobnější teorie, vychází z detailu, na který lze narazit při studiu zmiňovaného plánu přístavního pásma, resp. území určeného k pronájmu. Jižně od Sachsenbrücke je v Saalehafen zakreslena jakási místy špatně patrná konstrukce ve tvaru písmene T.³³ Na dobové fotografii je patrné, že kolem ní probíhá čilý plavební ruch.³⁴ Těžko by ji však čeština označila za lávku – spíše by se užilo výrazu molo. A v jazykové stránce věci nakonec vězí zakopaný pes. V německé verzi použitý termín „*Schlengelanlage*“, totiž skutečně označuje určitý druh dřevěného mola, používaného zejména pro kotvení malých říčních člunů.³⁵ Otázka, co je tedy ve skutečnosti objektem práva vymezeného zmíněným ustanovením, tak bude uspokojivě vysvětlena právě tímto způsobem.

Na závěr výkladu o pásmu určeném pro československý námořní obchod je na místě konstatovat, že jej zpravoval a zpravuje dodnes vždy příslušný správní úřad. V minulosti spadalo pod ministerstvo dopravy, dnes jej spravuje Ředitelství vodních cest ČR.³⁶

³¹ Příloha č. 1.

³² Příloha č. 2.

³³ Příloha č. 1.

³⁴ Příloha č. 2.

³⁵ SCHWAB, Rudolf a Wolfgang BECKER. *Jahrbuch der Hafenbautechnischen Gesellschaft 1962/1963*. Berlin-Heidelberg: Springer, 2012, s. 131.

³⁶ Přístavní území ČR ve Svobodném a hansovním městě Hamburk. *Ředitelství vodních cest České republiky* [online]. 2020 [cit. 5-10-2020]. Dostupné z: <http://www.rvccr.cz/pristavy-a-sluzby/pristavni-uzemi-cr-v-hamburku>. Dále jen „RVCCR“.

Přejdeme nyní na druhý typ pásma, který Československo po první světové válce v Hamburku získalo. Jde o území mezi přístavem Peuter (Peutehafen) a kanálem Peuter. Na rozdíl od Moldauhafenu a Saalehafenu je jeho účelovým určením zajištění možnosti provozovat mezinárodní vnitrozemskou plavbu po Labi.³⁷ Zcela v souladu s vytyčeným směrem československé zahraniční politiky mezi sebou Československo a Německá říše uzavřely „tvrdší“ obligační vztah – kupní smlouvu. Zde je na místě zmínit, že Německá říše uzavření pouze umožnila – není smluvní stranou. Tou musí být jak podle německého, tak podle československého práva ten, kdo může garantovat bezchybný převod vlastnického práva k předmětu koupě.

Vzhledem k československému právu v tomto platí § 1053 OZO, na který díky nemovité povaze předmětu koupě, nelze uplatnit ustanovení o nabytí od nevlastníka podle § 367 OZO. Německý BGB potom upravuje náležitosti kupní smlouvy v § 433. K uzavření platné a účinné smlouvy je podle něj také nutné převést na kupujícího bezvadné vlastnické právo.³⁸ Nabytí vlastnické právo lze i podle BGB také od nevlastníka – ovšem obecně vzato, pouze u movité věci³⁹ nebo u nemovitosti, u které je zapsán v příslušné pozemkové knize odpor.⁴⁰

Tím, kdo tedy nakonec vlastnické právo převedl – a byl smluvní stranou – bylo Svobodné a Hanzovní město Hamburk, resp. „hamburský stát“.⁴¹ Zajímavé je vůbec postavení jednotlivých subjektů na německé straně. Německá vláda se se svým zplnomocněným velvyslancem dr. Arthurem Seeligerem podílela na vzniku Protokolu II, který se týkal Peutehafenského pásma a vznikl spolu s výše zmiňovaným Protokolem I jako dokument navazující bezprostředně na mezinárodní arbitráž předpokládanou Versailleskou smlouvou.⁴² Podle tohoto protokolu pak ke sjednání konkrétních podmínek, za kterých

³⁷ Čl. III, třetí odstavec označený jako I/ Kupní smlouvy na území mezi přístavem Peuter a kanálem Peuter. Dále jen „Kupní smlouva“.

³⁸ Ve smyslu § 435 BGB.

³⁹ BEZOUŠKOVÁ, Lenka. Nabytí vlastnického práva k movité věci od neoprávněného podle německé právní úpravy a návrhu občanského zákoníku. *Právní rozhledy*, 2009, č. 7, s. 247.

⁴⁰ PETR, Bohuslav. Zásada „*nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*“ a problematika nabývání od nevlastníka. *Právní rozhledy*, 2012, č. 20, s. 700.

⁴¹ Čl. 1 Kupní smlouvy.

⁴² Viz Protokol II o Zvláštních ujednáních, jež byla sjednána mezi Československou a Německou vládou při vydání Rozhodnutí podle článků 363 a 364 mírové smlouvy Versailleské. Dále jen „Protokol II“.

má být převedeno území na Československou republiku, odpovídá hamburský senát.⁴³ Kupní smlouvu samotnou přitom uzavírá, coby zplnomocněnec hamburského státu doktor práv Max August Saenger, vládní rada u Finanční deputace Svobodného a Hanzovního města Hamburku, za účasti doktora práv Waltera Augusta Matthaeiho, předsedy Finanční deputace.⁴⁴ Ačkoliv za „senátem“ se obvykle skrývá legislativa, v případě hamburského státu tomu tak není, senát představuje exekutivu.⁴⁵

Čímž se dostáváme k pravé podstatě smlouvy. Tentokrát je sice vytvořeno svobodné pásmo, ovšem mimo celních výhod zde Československo výhody žádné exterritoriality nepožívá. Lze to mezi řádky dovodit i z některých ustanovení samotné kupní smlouvy.⁴⁶ Jedná se tak o soukromoprávní kupní smlouvu, ve které se projevují určité odchylky dané povahou předmětu koupě a ve které vystupují v soukromoprávní pozici dva veřejnoprávní subjekty – československý a hamburský stát. Rozhodným soudem pro spory ze smlouvy je věcně a místně příslušný hamburský soud.⁴⁷ Vzhledem k absenci ujednání rozhodného práva bude klíčovým hraničním určovatelem místo uzavření kupní smlouvy – podle § 37 OZO – kterým je Hamburk. Kupní cena, za kterou Československo území získalo, činila 210 000 říšských marek (asi 1 687 500 Kčs).⁴⁸ Účinnosti a platnosti nabyla smlouva 6. prosince 1929.

Součástí smlouvy bylo i poněkud nadbytečné ujednání o tom, že Československo smí na koupeném pozemku vystavět stavby a zařízení potřebná k provozu vnitrozemské plavby. Důkazem toho, že práva Československo využilo, je mimo chodem i dodnes funkční pětipodlažní víceúčelová budova, fungující současně i jako ubytovna pro personál přístavního pásma a posádky kotvících lodí se 33 pokoji.⁴⁹ Dnes celý provoz zajišťuje společnost WPS, s. r. o.⁵⁰

⁴³ Písm A, odst. 1 Protokolu II.

⁴⁴ Protokol II; POLÁČEK, Mezinárodní říční doprava..., op. cit., s. 267.

⁴⁵ Viz Čl. 32, resp. čl. 36 Ústavy Svobodného a hanzovního města Hamburk ze dne 7. 1. 1921, ve znění pozdějších předpisů [online]. 2020 [cit. 5. 10. 2020]. Dostupné z: <http://www.verfassungen.de/hh/verf21-i.htm>

⁴⁶ Např. Čl. XI. nebo odst. 2 čl. V. Kupní smlouvy.

⁴⁷ Čl. XIV. Kupní smlouvy.

⁴⁸ Čl. II. Kupní smlouvy.

⁴⁹ ŘVČČR.

⁵⁰ ŘVČČR.

3 Závěrem

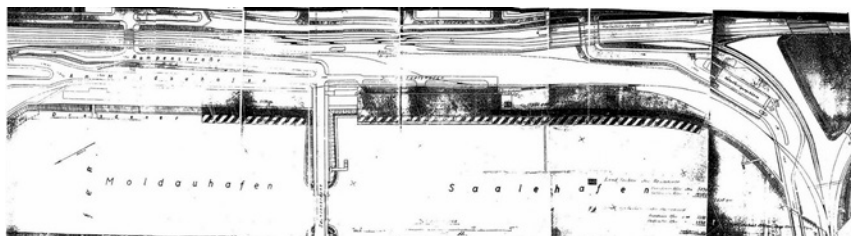
Československá cesta k moři byla dlouhá. Jak je patrné, platí to nejen v rovině geografické, kde ji lze vyčíslit na necelých 750 km od hranic republiky, ale i časové. Od prvních diplomatických kroků ve Versailles trvalo deset let, než došlo k sepsání nejdůležitějších dokumentů a uzavření klíčových smluv, které takovou cestu umožnily.

Ačkoliv jde o právní regulaci, která zasahuje do všech úrovní právních řádů, nebyla jí dosud věnována hlubší analytická pozornost. Tento příspěvek neměl za cíl v žádném případě problematiku vyčerpat – naopak, pouze představit některé, spíše neobvyklé, problémy, které taková analýza umožňuje rozklíčovat.

Problematika, jakkoliv je více méně spíše zájmovou než praktickou, umožňuje realizaci ještě jedné metody právní práce: systematizace. Dosud bylo podniknuto poměrně málo k tomu, aby vůbec k nějaké systematizaci v tak specifické a nejistotou prochnuté oblasti došlo. A systematizace musí navazovat právě na analýzu, nikoliv analýza na systematizaci, jde-li o takovéto příslovečné pole neorané.

Obecným závěrem, kromě závěrů dílčích, tedy budiž, že poněkud opomíjené právní vztahy týkající se hamburských pásem, poskytují širé moře pro teoretickou práci s velmi neobvyklými přesahy do praxe. A v jakékoliv vědecké práci je třeba začít na počátku, o což jsem se v tomto příspěvku pokusil.

Příloha č. 1:

Zdroj: Nájemní smlouva

Příloha č. 2:

Zdroj: https://www.hamburger-fotoarchiv.de/bilder_hafen/frames/frames_269_2367_luftbild_elbbuecken.html

Summary

Chosen Legal Aspects of Treaties and Contracts Regarding the Czechoslovak Free Port Zone in Free and Hanseatic City of Hamburg

The paper deals with chosen legal aspects of treaties and contracts regarding the Czechoslovak Free Port Zone in Free and Hanseatic city of Hamburg. It analysis certain issues of these treaties that have not been discussed with deeper focus and tries to point out some potentially problematic points of such treaties and contracts. Primary focus is given to constitutional and especially to civil law and law of obligations. As the main source is being used series of treaties and contracts regarding the zone, resp. zones.

LEX TALIONIS

Pavel Záliš

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

1 Úvodem

Převážně v 19. století a na počátku 20. století dominovala v oblasti sociálního vývoje tzv. evolucionistická unilineární teorie, která předpokládala, že vývoj lidské společnosti probíhá stejným způsobem, tedy prostřednictvím stejných stádií vývoje (divošství, barbarství, civilizace) od nejjednodušších až po nejsložitější společenské formy, a to ve všech geografických oblastech.¹ Evolucionistická teorie byla aplikována nejen na společnosti jako takové, ale rovněž na instituty právní (manželství, závazky atd.), stejně jako neprávní (náboženství, technologie, mytologie).² Evolucionistická teorie významně ovlivnila i představu o původu a podobě *lex talionis* v nejprimitivnějších, resp. nejranějších archaických společnostech. Předpokládalo se na jejím základě, že společnost v této fázi svého vývoje byla charakterizována stavem, kdy jakákoli újma byla stižena odvetou ve snaze přivodit pachateli stejný následek jako samotný útok (život za život, oko za oko, zub za zub).³ Po této etapě následovala fáze, ve které se objevil ústřední orgán (zejména státního původu), který disponoval dostatečnou mocí, aby pomstu omezil či úplně zakázal a nahradil ji jinou formou kompenzace, nejčastěji v podobě výplaty náhrady v penězích, popřípadě naturáliích.

¹ TYLOR, Edward. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom, Vol. I.* London: John Murray, 1920; MORGAN, Lewis. *Ancient Society: Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization.* New York: Henry Holt and Company, 1877; HARTLAND, Sidney. *Primitive Law.* London: Methuen and Co. LTD., 1922; SPENCER, Herbert. *The Study of Sociology.* London: Henry S. King & Co., 1877.

² SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury.* Praha: Portál, 2011, s. 399–400.

³ TYLOR, Edward. *Anthropology: An introduction to the study of man and civilization.* D. Appleton, 1894, s. 417.

Model takto pojaté svépomoci a odvety byl proponován mnoha autory, zejména pak Jheringem (*Selbsthilfetheorie*),⁴ Kunkelem,⁵ nebo Hobhousem,⁶ kteří graduální vývoj právních systémů vysvětlovali na vzestupu starověkých civilizací od Mezopotámie, přes Řecko, Řím, rané Germány, až do období středověku a následně novověku.⁷ Jejich teorie našla široký ohlas v německé i anglické literatuře, a to až do té míry, že Kelly hovoří o „jediné pravděpodobné rekonstrukci“ („the only plausible reconstruction“).⁸ Evolucionistický přístup se ovšem dočkal kritiky v pracích zejména Diamonda,⁹ Westbrooka¹⁰ či MacCormacka,¹¹ kteří jej jako nepřesvědčivý a nepodložený zcela odmítali. Není přehnané tvrdit, že naprosto zdrcující kritiky se evolucionistický unilineární model dočkal z per právních antropologů a etnografů (zejména Boaeše, Hoebela,¹² Pospíšila,¹³ Malinowského,¹⁴ Evans-Pritcharda aj.¹⁵), kteří přímo v terénu studovali chování moderních kmenových společností a na základě empiricky zjištěných dat evoluční teorii zpochybnili a zavrhnuli jako nepodloženou.¹⁶ Cílem této práce je zjistit vztah primitivních společností

⁴ JHERING, Rudolf. *Geist des römischen Rechts auf den Verschiedenen stufen seiner Entwicklung*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1907, s. 118.

⁵ KUNKEL, Wolfgang. *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vor-sullanischer Zeit*. München: C. H. Beck, 1962, s. 117.

⁶ HOBHOUSE, Leonard. *Development and Purpose*. London: MacMillan and Co., Limited, 1927, s. 164–168.

⁷ Srov. WHITMAN, James. At the Origins of Law and the State: Monopolization of Violence, Mutilation of Bodies, or Fixing of Prices? *Chicago-Kent Law Review*, 1996, roč. 71.

⁸ KELLY, John Maurice. *Roman Litigation*. Oxford: Oxford University Press, 1966, s. 2.

⁹ DIAMOND, Arthur Sigismund. An Eye for an Eye. *Iraq*, 1957, roč. 19, č. 2.

¹⁰ WESTBROOK, Raymond. *Studies in Biblical and Cuneiform Law*. Cahiers de la Revue Biblique, 26. Paris, J. Gabalda et Oe, 1988, s. 39–88.

¹¹ MACCORMACK, Geoffrey. Revenge and Compensation in Early Law. *The American Journal of Comparative Law*. 1973, roč. 21, č. 1.

¹² HOEBEL, Edward Adamson. *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1954, s. 329.

¹³ NEŠPOR, Zdeněk R. Leopold Pospíšil: Empirická kritika marxismu. *Lidé města / Urban People*, 2007, roč. 9, č. 2–3, s. 39–63.

¹⁴ MALINOWSKI, Bronislaw. *Crime and custom in savage society*. New York: Harcourt, Brace and Company Inc, 1926, s. 10–13, 56.

¹⁵ EVANS-PRITCHARD, Edward Even. *Social anthropology*. London: Routledge, 2004, s. 43–44.

¹⁶ HOEBEL, Edward Adamson. *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1954, s. 288; POSPÍŠIL, Leopold. *Etnologie práva: teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*. Praha: Set out, 1997, s. 20–21.

k odvetě, mstě, popřípadě svépomoci a porovnat tyto výsledky se známými dochovanými údaji, které máme o *lex talionis* v raném římském právu.

2 Odveta z pohledu Zákona XII desek

Právo odvety (*lex talionis* či *talio*) bývá spojováno nejčastěji s nejstarším obdobím římských právních dějin, tedy dobou římského království a následující republiky, zejména pak se Zákonem XII desek, který v osmé desce (Tab. VIII. 2)¹⁷ stanovil: „*SI MEMBRUM RUP[S]IT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO*“¹⁸ a „*manu fustive si os fregit libero, CCC, (si) servo, CL poenam subit sestertiorum*“²⁰. První citované ustanovení ukládalo v případě vážného ublížení na zdraví (pravděpodobně se jednalo o zmrzačení, tedy zvláště závažné porušení tělesné integrity oběti) poškozenému i útočníkovi dohodnout se na odškodnění (*compositio*) za způsobené zranění (*iniuria*). Nebylo-li takové dohody dosaženo, mohl poškozený nebo jeho příbuzní přistoupit k odvetě (*talio*).²¹ Druhé z citovaných ustanovení řešilo povinnost nahradit škodu ve výši 300 sesterciů v případě méně závažné újmy na zdraví, tedy zlomení ruky (*os fractum*); ve všech ostatních případech (*iniuria factum*) stanovil náhradu ve výši 25 sesterciů.²² Zákon XII desek tak omezil odplatu či mstu pouze na případy nejtěžších ublížení na zdraví, přičemž pomstu za fyzické zranění menšího rozsahu nahradil bez jakékoli alternativy fixně stanovenými částkami.²³

¹⁷ Do osmé desky je zařadili Bruns (*Fontes iuris romani antiqui*) i Schoell (*Legis duodecim tabularum reliquiae*), ovšem Crawford je řadí mezi procesní pravidla v první desce. CRAWFORD, Michael Hewson (ed.). *Roman statutes*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London, 1996, s. 604–608.

¹⁸ LDT Tab. VIII. 2; Festus, 496 L: „*Talionis mentionem fieri in XII ait Verrius hoc modo: Si membrum rup[s]it, ni cum eo pacit, talio esto.*“

¹⁹ „*JESTLIŽE ZLOMÍ KONČETINU A NEDOHODNE SE S NÍM, AŽ SÁHNE K ODVETĚ.*“ SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 41.

²⁰ „*Zlomí-li svobodnému rukou nebo holí kost, ať dá 300, jestli otroku, dá pokutou 150 sesterciů.*“ SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 41.

²¹ Prisc. *Inst. Gramm.* IV, p. 710: „*si quis membrum rupit aut os fregit, talione proximus cognatus ulciscitur.*“

²² LDT Tab. VIII. 4; Gai. III. 223; Gell. A.N. XX.1. 13.

²³ Gaius (Gai. III.223) a Gellius (Gell. A.N. XX.1.13) na rozdíl od Paula (Paul. *Coll.* 2, 5, 5) uvádí částky v assech.

S odvetou souvisela i další ustanovení Zákona XII desek, zejména kdy domácí zvíře způsobilo škodu na majetku jiného než jeho vlastníka. V takovém případě příkazoval Zákon zvíře vydat (*noxae deditio/datio*) poškozenému nebo nabídnout odpovídající náhradu škody.²⁴ Od Gaia víme, že se toto ustanovení dotýkalo i škod způsobených otroky, potažmo všech osob náležících pod otcovskou moc.²⁵ V případě, že *paterfamilias* nevydal původce škody ani nezaplátil adekvátní náhradu škody, mohl se poškozený domáhat svého nároku prostřednictvím *actio noxalis*.²⁶ Jednalo se o zvláštní stav, kdy odevzdané osoby byly sice stále osobami svobodnými a podřely si svá veřejná práva, avšak co do práv soukromých byly podrobeny majiteli moci stejně jako otroci.²⁷ Můžeme se v této souvislosti setkat s názorem, že pravidla noxálního ručení vycházela v nejranějším období z principu soukromé msty a jeho kořeny sahají do období před vznikem Zákona XII desek.²⁸ Vydáním zvířete, otroka či osoby podřízené, kteří způsobili škodu jinému, totiž předešla rodina pachatele odvetě ze strany oběti či jejích příbuzných.²⁹ Dostávala se tu do střetu moc *paterfamilias* nad osobami podřízenými (členové rodiny a otroci) a věcmi, které mu náleží (zvířata), a práva poškozené osoby na pomstu, což vyřešilo rané římské právo možností „vykoupení“ původce škody, jež se později proměnilo v pekuniární kompenzaci.³⁰

²⁴ Ulp. Dig. IX 1, 1, pr.: „*Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege XII tabularum descendit; quae lex voluit aut dari id quod nocuit... aut aestimationem noxae offerri.*“

²⁵ Gai. IV.75 = LDT Tab. XII.2b.: „*Ex maleficiis filiorum familias servorumque, veluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere.*“

²⁶ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 71.

²⁷ VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl I*. Praha: Nákladem vlastním, 1923, s. 56.

²⁸ GIRARD, Paul Frédéric. *Les actions noxales. Nouvelle revue historique de droit français et étranger*, 1888, roč. 12.; JOLOWICZ, Herbert Felix. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge: University Press, 1965, s. 176–177.

²⁹ FRÝDEK, Miroslav. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Ostrava: Key Publishing, 2012, s. 52; „...vydání pachatele jest totiž dokumentem starého režimu vydání obližgata za účelem vykonání pomsty...“ VÁŽNÝ, Jan. *Actiones poenales – pojem a struktura soukromých žalob trestních ve vývoji práva římského a hlavní problémy romanistické, sem se vztahující*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1923, s. 41.

³⁰ NICHOLAS, Barry. *An introduction to roman law*. Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 223–224; VÁŽNÝ, Jan. *Actiones poenales – pojem a struktura soukromých žalob trestních ve vývoji práva římského a hlavní problémy romanistické, sem se vztahující*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1923, s. 11.

Hovoříme-li o odvetě, nemůžeme pominout svépomoc, vzhledem k tomu, že samotný výkon odvety byl realizován v drtivé většině případů prostřednictvím právě svépomocného jednání, což znamená výkon práva vlastními prostředky, tedy vlastní silou. Zákon XII desek umožňoval poškozenému jednat v několika konkrétních případech svépomocně zejména na svou obranu, popřípadě na ochranu svého majetku ohroženého krádeží. Zaměříme-li se na trestný čin krádeže, konkrétně na *furtum manifestum*, (přistižení při činu *in flagrante delicto*) ať už v noci (*fur nocturnus*)³¹ nebo ve dne, a bránil-li se pachatel se zbraní v ruce (*fur qui se telo defendit*)³², musel poškozený volat o pomoc z důvodu přivolání dostatečného množství svědků, aby se tím vyhnul případnému podezření z vraždy.³³ Vedla-li obrana poškozeného k zabítí zloděje, stalo se tak po právu. V případě krádeže *furtum manifestum* beze zbraně svoidobným zlodějem, byl tento zbičován a předán poškozenému, čímž se mělo na mysli buď zotročení, nebo jeho přisouzení (*addictio*).³⁴ Otrok, který kradl, byl po zbičování svržen z Tarpejské skály.³⁵ Nedospělec při *furtum manifestum* beze zbraně byl zbičován a musel škodu nahradit. Ale pro *furtum nec manifestum* (krádež, při které nebyl pachatel přistižen) znal Zákon XII desek pouze peněžitý trest ve výši dvojnásobku hodnoty odcizené věci.³⁶ Podobně pro *furtum conceptum et oblatum* (odcizené zboží ukryto a podstrčeno) činil trest trojnásobek hodnoty odcizené věci.³⁷

³¹ LDT. Tab. 8.12.

³² LDT. Tab. 8.13.

³³ D. 9.2.4.1: „*Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur: interdū autem deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat, ut tamen aequē cum clamore testificetur.*“ („Zákon dvanácti desek dovoluje zabít zloděje přistiženého v noci, je-li to dosvědčeno křikem. Také ve dne přistiženého dovoluje zabít, jestliže se brání a je-li to dosvědčeno křikem.“) *Digesta, neboli, Pandekty: vybrané části = Digesta, seu, Pandectae: fragmenta selecta*. Přeložili: Peter Blaho, Jarmila Bartošíková, Michal Skřejpek, Jakub Žytek, Radek Černoch. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 465.

³⁴ Gai. III.189; Gell. *A.N.* XI.18; Vážný spatřuje v přisouzení či zotročení pachatele analogii válečného zajetí v primitivních poměrech. VÁŽNÝ, Jan. *Actiones poenales – pojem a struktura soukromých žalob trestních ve vývoji práva římského a hlavní problémy romanistické, sem se vztahující*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1923, s. 11.

³⁵ Gell. *NA* 11.18.8 = Tab. 8.14.

³⁶ LDT. Tab. 8.16.

³⁷ Gai. III.191 = Tab. 8.15a.

Mnohohrstevnatá úprava krádeže, okolností jejího spáchání a trestů, které za tento přečin následovaly, svědčí o tom, že jednotlivá ustanovení nevznikla najednou, ale vytvářela se postupně, tak jak to vyžadovaly okolnosti, či spíše, jak právo historicky reagovalo na jednotlivé případy. S ohledem na důraz kladený na svépomoc v úpravě *furtum manifestum* lze usuzovat, že se ustálila již v archaickém období. Naopak úprava *furtum nec manifestum*, vyžaduje zaplacení pekuniární náhradu škody, což píše naznačuje pozdější dobu vzniku.³⁸ Z textu Zákona XII desek rovněž přímo plyne, že *furtum manifestum* představovalo závažnější okolnost než *furtum nec manifestum*, soudě podle druhu a způsobu trestu.³⁹ Vychází to zřejmě z přesvědčení, že emoce poškozeného, který pachatele přistihl při činu, vyvolají bouřlivější reakci než v případech, kdy byl pachatel odhalen až následně, tedy za situace mnohem klidnější.⁴⁰

V souvislosti s odvetou nemůžeme pominout další ustanovení Zákona XII desek, vztahující se k zabítí:⁴¹ „*SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT, aries subiicitur*“⁴² Týkalo se neúmyslného zabítí a stanovilo, že v takovém případě musí pachatel předat berana agnátům zabitě osoby, jelikož prolitá krev musí být pomstěna opět krví, i kdyby k tomu mělo dojít pouze v symbolické rovině, tedy v podobě krve berana⁴³, který byl agnátům zabitě osoby nabídnut.⁴⁴ Festus nám pak poskytuje bližší pohled na úpravu vztahující se k úmyslnému zabítí, která zřejmě pochází z období ještě před vznikem Zákonem XII desek. Již druhý římský král Numa Pompilius ustanovil:⁴⁵

³⁸ „Různé tresty předpokládají různé úrovně závažnosti a různá období vypracování konceptu krádeže. *Furtum manifestum* bylo závažnější než *furtum nec manifestum* a jeho trest podle Zákona XII desek odbaluje archaickou formu nápravy, přičemž tato úprava pravděpodobně vychází z podobných ustanovení Solónových zákonů (Pepe 2004). Naproti tomu peněžitý trest dle *furtum nec manifestum* odráží poslední fázi, ve které mohla být krádež odčiněna zaplacením peněžní částky.“ DU PLESSIS, Paul J., Clifford ANDO a Kaius TUORI (eds.). *The Oxford handbook of Roman law and society*. Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 599.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ MACCORMACK, Geoffrey. *Revenge and Compensation in Early Law. The American Journal of Comparative Law*. 1973, roč. 21, č. 1.

⁴¹ LDT Tab. VIII. 24a.

⁴² „JESTLIŽE ZBRAŇ Z RUKY SPÍŠE VYKLOUZLA, NEŽ ŽE BY HODIL, at' je místo něho dán beran.“ SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 45.

⁴³ GAUGHAN, Judy E. *Murder Was Not a Crime: Homicide and Power in the Roman Republic*. Austin: University of Texas Press, 2010, s. 62.

⁴⁴ MUIRHEAD, James. *Historical Introduction to the Private Law of Rome. Third Edition. Revised and Edited by Alexander Grant*. Clark: The Lawbook Exchange, Ltd., 2009, s. 106.

⁴⁵ Festus 247,19L.

„*Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto.*“⁴⁶ Člověk se tedy stává vrahem okamžikem úmyslného zabití jiného člověka, a tedy nikoli rozhodnutím soudu.

Největší úskalí výkladu ustanovení „*SI MEMBRUM RUP[S]IT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO*“ (Tab. VIII. 2) spočívá v tom, že Zákon XII desek blíže nespecifikuje ani nevysvětluje pojem *talio*. Nevíme ani, zda se vykonávala pouze za úmyslná nebo i neúmyslná jednáním apod.⁴⁷ Jak víme od Gellia,⁴⁸ tak ani římstí autoři 2. století n. l. neměli v této otázce jasno, zejména jde-li o způsob jejího výkonu nebo podmínek, za jakých byla vykonána. Gellius cituje filozofa Favorina, který se velmi trefně ptá, zda se odplata vykonávala i v případech, že končetina byla zlomena neúmyslně, jelikož těžko lze provést odplatu neúmyslně, nebo zda je možné provést odplatu spravedlivě (*executio iustae talionis*), když bylo třeba zlomit končetinu v rámci odplaty stejným způsobem, jako byla zlomena pachatelem, jelikož není prakticky možné provést odplatu zcela rovnocenně (*rumpendi pariter membri aequilibrium*).⁴⁹ Rovněž si uvědomuje krutost odvetného opatření, zvláště následovala-li odplata větší intenzity, než byl veden samotný útok, což mohlo vyvolat spirálu násilí v podobě narůstajících odvetných útoků (*reciprocatio talionum*).

Festus ve svém lexikonu cituje doslovné znění ustanovení Zákona XII desek (Tab. VIII. 2)⁵⁰ a dodává: „*neque id quid significet, indicat, puto quia notum est; permittit enim lex parem uindictam*“.⁵¹ Sám tak lituje, že jeho předchůdce Verrius nevysvětluje význam slova *talio*. Festus to chápe tak, že pokud tomu tak není,

⁴⁶ „Jestliže někdo úmyslně usmrtí svobodného člověka, je vrahem.“ SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 45.

⁴⁷ CRAWFORD, Michael Hewson (ed.). *Roman statutes*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London, 1996, s. 607.

⁴⁸ Gell. N.A. 20. 1. 13-38.

⁴⁹ Gell., N.A. 20. 1. 15-16: „[15] *Praeter enim ulciscendi acerbitatem ne procedere quoque executio iustae talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit, quaero, an efficere possit rumpendi pariter membri aequilibrium? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. [16] Quid si membrum,*“ inquit, „*alteri imprudens ruperit? Quod enim imprudentia factum est, retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus et consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. Quonam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exequenda talione non licentiae ius habet, sed imprudentiae?*“

⁵⁰ „*Talionis Verrius říká, že ve XII deskách bylo ustanoveno takto: Jestliže zlomí končetinu a nedobodne se s ním, ať sáhne k odvetě.*“ SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 113.

⁵¹ Festus, 550, 3.

tak jen proto, že nepochyboval o jeho významu. Výraz *talio* užívá i Plinius ve spojitosti s diktátorem Sullou, který přikázal spálit své ostatky (i navzdory rodovému zvyku mrtvá těla pohřbívat), aby jej nikdo nemohl exhumovat a zneuctít, tak jak to dříve sám udělal s tělem svého protivníka Gaia Maria. Pojem *talio* v Pliniově podání tedy znamená „dělat totéž“ jako již někdo před tím učinil (*idque uoluisse ueritum talionem*).⁵² Augustinus píše o *talio*, když cituje Cicera,⁵³ který zaznamenal, že římské právo znalo osm druhů trestů: pokutu, vězení, bití, odplatu, ztrátu cti, vyhnanství, smrt a otroctví (*damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, servitus*).⁵⁴ Augustinus dále pokračuje: „*Který z těchto trestů může být úměrně trvání hříchu směřován v tak krátký časový úsek, aby byl trestán tak krátce, jak byl spáchán? Leda snad odplata stejným. Ta totiž má ten cíl, aby každý vytrpěl totéž, co sám spáchal.*“⁵⁵ Z uvedených úryvků vyplývá, že pro Augustina, stejně jako Plinia, Festa a částečně i Gellia znamenal výraz *talio* vykonání téhož, co bylo učiněno tomu, kdo odplatu vykonává, zejména ve smyslu ublížení na zdraví (těle) či majetku. V tomto ohledu se nijak neliší římské chápání obsahu odvety od biblického pojetí, nám dobře známého z příměru: „oko za oko, zub za zub“.⁵⁶

Jde-li o motivaci či důvody, ze kterých docházelo k odvetným opatřením, tak nejčastěji se můžeme v literatuře setkat s názorem, že soukromá odvěta představovala iracionální, psychologické nutkání příslušníků rodiny či rodu oběti maximálně ublížit osobě, která jako první zaútočila a způsobila škodu.⁵⁷ Z toho se zřejmě odvíjí předpoklad o neomezeném výkonu pomsty, který byl následně omezován obyčejí a později i státem. Státní regulace představovala přechod od primitivního stadia, ve kterém lidé jednoduše vyjádřili své pocity pomsty, do stadia poznamenaného racionálním přesvědčením, že každé zranění může být odčiněno přiměřenou ekonomickou kompenzací. Názory, které upřednostňují vývoj od iracionálního pocitu pomsty

⁵² Plin. N.H. VII.55.

⁵³ Aug. *De civitate dei*, 21,11.

⁵⁴ AUGUSTIN. *O Boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007, s. 355.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Exod. XXI.24.

⁵⁷ WENGER, Leopold. *Institutes of the Roman Law of Civil Procedure*. New York: Veritas Press, 1940, s. 8.; „Je možné, že sama spočívá v mechanické reakci bez cíle, v nerozumném hnutí vášně, v iracionální potřebě ničit; ale to, proti čemu je namířena, bylo pro nás ve skutečnosti brožbou.“ DURKHEIM, Émile. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004, s. 80.

k racionální kompenzaci, spočívají v předpokladu, že to, co psychologicky vypadá jako barbarské nebo primitivní, jako jsou pocity pomsty, musí být charakteristické pro společnost v primitivní fázi vývoje.⁵⁸

3 Odveta v podání dalších zdrojů

Připustíme-li, že Zákon XII desek umožňoval výkon odvety, zůstává otázkou, zda vůbec a jakým způsobem byla prakticky vykonávána. Jak vyplývá z Gelliova komentáře, tak již antičtí autoři a právníci ve druhém století před našim letopočtem měli značné pochybnosti o praktické stránce jejího výkonu. Co víc, právník Sextus Caecilius, opět v podání Aula Gellia, považoval hrozbu odvety za účinný nátlak na strany, aby se dohodly na kompenzaci a způsobu nápravy. Podle něj byl výkon *lex talionis* prakticky omezen sociálními konvencemi v rámci malé rodově spřízněné společnosti. Předpokládal, že poškozená strana neměla jinou možnost než přijmout nabízené odškodnění a pachatel, i když byl odmítnut, tak se stále mohl vyvarovat odvetě tím, že mu mohla být uložena pokuta. Proto Gellius považoval hrozbu odvetou za jakýsi nemotorný pokus Decemvirů, jak přimět strany sporu k dohodě o odškodnění.⁵⁹ Pohrůžka odvetou zřejmě sloužila jako jistá forma nátlaku na pachatele,⁶⁰ aby se snažil poskytnout takové odškodnění, které bude ochotna druhá strana akceptovat.⁶¹

Strachan-Davidson na základě informací od Gellia pak popsal způsob, jak stát mohl ingerovat do procesu urovnávání sporů s cílem vést strany ke smíru: Odmítl-li žalovaný nabídnout přiměřenou kompenzaci, tak mu soud uložil pokutu, čímž se žalobce ocitl v pozici věřitele a mohl postupovat *per manus injectionem*. I když se při výkonu tohoto práva rovněž jednalo o určitý druh svépomoci, tak v případě dosud nerozhodnutých věcí mohl žalovaný předejít exekuci

⁵⁸ MACCORMACK, Geoffrey. Revenge and Compensation in Early Law. *The American Journal of Comparative Law*, 1973, roč. 21, č. 1.

⁵⁹ Gell. N.A. 20. 1. 38; WATSON, Alan. *Rome of the XII Tables: persons and property*. Princeton; London: Princeton University Press, 1976, s. 123–124; Muirhead se k tomuto výkladu rovněž přiklání a spatřoval v možnosti odvety příležitost pro poškozeného, aby získal od pachatele nejvyšší finanční odškodnění, a to v závislosti na jeho postavení, síle a štěstí. MUIRHEAD, James. *Historical Introduction to the Private Law of Rome. Third Edition. Revised and Edited by Alexander Grant*. Clark: The Lawbook Exchange, Ltd., 2009, s. 106.

⁶⁰ WATSON, Alan. *Rome of the XII Tables: persons and property*. Princeton; London: Princeton University Press, 1976, s. 123–124.

⁶¹ STEIN, Peter. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 5.

tím, že na něj vloženou ruku odstrčil (*manum depellere*) a sám se bránil podáním žaloby, což ovšem v případě odsuzujícího rozsudku učinit nemohl.⁶² To podle Strachan-Davidsona znamená, že si takto strana mohla za účelem uposlechnutí druhé strany sporu zajistit pomoc státního úředníka disponujícího dostatečnou mocí.⁶³ Tento postup by bylo možné aplikovat i v případě, že to byl žalobce, kdo odmítl přijmout nabízenou kompenzaci od strany poškozené.

Není bez významu, že Gelliovy myšlenky v základních rysech odpovídají pojetí *talio* v moderních primitivních společnostech, ve kterých samotná obava z odvety mnohdy vede sporné strany ke snaze najít smírné řešení,⁶⁴ čímž působí jako účinný sociální normativ. Etnografické terénní výzkumy prokázaly, že v kmenových společnostech příbuzensky úzce provázaných (tak jak tomu bylo v případě raného Říma) se vyskytují případy odvety velmi zřídka. Je to dáno jednak potřebou vzájemné spolupráce a pocitem silné soudržnosti a jednak jistou nepraktičností, jelikož strany sporu by musely proti straně druhé požádat o podporu tutěž nebo podobnou množinu příbuzných.⁶⁵ Nic by na tom neměnilo ani to, kdyby k odvetě přistoupil sám poškozený, jelikož ublížením či usmrčením pachatele by prakticky oslabil skupinu, k níž sám náleží. Vznikne-li tedy spor mezi členy pokrevně spřízněné komunity, kteří jsou nuceni spolupracovat, tak existují silné tlaky na rychlé a pokud možno mírové urovnání.⁶⁶ V takovém případě se nejčastěji

⁶² Gai. IV.24.

⁶³ STRACHAN-DAVIDSON, James Leigh. *Problems of the Roman criminal law*. Oxford: Clarendon Press, 1912, s. 42–43; Podobně i Watson a Jolowicz předpokládají, že úředník rozhodující o sporu mohl smír nepřímou vynutit tím, že odmítl poskytnout *addictio* žalobci, pokud žalovaný nabídl adekvátní odčinění. WATSON, Alan. *Studies in Roman private law*. London, Rio Grande: Hambledon Press, 1991, s. 159–260; JOLOWICZ, Herbert Felix. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge: University Press, 1965, s. 171.

⁶⁴ BEATTIE, J. *Other cultures: aims, methods and achievements in social anthropology*. London: Routledge, 1999, s. 174–175; „Jedním ze základních faktorů potlačující nepřátelské činy a stojící za pokusem vyhnout se následkům těchto činů, jsou-li povoleny jeho projevy, je strach z odplaty.“ TUDEN, Arthur a Marc SWARTZ a Victor W. TURNER. *Political Anthropology*. Chicago: Aldine Transaction, 2006, s. 96.

⁶⁵ TUDEN, Arthur a Marc SWARTZ a Victor W. TURNER. *Political Anthropology*. Chicago: Aldine Transaction, 2006, s. 96.

⁶⁶ LLEWELLYN, Karl N. a Edward Adamson HOEBEL. *The Cheyenne Way*. Norman: University of Oklahoma Press, 1941, s. 12, 13, 139; BARTON, Roy Franklin. *Ifugao law*. Berkeley: University of California Press, 1919, s. 95; SCHAPER, Isaac. *A Handbook of Tswana Law and Custom*. Oxford: James Currey, 1994, s. 48; GOLDSCHMIDT, Walter. *Sebei law*. Cambridge: Berkeley, University of California Press, 1967, s. 84–85, 243–244.

objevuje některá forma rituálního odčinění (zejména bylo-li ublížení neúmyslné nebo náhodné),⁶⁷ v nejzávažnějších nebo opakovaných případech exkomunikace pachatele, jelikož trvalý vztah nepřátelství a napětí mezi členy těžké skupiny vážně narušuje každodenní život a spolupráci.

Tlak na usmíření je tedy tím větší, čím jsou intenzivnější příbuzenské vazby nejen pokrevní, ale i nepokrevní (např. manželské), popřípadě ekonomické, na kterých jsou komunity existenčně závislé. Dojde-li v těchto případech, navzdory tlaku na usmíření, k výkonu msty, podléhá vždy konkrétním omezením, aby nedošlo k cyklické odvetě (Sokol hovoří o „řetězové pomstě“⁶⁸, anglická literatura užívá výraz „feud“⁶⁹), která by mohla zachvátit a poškodit trvale celou společnost.⁷⁰ Jinými slovy, dojde-li přece jen na fyzickou konfrontaci v podobě odvety, projevuje se snaha vykonat ji v natolik omezeném rozsahu, aby co nejméně postihla pachatele, ale uspokojila poškozenou stranu, a tím došlo k rychlému ukončení kontroverze.⁷¹ Pokud k odvetám dochází, tak spíše mezi komunitami nepřibuzenskými, kde není přítomen pocit sounáležitosti a zároveň členové těchto komunit nemají ani žádné hospodářské vazby. Spor v těchto případech může propuknout i ve válku.

Na základě Gelliova podání a s ohledem na závěry právní antropologie a etnografie můžeme tvrdit, že Zákon XII desek spíše preferoval pragmatický a konsensuální způsob řešení sporů.⁷² To vykresluje obraz rané římské společnosti, která upřednostňuje mírové a nenásilné urovnání vzájemných kontroverzí, je-li to vzhledem k okolnostem a postojům stran možné. Odčinění

⁶⁷ EVANS-PRITCHARD, Edward Evan. *African Political Systems*. Oxford University Press, 1964, s. 270; HOEBEL, Edward Adamson. Law-Ways of the Primitive Eskimos. *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931–1951), 1941, č. 6, s. 678–683.

⁶⁸ SOKOL, Jan. *Moc, peníze a právo: esej o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 161.

⁶⁹ O vztahu práva a odvetného boje podrobně POSPÍŠIL, Leopold. *Anthropology of law: A comparative theory*. New Haven: HRAF Press, 1974, s. 3–9.

⁷⁰ RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald. *Structure and Function in Primitive Society: Essays And Addresses*. Illinois: The Free Press, 1952, s. 215; REDFIELD, Robert. Primitive Law. In: *Law and Warfare*. New York: The Natural History Press, 1967, s. 8, 12; ROBERTS, Simon. *Order and dispute: an introduction to legal anthropology*. New Orleans: Quid Pro Books, 2013, s. 64.

⁷¹ BARTON, Roy Franklin. *Ifugao law*. Berkeley: University of California Press, 1919, s. 94–95.

⁷² LDT. Tab. I. 6: „REM UBI PACUNT, ORATO.“ („POKUD SE DOHODNOU O VĚCI, AŽ TO OHLÁŠÍ.“) SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 31.

škody zaplacením kompenzace představovalo jak v moderních primitivních komunitách, tak v rané římské společnosti, upřednostňovaný způsob řešení sporů. Mírové urovnání totiž nabízí jednu nespornou výhodu, představuje prakticky jediný způsob řešení, který nehrozí eskalací dalšího násilí a související narušení sociálních vazeb nebo přerušení či poškození vzájemných ekonomických struktur. Z pragmatického hlediska sehrávala rovněž nezanebatelnou roli skutečnost, že odškodnění představuje z hlediska společnosti jako celku levnější prostředek nápravy než odvetná opatření, protože spočívá pouze v převodu majetku, nikoli ve zničení osoby nebo jejího majetku.⁷³

Podobný aspekt se projevuje i v případě krádeže *furtum manifestum* dle ustanovení Zákona XII desek (Tab. VIII. 12 a 13), tak jak bylo výše popsáno. Nelze je chápat tak, že by tím Zákon umožňoval výkon soukromé spravedlnosti nebo pomsty na přistiženém zloději. Pouze deklaroval toliko, že případné zabití zloděje při obraně majetku, nebude považováno za trestný čin.⁷⁴ Dnešní terminologií bychom zřejmě tak mohli hovořit o okolnostech vylučujících protiprávnost (nutná obrana a krajní nouze). Podobně jako v případě těchto moderních institutů ani Zákon XII desek nevybízěl oběť krádeže k aktivnímu násilnému svépomocnému jednání vůči pachateli, spíše předpokládal aktivní obranu, čemuž odpovídala i povinnost přivolat co největší množství svědků. O snaze řešit krádež smírně rovněž referuje Ulpian, který poznamenal, že i když napadený vlastník krádeži nezabránil, mohli zúčastnění uzavřít podle Zákona XII desek smír, tedy dohodu o odškodnění.⁷⁵ V případě *furtum nec manifestum* už ani jakoukoli svépomoc neumožňoval, když stanovil odškodnění v podobě dvojnásobku hodnoty odcizené věci. Snaha o smírné a nenásilné vyřešení krádeže, podobně jako v případě ublížení, představuje upřednostňované a vyžadované řešení sporu.⁷⁶

⁷³ POSNER, Richard. A Theory of Primitive Society, with Special Reference to Law. *The Journal of Law & Economics*. 1980, roč. 23, č. 1, s. 43.

⁷⁴ CRAWFORD, Michael Hewson (ed.). *Roman statutes*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London, 1996, s. 612.

⁷⁵ D.2. 14. 7.14 Ulp. 4 ad ed.: „...nam et de furto pacisci lex permittit“ (Zákon totiž povoluje dohodnout po krádeži smír.) *Digesta, neboli, Pandekty: vybrané části = Digesta, seu, Pandectae: fragmenta selecta*. Přeložili: Peter Blaho, Jarmila Bartošiková, Michal Škrejpek, Jakub Žytek, Radek Černoch. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 257.

⁷⁶ Montesquieu, *De l'esprit*, VI.19: „Zákony Dvanácti desek připouštěly dvojí výklad; k odvetě odsuzovaly pouze tebdy, když nemohla být žalující strana uspokojena. Po odsouzení bylo možné zaplatit odškodné, a tělesný trest se tak změnil v trest peněžní.“ MONTESQUIEU, Charles Luis de Secondat. *O duchu zákonů*. Překl. Fořtová, Hana. Praha: OIKOYMENH, 2010, s. 115.

Snaha o smírné řešení újmy se ovšem objevuje i na dalších místech Zákona XII desek, zejména v případech neúmyslného zabití a noxálního ručení,⁷⁷ které bylo mnohdy považováno za nejvýraznější, a dokonce typický, příklad odvetných opatření.⁷⁸ Zastánci tohoto nazírání pomíjí, že vydání původce škody nebylo motivováno snahou pomstít se na vydaném členu rodiny, otroku nebo zvířeti, ale kompenzovat vzniklou škodu na majetkové úrovni, tedy nemohl-li či nechtěl-li otec rodiny odškodnit z nějakého důvodu poškozenou stranu nahrazením škody. Stojí tu tak vedle sebe dvě alternativy nápravy (náhrada a vydání), přičemž obě představují kompenzaci či satisfakci v majetkové sféře. Podobně v případě neúmyslného zabití, musela rodina pachatele odevzdat berana rodině poškozeného, aby jej mohli obětovat bohům, což představovalo formu rituálního odčinění smrti.⁷⁹ Jedná se o podobné rituální odčinění, o jakých referují etnografické materiály v případě neúmyslného zabití v příbuzensky svázané komunitě.⁸⁰

Zákon XII desek, podíváme-li se na něj bez předsudků, tedy nelze vykládat tak, že rozvíjí užívání zásady pomsty, nebo že v širším smyslu upravuje kontrolu fungování takového principu. Dochované informace nepodporují žádnou takovou interpretaci. Naopak spíše vypovídají o snaze usmířit sporné strany v případě újmy na zdraví nebo majetku, a to i za cenu nátlaku na strany, aby dosáhly dohody. Z tohoto důvodu nelze v kontextu nejranějších římských (a nejen římských) právních dějin automaticky implikovat odvetu (*talio*) ve spojení s újmou (*iniuria*), jelikož připustíme-li, že k odvetě v římském prostředí docházelo (o čemž nemáme žádné důkazy)⁸¹, tak se jednalo zřejmě

⁷⁷ Gai. IV.75: „*Ex maleficiis filiorum familias servorumque, veluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere.*“ („Na delikty synů rodiny a otroků, jako kdyby spáchali krádež anebo urazili někoho na cti, byly zavedeny noxální žaloby, aby otec rodiny či pán měl možnost buď uhradit soudní ocenění sporu, anebo vydat pachatele [poškozenému].“) KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 2013, s. 225.

⁷⁸ VÁŽNÝ, Jan. *Actiones poenales – pojem a struktura soukromých žalob trestních ve vývoji práva římského a hlavní problémy romanistické, sem se vztahující*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1923, s. 41.

⁷⁹ Festus, 476 L: „*Subigere arietem, in eodem libro Antistius esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur.*“ (Subigere arietem: Ve stejné knize Antistius řekl, že „subigere arietem“ znamená dát berana, který je vyžadován, a obětovat ho.) SKŘEJPEK, Michal. *Prameny římského práva*. Praha: LexisNexis, 2004, s. 111.

⁸⁰ Viz poznámka pod čarou č. 66.

⁸¹ WATSON, Alan. *Studies in Roman private law*. London: Hambledon Press, 1991, s. 259.

až o nejzazší a krajní prostředek. Spíše působila jako hrozba mající za cíl přimět původce újmy k dohodě, resp. smírnému řešení v podobě monetární kompenzace, což na druhou stranu neznamena, že k ní ve výjimečných případech nemohlo docházet. Podobný aspekt můžeme vypožorovat v právu moderních primitivních společností a v tomto ohledu navazují Decemvirové na předchozí tendence a úsilí pocházející z kmenového období římsko-právních dějin.

Stejně tak nelze tvrdit, že obsah Zákona XII desek dokládá legislativní vstup státu do výkonu jinak neomezené obyčejové pomsty. Jak vyplývá z antropologických materiálů, tak kmenové společnosti (a to včetně těch nejprimitivnějších a nejméně centralizovaných) běžně limitují výkon svépomoci či pomsty,⁸² takže se lze objektivně domnívat, že se prostředky a mechanismy této limitace etablovaly nebo vyvíjely již v době královské a pravděpodobně ještě dříve. Stát se sice s postupující centralizací snaží monopolizovat výkon moci na svém území, ovšem nejedná se o pomyslného, prozíravostí nadaného suveréna, jenž jako první v dějinách lidské společnosti dokáže rozpoznat škodlivost mezilidského násilí (odvety) a v tomto duchu vstupuje do právních vztahů, aby omezil pomstu ve prospěch „civilizovanější“ majetkové náhrady. Limitaci odvety tedy nelze výhradně spojovat se státním donucením, se státním aparátem či s legislativní činností státu, jelikož se pravidelně objevuje již v kmenových společnostech.

Ostatně představa, že soukromá msta či odvěta vývojově předcházela pekuniární kompenzací, není podpořena žádným relevantním důkazem,⁸³ jelikož můžeme mezi primitivy na podobné sociální úrovni nalézt jak společnosti upřednostňující odvetu, tak i majetkovou kompenzací. V tomto ohledu pravděpodobně dřívější literatura vycházela z interpretace hebrejské Tóry v podobě známé pasáže „oko za oko, zub za zub“⁸⁴ a navazující mylné představy, že čím primitivnější společnost, tím násilnější povaha mezilidských vztahů.⁸⁵ Skutečnost, zda se konkrétní komunita přiklání spíše k odvetě nebo

⁸² RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald. *Structure and Function in Primitive Society: Essays And Addresses*. Illinois: The Free Press, 1952, s. 215.

⁸³ DIAMOND, Arthur Sigismund. An Eye for an Eye. *Iraq*. 1957, roč. 19, č. 2.

⁸⁴ Exod. XXI.24.

⁸⁵ Srov. WHITMAN, James. At the Origins of Law and the State: Monopolization of Violence, Mutilation of Bodies, or Fixing of Prices? *Chicago-Kent Law Review*, 1996, roč. 71.

spíše k majetkové kompenzaci, závisí (viz výše) zejména na intenzitě příbuzenských vazeb mezi spornými stranami, dále na široce akceptovaných primárních hodnotách komunity, v níž spor vznikl, a v neposlední řadě na míře centralizace a úrovni hmotného majetku. Dějiny římského práva, stejně jako práva jiných archaických společností, tedy nemohou být rekonstruovány v souladu s předpokládaným principem evoluce od pomsty ke kompenzaci.

4 Závěrem

Nahlédneme-li na *lex talionis* v nejstarším období římských právních dějin nezkreslenou optikou dochovaných pramenných důkazů, nezbyvá než konstatovat, že neexistují důkazy potvrzující platnost unilineární evoluční teorie, pokud jde o výkon odplaty. Jediný přímý odkaz na *talio*,⁸⁶ který se v Zákoně XII dochoval, pochází z osmé desky a prikazuje tomu, kdo zlomil končetinu, aby se dohodl na odškodnění; jestliže se tak nestane, může poškozená strana sáhnout k odvetě.⁸⁷ Je zde tedy evidentní podmíněnost výkonu odvety předchozí snahou o dosažení dohody, přičemž hrozba odvetou, jak píše Gellius, sloužila pouze jako nátlak na pachatele, aby nabídl takové odškodnění, které bude ochotna poškozená strana akceptovat.

Z minimálního zastoupení *talio* v Zákoně XII desek můžeme předpokládat, že hodnotový systém rané římské společnosti spíše tendoval ke smírnému a konsensuálnímu řešení sporů než k agresivním odvetným postupům.⁸⁸ Odveta tedy v římském prostředí sehrávala subsidiární roli, ke které docházelo až v případě neúspěšného vyjednávání o náhradě, pokud vůbec k její realizaci prakticky docházelo.⁸⁹ Nesmíme totiž zapomínat, že nejen samotná

⁸⁶ LDT Tab. VIII. 2.

⁸⁷ LDT. Tab. VIII. 2: „*SI MEMBRUM RUP[S]IT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO*“.

⁸⁸ Srov. D.2.14.7.13: „*Si paciscar, ne pro iudicati vel incensarum aedium agatur, hoc pactum valet*.“ (Jestliže se dohodneme, že nebude žalováno z rozsudku, nebo z důvodu zapálení budov, pak takováto dohoda platí); nebo D.2. 14. 7.14: „*Et in ceteris igitur omnibus ad edictum praetoris pertinentibus, quae non ad publicam laesionem, sed ad rem familiarem respiciunt, pacisci licet*.“ (Také o všech ostatních záležitostech obsažených v praetorském ediktu, které se netýkají škody na veřejném majetku, ale na majetku rodinném, se lze dohodnout.) *Digesta, neboli, Pandekty: vybrané části* = *Digesta, seu, Pandectae: fragmenta selecta*. Přeložili: Peter Blaho, Jarmila Bartošiková, Michal Skřejpek, Jakub Žytek, Radek Černoch. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 257.

⁸⁹ WATSON, Alan. *Studies in Roman private law*. London, Rio Grande: Hambledon Press, 1991, s. 259.

hrozba odvetou, ale též tlak společnosti vycházející z příbuzenských vazeb a vzájemné spolupráce na hospodářské úrovni, posilovaly snahy směřující k usmíření stran. V této souvislosti ovšem nemůžeme opomínat, že staré římské rody byly vzájemně pokrevně spřízněné, což rovněž svědčí pro nenásilné řešení, jelikož vůle k usmíření narůstá úměrně s pocitem sounáležitosti, která dominuje spíše v příbuzensky provázaných komunitách.

Summary

Lex Talionis

The article deals with retribution (*lex talionis*) in early Roman society. First, it deals with ancient sources, especially the provisions of Law of the Twelve Tables, which deal with retribution, either explicitly or in its broader sense. In this context, it briefly discusses retribution in modern primitive communities, especially with regard to the conditions and manner of its performance. The greatest emphasis is placed on describing the circumstances in which members of such communities approach retaliation. The knowledge gained is then applied to the relevant provisions of Law of the Twelve Tables, which allows a better understanding of its meaning and content, as well as helps to understand the role of retaliation in early Roman society.

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D. (předseda);
doc. RNDr. Petra Bořilová Linhartová, Ph.D., MBA; Mgr. Tereza Fojtová;
doc. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D.; Mgr. Michaela Hanousková;
doc. RNDr. Petr Holub, Ph.D.; doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.;
prof. MUDr. Lydie Izakovičová Hollá, Ph.D.; prof. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.;
prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.; prof. RNDr. Jaromír Leichmann, Dr. rer. nat.;
PhDr. Alena Mizerová; doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.;
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.; Ing. Zuzana Sajdlová, Ph.D.;
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.; prof. RNDr. Ondřej Slabý, Ph.D.;
prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A.; doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.

Ediční rada PrF MU

doc. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D. (předseda);
prof. JUDr. Josef Bejček, CSc.; prof. JUDr. Jan Hurdík, DrSc.;
prof. JUDr. Věra Kalvodová, Dr.; prof. JUDr. Vladimír Kratochvíl, CSc.;
doc. JUDr. Petr Mrkývka, Ph.D.; doc. JUDr. Radim Polčák, Ph.D.;
doc. JUDr. Ivana Průchová, CSc.; doc. JUDr. Ing. Josef Šilhán, Ph.D.

VIII. ČESKO-SLOVENSKÉ PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ

Sborník z konference

doc. JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. Eur.Int. (ed.)

Vydala Masarykova univerzita
Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v roce 2020

Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity
Edice Scientia, sv. č. 693

Tisk: Point CZ, s.r.o., Milady Horákové 890/20, 602 00 Brno
1. vydání, 2020

ISBN 978-80-210-9721-6

ISBN 978-80-210-9722-3 (online ; pdf)

www.law.muni.cz

MUNI
PRESS

MUNI
LAW

ISBN 978-80-210-9722-3

